

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DOKTORA
TEZİ**

**GOTTLOB FREGE'NİN DİL FELSEFESİ VE
MANTIK ANLAYIŞI**

MUSTAFA YILDIRIM

**FELSEFE ANABİLİM DALI
FELSEFE BİLİM DALI**

ARALIK 2015

GOTTLOB FREGE’NİN DİL FELSEFESİ VE MANTIK ANLAYIŞI

Mustafa YILDIRIM

**DOKTORA TEZİ
FELSEFE ANABİLİM DALI
FELSEFE BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

ARALIK 2015

Mustafa YILDIRIM tarafından hazırlanan “Gottlob Frege’nin Dil Felsefesi ve Mantık Anlayışı” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Gazi Üniversitesi Felsefe Anabilim Dalında Felsefe Bilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman ve Başkan: Prof. Dr. Veli URHAN

Felsefe, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum

Üye : Prof. Dr. Emel KOÇ

Felsefe Grubu Eğitimi, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum

Üye : Prof. Dr. Nurten GÖKALP

Felsefe, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum

Üye : Prof. Dr. İbrahim MARAŞ

İslam Felsefesi, Ankara Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum

Üye : Prof. Dr. Işıl BAYAR BRAVO

Sistematiik Felsefe ve Mantık, Ankara Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum

Tez Savunma Tarihi: 14/12/2015

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Doktora Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

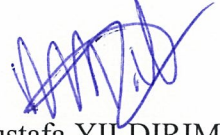

Prof. Dr. Suna BAŞAK

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Mustafa YILDIRIM

14.12.2015

GOTTLOB FREGE’NİN DİL FELSEFESİ VE MANTIK ANLAYIŞI
(Doktora Tezi)

Mustafa YILDIRIM

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Aralık 2015

ÖZET

Filozoflar önceleri evren hakkında düşünmekteydi. Daha sonra gittikçe evrenin bilinme yolları üzerinde düşünmeye başladılar. Nihayetindeyse, bu bilinmenin ifade edildiği araca dikkatlerini yönelttiler. Yani, felsefede metafizikten epistemolojiye ve oradan da dil felsefesine doğru doğal bir ilerlemenin varlığından söz edilebilir. 19. yüzyılın başlangıcından itibaren filozoflar ilgilerini gittikçe artan bir biçimde dile yöneltmişlerdir. Bu süreçte metafiziksel ve epistemolojik öğretiler dil felsefesine dayanılarak yeniden formüle edilmişlerdir. Özeğinde dil felsefesi bulunan ve dilin yapısal, biçimsel ve mantıksal olarak araştırılmasının felsefi açıdan asli olduğu görüşünün yüksek sesle dile getirildiği öğretiye analitik felsefe denir. Gottlob Frege ise, analitik filozofların ilki olarak düşünülebilir. Frege’nin dil hakkındaki görüşleri, analitik geleneğin karşıt kutbu olarak düşünülmesinin daha iyi olabileceği Carnap, Wittgenstein gibi filozoflar üzerinde derin bir etkiye sahiptir. Russell’ın mantık ve matematikle ilgili yazılarında ve günümüzde anlamın kapsamlı bir teorisini inşa etmek isteyen analitik filozofların düşüncelerinde de, onun etkisini görebilmekteyiz. O halde, Frege’nin analitik felsefede biçimlendirici bir figür olduğunu; hem felsefe tarihinde hem de mantık tarihinde önemli bir yere sahip olduğunu kabul etmek durumundayız. Bu çerçevede, bu çalışmanın amacı, Frege’nin analitik felsefedeki konumunu betimlemek, onun felsefesi ve yaşadığı dönemde başat olan öğretilerle ilişkisini göstermek, onun mantık ve dil anlayışını açıklamaktır.

Bilim Kodu : 1109.2.026.
Anahtar Kelimeler : Analitik Felsefe, Mantık, Frege’nin Mantığı, Fregeci Düşüncenin Kökleri, Frege’nin Dil Felsefesi.
Sayfa Adedi : 307
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Veli URHAN

GOTTLob FREGE'S PHILOSOPHY OF LANGUAGE AND UNDERSTANDING OF LOGIC

(Ph. D. Thesis)

Mustafa YILDIRIM

GAZİ UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

December 2015

ABSTRACT

First, philosophers had been thinking about universe. Afterwards, they gradually started to reflect on the way the universe is recognized. Finally, they turned their attention to the medium in which such recognition is expressed. In other words, it can be said that there is a natural progression in philosophy from metaphysics, through epistemology, to the philosophy of language. Philosophers since the beginning of the nineteenth century have increasingly turned their attention to language. In this process metaphysical and epistemological theories have reformulated on the basis of the philosophy of language. Analytic philosophy is a doctrine whose centre is the philosophy of language and which give tongue to that the structural, formal, logical investigation of language is philosophically fundamental. It can be considered that Gottlob Frege was the first analytic philosopher. His understanding of language had a profound influence on Carnap and Wittgenstein, who might well be considered the opposite poles of the analytic tradition. We can also see his influence in the logical and mathematical works of Russell and more recently, in the will of analytic philosophers to construct a extensive theory of meaning. Then, we must acknowledge that Frege is a seminal figure in analytic philosophy and that he has a significant place in both the history of logic and the history of philosophy. In this context, the goals of this thesis are to describe Frege's place in the analytic philosophy, to show the relation between his philosophy and dominant doctrine of his time, and to explain his understanding of logic and language.

Science Code : 1109.2.026.

Key Words : Analytic Philosophy, Logic, Frege's Logic, Roots of Fregean Thought, Frege's Philosophy of Language.

Page Number : 307

Supervisor : Prof. Dr. Veli URHAN

TEŞEKKÜR

Çalışmalarım boyunca değerli yardım ve katkılarıyla beni yönlendiren, kıymetli tecrübelerinden faydalandığım danışmanım Prof. Dr. Veli URHAN'a ayrıca tezimin şekillenmesinde değerli katkılar yapan, Tez İzleme Komitesi üyeleri Prof. Dr. Emel KOÇ ve Prof. Dr. İbrahim MARAŞ'a, eğitim sürecim boyunca üzerimde emeği olan bütün hocalarıma, yapmış oldukları katkılardan dolayı başta Prof. Dr. Hüseyin Subhi ERDEM ve Doç. Dr. Mehmet ÖNAL olmak üzere, İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde görevli bütün meslektaşlarıma ve özellikle Arş. Gör. Aykut AYTİŞ'a, beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan çok değerli aileme, eşim Eda'ya ve kızım Ada Naz'a teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

FREGE'İ DÜŞÜNCENİN TARİHSEL KÖKLERİ

1.1. FREGE'NİN ÖZYAŞAMÖYKÜSÜ VE AKADEMİK KARIYERİ.....	5
1.1.1. Frege'nin Özyaşamöyküsü.....	5
1.1.2. Akademik ve Entelektüel Yaşamı.....	8
1.1.3. Frege'nin Eserleri.....	14
1.2. ANALİTİK FELSEFENİN DOĞUŞU	25
1.2.1. Analitik Felsefenin Kendi Tarihini Yanlış Yorumlaması	27
1.3. ON DOKUZUNCU YÜZYILDA ETKİLİ OLAN FELSEFE AKIMLARI	29
1.3.1. Almanya'da Mantık	31
1.3.2. Alman İdealizmi ve İdealizmin Yükselişi.....	34
1.3.3. Natüralizmin Yükselişi ve Çöküşü	38
1.4. ON DOKUZUNCU YÜZYILDA DİL FELSEFESİNİN GELİŞİMİ	42
1.4.1. Gruppe'nin Natüralist Dil Felsefesi	42
1.4.2. Czolbe'nin Fizyolojik Psikolojizmi	52
1.4.3. Natüralizm Sonrasında Ortaya Çıkan Yeni Felsefi Akımlar	58
1.5. FREGE'NİN MANTIK ANLAYIŞININ TARİHSEL KÖKLERİ.....	65
1.5.1. Trendelenburg ve Mantıksal Dil Düşüncesi	71
1.5.2. Lotze'nin Saf Mantık Anlayışı.....	76
1.6. FREGE DÜŞÜNCESİ ÜZERİNDE LEIBNİZ'İN VE KANT'IN ETKİSİ.....	83
1.7. MANTIKSAL FORMALİZM BAĞLAMINDA LEIBNİZ, KANT VE FREGE ...	87

2. BÖLÜM

FREGE'NİN MANTIĞI

2.1. FREGE'NİN MANTIK KAVRAYIŞI	91
2.1.1. Frege'nin “Kavramsal Notasyon” Düşüncesi	94
2.1.2. Frege'nin Çağdaşlarının Mantık Anlayışları	100
2.1.3. Frege'nin Kavramsal Notasyonuna Yönelik Eleştiriler	113
2.1.4. <i>Kavram Yazısı</i> ve Diğer Notasyonların Dil ile İlişkisi.....	117

Sayfa

2.2. <i>BEGRIFFSSCHRIFT</i> ve <i>BEGRIFFSSCHRIFT</i> ’TEKİ MANTIK NOTASYONU..	125
2.2.1. <i>Begriffsschrift</i> ’in “Önsöz” Bölümünde Ele Alınan Konular	127
2.2.2. <i>Begriffsschrift</i> ’teki Notasyonun Tanıtımı	129
2.3. ÖZNE VE YÜKLEMİN REDDEDİLİŞİ	152
2.4. FONKSİYON/ARGÜMAN AYRIMI	155
2.4.1. Bir Fonksiyonun Fonksiyonu.....	161
2.5. GENELLİK VE GENEL ÖNERMELERİN ANALİZİ	162
2.5.1. <i>Begriffsschrift</i> ’te Tümel ve Tikel Önermelerin Analizi ve Gösterimi	163
2.5.2. Gündelik Dilin Genel Önermelerin Analizindeki İşlevsizliği ve ‘Varlık’ Yüklemi.....	168
2.6. YARGILARIN KAVRAMLAR KARŞISINDA ÖNCELİĞİ.....	171
2.7. <i>BEGRIFFSSCHRIFT</i> ’TEKİ MANTIKSAL YASALAR VE AKSİYOMLAR	178

3. BÖLÜM

FREGE’NİN DİL FELSEFESİ

3.1. ANLAM VE GÖNDERİM AYRIMI	187
3.1.1. Özdeşlik İfadeleri.....	187
3.1.2. Anlam ve Gönderim.....	191
3.2. KAVRAM VE NESNE.....	204
3.3. DÜŞÜNCELER VE DOĞRULUK	213
3.3.1. Düşüncelerin Nesnelliği.....	215
3.3.2. Düşünce ve Anlam.....	228
3.3.3. Cümlelerin Gönderimi Olarak Doğruluk Değeri	234
3.3.4. Doğruluk Nedir?	239
3.4. DİLDE MANTIKSAL OLANIN PSİKOLOJİK OLANDAN AYRILMASI.....	243
3.4.1. Mantıksal ile Psikolojik Olan Ayrımından Nesnel/Öznel Ayrımına Geçiş	250
3.4.2. Tasarım/Düşünme Ayrımı	252
3.4.3. Bağlam İlkesi	256
3.4.4. Psikolojizm Eleştirisinde İlk İlkenin Yeri.....	262
3.5. <i>GRUNDGESETZE DER ARİTHMETİK</i> VE MANTIKÇILIK TEZİNİN İFLASI.....	266
3.5.1. <i>Grundgesetze Der Arithmetik</i> ’teki Temel Problemler	267
3.5.2. Russell Paradoksu ve Mantıkçılık Tezinin Sonu	275
3.5.3. Russell Paradoksunun Felsefi Nedenleri	283
4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	287
KAYNAKLAR	299
ÖZGEÇMİŞ	305

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar

Bkz.

Der.

Ed.

Eds.

Krş.

s.

Açıklamalar

Bakınız

Derleyen

Editör

Editörler

Karşılaştırınız.

Sayfa numarası

GİRİŞ

19. yüzyıldan itibaren filozoflar dikkatlerini dile yöneltmişlerdi. ‘Dilsel Dönüş’ olarak adlandırılan bu dönemde, filozoflar, formel ve doğal dillerin sentaks ve semantiğinin tanımlarını içeren dil teorilerini, hakikat ve doğrulama açısından, ya da niyet ve söz edimi açısından, ya da nedensel ve gönderimsel açıdan aktüel söylemin derin yapısını araştıran teoriler aracılığıyla sunmuşlardı. Oldukça tutarlı bir biçimde dille ilgilenen bu filozofların önemli bir kısmı analitik felsefe geleneği içerisinde yer alır. Analitik felsefe açısından dil felsefesi ile mantık ve matematiğin temelleri arasında yakın bir ilişki vardır. Bu yakın ilişkinin kurulmasında öncü olan isim ise Gottlob Frege olmuştur.

Gottlob Frege, 19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın ilk çeyreğine damgasını vurmuş en önemli matematikçi, mantıkçı ve filozoftur. Analitik felsefenin kurucusu olan, lojistiğe olduğu kadar mantık tarihine yepyeni sayfa açan, matematiksel mantığın öncüsü, matematiği bütünüyle mantığa indirgeme denemesiyle mantıkçılığın (logicism) da öncüsü olan bir filozoftur. O, Descartes gibi, “kendisinden sonra gelen felsefi düşüncenin ‘paradigmasını’ değiştirmiştir.”¹ Frege, “anlam ve dili odağa yerleştirmiş, bütün öbür sorunlara bu odak üzerinden yaklaşma eğilimine önayak olmuştur.”² Neredeyse her matematikçinin, felsefecinin ve düşünce tarihçisinin üzerinde uzlaştıkları görüş, Frege’nin “Cantor’un buluşlarıyla ortaya çıkan, sayının ne olduğu temel sorusuna verdiği yanıtın zaman için en iyi yanıt olduğunun anlaşılmasından ötürü, modern matematiksel mantığın kurucusu olma şerefi”ne nail olduğudur.³

Frege, mantık, matematik felsefesi, dil felsefesi, zihin felsefesi, epistemoloji ve metafiziği içeren pek çok alana çok önemli katkılarda bulunmuştur. Görüldüğü gibi Frege, dil-felsefe-mantık-matematik dörtlüsünün özeğinde yer alan majör bir figürdür. Frege çok önemli yeniliklere imza atmış olmasına rağmen, yaşadığı dönemde değeri anlaşılamamış bir cevherdir. Frege üzerine ilk kapsamlı eseri yazmış olan Dummett, bir söyleşide, Frege’nin “birçok felsefi sorun hattı için son derece iyi bir başlangıç noktası olma özelliğini”

¹ Denkler, A. (1989). Frege’nin Dil Felsefesi: Ana Çizgiler. *Felsefe Tartışmaları*. 5, s. 24.

² Denkler, a.g.m., s. 24.

³ Everdell, W. R. (2007). *İlk Modernler* (çev. Hülya Kocaoluk). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 79.

muhafaza ettiğini ifade etmiştir.⁴ Ancak Frege'nin öneminin farkına varılması için epey zaman geçmiştir. Peki, neden Frege'nin değerinin anlaşılması uzun vakit almıştır? Aslında bu ihmalin temel nedeni analitik geleneğin kendisidir. Yani bu ihmalin ardında analitik felsefenin anti-tarihselci karakteri yer almaktadır. Analitik felsefenin, dilin ve anlamın soyut, formel yönüyle ilgilenmesi, somut tarihsel kavrayışın bir kenara itilmesi sonucunu doğurmuştur. Analitik geleneğin kurucusu olan Frege'nin görüşlerinin de, onun kendisinden sonra gelen filozoflarca neden görülmezden gelindiğini açıklayabileceğini söyleyebiliriz: “Düşünce gayri şahsi bir şeydir. Bir duvarda yazılı olan “2+3=5” cümlesini gördüğümüzde, onu tamamen tanımlayan düşünceyi tanırız ve bizim anlığımız onu kimin yazdığına karşı büsbütün ilgisizdir.”⁵

Frege'nin düşüncesinin ortaya çıktığı felsefi devinin dinamiklerini ve tarihsel köklerini anlamak isteyeceksek eğer, analitik felsefenin gayri şahsi düşünce anlayışı ve anti-tarihselciliğini bir kenara bırakmamız gerekecektir. Dummett'in haklı bir biçimde ifade ettiği gibi, piyasada “‘benden önce Frege'yi hep yanlış anladınız’ demeye çalışan” bir sürü kitap mevcuttur; ancak bu iddiayı dillendirmeye çalışmak Frege'nin hiç kimse tarafından doğru anlaşılmadığını öne sürmektir ki bunu öne sürmek hiç de makul değildir.⁶ Ayrıca bu iddianın Russell, Wittgenstein, hatta Kant için bile dillendirilmeyip, yalnızca Frege için öne sürülmesi ise oldukça düşündürücüdür. Ancak, diğer taraftan, Frege üzerine yazılmış analitik literatürün çokluğuna rağmen, Frege'nin düşüncesinin kaynağının, onun düşüncesinin etraflıca yapısının ve mantık ile matematiğin tarihsel gelişimine yaptığı katkıların detaylı bir tarihsel resminden –Sluga'nın *Gottlob Frege* başlıklı eseri bir başlangıç sayılabilir- hala oldukça uzağız. Benzer bir durumla, Frege'nin sembolik mantıkta oynamış olduğu kurucu rolün göz ardı edilmesi olgusunda da karşılaşırız.⁷

Bu çalışmanın önemi, Frege'nin düşüncesinin kaynağını, düşüncesinin karakteristik özelliklerini, analitik felsefede ve Alman düşünce ekolleri içerisindeki konumunu ele alması ve Frege'nin dil felsefesini ve mantık anlayışını ayrıntılarıyla ortaya koymak istemesindedir. Türkçe literatürde Frege hakkındaki eserlerin, makalelerin ve tezlerin çok

⁴ Pataut, F. (1998). Dil, Düşünce, Mantık ve Analitik Felsefenin Tarihine Yönelik Anti-Realist Bir Bakış Açısı: Michael Dummett ile Bir Söyleşi (çev. İrem Kurtsal). *Felsefe Tartışmaları*. 23, s. 135.

⁵ Frege, G. (1979). *Posthumous Writings* (Ed. H. Hermes, F. Kambartel, F. Kaulbach, trans. P. Long, R. White). Oxford: Blackwell, 134.

⁶ Pataut, a.g.m., s. 136.

⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Thiel, C. (1996). On the Structure of Frege's System of Logic. In M. Schirn (ed.), *Frege: Importance and Legacy*. Berlin&New York: Walter de Gruyter & Co, s. 261-279.

az olması, Frege üzerine kapsamlı bir çalışmanın yapılmasını zorunlu kılmaktadır. O halde, çalışmamızın amacı, Frege'nin analitik felsefedeki konumunu belirlemek, Frege'nin yaşadığı dönemde ön planda olan diğer öğretilerle olan ilişkisini ortaya koymak, Frege'nin mantık ve dil anlayışını analiz etmektir.

Frege hakkındaki Türkçe literatür Frege'nin "Sayı Kuramı" ve "Anlam ve Gönderim Kuramı" konularıyla sınırlıdır. Bütüncül bir açıdan Frege felsefesinin ele alınması, analitik felsefedeki konumunun belirlenmesi, Frege düşüncesinin tarihsel kaynaklarının ortaya konulması, Frege'nin mantık ve dil anlayışının ayrıntılarıyla serimlenmesi, bu çalışmanın felsefe alanına katmayı hedeflediği katkılardır.

Bu çalışma bir literatür taramasıdır. Yapılacak inceleme kurumsal bir çerçeveye dayandığından veri toplama tekniği olarak öncelikle analitik felsefenin tarihi ve Frege döneminde ön planda olan öğretiler ile ilgili temel Türkçe ve İngilizce kaynaklar, Gottlob Frege'nin Türkçe ve İngilizce'ye çevrilmiş eserleri ve Frege'nin görüşleri üzerine yazılmış olan ikincil kaynaklar (kitaplar, tezler, makaleler... vs.) taranacak ve onun mantık ve dil anlayışı bütün ayrıntılarıyla serimlenecektir.

Çalışmamız 'Giriş', üç ana bölüm ve 'sonuç ve değerlendirme' bölümünden oluşacaktır. Çalışmanın 'Giriş' bölümü tezin yöntem kısmını oluşturacaktır. Çalışmanın amacı, önemi, sınırlılıkları ve temel kavramsal yapısı bu bölümde ortaya konacaktır.

Birinci bölümde Frege'nin biyografisine değinildikten sonra, onun düşüncesinin tarihsel kökleri incelenecek, Frege düşüncesinin, yaşadığı dönemde etkili olan felsefi öğretilerle ilişkisi analiz edilecek, Frege düşüncesinin eskizi çizilecektir. Çalışmamızın ikinci bölümünde ise Frege'nin mantık anlayışını ele alacağız. Frege'nin 'mantık' başlığı altında ele aldığı konuları, mantıktan ne anladığını ve geliştirdiği notasyonal mantık sistemini tanıtacağız. Geleneksel özne/yüklem ayrımını reddedişini, bu ayrım yerine ikame ettiği fonksiyon/argüman ayrımını, genel önermeler, yargılar, mantık sisteminin aksiyomlarından ve yargıların kavramlar karşısındaki önceliği fikrinden bahsedeceğiz.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde, Frege'nin dil anlayışına odaklanacağız. Frege'nin en temel eserine prolegomena olarak görülecek *Aritmetiğin Temelleri* ile *magnum opus* *Grundgesetze der Arithmetik* ["Aritmetiğin Temel İlkeleri"]'in yayımlandıkları tarihler

arasındaki yıllarda basılmış olan ve dil felsefesinin kurucu metinleri olarak düşünölen üç makalesi ışığında ‘Anlam ve Gönderim’ teorisini, ‘Fonksiyon, Kavram ve Nesne’ anlayışını ele alacağız. Frege’nin son zamanlarında yayımladığı ve *Logical Investigations* olarak adlandırılan üç makalesi ışığında ise, doğruluk, tasarım, nesnellik ve düşünceye ilişkin görüşlerini ele alacağız. Bu bölümde ayrıca *Aritmetiğin Temelleri*’nde, Frege’nin her türlü girişim için takip edeceğini ve terk etmeyeceğini söylediğı üç ilkeden ilk ikisini birbiriyle ilişkili bir şekilde ele alarak bağlam ilkesi ve psikolojik olanı mantıksal olandan ayırmadan bahsedeceğiz ve Frege’nin psikolojizme yönelttiğı eleştirilere kulak vereceğiz. Çalışmamızın ‘Sonuç ve Değerlendirme’ bölümünde, çalışmamız esnasında ulaştığımız sonuçlardan bahsederek, çalışmayla ilgili genel bir değerlendirme yapacağız.

1. BÖLÜM: FREGECİ DÜŞÜNCENİN TARİHSEL KÖKLERİ

1.1. Frege'nin Özyaşamöyküsü ve Akademik Kariyeri

Frege, 19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın ilk çeyreğine damgasını vurmuş en önemli matematikçi, mantıkçı ve filozoftur. Kendisini düşünmeye, öğretmeye ve yazmaya adanmış Frege, yaşadığı dönemde çok az tanınmaktaydı.⁸ O, kamu işlerinde hiçbir rol oynamamıştır; yaşamının büyük bir kısmını sınıflarda ve kütüphanelerde geçirmiştir. Onun kitapları ve makaleleri çağdaşlarının çok azı tarafından okunmuştur. Frege'nin ölümünden sonra, uzunca bir süre onun felsefedeki etkisi, takipçilerinin çalışmaları aracılığıyla anlaşılmıştır. O, günümüzde matematiksel mantığın ve analitik felsefenin kurucusu olarak kabul edilmekte ve Aristoteles'le aynı düzeydeki bir mantıkçı olarak görülmektedir.⁹ Aynı zamanda bir matematik felsefecisi de olan Frege'nin hayatı hakkında bilinenler oldukça azdır.¹⁰ Frege'nin hayatının hayal kırıklıklarıyla dolu olduğunu söyleyen Michael Dummett, Frege'nin kendisini Jena'da yalıtılmış hissettiğini, felsefe ve matematik çevrelerinde dikkate alınmadığından ötürü yakındığını ifade etmiştir.¹¹

1.1.1. Frege'nin Özyaşamöyküsü

Friedrich Ludwig Gottlob Frege, 8 Kasım 1848'de, büyük demokratik devrimin gerçekleştiği yılda, Almanya'nın Baltık kıyısındaki Wismar kentinde dünyaya gelmiştir. Almanya'yı çalkalayan bu karmaşanın sesleri, onun doğduğu yerde de yankılanmıştır. Wismar, Pomerania'da (*Mecklenburg-Vorpommern* eyaletinde), büyük kentlerden ve bu kentlerin sosyo-politik yapılarından oldukça farklı, küçük bir pazar kenti idi. Onun ailesi, orta sınıf vakur bir Lutheryan aileydi ve yaşadıkları kent etnik açıdan farklı insanların bir arada yaşadığı bir yerdi (Alman, Leh vb.). Onun babası Karl Alexander Frege (1809-1866), genç kızlara yönelik bir okulun kurucusu ve yöneticisi olan bir teologdu. Frege, lise eğitimine 15 yaşında, Wismar'daki *Gymnasium*'da başladı. Babası, Frege daha *Gymnasium*'dan mezun olmadan önce, 1866'da vefat etmiştir. Babasının ölümünün ardından, Frege'nin annesi Auguste Wilhelmine Sophie Frege (kızlık soyadı Bialloblotzsky'dir, aslen Leh kökenlidir, 1815-1898 arasında yaşamıştı ve bir öğretmendi)

⁸ Kenny, A. (2000). *Frege: An Introduction to the Founder of Modern Analytic Philosophy*. Oxford and Massachusetts: Blackwell Publishers, s. 1.

⁹ Kenny, a.g.e., s. 1.

¹⁰ Mendelsohn, R.L. (2005). *The Philosophy of Gottlob Frege*. New York: Cambridge University Press, s. 1.

¹¹ Dummett, M. (1973). *Frege: The Philosophy of Language*. New York: Harper & Row, s. xiii.

genç kızlara yönelik lisenin yöneticiliğini eşinin ölümünün ardından devralmıştır. Frege, babasının ölümünün ardından, eğitim yaşamının geri kalan kısmında ve akademik kariyerinin başlarında annesi tarafından finanse edilmiştir. Frege, *Gymnasium*'da öğrenciyken, öğretmeni -aynı zamanda bir şair olan- Gustav Adolf Leo Sachse onun bilimsel kariyerini belirlemede ve eğitimini Jena Üniversitesi'nde devam ettirme konusunda çok önemli bir rol oynamıştır.¹²

Frege, 1887 yılında, Margarete Katharina Sophia Anna Lieseberg (1856-1905) ile evlenmiştir. Frege Jena'dan emekli olmadan önceki son 15 senesinde (1903-1918) çok az yayın çıkarabilmiştir. Bunun sebebi ise, kişisel anlamda yaşadığı acılar ve entelektüel anlamda yaşadığı hayal kırıklıklarıdır. Dünyaya gelen çocuklarının tamamının erken yaşlarda ölmelerinden dolayı, Frege ve eşi, 1900 yılında, Alfred isimli bir çocuğu evlat edinmişler, ancak beş sene sonra Frege'nin eşinin ani ölümünün ardından Frege, Alfred'i tek başına büyütmek ve yetiştirmek zorunda kalmıştır.¹³ Dahası buna bir de Frege'nin kötüleşen sağlık durumu eklenmiştir. Daha sonra bir mühendis olmuş olan Alfred ise, İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, 1945 yılında katledilmiştir.¹⁴

Günümüzde biz Frege'yi, modern analitik felsefenin önemli filozofları üzerindeki etkisi aracılığıyla tanımaktayız. Frege'nin mantık ve dil felsefesi alanındaki çalışmalarından haberdar olan ilk filozof şüphesiz Russell'dır. Russell, 1903 yılında yazdığı *Philosophy of Mathematics* adlı eserinin ek bölümünde Frege'nin görüşlerine yer vermiştir. Russell'ın Frege'nin anlam/gönderge teorisini anlamayla derinden meşgul olduğunu görüyoruz. Ancak o bu girişimi sonrasında terk etmiştir, çünkü Russell bu teoride baş edilemez zorlukların olduğunu düşünmekteydi ve kendi tipler teorisinde (*theory of descriptions*) bir alternatif yaklaşıma sahipti.

Diğer taraftan, Frege, felsefi kariyerlerinin başında olan iki kişi üzerinde de önemli bir etkiye sahip olmuştur ki, bu iki önemli filozof Frege'nin görüşlerini geliştirme ve yayma konusunda çok önemli rol oynamışlardır. Bu iki filozof Wittgenstein ve Carnap'tır. Frege'nin görüşlerini ilk kez Russell'ın *The Principles of Mathematics* adlı eserlerinin birinci ek kısmında okumuş olan Wittgenstein, Frege'nin bu eserde uzun uzadıya

¹² Erişim: http://en.wikipedia.org/wiki/Gottlob_Frege, 30.06.2014.

¹³ Beaney, M. (Editor). (1997). *The Frege Reader*. Oxford: Blackwell Publishers, s. 8.

¹⁴ Sullivan, P. M. (2004). Frege's Logic. In Dov. M. Gabbay, J. Woods (eds.), *Handbook of the History and Philosophy of Logic*, Volume 3. Amsterdam: Elsevier BV, s. 671.

anlatılmış olan mantık ve felsefe hakkındaki düşüncelerini ilk elden öğrenebilmek için ve matematiğin temelleri konusunda çalışmak isteğiyle onu 1911 yılında Jena’da ziyaret etmiştir. Wittgenstein o zamanlar havacılık alanında eğitim almaktaydı. “O sırada altmış üç yaşında olan ve hayatının en iyi dönemini geride bıraktığını düşünen” Frege, matematiğin temelleri konusunda çalışmak isteyen Wittgeinstein’ı Cambridge’de Russell’a yönlendirmiştir.¹⁵ Frege’nin görüşlerinden derinden etkilenmiş olan Wittgenstein, *Tractatus*’unda bu etkiyi gizleyememiştir. Yine, Frege’nin 1910-1914’te Jena’da verdiği dersleri takip eden, –ki Frege’nin derslerini karatahtaya dönerek işlediği ve sınıftaki bir avuç dolusu insanın onu güçlükle duyduğu söylenir- Frege ile formel semantiğe olan ilgiyi yeniden canlandırmış olan ve *Meaning and Necessity* kitabının yazarı olan Rudolph Carnap da, Wittgenstein gibi, onun çalışmalarından derinden etkilenmiştir.¹⁶

Frege, 1918 yılında emekliye ayrılmış ve memleketi Wismar yakınlarındaki Bad Kleinen’e yerleşmiştir. Frege, yaşamının geri kalan kısmında, *Logical Investigations* [Mantıksal Araştırmalar] başlıklı bir makale dizisini yayımlamıştır. O, hayatı boyunca önemli pek çok çalışmaya imza atmış olmasına rağmen, diğer meslektaşları üzerinde bıraktığı etkiyi ve geniş çapta tanınmaya başlandığını görece kadar yaşayamamıştır.¹⁷ O, ebedi yolculuğuna, 26 Temmuz 1925’te, Bad Kleinen’de uğurlanmıştır. Frege, hayata gözlerini yumduğunda, 20. yüzyılın en etkileyici felsefi akımlarından birisi olan analitik felsefenin kurucusu olarak görülmeye başlanacağından şüphesiz ki haberdar olamamıştır.¹⁸

Frege, ölümünden önce yazdığı vasiyetiyle birlikte, yayımlanmamış yazılarını ve mektuplarını¹⁹ aşağıdaki not ile birlikte oğlu Alfred’e bırakmıştır:

Sevgili Alfred,

Yazmış olduğum yazıları hor görme. Hepsi birer altın olmasa da, onlarda altın vardır. Burada, gelecekte bir gün şimdikinden çok daha fazla bir biçimde ödüllendirilecek olan yazıların olduğuna inanıyorum. Hiçbir şeyin kaybolmamasına özen göster.

Sevgili Baban.

¹⁵ Erdem, H. S. (2007). *Wittgenstein: Dilin Yörüngesinde Felsefe*. Van: Bilge Adamlar, s. 21.

¹⁶ Mendelsohn, *a.g.e.*, s. 6.

¹⁷ Beaney, *a.g.e.*, s. 9.

¹⁸ Beaney, *a.g.e.*, s. 11.

¹⁹ Oğlu Alfred’in 2. Dünya Savaşı esnasında katledilmesinden sonra, Frege’nin yayımlanmamış yazıları Mart 1945’de Munster’e düzenlenen hava saldırısında imha olmuştur, şanstır ki, bu yazıların sonraki editörü olan Heinrich Scholz kopya nüshasını saklamıştı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sullivan, *a.g.e.*, s. 671.

Bu yazıyla birlikte sana kendimden büyük bir parçayı miras olarak bırakıyorum.²⁰

1935'te, Alfred Frege, babası Frege'nin yayımlanmamış makalelerini, bu makalelerin izini arayarak bulan ve Münster Üniversitesi'nde filozof ve mantıkçı olarak görev yapan Heinrich Scholz'a bağışlamıştır. Scholz ve onun meslektaşları, bu makaleleri yayıma hazır hale getirmişlerdi. İkinci Dünya Savaşı boyunca, makalelerin orijinalleri Münster Üniversitesi'nin kütüphanesinde saklanmış olmasına rağmen, Müttefikler bu kenti bombaladıklarında makalelerin orijinalleri imha olmuştur. Makalelerin orijinal metinleri yok olmuş olsa da, Scholz daktilo ile yazılmış olan kopyaları saklamayı başarmış ve savaş sonrasında yayıma hazırlamaya yeniden koyulmuştur. Ancak bu kez de, yakalandığı bir hastalık yüzünden Scholz, bu projeyi tamamlayamamıştır. Frege'nin yayımlanmamış makalelerinin yer aldığı *Nachgelassene Schriften* [*Posthumous Writings*], Scholz'un Münster'deki halefi Hans Hermes öncülüğündeki bir ekip tarafından düzenlenerek 1969 yılında yayımlanmıştır. Frege'nin yayımlanmamış makalelerinin İngilizce çevirisi ise ancak 1979 yılında yayımlanabilmiştir. Yine Frege'nin önemli pek çok filozof, mantıkçı ve matematikçiye yazdığı ve onlardan aldığı cevapları içeren mektuplar ise, 1976 yılında, Hermes öncülüğündeki ekip tarafından düzenlenerek yayımlanmıştır. Frege'nin ölümünden 50 yıl sonra, mirasında bahsetmiş olduğu altın değerindeki yazılar gün yüzüne çıkmış ve Frege'nin bu yazıların bir gün çok daha fazla bir biçimde ödüllendirileceğiyle ilgili kehaneti yeteri derecede gerçekleşmiştir.²¹

1.1.2. Akademik ve Entelektüel Yaşamı

Frege'nin kişisel özyaşamöyküsünün aksine, entelektüel hayatı hakkında bilinenler oldukça fazladır. Frege 21 yaşında iken, Wismar'dan ayrılarak, küçük ama iyi bir üne sahip olan Jena Üniversitesi'ne kaydolmuş ve eğitimine iki yıl burada devam etmiştir. O zamanlarda, esas ilgi alanı olarak matematik üzerinde karar kılmış, ancak fizik, kimya ve felsefe alanlarından da dersler almıştır. O, Jena'da, daha sonrasında Heidelberg'de çalışacak olan Kuno Fischer'den felsefe dersleri almış ve özellikle Fischer'in "Kant'ın eleştirel felsefesi" hakkındaki dersini ilgiyle takip etmiştir.²² Onun, Jena'ya gelme amacının, önceleri, ailesine ait olan okulun yöneticiliğini annesinden devralmak olması muhtemeldir. Jena'daki hocalarından biri olan matematikçi ve sosyal reformcu Ernst Abbé,

²⁰ Kenny, *a.g.e.*, s. 11.

²¹ Beaney, *a.g.e.*, s. 9-10.

²² Mendelsohn, *a.g.e.*, s. 1.

genç Frege'nin yeteneklerini fark etmiş ve Frege'nin öğrenciliğinden onursal profesörlüğüne kadar en vefakâr destekçisi ve koruyucu meleği olmuştur. Abbé, aynı zamanda, bütün kârının neredeyse yarısını Zeiss lens ve kamera fabrikasından elde eden Carl Zeiss İşletmesi'ni yönetmekteydi. Hemen hemen kesindir ki, Abbé'nin yardımı olmaksızın, Frege'nin Jena'da akademik bir kadroya yerleşmesi mümkün olamazdı. Frege, profesör olana kadar, Zeiss İşletmesi'nden burs da almıştır.²³

Abbé'nin tavsiyesiyle, doktora derecesini almak için Göttingen'e gitmiş ve matematikçi Ernst Schering danışmanlığında, geometri alanında doktorasını tamamlamıştır. Göttingen'de beş dönem kalan Frege, kendi düşüncesi üzerinde dolaylı da olsa önemli bir etkiye sahip olan Hermann Lotze'nin "Din Felsefesi" dersiyle ilgilenmiştir. Frege üzerinde en önemli etkiye sahip olan filozof ise kuşkusuz Kant'tır. Lotze'nin mantıkla ilgili çalışmasının Frege'nin üzerindeki etkisi de hissedilebilir, ancak Lotze'nin etkisi biraz önce ifade ettiğimiz gibi büyük ölçüde dolaylıdır.²⁴ Göttingen'de doktora derecesini aldıktan sonra Jena'ya dönen Frege, 1874'te maaşsız öğretmenlik görevi (*unsalaried teaching post*) için başvuruda bulunmuştur. O, bu başvuruyu desteklemek için, "Methods of Calculation on an Extension of the Concept of Quantity"²⁵ başlıklı bir makale sunmuştur ki bu makale matematiksel analize özgün bir katkı yapmıştır. Bu makale, onu sözlü sınav yapacak olan komisyon tarafından beğenilmiştir. Sözlü sınavdaki performansı, "ne hazırcevap ne de akıcı" diye rapor edilse de, bu performansı maaşsız öğretmen olarak atanmasına yetmiştir.²⁶ Hemen ardından, Abbé'nin desteğiyle, 1874'te Matematik Fakültesi'ne *Privatdozent* (Doçent) kadrosuna atanmıştır. 1879'da, yeni mantık anlayışının ilk örneği olan *Begriffsschrift* yayımlandıktan sonra ise, misafir profesör kadrosuna, Abbé'nin desteğiyle terfi etmiştir. Emekliliğine kadar akademik kariyerini, 44 yıl boyunca, Jena Üniversitesi'nde sürdürmüş ve enerjisini akademik çalışmalarına harcamıştır. O, kamu yararı ya da kamuyu ilgilendiren konular hakkında çalışmalar yapan ve siyasi yapılanmaların ya da siyasi çekişmelerin bir parçası olmaktan kaçınmış olan bir akademisyen olmuştur.²⁷ O, hiçbir eserinin başka birine yazılmış bir yanıt olarak değerlendirilmemesi gerektiğini söylemiştir. Frege'nin çalışmaları görünüştü dar bir

²³ Mendelsohn, *a.g.e.*, s. 1-2.

²⁴ Mendelsohn, *a.g.e.*, s. 1.

²⁵ Bkz. Frege, G. (1984). *Collected Papers on Mathematics, Logic, and Philosophy* (Ed. B. McGuinness, çev. M. Black, V. H. Dudman, P. Geach, H. Kaal, E-H. W. Kluge, B. McGuinness, R. H. Stoothoff). Glasgow: Basil Blackwell, s. 56-92.

²⁶ Kenny, *a.g.e.*, s. 2.

²⁷ Dummett, *a.g.e.*, s. xiii.

kapsamda olsa ve dikkate alınmadığına ya da yanlış anlaşıldığına inansa da, yaşadığı dönemi derinden etkilemeyi başarmıştır. Hatta şimdi son iki yüzyıla damgasını vurmuş en önemli filozoflardan ve matematikçilerden biri olarak anımsanmaya devam etmektedir.

Dummett'e göre, Frege'nin bu unvanı hak etmesinin üç nedeni vardır: (i) mantık çalışmalarının modern dönemdeki öncüsü olması, (ii) matematiksel mantık alanındaki keşiflerle felsefi mantığa yaptığı katkılar, (iii) çalışmalarının matematik felsefesine kadar uzanması.

(i) Dummett'e göre, mantığın felsefenin bir parçası olduğu her zaman ve haklı olarak düşünülmüştür. Örneğin, *mantıksal sonuç* gibi pek çok mantık kavramının analizini felsefenin gerçekleştirmesi gerektiği düşünülmek oldukça doğaldır. Pek çok mantıksal kavramın analizi, dilin ve dolayısıyla düşüncenin asli yapısını anlama, tümceler arasındaki karşılıklı ilişki (bu ilişkiyi vermek mantığın işidir) hakkında felsefenin gerçekleştirdiği açıklamalara bağlı olmuştur. Modern mantık, genellikleri (*generality*) içeren cümlelerin izahını, niceleyicilerin ve bağımlı değişkenlerin mekanizmasına bağlı olan bir açıklamayı vermeyi başarması sayesinde, geçmişin bütün büyük mantık sistemlerine –klasik Antikite'nin, Ortaçağ Avrupa'sının ve Hintlilerin mantığı- karşı konumlanmıştır. Daha önceki sistemlerin inceliklerine rağmen, modern mantık tarafından verilmiş olan insan dillerinin cümlelerinin yapısının analizi, eski sistemlerin erişebilmiş olduğundan çok daha derinlere gitmektedir. Dummett'e göre, verilecek bu analize olanak tanıyan mekanizmanın keşfini ve onun önemini fark etmeyi Frege'ye borçluyuz ve o yalnızca bunu başarmış olsaydı bile, insanoğlunun bilgisine büyük bir katkı yapmış olacaktı.²⁸

(ii) Dummett'e göre, bu gözlemlerden sonra, Frege'nin felsefi bir mantıkçı olarak başarılarını, matematiksel mantıktaki keşiflerinden sonra şöhretinin ikinci haklı zeminiymiş gibi listelemek paradoksal görünebilir. Ancak bu yalnızca yüzeysel bir paradoks olacaktır. Hem mantığın kendisinde, hem de matematik felsefesinde, yalnızca matematiksel tekniklerin uygulanışıyla çözülemeyecek olan, ancak felsefi argümantasyonla matematiksel tekniklerin uygun bir biçimde kombinasyonunu gerektiren ve filozoflar tarafından sorulan sorular zorunlu olarak olduğu gibi kalırlar.²⁹ Frege'nin pratiği, onun bu durumun farkında olduğunu gösterir. Zira Frege, yazmış olduğu mektuplardan birinde,

²⁸ Dummett, *a.g.e.*, s. xiii-xiv.

²⁹ Dummett, *a.g.e.*, s. xiv.

hiçbir kimsenin yarı bir matematikçi olmadan iyi bir filozof olamayacağını, diğer taraftan da bir kimse yarı bir filozof olmadan iyi bir matematikçi olamayacağını ifade ederek, mantık ve matematik felsefesinde ortaya atılmış soruların hem matematiksel tekniklerin, hem de felsefi argümantasyonun bir araya getirilmesiyle çözülebileceğini açık bir biçimde ortaya koymuştur.³⁰ Dummett'e göre, Frege'nin felsefi mantıktaki çalışmaları doğru bir temeldir. Başka bir deyişle, 20. yüzyılda, felsefi mantıkta pek çok önemli çalışma yapılmış olsa da, Frege'nin felsefi mantığa ilişkin teorileri, kuşkusuz ki, bugün bile bu alanda çalışan herhangi birisi için başlangıç noktası olarak iş görmektedir.³¹

(iii) Mantıkta olduğu gibi, onun matematik felsefesi çalışmaları da iki yönlüdür – matematiksel tekniklerin kullanıldığı çalışmalar ve felsefi tekniklerin kullanıldığı çalışmalar. Yine onun mantıksal çalışmalarında olduğu gibi, matematik felsefesindeki çalışmalarında da felsefi teknikler ile matematiksel teknikler birbirine kenetlenmiştir. Dummett'a göre, Frege'nin, matematiksel akıl yürütmede çok az ya da hiç rol oynamayan, zaman (*tense*) ve modalite (kiplik) gibi dilin çeşitli özniteliklerine olan genel ilgisizliği, Frege'nin, mantığı, aslında matematik felsefesi çalışmaları için bir araç ya da bu çalışmalara bir *prolegomena* (giriş) olarak gördüğünü açık bir biçimde göstermektedir.³² Frege, matematiğin bir branşı olarak düşünülen matematiğin temellerine çok büyük katkılar yapmıştır. Dummett'a göre, Frege'nin matematiğin temellerine ilişkin çalışmalarının daha felsefi kısmı için, Frege'nin felsefi mantığı hakkında söylediklerimizin aynısını söyleyemeyiz, yani, onun matematik felsefesinin (matematiğin temellerine ilişkin felsefi mülâhazalar) günümüzde bu alanda çalışan herkes için bir başlangıç noktası olduğunu söylemek mümkün değildir. Dummett'e göre, Frege'nin matematik felsefesi, yalnızca tarihsel açıdan bir başlangıç noktasıdır. Bunu söylemek, yine de, Frege'nin matematik felsefesine ilişkin çalışmalarının önemini azaltmamaktadır.

20. yüzyıla damgasını vurmuş olan ve günümüzde de pek çok çalışmanın esin kaynağı olan Frege, kariyerine, matematik tarihindeki heyecan verici bir dönemde bir matematikçi olarak başlamıştır.³³ Onun matematikle ilgili yaptığı çalışmalar özellikle matematiksel mantık ve matematiğin temelleriyle ilgilidir. Ancak onun bu alanlardaki çalışmaları,

³⁰ Frege'nin mektupta öne sürdüğü görüşün yalnızca mantık ve matematik felsefesiyle uğraşan kişileri ilgilendirdiğini hatırimızdan çıkarmamalıyız.

³¹ Dummett, *a.g.e.*, s. xiv.

³² Dummett, *a.g.e.*, s. xv.

³³ Kenny, *a.g.e.*, s. 2.

matematiksel ufku genişlettiği gibi, yeni bir felsefi yaklaşımın ortaya çıkmasına da öncülük etmiştir.

Matematik, Batı'da Pythagorasçı çevrede bir bilim olarak ortaya çıktığından beri, felsefi ve kurucu nitelikteki problemlere yol açmaktadır. Matematik ontolojik, epistemolojik ve metodolojik düşüncelerin kaynağı olmuştur. Antik Yunanlılar şu soruları sormaktaydı: Sayı nedir ve nerededir? Doğal dünya neden sayılabilir ve ölçülebilirdir? Matematiksel önermelerin doğruluğunu nasıl biliyoruz? Matematikte kanıtlama ve tanımlamanın en uygun yöntemi nedir? Bu sorular tam olarak matematiğin felsefi sorgulamayı tetiklediği sonucuna götürmemelidir. Pythagorasçılar, Aristotelesçilerden farklı olarak sonsuzlukla ilgili matematiksel problemlere sahipti. Objektivistler (ya da Platoncular), güçlü bir matematik türüne, sübjektivistlerden (ya da konstrüktivist) daha fazla olanak tanırırlar. Kantçılar ise, Öklid geometrisini benimserken, Öklid dışı geometrileri reddettiler.³⁴

Frege'nin matematikte daha iyi temellere olan acil ihtiyaçla ilgili inancı göz önünde bulundurulduğunda, onun ne tür bir ihtiyaçtan söz ettiğini ve daha iyi temellere nereden ulaşmayı umduğunu sorgulamamız gerekir. Frege'nin görüşlerinin, diğer matematikçilerin ve filozofların on dokuzuncu yüzyıl matematiğinde yüzleştikleri temel sorunlarla yakından ilişkili olduğunu görmekteyiz.

Matematik, Almanya'da on dokuzuncu yüzyılın ortalarında başat konumda olan natüralizmin çöküşünden sonra ortaya çıkan düşüncelerin gelişmesinde iki temel rol oynamıştır.³⁵ On dokuzuncu yüzyıl boyunca matematik çok kapsamlı bir biçimde bilimsel ve teknolojik sorunlara uygulanmıştır.³⁶ Matematiğin bu rolü, bilimlerin doğrudan deneyimlere ve soyutlama, genelleme gibi basit tümevarımlara dayandığını öne süren natüralist (ve hatta empirist) görüşe derin bir darbe indirmiştir. Natüralizm sonrası düşüncelerin şekillenmesinde matematiğin oynadığı diğer rol ise, matematiğin kendi teorik gelişiminden kaynaklanmaktadır. Yüzyıllar boyunca hem deneysel bilimler hızla gelişmiş,

³⁴ Sluga, *a.g.e.*, s. 42.

³⁵ Sluga, *a.g.e.*, s. 42.

³⁶ Örneğin, Frege'nin koruyucu meleği olan Ernst Abbé, hem teorik olarak ışık teorisiyle ilgilenmiş, hem de daha iyi lenslerin dizaynının pratik önemini göstermek için matematiksel optikle ilgilenmiştir.

hem de matematik hızla gelişme kaydetmiştir. Bu hızlı gelişimin sonucunda felsefi problemlerin sayısı da hızla artmıştır.³⁷

Matematiğin, Gauss'tan sonra, neredeyse yeni bir bilim haline geldiği söylenebilir. On dokuzuncu yüzyılın başlangıcında nispeten gayri resmi bir disiplinken, yirminci yüzyılda önemli ölçüde kesin, soyut ve sistematik bir bilim haline gelmiştir. İki bin yıldan fazla bir süre zorunlu olarak doğru olduğu düşünülen Öklid geometrisinin statüsü, on dokuzuncu yüzyılın başından itibaren sorgulanmaya başlanmıştı. Öklid, kendi sistemini beş aksiyom ve beş postulattan türetmişti. Özellikle Öklid'in beşinci postulatına (paralel postulatı)³⁸ ilişkin devam eden sorunun çözümüne yönelik ilk adım Gauss tarafından atılmıştı. Şimdi biliyoruz ki, bu aksiyomlar ve postulatlar zorunlu doğrular olarak değerlendirilemezler ve bu temel ilkelerde Riemann, Bolyai ve Lobatschewski gibi matematikçilerin gerçekleştirdikleri değişikliklerle Öklid-dışı geometriler ortaya çıkmıştır. O sıralar, sayılar teorisinde de heyecan verici gelişmeler yaşanmaktaydı. 18. yüzyılda eksantrik bir garabet olarak görülen, $\sqrt{-1}$ gibi karmaşık sayıların (sanal sayılar) bir düzlemdeki hareketi temsil etme amacına hizmet ettiği gösterilmiş ve sayıların çok benzer türleriyle birlikte, genel bir karmaşık sayılar teorisinde birleştirilmiştir.³⁹ İngiliz matematikçi Sir William Hamilton, bir düzlemdeki hareketi temsil etmeye yardımcı olacak olan aşırı-karmaşık sayılar (kuaterniyon/dördey) kalkülüsünü tasarlamıştı. Almanya'nın Halle şehrinde, Georg Cantor, Frege genç bir profesörken, sonsuz sayılar teorisini, 1883'te geliştirmişti.⁴⁰

Frege, kendi zamanında matematiğin heyecan verici bir biçimde geliştirilmesinin yeterince desteklenmediğini düşünmekteydi. Aynı zamanda tamamen çarpık bir yapı olarak gördüğü matematiğin güçsüz temellere dayandığını öne sürmekteydi. Frege'ye göre, matematikçiler çok elementer düzeyde bile bu temellerin ne olduğunu gerçekten anlayamıyorlardı. Sorun, $\sqrt{-1}$ gibi sanal sayıların, ya da $\sqrt{2}$ veya π gibi irrasyonel sayıların, ya da $2/3$ gibi kesirli sayıların ya da -1 gibi negatif tamsayıların gerçek doğası hakkındaki anlayışın eksikliği değil; 1,2 ve 3 gibi doğal sayılarla ilgili anlayışın eksik olmasıydı.⁴¹ Frege'ye göre, matematikçiler kendi alanlarının dayandığı temelleri de, alanlarının öncelikli nesnelerinin doğasını da açıklayamıyorlardı. Frege, yaşamını, bu sorunu çözüme kavuşturmaya, yani

³⁷ Sluga, *a.g.e.*, s. 42.

³⁸ "Bir doğruya bir noktadan en fazla bir paralel doğru çizilebilir."

³⁹ Kenny, *a.g.e.*, s. 2.

⁴⁰ Kenny, *a.g.e.*, s. 2.

⁴¹ Kenny, *a.g.e.*, s. 3.

aritmetiğin mantıksal ve felsefî temellerini açık bir biçimde göstermeye adanmıştı. 30’lu ve 60’lı yaşları arasında yayımladığı pek çok çalışmasıyla bu sonuca ulaşabilmeyi amaçlamıştı.⁴²

1.1.3. Frege’nin Eserleri

Frege’nin önemli çalışmalarından ilki, 1879’da yayımladığı ve modern mantığın kurucu metni olan *Begriffsschrift*’tir. Eserin başlığına ismini veren “kavram yazısı”, günlük dilin gizlemiş olduğu mantıksal ilişkileri açığa çıkarmak için tasarlanmış yeni bir sembolizmdir. Kitapta yer alan notasyon sistemi, mantık tarihindeki en önemli gelişmelerinden birisidir.⁴³ Frege “*Begriffsschrift*” terimini muhtemelen Adolf Trendelenburg’un Leibniz’in mantıksal olarak ideal olan bir dil fikri hakkındaki makalesinden almıştır.⁴⁴

Biçimsel mantıktaki öğretim programı önermeler mantığıyla başlar. Önermeler mantığının esas prensibi “‘ve’, ‘eğer’, ‘veya’ gibi bağlaçları içeren cümlelerin doğruluk değerini, bağlaçlarla birbirine bağlanan bileşen cümlelerin doğruluk değerlerince belirlenmiş olarak”⁴⁵ ele almaktır. Frege’nin *Begriffsschrift*’i önermeler mantığının ilk sistematik formülasyonunu içerir. Frege, mantığın bütün yasalarını, bazı önsel prensiplerden özel bir çıkarım yöntemiyle aksiyomatik olarak türetmiştir.⁴⁶ Frege’nin sembolizmi, şık olsa da, basımı oldukça zordur ve artık kullanılmamaktadır; hatta kullanılan notasyon fevkalade kullanışsız ve nüfuz edilmesi zor olduğundan⁴⁷, Frege’nin eserine yeterince nüfuz edilememiştir. Aynı zamanda, bu eserde Frege, hem klasik doğruluk fonksiyonlarına dayalı mantığı hem de kategorik önermeler mantığını tek bir matematiksel sistemde birleştiren Schröder ve Boole’un mantıktaki öncü görüşlerinden bahsetmemiştir. Schröder, *Begriffsschrift* eleştirisinde, idiosinkratik/nevi şahsına münhasır sembolizmle alay eder ve Frege’nin Boole’dan daha fazla bir şey başarmadığını öne sürer. Ne Schröder’in, ne de onun pek çok çağdaşının fark edemediği şey ise, Frege’nin nüfuz edilmesi zor bir kitap

⁴² Kenny, *a.g.e.*, s. 3.

⁴³ Kenny, *a.g.e.*, s. 3.

⁴⁴ Kennett, K. C. (2002). *Frege and The Logic of Sense and Reference*. New York&London: Routledge, s. 5.

⁴⁵ Kenny, *a.g.e.*, s. 3.

⁴⁶ Kenny, *a.g.e.*, s. 3-4.

⁴⁷ Mendelsohn, *a.g.e.*, s. 2.

kaleme aldığı gerçeğidir ki bu *Begriffsschrift*'in öneminin gözden kaçırılması anlamına gelmektedir.⁴⁸

Üç yıl boyunca, Frege, *Begriffsschrift*'i açıklamak ve savunmak için çok sıkı çalışmıştır, ancak başarıya ulaştığını söylemek kolay değildir. Esasında o, kendi notasyonunun özgün yanlarını, mantıksal sentaks ve semantikten ayırmayı başaramamıştır. Frege'nin oluşturduğu şey, yüksek düzey niceleme mantığı (*higher-order quantificational logic*) aksiyomatize ettiği ve önermeler mantığındaki, birinci ve ikinci düzey mantıktaki pek çok teoremi türettiği ve geçmişe ait ilişkileri tanımladığı formel bir dildir. *Begriffsschrift*, yalnızca mantık tarihinde değil, aynı zamanda felsefe tarihi ve modern düşünce tarihinde bir dönüm noktasıdır; çünkü bu eser matematiğin temelleri hakkındaki ve sayılar ile şekiller dışındaki yapılara matematiksel gösterimin uygulanışındaki araştırmaların ilk kıvılcımlarından birisidir.⁴⁹

Frege, sonrasında bu uğraştan vazgeçmiş ve *Begriffsschrift*'de bildirdiği kreatif projeye geri dönmüştür:

Gerekçelendirilmesi gereken bütün doğrulukları iki türe ayırırız, kanıtın tamamen mantıksal olarak verilebildiği doğruluklar ve kanıtın empirik olgulara dayanması gereken doğruluklar... Şimdi, ben aritmetiğin yargılarının bu iki türden hangisine dahil olduğunu düşünmeye başladığımda, öncelikle yalnızca çıkarımlar aracılığıyla aritmetikte ne kadar uzağa gidileceğini saptamam gerekmişti, yalnızca bütün tikellerin ötesine giden düşünce yasalarının desteği ile. Benim başlangıçtaki adımım, sonrasında sayı kavramına ilerlemek için, bir serideki sıralama (ordering) kavramını mantıksal sonuç kavramına indirgemeye girişmek olmuştur.⁵⁰

Kuşkusuz Frege'nin mantığa en önemli katkısı, geçerlilikleri “her”, “bazı”, “herhangi”, “bütün”, “hiç”, “hiçbir” gibi ifadelere dayanan çıkarımları gösteren ve sembolize eden bir yöntem olarak niceleme mantığını keşfetmesidir. Frege, *Begriffsschrift*'te, niceleme için yeni bir notasyon kullanarak böyle çıkarımları formüle etmek için özgün bir kalkülüs geliştirmişti.⁵¹ Çıkarım teorisinin, Kant'ın zamanına kadar ulaşılan en son nokta olarak görülen geleneksel Aristotelesçi kıyas mantığından daha keskin ve daha genel bir yolla sembolleştirildiği bu kalkülüs, mantıktaki sonraki gelişmelerin temelinde yer almaktadır.

⁴⁸ Mendelsohn, *a.g.e.*, s. 2.

⁴⁹ Mendelsohn, *a.g.e.*, s. 2.

⁵⁰ Frege, *Begriffsschrift*, s. 5.

⁵¹ Kenny, *a.g.e.*, s. 4.

Frege'nin *Begriffsschrift*'teki amacı, matematiksel bir tarzda mantığa nasıl yaklaşılabileceğini göstermek değil, mantık ve matematik arasında sanıldığından daha yakın bir ilişki olduğunu göstermektir.⁵²

Frege bu konuyu irdelemeden önce, matematiğin doğası konusunda iki felsefi düşünce ekolü arasında bir ihtilaf söz konusuydu. Kant'a göre, bizim hem aritmetik hem de geometri hakkındaki bilgilerimiz sezgiye dayanmaktadır. *Saf Aklın Eleştirisi* adlı eserinde, Kant, matematiksel doğrulukların sentetik a priori olduğunu, yani yeni bilgi verdiklerini ve mevcut bilgide bir artışa yol açtıklarını öne sürmekteydi. Hatırlanacağı üzere, Kant, "yüklemi konusuna yeni bir bilgi eklediği (bu bakımdan sentetik) halde deneyden gelmeyen (bu bakımdan da a priori) önermelere 'sentetik a priori önerme'" demektedir.⁵³ Diğer taraftan John Stuart Mill ise, matematiksel doğrulukların a posteriori olduğunu yani deneyime dayandığını savunmaktaydı. O, *A System of Logic*'te, matematiksel doğrulukların geniş ölçüde uygulanabilir ve teyit edilebilir olan empirik genellemeler olduğunu iddia etmekteydi.⁵⁴

Frege, Mill'e karşı, Kant'la uzlaşarak matematiğin *a priori* bilindiğini öne sürer. Ancak, Frege aritmetik doğrulukların hiçbir şekilde sentetik olmadıklarını öne sürerek, bu doğrulukların, düşüncenin doğasında saklı olmayan herhangi bir bilgiyi içerdiğini reddeder. Geometrinin aksine, a priori sezgiye dayanan aritmetik analitiktir ve aslında aritmetik bir mantık branşından daha fazla bir şey değildir.⁵⁵

Frege'nin uzun vadeli amacı ise, aritmetiğin mantıksal nosyonlar ya da aksiyomlar aracılığıyla formüle edilebileceğini ve empirik olgulara dayanmayan genel yasalardan türetildiğini göstermektir. *Begriffsschrift*, önermesel ve fonksiyonlu kalkülüs biçimlenişine ek olarak, aritmetiğin mantığa indirgenişiyle birlikte bazı önemli hazırlık niteliğindeki çabayı da içermektedir. Ancak Frege'nin aritmetiğin mantığa indirgenebileceği hakkındaki tezinin bir bütün olarak sunulduğu için, *Aritmetiğin Temelleri* adlı eserin 1884 yılında yayımlanışını beklemek gerekmiştir.⁵⁶

⁵² Kenny, *a.g.e.*, s. 4.

⁵³ Urhan, V. (2003). Kant'ın Bilgi Kuramı ve Sentetik Önermeler. *Felsefe Dünyası*. 38, s. 9.

⁵⁴ Kenny, *a.g.e.*, s. 4.

⁵⁵ Kenny, *a.g.e.*, s. 5.

⁵⁶ Kenny, *a.g.e.*, s. 5.

Kısmen *Begriffsschrift*'in sayesinde ve Abbé'nin desteğiyle, Frege 1879'da maaşlı bir profesörlük kazanmıştı. Ancak, bu eser, genelde matematik ve mantık dünyasında iyi bir biçimde alımlanmamıştır. Frege'nin bu kitaptaki notasyonu iki boyutludur ve çizelge biçimindedir. Frege'nin kullandığı bu sistem, onun eleştirmenlerine hantal, kullanışsız ve faydasız bir sistem olarak görünmüştür. Pek çok yazar, *Begriffsschrift*'i, hoş olmayacak bir şekilde, George Boole'un 1854 yılında yayımladığı *An Investigation of the Laws of Thought* isimli eseriyle kıyaslamışlardır. Boole, adı geçen eserinde, mantığı aritmetik eşitliklere benzeyen formüllerle sıkı bir düzene koymuştur. Bu kıyaslamadan ziyadesiyle rahatsızlık duyan Frege'nin 1879 ve 1884 yılları arasındaki yayınları, temel olarak, onun amacı ve yönteminin Boole'unkinden nasıl farklılaştığı hakkındaki düşmanca eleştiri ve açıklamalara verdiği yanıtları içermektedir.⁵⁷

1.1.3.1. *Magnum Opus*'a Prolegomena: *Aritmetiğin Temelleri*

Aritmetiğin Temelleri, Frege'nin başyapıtlarından birisidir ve onun en güçlü ve en üretken felsefi çalışmasıdır. Frege, bu eseri, oldukça etkili ve güçlü olduğu zamanda kaleme almıştı. Bu eser, onun *magnum opus*'u olan *Grundgesetze der Arithmetik*'e giriş mahiyetinde yazılmıştı. Frege, muhtemelen *Begriffsschrift*'in iyi bir biçimde alımlanamamasından dolayı, *Aritmetiğin Temelleri*'ni çok farklı bir tarzda yazmıştı. Bu ikinci temel eserinde, Frege alışılmış olmayan sembolizme nadiren yer vermiş ve eserdeki tartışmaları diğer yazarların çalışmalarıyla ilişkilendirerek ele almıştı. Bu vesileyle de, olabildiğince çok okuyucuya ulaşmayı amaçlamıştı. Ancak bu eser, Frege'nin umduğundan da fazla ses getirmeyi başarmış ve felsefede oldukça merkezi ve problematik bir yere sahip olmaya muktedir olmuştu. Dummett'e göre, Frege'nin bu eseri yayımladığı sıralarda görmeyi başaramadığı şey, hem kendi biçimsel mantık sisteminde, hem de bu sistemin dayandığı mantık felsefesinde temel değişiklikler yapmaya meylettiği idi.⁵⁸ Aritmetiğin mantıktan türetilebileceği tezi –bu teze sonrasında mantıkçılık (*logicism*) denmiştir- bu eserde, açık bir biçimde ancak biçimsel olmayan bir tarzda ortaya konmuştur. *Begriffsschrift*'te, Frege kanıt, mantıksal sonuç (*logical consequence*) ve ardışıklık

⁵⁷ Kenny, *a.g.e.*, s. 5-6.

⁵⁸ Dummett, M. (1991). *Frege: Philosophy of Mathematics*. London: Duckworth, s. 1.

nosyonlarını açıkça tanımlamış, *sayal sayı* nosyonuna ilişkin araştırmasını ise *Aritmetiğin Temelleri*'nde sürdürmüştür.⁵⁹

Frege, aritmetiği mantığa indirgeyebilmek için, kümeleri, kavramların kaplamalarıyla özdeşleştirme yoluna gitmiş ve doğal sayıları da kümeler ya da kavramların kaplamaları yardımıyla açıklamayı tercih etmiştir. Frege'nin yapmaya çalıştığı gibi, "aritmetiği de, analizi de, salt mantık kavramları cinsinden tanımlamış" olursanız, "matematiğin tümünü mantığa indirgemiş olursunuz".⁶⁰ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*'nde, Kant ve Mill başta olmak üzere, kendi öncellerinin ve çağdaşlarının fikirlerine öncelikli olarak karşı çıkmaktadır. Sayı kavramı hakkındaki çağdaş empirist ve natüralist görüşlere karşı Frege'nin giriştiği polemik oldukça etkileyicidir. Bu polemik, yalnızca Frege'nin yanlış olduğunu düşündüğünü empirist ve natüralist görüşlerin bir panzehiri değil, aynı zamanda sayı sözcükleri için –onlar maddi nesneler, psikolojik ideler ya da Kantçı sezgiler olup olmasalar da- göndergeler belirlemek yoluyla matematik için bir temel arama için bir metodolojidir.⁶¹ Kitabın neredeyse yarısını kapsayan bu karşı çıkışlar ile Frege mantıkçılık için gerekli olan zemini hazırlamıştır. *Aritmetiğin Temelleri*'nde, Frege, genel aritmetik sayı nosyonu ile bir kavram nosyonu, bir nesnenin kapsamına girebileceği/altına düşebileceği bir kavram nosyonu, kavramlar arasındaki özdeşlik nosyonu ve bir kavramın kaplaması (*extension*) nosyonu gibi mantıksal nosyonlarla nasıl değiştirileceğini göstermiştir. O, saf mantıksal terimlerle, sıfır ve bir sayılarının tanımlarını ve sayı dizisindeki her sayının kendisinden önce gelenle ilişkisinin yani ardışıklığın tanımını yapmıştır. Frege, bu üç tanımdan hareketle, genel mantık yasalarıyla birlikte sayı teorisinin tamamının türetilebileceğini göstermiştir.⁶² Frege'ye göre, sayılar, kümeler ve doğruluk değerleriyle birlikte, mantıksal nesnelerdir ve sayıların anlamları, bizim şeyleri kavramsallaştırmamıza bağlıdır. O, bu düşüncüyü, kendisinin ünlü *Bağlam İlkesi*'nde –bu ilke gereği bir sözcüğün anlamı tek başına değil, yalnızca bir önerme bağlamında dikkate alınmalıdır– sistemleştirmişti.⁶³ Frege'ye göre, onun kurmuş olduğu yeni mantıkta matematiğin temellerine erişilebilir ve yine onun oluşturduğu dil bütün temel aritmetik bildirimleri ifade etmeye yeterlidir. *Grundlagen* geniş ölçüde bir filozofun gücünün zirvesinde yazılmış bir yapıt olarak görülmektedir. 1884'ten *Grundgesetze*'nin ilk cildinin yayımlandığı 1893

⁵⁹ Mendelsohn, *a.g.e.*, s. 3.

⁶⁰ Rızatepe, H. (2004). *Anglo-Sakson Felsefede Bilgi Görüşleri*. İstanbul: Etik Yayınları, s. 59-60.

⁶¹ Mendelsohn, *a.g.e.*, s. 3.

⁶² Kenny, *a.g.e.*, s. 6.

⁶³ Mendelsohn, *a.g.e.*, s. 3.

yılına kadar, Frege'nin en üretken döneminde ve gücünün zirvesinde olduğunu görmekteyiz.⁶⁴

Aritmetiğin Temelleri oldukça dikkat çekici bir kitaptır; ancak bu eser yayımlandığında, *Begriffsschrift*'ten daha zayıf bir biçimde alınılmıştı. Bu durum oldukça ilginçtir, çünkü *Aritmetiğin Temelleri*, *Begriffsschrift*'te kullanılmış olan sembolizmden tamamen arındırılmasına rağmen yanlış bir biçimde alınılmıştır. Bu yanlış anlaşılmanın nedeni ise açık değildir. Belki de, Frege aynı alanda çalışan matematikçilere –Frege, Dedekind tarafından dikkate alınmamış, Cantor tarafından kabaca eleştirilmiş ve Hilbert tarafından bertaraf edilmiştir- fazla felsefi ve filozoflara çok teknik görünmüş olabilir. Yalnızca Frege'nin Husserl ile olan doğrudan etkileşimi –ki Frege 1894'te kaleme aldığı bir eleştiride Husserl'in erken dönem psikolojizmini yıkmıştır-⁶⁵ onun zamanındaki aktif filozoflar üzerinde açık ve dolaysız bir etkiye neden olmuştur. *Aritmetiğin Temelleri* hakkında yalnızca üç düşmanca eleştiri yayımlanmıştır ve eser neredeyse yirmi yıl görmezden gelinmiştir. Frege bu durum karşısında hayal kırıklığına uğramış, ancak bu durum onun büyük projesiyle ilgili daha sonra gerçekleştirdiği çalışmalarını yayımlamasını engelleyememiştir.⁶⁶

Aritmetiğin Temelleri'nde, Frege, iki teze büyük önem vermiştir. İlk tez, her tekil sayının kendi başına var olan bir nesne olduğudur. İkincisi ise, bir sayı tümcesinin bir kavram hakkında bir bildirim içerdiğidir (bir sayıya atanmış (assign) bir tümcenin içeriğinin bir kavram hakkında bir bildirim olduğudur), böylece, örneğin, “Dünya bir uyduya (Ay'a) sahiptir” tümcesi, 1 sayısını *Dünya'nın uydusu (Ay'ı)* kavramına yükler.⁶⁷

İlk bakışta, bu tezler bağdaşmaz gibi görünebilir, ancak eğer biz Frege'nin “kavram” ve “nesne” ile kastettiği şeyi anlarsak, bu iki tezin birbirini tamamladığını görebiliriz. Frege, bir sayının bir nesne olduğunu söyleyerek bir sayının bir ağaç ya da bir masa gibi somut bir şey olduğunu savunmaz. Daha ziyade, o bu tezi iki farklı şey için savunur. Öncelikle, Frege sayının tekil ya da tümel herhangi bir şeye ait olan bir nitelik olduğunu reddeder. İkinci olarak, o sayının öznel bir şey, zihinsel bir öge ya da zihinsel bir ögenin özelliği

⁶⁴ Mendelsohn, *a.g.e.*, s. 3.

⁶⁵ Husserl, Frege'nin eleştirilerini dikkate alarak erken dönem psikolojizmini terk etmiştir, ancak Husserl yaşamının ilerleyen kısmında bu kadar yüce gönüllü olmamış ve Frege'nin çok fazla işe yaramayan ve dikkat çekmeyen birisi olduğunu söylemiştir. Bkz. Mendelsohn, *a.g.e.*, s. 3.

⁶⁶ Kenny, *a.g.e.*, s. 6.

⁶⁷ Kenny, *a.g.e.*, s. 6.

olduğunu da reddeder. Frege’ye göre, kavramlar zihinden bağımsızdırlar ve bu yüzden sayıların nesnel olduğu tezi ve sayı tümcelerinin kavramlar hakkındaki tümceler olduğu tezi arasında hiçbir bağdaşmazlık yoktur. Frege mantıkçı tezin kesin sembolik bir gösterimini geliştirmeye çabalarken, yukarıda değinilen bu iki tez, epeyce bir süre Frege düşüncesinin kalbinde yer almaya devam edecektir.⁶⁸

Frege’nin matematik felsefesi, onun felsefe ve mantığın çeşitli anahtar terimleri hakkındaki kavrayışıyla yakından ilişkili olduğu görülecektir. Esasında Frege, *Begriffsschrift* ve *Aritmetiğin Temelleri*’nde yalnızca modern mantığı kurmamış, aynı zamanda mantık felsefesine yeni bir başlangıç sağlamıştır. Frege, bunu, mantığa felsefi yaklaşım ve sıklıkla birbirine karıştırılan öteki iki disiplin (epistemoloji ve psikoloji) arasında keskin bir ayrım yaparak gerçekleştirmiştir. O, bir taraftan, mantığı (empirist gelenekteki filozoflar tarafından birbirine karıştırılan) psikolojiden ve diğer taraftan da epistemolojiden (ki Descartes’ten kaynaklanan gelenekteki filozoflar tarafından birbirine karıştırılır) ayırmıştır.⁶⁹

Frege, *Aritmetiğin Temelleri*’nin yayımlanışından sonra, dokuz yıl boyunca öncelikle aritmetiği mantıktan türetme tezi (mantıkçılık/lojizm) üzerinde çalışmıştır. Ancak, Frege’nin bu dönem boyunca yayımladığı çalışmaları özellikle dil felsefesindeki problemlerle ilişkilidir. 1881 ve 1882 yılları arasında üç makale yayımlamıştır: “Fonksiyon ve Kavram”, “Anlam ve Gönderge Üzerine” ve “Kavram ve Nesne”. Saygı uyandıran bu makalelerin her biri, temel felsefi fikirlerin önemini, hayrete düşüren kısalık ve açıklıkla birlikte sunmaktadır. Kuşkusuz, bu makaleler Frege tarafından mantıkçılık projesinin uzantısı olarak görülmektedir, ancak günümüzde bu makaleler modern semantik teorisinin kurucu klasikleri arasında yer almaktadır.⁷⁰

O zamanlar Frege düşüncesindeki en önemli gelişmelerden birisi de, anlam ve gönderge arasında yaptığı yeni bir ayrımdır. Pek çok filozof, muğlak/belirsiz bir biçimde bir ifadenin *anlamı* hakkında konuşurken, Frege, bir ifadenin *göndergesi* (Venüs gezegeninin “Sabah Yıldızı”nın göndergesi olması gibi, göndermede bulunulan nesne) ve bir ifadenin *anlamı* (“Akşam Yıldızı” anlamca “Sabah Yıldızı”ndan farklıdır, her ikisi, astronomların keşfettiği gibi, Venüs’e göndermede bulunsa da) arasında bir ayrım yapmıştır. Frege’nin anlam ve

⁶⁸ Kenny, *a.g.e.*, s. 6-7.

⁶⁹ Kenny, *a.g.e.*, s. 7.

⁷⁰ Kenny, *a.g.e.*, s. 7-8.

gönderge arasında yaptığı ayrımın en anlaşılma ve en tartışmalı uygulanımı onun teorisi. Bu teoride yalnızca tekil sözcükler göndergeye sahip değil, aynı zamanda cümleler de göndergeye sahiptir. Bir cümlenin göndergesi onun doğruluk değeridir (yani, Doğru ya da Yanlış).⁷¹

1.1.3.2. *Magnum Opus: Grundgesetze der Arithmetik*

Frege'nin bir filozof olarak ulaştığı doruk noktayı, *Grundgesetze der Arithmetik*'in [*Aritmetiğin Temel Yasaları*] yayımlanması temsil eder. Bu eserinde Frege, formel bir tutumla, aritmetiğin pür mantığın temelleri üzerindeki mantıkçı inşasını sunmaya girişmiştir. Aynı zamanda Frege, bu eserde, matematik felsefesiyle ilgili erken dönem kitaplarında eskizini çizmiş olduğu görevi yerine getirme niyetindedir. O, mantıksal doğruluklar olabilecek olan bazı aksiyomlar öne sürmüş ve su götürmez derecede geçerli olan çıkarım kuralları ortaya koymuştur. Bu eser, esasında, *Begriffsschrift*'teki sembolizmin genişletilmiş bir versiyonudur. Ancak, hiçbir yayınevi bu eserin el yazmalarını bir bütün olarak basmaya yanaşmamıştır. “Fonksiyon ve Kavram” adlı makaleyi bir kitapçık olarak basmış olan yayımcı Hermann Pohle (Pohle of Jena yayınevinin sahibi), bu eseri iki cilt halinde basmayı önermiş; ilk cildin başarı sağlaması ve iyi alımlanması durumunda ikinci cildi basabileceğini söylemiştir. Bu şartı kabul etmek zorunda kalan Frege'nin *Grundgesetze der Arithmetik* adlı eserinin ilk cildi 1893 yılının sonuna doğru yayımlanmıştır. *Grundgesetze*'nin ilk cildi, Frege'nin daha önceki eserleri gibi, ürpertici bir sessizlikle karşılanmış ve iyi bir biçimde alımlanamamıştır. Bunun bir sonucu olarak, Pohle ikinci cildin basımından vazgeçmiştir. Dolayısıyla, Frege'nin masraflarını kendisinin karşıladığı *Grundgesetze*'nin ikinci cildinin yayımlanması 1903 yılını bulmuştur.⁷²

Grundgesetze, Aritmetiğin Temelleri'nin temel çizgisini takip eder. Ancak, en çok vurgu sınıf (küme) kavramı üzerinedir ki bu kavram günümüzde sayı kavramının tanımı için esas olarak görülmektedir. Sayal sayı, aslında, eşsayılı/denk kümelerin kümesi olarak tanımlanmıştır; yani, aynı üye sayılı kümelerin kümesidir; dolayısıyla iki sayısı ikililerin kümesidir ve üç sayısı üçlülerin kümesidir. Görünüşüne rağmen, bu tanımlama döngüsel değildir, çünkü biz sayı kavramını kullanmaksızın aynı sayıda üyeye sahip olan iki kümeyle kastedilenin ne olduğunu ifade edebiliriz. Eğer iki küme birbiriyle bire-bir ve

⁷¹ Kenny, *a.g.e.*, s. 8.

⁷² Kenny, *a.g.e.*, s. 8-9.

örten biçimde eşleşiyorsa, bu iki küme birbiriyle denktir/eşsayılıdır. Biz sıfır sayısını, pür mantıksal terimlerle, kendileriyle özdeş olmayan nesnelerin kümesine denk olan bütün kümelerin kümesi olarak tanımlayabiliriz. Aynı şekilde, biz, bir sayısını üyesi yalnızca sıfır olan kümelere denk olan bütün kümelerin kümesi olarak tanımlayabiliriz. Frege, sıfır ve birin tanımından diğer doğal sayıların tanımına geçmek için, “ardıllık/ardışıklık” ve *Begriffsschrift*’te Frege’nin geliştirmiş olduğu sayı dizilerindeki diğer matematiksel ilişkiler hakkındaki tanımlarından faydalanmıştır. Negatif, kesirli, irrasyonel ve karmaşık sayı işlemlerini/yaklaşımını ise ikinci cilde ertelemiştir.⁷³

İlk cildin yayımlanması, Frege’ye Jena’da kıdemli profesörlük kadrosu kazandırmış ve Zeiss kamere şirketi tarafından kurulmuş olan bir vakıftan önemli bir araştırma bursu kazanmasına yol açmıştır. Bu eser, aynı zamanda, daha yeni yayımladığı aritmetiğin aksiyomlaştırılmasını, Frege’nin eleştirilerini dikkate alarak yeniden düzenleyen İtalyan mantıkçı Giuseppe Peano ile verimli/mahsuldar bir tartışmaya neden olmuştur. Peano aracılığıyla, Frege’nin çalışması, onun İngiliz okurlarından ilki olan ve o zamanlar Cambridge’deki *Trinity College*’da genç bir öğretim görevlisi olan Bertrand Russell’in dikkatini çekmiştir.⁷⁴

Grundgesetze’nin iki cildinin yayımlanması arasında geçen on sene zarfında (1893-1903), Frege kendi kitaplarını yanlış anlayan çağdaşlarına sert ve iğneleyici yanıtlar verme ve bu yanıtların yayımı işiyle uğraşmıştır. Bu yanıtlardan en verimli/mahsuldar olanı ise, Alman filozof Edmund Husserl tarafından kaleme alınan *Philosophie der Arithmetik* hakkında Frege’nin yazdığı iğneleyici eleştiridir. Husserl, iğneleyici eleştirilerinden dolayı, Frege’ye gücenmemiş ve o daha önce savunmuş olduğu psikolojizmi terk ederek Frege’yi takip etmiş ve psikolojizmin amansız eleştirmenlerinden birisi olmuştur.⁷⁵

Diğer taraftan, Frege’nin büyük projesi tamamlanmadan başarısızlığa uğramıştır. 1902 yılında, *Grundgesetze*’nin ikinci cildi basım aşamasındayken, Frege Russell’den *Grundgesetze*’nin başlangıç aksiyomlarından beşincisinin bütün sistemi tutarsız hale getirdiğine dikkati çeken bir mektup almıştır. Frege’nin 16 Haziran 1902 tarihinde Russell’den aldığı bu mektubun başlangıcı şu şekildedir:

⁷³ Kenny, *a.g.e.*, s. 9.

⁷⁴ Kenny, *a.g.e.*, s. 9-10.

⁷⁵ Kenny, *a.g.e.*, s. 10.

Sevgili meslektaşım,

Sizin *Basic Laws of Arithmetic* adlı eserinizi bir buçuk yıldır bilmekteyim, ancak yalnızca şimdi eksiksiz bir biçimde çalışmak için zaman bulabildim ki sizin yazdıklarınıza kendimi adadım. Bütün temel noktalarda kendimi sizinle tamamen uzlaşmış buldum, özellikle de sizin mantıktaki her hangi bir psikolojik ögeyi reddetmeniz ve matematiğin ve formel mantığın temelleri için –ki aklıma gelmişken her ikisi nadiren birbirinden ayrılmıştır– sizin bir kavramsal notasyon oluşturmanızın önemi noktalarında. Eserinizde, pek çok tartışmaya, ayrıma ve tanıma yer verdiğinizi gördüm... Bilhassa, *Begriffsschrift*'inizin 9. Maddesinde, fonksiyonlar hususunda, detaylarıyla aynı görüşlere bağımsız olarak sürüklendim. Yalnızca bir noktada bir güçlkle karşılaştım. Siz (sayfa 17'de), bir fonksiyonun belirsiz ögeler (*the indefinite element*) oluşturabileceğini öne sürmüştünüz. Bu inanmış olduğum şeydi, ancak bu görüş, takip eden şu çelişkiden dolayı şimdi bana kuşkulu görünüyor: diyelim ki w , kendi kendisine yüklenemeyecek olan yüklem olsun. Bu durumda w kendisine yüklenenebilir mi? Verilecek her yanıt karşıtıyla sonuçlanıyor. Biz, w 'nin bir yüklem olmadığı sonucuna dolayısıyla ulaşmak zorundayız. Aynı şekilde, bir bütün olarak kendisinin üyesi olmayan sınıfların sınıfı yoktur. Buradan şu sonuca ulaştım ki, kesin durumlar altında tanımlanabilir bir küme bir bütün olarak oluşturulamaz.⁷⁶

Frege, *Grundgesetze der Arithmetik*'in birinci cildinde, kümeler için özdeşlik koşullarını gösteren ve Russell'in problemlili olduğunu bildirdiği Beşinci Temel Yasadan,

$$\{x|Fx\} = \{x|Gx\} \equiv (\forall x)(Fx \equiv Gx)^{77}$$

$$\dot{e}f(\varepsilon) = \dot{a}g(\alpha) \equiv \forall x[f(x) = g(x)]^{78}$$

91. önermeyi türetmiştir:

$$Fy \equiv y \in \{x|Fx\}$$

Bu önermedeki, F özelliği *kendisinin bir elemanı olmayan* olarak ve y nesnesi de *kendisinin üyesi olmayan bütün kümelerin kümesi* olarak alındığında, Russell'in paradoksu elde edilecektir:

$$\sim\{x|\sim x \in x\} \in \{x|\sim x \in x\} \equiv \{x|\sim x \in x\} \in \{x|\sim x \in x\}$$

Frege'nin bu aksiyomu (Temel Yasa V), esasında, eğer her F bir G ve her G bir F ise, F 'lerin kümesi G 'lerin kümesiyle özdeş olduğunu ve tersinin de doğru olduğunu (yani aynı

⁷⁶ Frege, G. (1980). *Philosophical and Mathematical Correspondence* (Ed. G. Gabriel, H. Hermes, F. Kambartel, C. Thiel, A. Veraart, çev. Hans Kaal). Oxford: Basil Blackwell Publisher, s. 130-131.

⁷⁷ Beşinci aksiyomun bu gösterim biçimi Mendelsohn'un *Philosophy of Gottlob Frege* kitabında yer almaktadır.

⁷⁸ Frege'nin kullandığı gösterim biçimidir.

zamanda özdeş olmadığını) bildirir. Bu aksiyom, Frege'nin deyişiyle, bir kavramdan onun kaplamına geçiş için olanak sağlar; bu geçiş, sayıların mantıksal nesneler olduğunu öne sürmek için esastır. Bu aksiyomla birlikte, Frege'nin sistemi kendilerinin üyesi olmayan bütün kümelerin kümesinin oluşmasına olanak tanır. Ancak Russell'in işaret ettiği gibi, böyle bir kümenin oluşumu paradoksa yol açar: eğer bir küme kendisinin üyesiye, o halde o kendisinin üyesi değildir; eğer küme kendisinin üyesi değilse, o halde o kendisinin bir üyesidir. Böyle bir paradoksa yol açan bir sistem ise mantıksal olarak geçerli olamaz.⁷⁹

Russell'in paradoksu bildirdiği Peano'nun aksine, Frege bu paradoksu derin entelektüel dürüstlüğüyle birlikte kabul etmiş; bir ek bölümde bu paradoksa değinmiş ve bu paradoksu gidermeye yönelik bir çözüm bulmaya çalışmıştır. Frege, her zaman kuşkulu bulduğu bir aksiyomdan kaynaklanan bu paradoksla yara alan sistemini yamamaya çalışsa da, morali tamamen bozulmuş ve derinden sarsılmıştır. Yaşamının çalışması hercümerç (savaş alanı) olmuş ve Frege'nin kreatif enerjisi kaybolmuştur. Temele ilişkin/kurucu nitelikteki (*foundational*) paradokslar uçsuz bucaksız bir entelektüel uyarımın kaynağına dönüşmüş ve Frege'nin başarıları Ernst Zermelo ve diğerlerinin çalışmaları tarafından geride bırakılmıştır.⁸⁰ Eş deyişle, Frege'nin revize etmeye çalıştığı sistemin tutarsızlığı kesin olarak ispatlanmıştır.⁸¹

Frege, Jena Üniversitesi'nden 1918 yılında emekli olduktan sonra, aritmetiğin mantıktan türetililebileceğine dair inancını bütünüyle kaybetmiş ve Kant'ın aritmetiğin tıpkı geometri gibi sentetik a priori olduğunu öne süren görüşünü savunmaya yeniden başlamış ve aritmetiğin köklerinin geometride bulunduğunu yeniden savunmaya başlamıştır.⁸² 1918'den ölümüne kadar geçen sürede, Frege felsefi mantığı bütün yönleriyle ele alacak olan makaleler yazmaya girişmiş ve bu makaleleri idealist bir dergide yayımlamıştır. Bu dergide yayımlanmış olan makalelerin hepsi bir makale serisine (*Logical Investigations, 1919-1923*) dönüşmüştür. Bu makaleler yirminci yüzyılın en etkileyici makaleleri arasında yer almıştır.⁸³ Bu makalelerde, Frege, mantık ve felsefi psikoloji ya da zihin felsefesi ve çıkarım ve düşüncenin doğası arasındaki ilişkilere odaklanmayı yeğlemiştir.⁸⁴

⁷⁹ Kenny, *a.g.e.*, s. 10.

⁸⁰ Mendelsohn, *a.g.e.*, s. 5.

⁸¹ Kenny, *a.g.e.*, s. 10.

⁸² Kenny, *a.g.e.*, s. 10, Mendelsohn, *a.g.e.*, s. 5-6.

⁸³ Mendelsohn, *a.g.e.*, s. 5.

⁸⁴ Kenny, *a.g.e.*, s. 11.

Frege'nin özyaşamöyküsünden, akademik ve entelektüel yaşamından, eserlerinden söz ettikten sonra, onun analitik felsefede oynadığı kurucu role odaklanacağız. Çalışmamızın ikinci ve üçüncü bölümlerde Frege'nin mantığına ve dil felsefesine odaklanacağımız için, Frege'nin mantığı ve dil felsefesinde etkisi bulunan düşünürlere ve düşünce akımlarına göz atarak Frege'nin analitik felsefede oynadığı kurucu rolü açığa çıkarmaya çalışacağız.

1.2. Analitik Felsefenin Doğuşu

Önceleri dikkatlerini insan, dünya ve evren üzerine çeviren filozoflar, sonraları dünya, insan ve evrene yaklaşırken kullanmaları gereken yöntemler üzerine düşünmeye koyulmuşlardı. Nihayetindeyse, dikkatlerini, dünyayı, insanı ve evreni tanımanın ifade edildiği araçlara yöneltmişlerdi. Dolayısıyla, “felsefede, metafizikten, epistemoloji aracılığıyla, dil felsefesine doğru doğal bir ilerleme görülmektedir.”⁸⁵ Aslında, bu doğal ilerlemenin felsefe için yararlı olup olmadığını göz önünde bulundurmadan söyleyebiliriz ki filozoflar 19. Yüzyılın başından itibaren dille ilgilenmeye başlamışlardı. Bunun doğal bir sonucu olarak “metafiziksel ve epistemolojik öğretiler dil felsefesi açısından” yeniden ele alınmışlardı.

Dile yönelik felsefi ilginin oldukça geniş bir düşünce ikliminde geliştiğini görmekteyiz. Herder, dile olan ilginin insanlık tarihine yönelik bir ilgiyle bağlantılı olduğunu düşünmekteydi. Gruppe, bu ilgiyi, “filolojinin gelişimiyle ve Hegelci metafiziğin eleştirilmesiyle” bağlantılı olduğuna inanmaktaydı.⁸⁶ Frege'nin dil hakkındaki görüşleri ise, onun matematik ve mantıkta gerçekleştirdiği temel araştırmalarla bağlantılıydı.⁸⁷ Bir diğer önemli filozof Fritz Mauthner'in dil hakkındaki düşünceleri ise, Ernst Mach'ın eleştirel epistemolojisinin etkisi altındaydı. 20. Yüzyılda ise, “Carnap ve Tarski gibi filozoflar, biçimsel dillerin (*formal languages*) sentaktik ve semantik özelliklerini”⁸⁸ inceleyen çalışmalar kaleme almışlardı. Wittgenstein gündelik dile odaklanarak ‘dil oyunları’nın doğasını anlamaya çalışmakta; Heidegger ise ‘poetik dil’e odaklanarak Antik Yunan’ın şiirsel felsefesinin izini sürmekteydi. Sluga’ya göre, 1950’lerden itibaren filozoflar, biçimsel ve doğal dillerin sentaks ve semantiklerinin yinelenen (rekursif) tanımlamalarını sunan teoriler, dil hakkında doğruluk ve doğrulama, niyet ve söz edimi,

⁸⁵ Sluga, *a.g.e.*, s. 1.

⁸⁶ Sluga, *a.g.e.*, s. 1.

⁸⁷ Sluga, *a.g.e.*, s. 1.

⁸⁸ Sluga, *a.g.e.*, s. 1.

nedensel ve göndergesel (*referential*) terimlere dayanan teoriler, aktüel söylemlerin yapısını araştırmaya girişen teoriler üretmişlerdi.⁸⁹

Bütün felsefi ekolleri içerisinde dil ile ilgilenmiş olan en önemli ve tutarlı ekolün analitik felsefe olduğunu söyleyebiliriz. Bu ekolün en önemli özelliği, dil felsefesini felsefenin geri kalan kısmının merkezine koymasındır. Analitik felsefe, dilin yapısal, biçimsel ve mantıksal açıdan incelenmesinin felsefi açısından özsel olduğunu savunmakta ve dili özel bir tutumla ele almaktadır. Analitik felsefecilere göre, matematiğin temelleri, dil felsefesi ve mantık birbiriyle yakından ilişkilidir. Analitik felsefecilerin “dil bu özel görünümüne nasıl odaklandıklarını anlamak” ise oldukça önemlidir.⁹⁰

Gottlob Frege, analitik felsefenin ilk temsilcisi olarak düşünülebilir ki Frege’nin dil hakkındaki düşünceleri Wittgenstein ve Carnap gibi filozoflar üzerinde derin bir etkiye sahip olmuştur. Aynı şekilde, onun Russell’in mantık ve matematikle ilgili yazılarında ve yakın zamanlarda kapsamlı bir anlam teorisi inşa etmek isteyen analitik felsefeciler üzerindeki etkisini hissedebiliriz. Frege, ayrıca, “Husserl’in erken dönem psikolojizmini eleştirmesi vesilesiyle fenomenolojik düşüncenin oluşumuna da katkıda bulunmuştur.”⁹¹

Analitik felsefeyi, Dummett’in öne sürdüğü gibi, post-Fregeci bir felsefe olarak telakki etmek yerinde olacaktır. Zira bu iddia, “analitik felsefenin oluşumu içinde Frege’nin tarihsel önemini” ve bu akımın “Frege’den miras kalmış modern mantığa, başlangıcından itibaren bağlı olduğunu” anlatmaktadır.⁹² Dolayısıyla, Frege’nin analitik felsefede çığır açıcı bir figür olduğunu ve hem felsefe tarihinde hem de mantık tarihinde önemli bir yere sahip olduğunu kabul etmek gerekir. Ancak analitik felsefe geleneğinin tarihsel sorunlara ve hatta kendi tarihine ilişkin sorunlara ilgisiz kalması, Frege’nin analitik felsefedeki rolünün anlaşılmasını geciktirmiştir.⁹³ Sluga, “Frege üzerine –son zamanlardaki birkaç kitapla birlikte- analitik literatürün çokluğuna rağmen, Fregeci fikirlerin kaynağının, onun düşünce... yapısının ve mantığın ve felsefenin sonraki gelişimine yaptığı katkıların detaylı bir tarihsel resminden hala oldukça uzak” olduğumuzu öne sürer.⁹⁴ O, bu durumun nedeni olarak analitik felsefe alanındaki çalışmaların Frege’nin çalışmalarını çağdaş problem

⁸⁹ Sluga, *a.g.e.*, s. 1.

⁹⁰ Sluga, *a.g.e.*, s. 2.

⁹¹ Sluga, *a.g.e.*, s. 2.

⁹² Rossi, J. (2013). *Analitik Felsefe* (çev. Atakan Altınörs). İstanbul: Bilge Kültür Sanat, s. 12-13.

⁹³ Sluga, *a.g.e.*, s. 2.

⁹⁴ Sluga, *a.g.e.*, s. 2.

durumları bağlamında tartışmasından kaynaklandığını düşünür. “Bu literatür Frege’nin metinlerinin bu ya da şu çağdaş konuya yaptığı katkıları sorgular.”⁹⁵ Ancak bu literatür, Sluga’ya göre, Frege’nin düşüncesini ortaya çıkaran felsefi akımların tarihsel köklerini ve dinamiklerini anlamaya çalıştığımızda ise hiçbir şekilde iş görmez.

Fregeci düşüncenin tarihsel köklerini anlamada somut tarihsel süreçleri göz ardı eden analitik filozofların takındıkları bu tutum, Frege’nin kendisi için de geçerlidir. Zira Frege, felsefenin “zamansız, objektif düşüncelerin analizini yapma” görevini üstlendiğini öne sürmekteydi.⁹⁶ Frege, 1897’de, “düşünce gayri şahsi bir şeydir” diyerek şunları eklemekteydi: “Bir duvarda yazılı olan ‘ $2+3=5$ ’ cümlesini gördüğümüzde, cümle tarafından tamamen ifade edilen düşünceyi tanırız ve bizim anlığımız onu kimin yazdığına karşı büsbütün ilgisizdir.”⁹⁷ Eğer Frege’nin bu öğretisi felsefi metinlerdeki cümlelerin analizine uygulanırsa, bu cümleler öznel, tarihsel ve kişisel olsalar da, bu cümlelerin ifade ettiği düşüncelerin objektif, zamansız ve gayri şahsi olduğunu söylemek gerekir. Bu durumda, bir yorumcunun görevi, düşünceyi, öznel ve tarihsel örtüsünden kurtararak yorumlanabilir hale getirmektir. Böylece, yorumlama metodu, rasyonel yeniden-yapılandırma metodu haline gelecektir.⁹⁸

Dolayısıyla, hem Frege’nin, hem de analitik filozofların tarihsel sorunlara olan kayıtsızlıkları pek çok sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu sorunlara değinmeden önce, analitik felsefenin kendi tarihine neden kayıtsız kaldığına ve kendi arkaplanını nasıl yanlış yorumladığına odaklanmakta yarar vardır.

1.2.1. Analitik Felsefenin Kendi Tarihini Yanlış Yorumlaması

Frege dil ile ilgilenen ilk filozof olmasa da, dilbilimsel bulgular ışığında dille ilgilenen ilk çağdaş filozoftur. Frege’nin dile olan özel ilgisi, dilin felsefe açısından oldukça önemli hale gelmeye başladığı döneme rastlamaktadır -elbette bu durum bir tesadüf değildir, o dönemin eğilimi Frege’yi de etkilemiştir. Diğer taraftan Frege’nin bu özel ilgisi, onu on dokuzuncu yüzyılın sonlarındaki felsefi sorunlarla karşı karşıya bırakan diğer felsefi

⁹⁵ Sluga, *a.g.e.*, s. 2.

⁹⁶ Sluga, *a.g.e.*, s. 2-3.

⁹⁷ Frege, *Posthumous Writings*, s. 134.

⁹⁸ Sluga, *a.g.e.*, s. 3.

ilgileriyle de -doğrudan epistemolojik ve dolaylı olarak metafizik türde ilgisiyle-bağlantılıdır.⁹⁹

Frege'nin güçlü bir biçimde Lotze, Leibniz ve Kant gibi isimlerden etkilenmiş olması, onu analitik felsefenin sonraki parlak devrinden kesin bir çizgiyle ayırmıştır. Frege'den sonra, analitik felsefe geleneği içerisinde yer alan filozoflar, Frege'nin görüşlerini empirist ögelerle zenginleştirme yoluna gitmişlerdir. Ancak Frege'nin görüşlerine aşıladıkları böylesi bir empirizm, kuşkusuz ki Frege'ye oldukça yabancıydı. Elbette, Frege'nin empirizmle mücadele edercesine uğraşması, onun analitik felsefenin şekillenmesinde oynamış olduğu öncü role gölge düşüremez.

Frege, on dokuzuncu yüzyılın felsefesiyle geçtiğimiz yüzyılın dil felsefesi arasında arabulucu bir role sahip olmuştur. Doğru bir tarihsel analizin ise bu gerçeği dikkate alması zorunludur. Tarihsel bir ilgiden yoksun olan analitik filozoflar, kendi felsefeleri ile geleneksel felsefe arasındaki süreksizliği gereğinden fazla abartmış ve kendi analitik felsefelerinin tarihsel evrimini göz ardı etmişlerdir. Onlar, kendi felsefelerinin bilimsel nitelikte olduğunu düşünmüşler ve geleneksel felsefenin oldukça önemsiz olduğuna inanmışlardı. Dahası, onlar, analitik felsefenin gelişimini kendi kuramsallaştırma mantıkları açısından ele alarak, tarihsel perspektifi göz ardı etmişlerdi. Bu bağlamda, Moritz Schlick, analitik felsefenin yükselişinin felsefenin dönüm noktası olduğunu belirtmiş; Ayer ise, benzer bir biçimde analitik felsefenin, felsefe tarihinde bir devrim olduğunu söylemiştir. Dummett da, benzer bir ruhla, Frege'nin felsefeye yaptığı katkıları analiz etmiştir. Dummett, Frege'nin bir bakıma ilk modern filozof olduğunu söylemiş ve bütün bir felsefe çağının Frege'nin çalışmalarıyla başlatılabileceğini ifade etmiştir.

Analitik felsefe ile geleneksel felsefe arasındaki keskin ayrımdan dolayı, Frege'nin düşüncesini on dokuzuncu yüzyılın sorunlarıyla ilişkilendiren her girişim, Frege'nin orijinalitesini göz ardı etmekte ve onu, klasik Alman felsefe ekolünün devamı olarak yorumlamaktadır.¹⁰⁰ Dummett ise, analitik filozofların, kendi felsefelerinin tarihine karşı takınmış oldukları tavırda olduğu gibi, Frege'nin mantığının, onun dış etmenlerden etkilenmemiş zihninden doğmuş olduğunu varsaymamız gerektiğini düşünmektedir. Yani, bir tarafta Frege'nin orijinalitesini göz ardı eden tarihsel bir perspektif, diğer tarafta ise

⁹⁹ Sluga, *a.g.e.*, s. 4-5.

¹⁰⁰ Dummett, M. (1976). "Frege as a Realist". *Inquiry*. 19, s. 468.

analitik filozofların ve Dummett'in tarihsel arka planı göz ardı eden tutumları söz konusudur. Dolayısıyla, her iki tutumu bir araya getirecek bir projeyi hayata geçirmek, yani Frege'nin orijinalitesini tarihsel bir perspektif ışığında gün yüzüne çıkarmak, onun ve analitik filozofların tarihsel sorunlara kayıtsızlıklarının doğuracağı sorunları bertaraf etme açısından da oldukça önemlidir. Diğer taraftan, Frege'nin dil ve mantık hakkında neden ve nasıl düşünmeye başladığına yönelik yapılacak olan bir araştırma, analitik felsefenin köklerini gösterebilme açısından da oldukça önemlidir. Dolayısıyla, Fregeci düşüncenin tarihsel köklerini ortaya çıkarmak, analitik felsefe ile geleneksel felsefe arasındaki ilişkiyi anlamaya da yardımcı olacaktır. Öyleyse, bu noktada, Frege'nin yaşadığı dönemde özellikle Almanya'da etkili olan felsefi akımlar ve bu akımların Frege üzerindeki etkilerine göz atarak arkeolojik çözümlememize başlayalım.

1.3. On Dokuzuncu Yüzyılda Etkili Olan Felsefe Akımları

Günümüzde güçlü bir felsefi geleneğin –yani analitik felsefenin- köklerini, Frege'nin çalışmalarında bulabiliriz. Bu durum, Frege'nin kendisinin hiçbir zaman farkına varamadığı bir gerçek olmuştur. Frege, acıklı ve hayal kırıklığına uğramış bir insan olarak yaşamak zorunda kalmıştır. Frege'nin kaderi, belli açılardan, başka iki filozof ve matematikçiye daha benzemektedir: Cantor ve Dedekind. Hemen hemen aynı zamanlarda, 19. Yüzyılın son çeyreğinde, üç filozof da, doğal ve gerçel sayılar teorisi için daha sağlam temeller bulmaya çalışıyorlardı. Üçü de, o dönemde başat konumda olan felsefi yaklaşımlara karşıydılar ve üçü de kurucu nitelikteki çalışmalarıyla bu durumu değiştirmeyi umuyorlardı. Cantor, hasmı Kronecker'in acımasız saldırılarıyla ve de onun sağlam matematiksel natüralizmiyle çılgına dönmüştür. Dedekind'in akıbeti ise, Braunschweig'daki Teknik Kolej'de önemsiz bir görevi yerine getirmek olmuştur.

Peki, Frege'nin fikirlerinin kabul edilmesini zorlaştıran şey neydi? Dummett, Hegelci idealizmin başat konumda olmasının Frege'nin başarılarının tanınmasını engellediğini öne sürmüştür. Dummett, Frege'nin, Hegelci idealizme karşı, Britanya'dan 30 yıl kadar önce Almanya'da ortaya çıkmış olan gerçekçi bir başkaldırının üyesi olarak görülebileceğini iddia etmiştir.¹⁰¹ Bu iddiaya göre, Frege egemen Alman Hegelciliğine karşı tepkisini 1870'lerde ortaya koymuşken, Moore ve Russell ise İngiliz Hegelciliğine karşı tepkilerini 1900'lerde ortaya koymuşlardı. Dummett, ayrıca, Frege'nin sıkça ve hararetle bir biçimde

¹⁰¹ Sluga, *a.g.e.*, s. 8.

saldırdığı psikolojizmin idealist felsefeyle bağlantılı olduğunu öne sürmüştür.¹⁰² Ancak 19. yüzyıl felsefesine daha yakından baktığımızda, Dummett'in hipotezinin mevcut durumu yansıtmadığını görürüz. Çünkü Hegelciliğin ya da idealizmin herhangi bir biçiminin Frege'nin etkili olduğu dönemde egemen olduğunu düşünmek ve psikolojizmin idealizmle bağlantılı olduğunu mülahaza etmek son derece sakıncalıdır.

Aslında idealizmin 1830'lardan itibaren Alman düşüncesindeki konumunu önemli ölçüde yitirmeye başladığını görüyoruz. Hegel'in 1831 yılındaki ölümü bir dönemin sonunu ifade etmiştir. Hegel'in ölümünün ardından idealizmin çöküşüne ve başka düşünce akımlarının ortaya çıkmasına şahit olunmuştur. "Olgusallık ve insan deneyimi üzerinde birleşik bir kavramsal egemenlik kurabilmek için düşünce tarihinin en kararlı girişimlerinden birini temsil etmiş" olan idealizmin çöküşünün ardından, "spekülatif felsefenin gücüne duyulan güven duygusunu" tekrar kazanmak mümkün olmamıştır.¹⁰³ O dönemde, diğer taraftan, Leibniz ile başlayan modern Alman felsefe geleneğinin de önemini büyük ölçüde kaybettiğine tanık olmaktayız. Bu gelişme, 1777 ile 1825 arasında Avrupa'nın kültür yapısında meydana gelen derin bir değişimin sonucudur.¹⁰⁴ Bu değişimi, Almanya'dan başka hiçbir yerde fark etmek mümkün olmamıştır. Doğa bilimlerde yaşanan hızlı gelişmeler, yeni teknolojilerin aniden ortaya çıkması, nüfusun hızla artması, politik ve sosyal ilişkilerde meydana gelen değişiklikler, kentleşme, endüstrileşme, milliyetçilik, demokrasi, Hristiyanlık inancının savunusunun bir kenara bırakılması, salt natüralist kavramlarla insan hayatını açıklayan yeni insan bilimleri hem felsefenin konumu üzerinde hemen etkili olmakta, hem de onu problematik hale getirmekteydi.¹⁰⁵

Yukarıda bahsedilen gelişmeler, hem çeşitli felsefe anlayışlarının tatmin edici olup olmadıklarının, hem de felsefeye ihtiyacın olup olmadığının sorgulanmasına yol açmıştır. 1830'dan beri, felsefenin, kültür içerisindeki konumu oldukça emniyetsiz, bazen marjinal, bazen de açıkça meydan okunan bir konum olmuştur. Daha önceleri, septikler zaman zaman felsefenin olanağıyla birlikte, bilginin imkânını sorgulamışlardı. Ancak, bu sorgulama esnasında, felsefenin önemli bir yere sahip olduğunu kabul etmişlerdi. On dokuzuncu yüzyılın başlarındaki gelişmelerin altını oyduğu inanç tam olarak budur. O gün

¹⁰² Ayrıntılı bilgi için bkz. Dummett, *Frege. The Philosophy of Language*, s. 684.

¹⁰³ Copleston, F. (1996)., *Alman İdealizmi I* (çev. Aziz Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınları, s. 12.

¹⁰⁴ Sluga, *a.g.e.*, s. 9.

¹⁰⁵ Michel Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*'de, 19. Yüzyıl dönümünde yaşanmış olan epistemik kırılmanın önemine ilk kez vurgu yapan kişi olmuştur.

bugündür filozoflar felsefenin nasıl mümkün olacağı ve bilimsel-teknolojik dünyada neden hala ona gereksinim duyulduğu sorularıyla mücadele etmeye devam etmektedirler.¹⁰⁶ Özellikle, 1870’den sonra, filozofların, felsefenin kullanışlılığını gösterme yollarından birisi, felsefenin görevinin matematiğin, bilimin ve dilin mantıksal yapısını incelemek olduğunu öne sürmek olmuştur. Frege sonrası analitik felsefe geleneğinin temsilcilerinin de felsefeye yakıştırdıkları rol tam olarak budur. Görüldüğü üzere, 1870’lerden sonra, dil, matematik ve bilimlerle felsefi anlamda ilgilenme, aynı zamanda mantıkla ilgilenme anlamına gelmiştir. O halde, bu noktada, özellikle modern Alman felsefesinde dile olan mantıksal ilginin köklerine bakmakta yarar vardır.

1.3.1. Almanya’da Mantık

Leibniz’in düşüncesi genellikle Kartezyen felsefenin rekonstrüksiyonu (yeniden inşası) olarak yorumlanır; ancak böylesi bir anlayış, Alman felsefesinin sonraki gelişimini belirlemiş olan Leibnizci senteze özgü bazı özelliklere gölge düşürür. Leibniz’in yetiştiği felsefi iklim, aşırı derecede Aristotelesçidir. Leibniz de bu etkiden nasibini almış ve onun Aristotelesçi mantığının gücüne olan sarsılmaz inancı, onun olgun felsefi düşüncesinde önemli ölçüde etkili olmuştur. Bacon ve Descartes’ın aksine, Leibniz mantığının değerini hiçbir zaman küçümsememiştir; hatta mantığa kendi metodolojisinde çok temel bir rol vermiştir. Leibniz, Descartes’a karşı Aristoteles’i ve onun mantığını savunmuştur. Leibniz, Antik Grek dönemi düşünürlerinin her birine hak ettikleri değeri hasmane olmayan bir tarzda vermemiz gerektiğini söylemekteydi.¹⁰⁷

Aristoteles’in, kendi mantığında belirttiği şeyler, keşfetmek için yeterli değilse de, yine de neredeyse karar vermek için yeterlidir; en azından gerekli vargılardan söz ettiği noktada; ve kesin matematiksel kurallarla kurulmuş gibi görünen insan zihninin vargıları önemlidir. Ciddi konularda yanlış akıl yürütmeleri kabul eden insanların mantıksal formda yaygın bir şekilde inanılandan daha sıklıkla hata yaptıklarını belirtmişim. Böylece, bütün hatalardan sakınmak için, mantığının en genel kurallarını metanet ve ciddiyetle kullanmaktan başka hiçbir şeye ihtiyaç yoktur.

Bu eleştiriler, “eğer bir önerme açık ve seçikse, o zaman doğrudur” tezini öne süren Descartes’in sezgisel doğruluk teorisine karşı yöneltilmiştir. Leibniz’e göre, Descartes’in doğruluk için öne sürdüğü bu kriter tamamen öznelidir: “Bu kriteri şüpheli şeyleri yanlış

¹⁰⁶ Sluga, *a.g.e.*, s. 9-10.

¹⁰⁷ Leibniz, G. (1908). *Animadversions on Descartes’ Principles of Philosophy* (çev. G. M. Duncan). In G. Leibniz, *The Philosophical Works of Leibniz* (çev. G. M. Duncan). Second Edition, New Haven: The Tuttle, Morehouse & Taylor Company, s. 59.

olarak düşünmek için kullanmayı anlayamıyorum. Bu kriter, önyargıları bertaraf etmeyecek, önyargıları değiştirecektir.”¹⁰⁸ Leibniz’e göre, Descartes’in kriteri yerine, mantıksal anlamında nesnel bir kriter önerilmelidir.¹⁰⁹

En az kesinliğe sahip olan bütün şeylerden kuşku duymamız gerektiği konusunda Descartes’in söylediği ifadeyi daha iyi ve etkileyici bir ilke aracılığıyla tanımlamak tercih edilebilir: Her şeyin layık olduğu kabul edilme ve kabul edilmeme derecesinin ne olduğunu düşünmek zorundayız; ya da daha açık bir ifadeyle: Her bir dogmanın nedenlerini arayıp bulmak zorundayız.¹¹⁰

Her doğruluk, neden doğru olduğuyla ilgili bir sebebe sahip olmalıdır. Leibniz’e göre, bu sebep, doğru bir önermede yüklem her zaman özne içerildiği doğru bir önermenin ilkesinde bulunur.¹¹¹ Leibniz’in verdiği örnekten hareket edersek, ‘Sezar Rubikon’u geçti’ doğru bir önermedir. Eğer, bu doğru önermenin neden doğru olduğuna ilişkin sebep yüklem özne içerilmesiyse, ‘Sezar Rubikon’u geçti’ önermesinin doğru bir önerme olduğunu söyleyerek anlatmak istediğimiz şey, ‘Sezar’ öznesinin ‘Rubikon’u geçme’ yüklemine içeriyor olmasıdır. Peki neden ‘Rubikon’u geçmeme’ yüklemi değil de, ‘Rubikon’u geçme’ yüklemi Sezar’a aittir? Bu soruya Leibniz’in verdiği yanıt, Sezar’ın başka yüklemlere sahip olduğudur: ‘Sezar Rubikon’u geçmiştir, çünkü yönetme hırsına sahiptir’. Leibniz, olguların oldukları gibi olmalarının bir sebebinin olması gerektiğini düşünmüş, dolayısıyla “bir özne hakkında doğru olan her bir yüklem için, bu yüklem o özne hakkında doğru olmasına yeterli bir sebep teşkil eden diğer yüklemlerin de o özne hakkında doğru olması gerektiğini” öne sürmüştür.¹¹²

Leibniz’in mantığın rolüne ilişkin kavrayışı, Christian Wolff aracılığıyla Alman felsefesinin sonraki nesillerine aktarılmıştır. Wolff’un aracılığı sayesinde, Leibniz’in üç mantık ilkesi (özdeşlik, çelişmezlik ve yeter sebep) Alman düşüncesinin parçası haline gelmiştir. On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıl Alman felsefesinde mantığa olan ilgi, bu geleneği Fransız ve İngiliz geleneğinden açık bir biçimde ayıran bir özelliktir ve bu durum Alman felsefesinin rasyonalist eğilimlerini güçlendirmiştir. Bu durum yalnızca Kant’ın *Saf Aklın Eleştirisi*’nde merkezi bir konuma sahip olan “Transandantal Mantık”ta değil, aynı zamanda özdeşlik ilkesi (Fichte, Schelling) ve çelişmezlik ilkesi (Hegel) üzerine

¹⁰⁸ Leibniz, *a.g.m.*, s. 48.

¹⁰⁹ Sluga, *a.g.e.*, s. 10.

¹¹⁰ Leibniz, *a.g.m.*, s. 47.

¹¹¹ Sluga, *a.g.e.*, s. 11.

¹¹² Aydı, A., Özgen, K. (2013). Varlık Felsefesi. *Felsefe* (Ed. Hüseyin Subhi Erdem, Abamüslim Akdemir). İstanbul: Lisans Yayıncılık, s. 168.

düşünmenin esas olduğu Alman idealistlerin spekülâtif yapılarında da açıkça görülebilecektir. Örneğin, Hegel'e göre, mantık, ilgi alanı "saf bilgi" ve "saf düşünce" olan "saf bilim"dir. Nesnel mantık olarak, o bütün bilimlerin başlangıcını oluşturmuştur ve eskiden metafiziğin kapsadığı konunun yerini almıştır.¹¹³

Yukarıda adı geçen Alman filozoflarının mantığa yönelik ilgileri spekülâtif olup bilimlerin ilerlemesine oldukça az katkı sağlamıştır. Leibniz ile Frege arasındaki dönemde, temel bir mantık reformunu gerçekleştirecek hiçbir girişim olmamıştır. Bu başarısızlığın birbiriyle bağlantılı pek çok nedeni vardır. Öncelikle, Leibniz hiçbir zaman Aristotelesçi mantığın sınırlarını aşmaya çalışmamış ve Leibniz'i takip eden felsefi gelenekte de bu gerçekleştirilememiştir. Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*'nde, Aristoteles'ten beri, kaynağa ulaştıracak tek bir adım için bile mantığın zorlanmadığını savunmuştur: "Belirtmeye değer ki, mantık bugüne dek ileriye doğru da hiçbir adım atamamıştır ve bu yüzden tüm görünüşe karşın kapanmış ve tamamlanmış olarak durmaktadır."¹¹⁴ Kant'ın burada ifade etmiş olduğu görüş, felsefi geleneğin sürekliliğinin altüst edildiği ve Frege'nin kendi mantığını kıyas teorisinin engellemesi olmaksızın yeniden kurma konusunda özgür hissettiği 19. yüzyılın sonlarında da oldukça güçlü olmuştur.¹¹⁵

Leibniz tatmin edici bir mantıksal kalkülüsü hiçbir zaman geliştiremediğinden dolayı, onun teknik yazıları tamamlanamadan yarıda kalmış ve büyük bir bölümü de yayımlanmamıştır. On dokuzuncu yüzyılda, Leibniz'in söz konusu teknik çabalarına dikkat edilmeye başlanana kadar, bu çalışmalar gün yüzüne çıkamamıştır. Felsefi gelenekte Leibniz'in mantığının spekülâtif kullanımı bilinmekteydi. Leibniz'den sonra filozoflar, mantığın epistemolojik, metafiziksel ve psikolojik çıkarımlarıyla ilgilenmişlerdi. Bu eğilim Kant'a kadar oldukça güçlü olmuştur. Ancak Kant bu eğilimin yanlış olduğunu öne sürmüştür:

Eğer bilimlerin birbirlerinin sınırları ötesine geçmelerine izin verilirse, sonuç genişlemeleri değil ama biçimsizleşmeleri olacaktır; buna karşın mantığın sınırları bütünüyle sağın olarak belirlenmiştir. Çünkü o öyle bir bilimdir ki biricik işlevi tüm düşüncenin biçimsel kurallarını ayrıntılı olarak açıklamak ve tam olarak tanıtlamaktan başka bir şey değildir.¹¹⁶

Kant, mantığın yalnızca formel bir bilim olduğu ve mantığın sonraki gelişimi için büyük bir önemi olduğu kanıtlanan formel olmayan, empirik bilimlerden keskin bir biçimde

¹¹³ Hegel'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 11.

¹¹⁴ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, B viii.

¹¹⁵ Sluga, *a.g.e.*, s. 11.

¹¹⁶ Kant, *a.g.e.*, B x-xi.

ayrılması gerektiği konusunda oldukça ısrarcı olmuştur. Kant, çağdaş mantıkçıların ilgilendikleri diğer mantık çeşitlerine (diyalektik mantık gibi) karşı olarak “formel mantık” terimini türetmiştir. Kant’ın saf, formel mantık için yaptığı çağrıya rağmen, on dokuzuncu yüzyılın mantık kitaplarında mantık muğlak bir şekilde yorumlanmıştır. Örneğin, Wundt’un *Logik* başlıklı eserinde geleneksel kavram, yargı ve çıkarım teorisi, temsil, idrak, idealar birliği, olgu, töz, nedensellik gibi nosyonlar bağlamında açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak sembolik mantık ortaya çıktıktan sonra, mantık ile bu nosyonlar arasındaki bağ kopmuştur.¹¹⁷

Görüldüğü üzere, Leibniz ile başlayan Alman felsefe geleneğinde mantık önemli bir role sahip olmuş ve metafizik ya da ontolojiyle aynı düzeyde değerlendirilmiştir. Kant ise mantığı formel bir bilim olarak değerlendirerek diğer Alman filozoflardan ayrılmıştır. Mantığın kendi zamanına kadar ileriye doğru bir adım atmadığını düşünen Kant’ın beklediği adımı atma şerefine ise bir yüzyıl sonra muhtemelen Frege nail olmuştur. Frege’nin mantık anlayışında Kant’ın oynamış olduğu rolü ise tezimizin ilerleyen kısmında ele alacağız. Bu noktada, dikkatimizi, Kant’ın ardından dile ve mantığa yönelik bakışı etkileyecek olan iki temel felsefe akımının genel özelliklerine ve gelişim süreçlerine yönelteceğiz.

1.3.2. Alman İdealizmi ve İdealizmin Yükselişi

Modern Alman düşüncesinin ilk önemli temsilcisi olarak görülebilecek olan Leibniz, felsefi anlamda bir evrenselci (*universalist*) iken, Aydınlanma’nın Almanya’daki öncüsü olan Kant eleştirel felsefenin temsilcisi olmuştur. Leibniz, mantığı, insan bilgisinin bütünlüğünün sistematik ve rasyonel gelişiminin anahtarı olarak değerlendirmiştir.¹¹⁸ Ayrıca, ona göre, kavramsal, zorunlu doğruluklar ile olgusal doğruluklar arasındaki fark, yalnızca açıklık ve seçiklik açısından görece bir farklılıktır. İngiliz empirizminin etkisi altındaki Kant ise, Leibniz’in iddialarının gerçek dışı olduğunu ve bu iddiaların kavramsal akıl yürütme ile duyuşsal algı arasında keskin bir ayrıma neden olduğunu öne sürmüştür. Kant, kendi eleştirel felsefesine, dikkatli bir sınır çizme rolü yüklemiştir. Ona göre, felsefi

¹¹⁷ Sluga, *a.g.e.*, s. 12.

¹¹⁸ Sluga, *a.g.e.*, s. 12.

akıl yürütmenin meşru kullanımı, duyarlık ve anlayış, analitik ve sentetik, görünüş ile kendinde-şey arasındaki temel zıtlıklar açısından açıklanabilmelidir.¹¹⁹

Kant'ın, kendisinden sonraki felsefeciler üzerindeki etkisi yoğun, ancak muğlak olmuştur. Alman idealistleri de, kendilerini Kant'ın gerçek tinsel ardılları olarak görmüşlerdir. Ancak diğer taraftan da, Kantçı dikotomileri ve 'kendinde-şey' nosyonunu reddetmişlerdir. Dolayısıyla, Fichte, Schelling ve Hegel, hem Kant'tan etkilenmiş, hem de Kant'a yönelik eleştirileriyle kendi felsefi sistemlerini kurmuşlardır. Kant, felsefi soruşturmayı empirik bilgiden ayırmayla ilgilenmişken, Alman idealistleri bilgi birliğini yeniden tesis etmeye çalışmışlardır. Alman idealistleri, Kant'ın uyarısını göz ardı ederek, ister soyut ister empirik olsun, bütün bilgilerin son tahlilde aşkınsal 'ben'in prensiplerinden türetilileceğini göstermeye çalışmışlardır. Onlara göre, bütün bilgiler en nihayetinde *a priori*, zorunlu ve felsefiydiler. Alman idealistleri, bunu savunarak, kendilerinin Leibniz'e, Kant'tan daha yakın olduklarını göstermişlerdir. Netice itibarıyla, onların mantık nosyonu, dar anlamdaki Kantçı formel mantık nosyonundan ya da Kant'ın transandantal mantık nosyonundan çok daha kapsamlıdır. Mantık, onlara göre, bilginin bütünleştirilmesidir; akıl yürütme ise, bilgiyi elde etmenin güvenilir tek yöntemidir.¹²⁰

Alman idealistlerinin öne sürdüğü görüşler, en sert terimlerle Newton'un empirik metodunu eleştiren ve tamamen sistematik bir tarzla doğa bilimlerini yeniden kurmaya çalışan *Naturphilosophen* (Doğa Felsefesi) -anatomist Lorenz Oken gibi bilim insanları tarafından savunulmuştur- tarafından takip edilmiştir. Fichte ve Schelling tarafından öne sürülmüş olan ve *Naturphilosophen* tarafından takip edilmiş olan düşünceler, kendi izleyicilerini büyülemekten geri durmayan Hegel'in sisteminde doruk noktaya ulaşmıştır. Hegel, yalnızca doğal dünyayı değil, aynı zamanda tarihsel dünyayı ve insanoğlunun sosyal ve entelektüel tarihini sistematik olarak dedüktif bir modelle geliştirmiştir.¹²¹

1831'de, Hegel şöhretinin zirvesindeyken, kolera yüzünden hayatını kaybetmiştir. Elbette, Hegel'in ani ölümü gerçekleşmemiş olsaydı da, idealizmin bir noktadan sonra gücünü kaybetmesi ve çöküş sürecine girmesi söz konusu olacaktır. Zorunlu olarak çöküş sürecine girmeye yazgılı olan idealizmin çözülmesinin (1) politik, (2) sosyal, (3) bilimsel ve (4)

¹¹⁹ Sluga, *a.g.e.*, s. 12.

¹²⁰ Sluga, *a.g.e.*, s. 12-13.

¹²¹ Sluga, *a.g.e.*, s. 13.

felsefi sebepleri vardır. (1) O zamanlar, Hegel'in sistemi Prusya'nın otoriter rejimiyle aynı eksende yer almıştır. 1830 Temmuz devriminde, Viyana Kongresi tarafından kurulmuş olan baskıcı hükümetler sarsıldıktan sonra, Almanya'nın her bir yanında politik kritisizmin sesi yükselmeye başlamıştır. Bunun dışında, Hegelci sisteme, Heine, Feuerbach ve daha sonra Marx ve Engels politik anlamda saldırmışlardır. (2) Viyana Kongresi sonrası baskıcı rejimlerin himayesi altındaki Almanya, romantik şairlerin ülkesiydi ve 1830'da gerçekleşen devrimden sonra, Almanya romantik şairlerin ülkesi olmaktan çıkmış ve endüstrileşen bir topluma dönüşmüştür. Zira çok kısa bir süre sonra, Almanya'da teknolojik ve bilimsel anlamda gelişmeler yaşanacaktır. Prusya Kralı, 1841'de, yaşlı Schelling'i, Berlin'e, zamanın tehlikeli entelektüel gelişmeleriyle ve özellikle de Hegelcilikle mücadele etmesi için davet ettiğinde, eskiden alkışlanan filozoflar kendilerine neredeyse hiç izleyici bulamadılar ve hızlı bir biçimde ortadan kaybolmuşlardı. O zamanlar, idealizmin zamanın ruhuna uygun olmadığı görülmüştür. (3) 1827'de Alexander von Humboldt gelişen bilimlerin gözlemsel sonuçlarının, Hegel ve Schelling'in dedüktif sonuçlarıyla doğrudan nasıl çatıştığını gösterdiği Berlin Üniversitesi'nde izleyicileri dolup taşmadan önce, spekülatif *Naturphilosophie*'ye saldırmıştır. Johannes Müller ve Justus von Liebig gibi bilim insanları, aktif bir biçimde, yeni gözlemsel ve tecrübi teknikleri yüceltmekle meşgul olmuşlar ve idealistlerin dedüktif metotlarını reddetmişlerdir. (4) Böylesi karşı deliller karşısında, idealist düşünce felsefi olarak zayıf ve muğlak, tamamen boş laf kalabalığı olarak görülmeye başlanmıştır. Dahası, öyle görünüyordu ki, Hegelci ve idealist geleneğe bağlı kalmaya çalışan insanlar, idealist görüşlerin yeni varyasyonlarını üretmeyi başaramamışlardır. Onların yazıları, ilk idealistler tarafından biçimlendirilen öğretilerin eklektik ve yineleyici ifadeleri olmaktan öteye gidememiştir.¹²²

Yukarıda ele aldığımız sebeplerin yol açtığı sonucun ise üç boyutu bulunmaktadır: ilkin idealist felsefeden ve özellikle de Hegelcilikten vazgeçilmiştir; ikinci olarak, idealistlerin kullandıkları spekülatif, dedüktif, *a priori* yöntem reddedilmiştir; ve üçüncü olarak, bir bütün olarak felsefenin, idealizm ve dedüktif *a priori* akıl yürütmeye özdeşleştirilmesinden ve felsefenin bir bütün olarak görülmesinden vazgeçilmiştir. İdealizm çöktükten sonra, onun yerini alan ideoloji, bilimsel natüralizm olarak adlandırılmıştır. Bilimsel natüralizm, daha iyi ve başarılı, yeni bir felsefe türü olarak sunulmuştur; hatta bazı zamanlarda ise, her tür felsefeyi aşan bir dünya görüşü olarak görülmüştür. Ancak, daha yakından bakıldığında, bilimsel natüralizmin de diğer

¹²² Sluga, *a.g.e.*, s. 13-14.

felsefelerden daha fazla bir şeye sahip olmadığı görülecektir ve bilimsel natüralizm, belli bir dönem, kesin bir zafer kazanmış görünse de, sonunda kendi mukadderatını olumsuz yönde etkileyecek olan ciddi problemlerle boğuşmak zorunda kalacaktır.¹²³

On dokuzuncu yüzyılın ortasından sonra yetişen filozoflar, bu problemleri ilk natüralistlerden daha açık bir biçimde görmüşlerdir. 1870’de, bilimsel natüralizme tepkiler yöneltilmeye başlamıştır. Dummett’in iddia ettiği gibi, Frege’nin düşüncesi, başat bir Hegelcilik ya da idealizme karşıt olarak anlaşılmamış, aksine bilimsel natüralizme karşı bir düşünce olarak anlaşılmıştır.¹²⁴

Sluga’ya göre, bilimsel natüralizme karşı olan geç dönem on dokuzuncu yüzyıl filozofları, idealistlerin bazı öğretilerine sempati duyuyorlardı. Frege’nin yazılarında, idealist ve rasyonalist öğelerin bulunmasının nedeni de bu yüzdendir. Ayrıca bilimsel natüralizme karşı geliştirilen tepki, yalnızca Almanya’yla sınırlı değildir. Dummett’in öne sürdüğü görüşün aksine, bilimsel natüralizme karşı İngiltere’de geliştirilmiş olan tepki, Hegel’e karşı şaşırtıcı bir ilgi uyandırmıştır. Moore ve Russell esasen İngiliz idealizminin büyüüne kapılmışlar ve ancak yirminci yüzyılın başlarında İngiliz İdealizmine başkaldırmışlardır. Onlar, Francis Herbert Bradley’in¹²⁵ monist idealizmini reddetmişler ve marjinal bir plüralist realizme (en azından ilk başlangıçta) yönelmişlerdir. Frege ve Russell arasındaki ilişkiden dolayı, her ikisinin idealizme başkaldırdıklarını ve idealizme felsefi bir realizmle karşı koyduklarını varsaymak makul görünebilir. Ancak Frege ve Russell, analitik felsefenin gelişiminde farklı evrelerde yer almışlardır. Frege, ne anti-idealist bir felsefe formüle etmeyle, ne de realizm savunusuyla ilgilenmiştir.¹²⁶ Bu noktada, natüralizmin

¹²³ Sluga, *a.g.e.*, s. 14.

¹²⁴ Sluga, *a.g.e.*, s. 14.

¹²⁵ Bradley (1846-1924), İngiliz idealizminin en ünlü, orijinal ve felsefi anlamda en etkili olan ismidir. İngiliz idealistleri özellikle on dokuzuncu yüzyılın son on yılı ile yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde İngiliz felsefesinde büyük ölçüde etkili olmuşlardır. İngiliz idealistleri, bilinçli bir şekilde kendi yurttaşları olan Hume, Mill gibi filozofların bazı görüşlerini reddederek, Kant ve Hegel’in çalışmalarına yönelmişlerdir. Ancak İngiliz idealistlerinin Hume yerine Hegel’i tercih ettiklerini söylemek ve bu idealistleri Neo-Hegelci olarak adlandırmak yanlış olacaktır. Aksine onlar anti-idealist düşünürlerden de, söz gelimi J. F. Herbart ve düşüncelerini idealist/realist karşıtlığı açısından ele almanın güç olduğu Hermann Lotze’den de önemli ölçüde etkilenmişlerdir. İngiliz idealistleri, İngiliz felsefesini Kıta felsefesinden zengin ölçüde etkilenir bir hale getirerek İngiliz felsefesini yeniden canlandırmışlardır. Bu sayede, analitik felsefenin gelişeceği ortamı sağlamışlardır ve çoğu İngiliz İdealisti Frege’nin çağdaşlarının (Sigwart gibi) çalışmalarını çok iyi bilmekte ve kendi mantık eserlerinde onların çoğu fikirlerini tartışmaktaydılar. İşte, Bradley, bu özelliklere sahip olan İngiliz İdealizminin öncüsü olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. İnternet: Winniffrith, T.J. (May, 1996). Francis Herbert Bradley. Web: <http://plato.stanford.edu/entries/bradley/> adresinden 5 Ocak 2016’da alınmıştır.

¹²⁶ Sluga, *a.g.e.*, s. 14-15.

yükselişi ve çöküşüne odaklanarak Frege'nin natüralizmin etkisi altında anti-realist bir felsefe geliştirmek istemediğini açıklığa kavuşturabiliriz.

1.3.3. Natüralizmin Yükselişi ve Çöküşü

Felsefi anlamda natüralizm, metafiziksel spekülasyonun paradigması olarak Hegelci sistemin eleştirisinden kaynaklanmıştır. Spekülatif düşünceye yöneltlen bu karşı çıkış, Marx ve Engels'in materyalizmiyle sonuçlanmıştır. Marx ve Engels'ten sonraki neslin bütün yazarları, kendilerini Feuerbach'a borçlu hissetmiş ve deneysel bilimlerin sonuçlarına dayanan bir natüralizmi geliştirmeye yönelmişlerdir. Karl Vogt, Jakob Moleschott, Ludwig Büchner ve Heinrich Czolbe deneysel bilimlerin sonuçlarına dayanılarak geliştirilen bilimsel natüralizmin öncüleri olmuşlardır. İsmi andığımız bu öncüler, 1890'lı yıllarda yaşamışlar ve popüler pek çok bilimsel ve felsefi eserle görüşlerini açıklamışlardır.¹²⁷ Vogt, Moleschott, Büchner ve Czolbe felsefi bakış açısına sahip olan eğitmen fizyologlardı ve aslında, Almanya'da, on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren fizik, kimya ve fizyolojideki gelişmeler felsefi düşünceyi önemli ölçüde etkilemişti.¹²⁸

Bilimsel natüralizm, İngiltere'de, Darwin'in *Türlerin Kökeni* adlı eseri sayesinde oldukça güçlü ve başat bir konuma sahip olmuştur. Fakat bu eser, İngiltere'de, 1859'da yayımlandığında, genetik ve evrimsel düşüncelere dayanmayıp, insan organizmasının yapısal ve fonksiyonel karakterine dayanan bilimsel bir natüralizm, Almanya'da zaten mevcuttu.¹²⁹

Bilimsel natüralistler, kendi epistemolojilerini radikal bir empirizme vardırmışlardır. Onlar, insan bilgisinin tamamen duyuşal bir temele dayandığı konusunda Feuerbach ile aynı fikirde olmuşlar; Locke ve Hume gibi İngiliz empiristlerine sempati duymuşlardır. Onlar, aynı zamanda, kendilerini, katı bir ontolojik realizme ve materyalizme adanmışlardır. Onlar, duyumların, maddi fenomenlerin başka bir türü olduklarını öne sürmüşlerdir. Onlar, insanın zihinsel etkinliğini de materyalist bir perspektifle yorumlamışlardır. Onlara göre,

¹²⁷ Sluga, *a.g.e.*, s. 17.

¹²⁸ Sluga, *a.g.e.*, s. 18.

¹²⁹ Sluga, *a.g.e.*, s. 18.

tıpkı idrarın böbreklerin doğal bir ürünü olması gibi, düşünce de, beyin etkinliğinin doğal bir ürünüdür.¹³⁰

Bilimsel natüralistler zihin hakkında öne sürdükleri düşünceleriyle birlikte, *a priori* akıl yürütmeyi ve mantığı ön plana çıkaran felsefi geleneğin saçmalığını gösterebileceklerini sanmışlardır. Onlar, kavramların yalnızca görünen şeylerin ve duyuusal etkinliğin etkileri olduklarını öne sürmüşlerdir. Onlara göre, kavramlar, dışsal göndergeler olmaksızın, hiçbir şeydirler. Onların nazarında, elbette ki, doğuştan getirilen hiçbir fikir ya da düşünce yoktur. Onlar, matematiksel kavramların bile deneyime dayandığını düşünmüşlerdir. Ayrıca, onlara göre, düşüncenin yasaları, dışsal doğanın mekanik yasalarıyla özdeşdir. Onlara göre, mantıksal yasalar, insanın zihinsel etkinliğiyle ilgili empirik genelleştirmelerden başka bir şey değildir; dolayısıyla bu etkinlik psikolojik kavramlarla yorumlanmalıdır. Dummett'in, yanlış bir biçimde, Alman idealizmiyle ilişkilendirdiği psikolojizm, aslında on dokuzuncu yüzyılın ortalarında Almanya'da başat konumda olan natüralizminin doğrudan bir ürünüdür. Aynı durum, Frege'nin saldırdığı diğer önemli hedef, matematiksel formalizm için de geçerlidir.¹³¹

Kant, 1870'den sonra, yeniden moda haline geldiğinde, bilimsel natüralistler Kantçı *apriorizme* hiç sempati duymamışlardır. Büchner, 'Kant'a Dönüş' olarak adlandırılan bu durumun, modern felsefenin kendisine yüklediği zayıflığın en açık kanıtı olduğunu söylemiştir.¹³² Czolbe ise, Kant'ın mantığında teolojik bir eğilimin hüküm sürdüğünü öne sürmüştür, tıpkı Feuerbach'ın, Hegel'in idealizmini, teolojik olmasından dolayı eleştirdiği gibi.¹³³

Natüralizm, diğer taraftan, egemen olduğu 1830 ile 1870 yılları arasında, eleştirilerden de kurtulmayı başaramamıştır. Natüralizmi politik radikalizmle müttefik olarak gören Hristiyan inananlar ile geleneksel felsefi mirası korumaya çalışan filozoflar natüralizme hararetli bir şekilde saldırmışlardır. Bu filozofların önde gelen figürlerinden birisi Lotze olmuştur. Lotze, doğa bilimlerinin sonuçlarının ve kesin metotlarının felsefi önemini fark ettiğinde, spekülatif, idealist bir metafiziğin olanağında ısrar etmiştir. Ancak, Lotze, böylesi bir metafiziğin, on dokuzuncu yüzyılın başlangıcındaki Alman idealistlerinin

¹³⁰ Sluga, *a.g.e.*, s. 18.

¹³¹ Sluga, *a.g.e.*, s. 18-19.

¹³² Büchner'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 19.

¹³³ Sluga, *a.g.e.*, s. 19.

yapmayı denediği gibi, ilk ilkelere dedüktif olarak inşa edilemeyeceğini öne sürmüştür. Ona göre, bu metafizik, bilimlerin özerkliğine saygı duymak zorundadır ve bu metafiziğin spekülative sonuçlarına tümevarımsal olarak geçilmelidir. Başka bir deyişle, felsefe kendisini bilimler içerisinde çözündürmeden bilimlerin tinini tanımak ve ona özenmek zorundadır.¹³⁴

Lotze'nin çalışmaları, geleneksel felsefenin natüralist akıma neden karşı koyduğunu ve yine de neden oldukça etkisiz kaldığını açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu çalışmalar, bilgiyle, ustaca yapılmış ayrımlarla ve argümanlarla doludur, ancak bu çalışmalar yeni öngörülerin ve keşiflerin kuvvetinden yoksun kalmıştır. Lotze'nin felsefesi, Leibniz ve Kant'ın düşüncelerini merkeze alarak realizmle idealizmi bağdaştırmaya çalışmıştır. Lotze uzlaştıramaz karşıtlıkları –bilimsel metot ve estetik duyguyu, modern bilim ve Hristiyan inancı- daima uzlaştırmaya çalışmıştır. Lotze'nin yazılarının felsefi çok yönlülüğüne rağmen, onun yazılarının tarzı ve içerikleri bize tatsız bir Victorian dindarlığını anımsatmaktadır.¹³⁵

Natüralizmin egemen olduğu dönem boyunca, diğer felsefi gelenekler ve eski felsefi gelenekler de mevcudiyetlerini korumuşlardır. Nihayetinde, politik ve sosyal, bilimsel ve felsefi nedenler natüralist dönemi sonlandırmak için güç birliği yapmışlardır, tıpkı bu güç birliğinin evvelinde Alman idealizminin egemenliğine son verdikleri gibi. Bu noktada mevcut olan eski gelenekler, yeni bir başlangıcın temelini sağlayabilirlerdi.¹³⁶

19. yüzyılda Alman felsefesinde meydana gelen dönüşümler, daha önce belirttiğimiz gibi, istisnasız bir biçimde politik ve sosyal dönüşümlere bağlı olmuştur: Kantçılığın çöküşü Fransız Devrimi'nin ve Napoleon'a karşı yapılan Bağımsızlık Savaşı'nın Almanya üzerindeki etkisiyle bağlantılıdır; idealizmin egemenliği 1830'dan önceki Restorasyon dönemiyle bağlantılıdır; spekülative düşüncenin natüralist açıdan reddedilmesi 1830 ile 1848'deki devrimlerle bağlantılıdır. 1870'de ise, Almanya'da yüzyıl ortasının radikal politik ruhu çökmeye başlamıştır. Küçük Alman şehirleri, muhafazakar Prusya himayesinde birleşmek için hazır hale gelmiştir. Bu politik gelişmeler, yalnızca entelektüeller arasında değil, sosyal tutumlarda da bir değişime yol açmıştır. Natüralistler politik ve sosyal olarak etkin hale gelip, sıklıkla radikalizme meylederken, yeni nesil

¹³⁴ Sluga, *a.g.e.* s. 32-33.

¹³⁵ Sluga, *a.g.e.*, s. 33.

¹³⁶ Sluga, *a.g.e.*, s. 33.

görüşlerinde oldukça ılımlı ve az aktivist olmuştur. Akademik çevrelerde muhafazakâr, milliyetçi ve hatta mürteci görüşler benimsenir olmuştur, bazen de yeniden gündeme gelen anti-Semitik tazammunla (ahenkli tonla) birlikte. Frege'nin politik görüşleri hakkında bildiğimiz az şeyden anlaşılmaktadır ki bu görüşler onun neslinin görüşüyle çok fazla uyum içindedir. Natüralizme karşı gerçekleşen sosyal ve politik tepki elbette Almanya'yla sınırlı kalmamış; Batı dünyasının tamamına yayılmıştır. Yalnızca, Roma Katolik Kilisesi'nin, o zamanlarda, “modernizm” –yani, materyalizm, sosyalizm ve demokrasi güçleriyle- diye anılan yaklaşıma karşı giriştiği uzun ve zor mücadele anımsamak yeterli olacaktır. İngilizce konuşulan dünyada bu gelişmenin, dini coşkunun restorasyonunda ve Yüksek Kilise dindarlığının gelişmesinde payı vardır; bu gelişme felsefede yeniçağ idealist felsefesine ve özelde de Hegel'e olan ilgiyi uyandırmıştır.¹³⁷

Natüralist açıklama tarzının gücüne olan güven 1870'de azalmaya başlamıştır. Natüralizmin entelektüel saygınlığı yitirmeye başlamasının pek çok soruyla ilintili olduğunu görüyoruz. Natüralizme tepki duyan çoğu entelektüel, natüralistlerin zihinsel etkinlikleri materyalist bir tutumla açıklama girişimlerinin yalnızca bir retorik olduğunu düşünmüş ve natüralistlere şu soruları yöneltmişlerdir: Bilim gerçekten deneyimden mi türemiştir? Matematiksel fizikteki soyut kavramların kullanımı, teori ile deneyim arasında natüralistlerin düşündüğünden daha zayıf olan bir ilişkiyi mi göstermektedir? On dokuzuncu yüzyıl materyalizminin fizyolojik, psikolojik, matematiksel ve mantıksal öğretilerinin modası geçmemiş midir? Fizyolojik arka planlarıyla birlikte natüralistler, tarihsel ve sosyal bilimler hakkında tutarlı öğretiler sunmuşlar mıdır?

Böylesi sorularla yüzleşmek zorunda kalan natüralizm aniden ortadan kaybolmamış, bir süre daha popüler olarak kalmaya devam etmiştir. Almanya'da, natüralizmin en önemli savunucusu, Frege'nin etkin olduğu dönemde Jena Üniversitesi'nde görev yapan Ernst Haeckel'dir. Haeckel'in dersleri, Frege'nin derslerinin aksine, çok büyük bir ilgiyle takip edilmekteydi. Haeckel'in eserleri dünyanın pek çok yerinde ilgiyle okunmaktaydı. Haeckel'in 1899'da yayımladığı *Welträtsel (Evrenin Gizemi)* başlıklı eseri ise, Frege'nin etkin olduğu dönemde Almanya'da oldukça popüler olan felsefi bir incelemeydi. Haeckel bu eserde, insanoğlunun dört bir yanını saran bütün büyük felsefi problemlere çözüm

¹³⁷ Sluga, *a.g.e.*, s. 33-34.

önermekte ve her durumda Darwinizmden etkilenen monizm çözüm olarak sunulmaktaydı.¹³⁸

Natüralizmin Alman felsefe sahnesindeki gelişimine de göz attıktan sonra, dikkatimizi iki konu üzerinde yoğunlaştıracamız. İlki, dil felsefesinin on dokuzuncu yüzyıldaki gelişimi, diğeri ise psikolojizmin gelişimidir. Sonraki kesimlerde, bu konular filozof Otto Friedrich Gruppe ve Heinrich Czolbe gibi iki örnek figüre atıfta bulunularak tartışılacaktır. Alman idealizmine ve özellikle de Hegel'e tepki göstermiş olan Gruppe, dilin insanların anlama yetisindeki rolünü natüralist bir bakış açısından açıklamaya girişmiştir. Bundan dolayı, Gruppe'nin bir dil felsefecisi olarak düşünülmesi gerekir, zira onun görüşleri çeşitli yönlerden Mauthner ve geç dönem Wittgenstein'ı incelemektedir. Diğer taraftan, Gruppe'nin dil kavrayışı, Frege'nin kavrayışıyla taban tabana zıttır. Onları bir arada düşünerek, on dokuzuncu yüzyılda dil felsefesinin hangi kutuplarda hareket ettiğini görebiliriz. Czolbe'nin yazılarında ise, dile nadiren vurgu yapılmaktadır; ancak o, geliştirdiği sistematik natüralist bilgi teorisi aracılığıyla dil ile ilgilenmiştir. Czolbe'nin düşüncesi, klasik bir psikolojizm anlatısı olarak düşünülebilir. Lotze'nin, Czolbe'nin psikolojizmine yönelttiği eleştiriler, Frege'nin yazılarına da doğrudan yansıdığı için, Czolbe'nin psikolojizmi dikkatimizi özellikle çekmektedir.

1.4. On dokuzuncu Yüzyılda Dil Felsefesinin Gelişimi

1.4.1. Gruppe'nin Natüralist Dil Felsefesi

Felsefi pratiğin dilbilimsel olduğunu, filozofların sürekli olarak konuşma, yazma ve okumaya angaje olduklarını ve felsefi düşüncenin özellikle sözel imlerin işleyişini kapsadığını göz önünde bulundurursak, dil hakkındaki felsefi düşünüşün neden yeni bir fenomen olduğu bizleri şaşırtacaktır.¹³⁹

Platon, Aristoteles, Leibniz ve Locke gibi filozoflar dil üzerine düşünmüşlerdir; ancak onlardan hiçbiri, modern anlamda, ne dilbilimci olarak adlandırılabilirler, ne de onlar felsefi açıdan dille sürekli olarak ilgilenmişlerdir. 19. Yüzyıldan önce yaşayan filozoflar dil

¹³⁸ Sluga, *a.g.e.*, s. 34.

¹³⁹ Sluga, *a.g.e.*, s. 19-20.

hakkında konuşmak yerine, genellikle izlenimler, ideler, kavramlar, düşünceler, önermeler, yargılar –dilin yalnızca dış giysisini sağlayan ögeler- hakkında konuşmuşlardır.¹⁴⁰

Almanya’da, dil felsefesi diye adlandırılabilen bir geleneğin kurulmasına öncülük eden ve geçmişteki filozoflardan daha derinleri görmeyi başaran ilk filozof büyük olasılıkla Herder’dir. Herder, 1764’te, dil felsefesine ilişkin yazdığı makalesinde, dillerin nasıl farklılaştığına odaklanmıştır. Ona göre, binlerce dil, milletlerin gelenek, göreneklerinden ve bu milletlerin içinde yaşadıkları iklimlerden kaynaklanmaktaydı.¹⁴¹ Herder’e göre, diller arasındaki farklılık, yalnızca göstergeler arasındaki farklılık olarak anlaşılmamalıdır. O, milletlerin sahip oldukları temel özelliklerin dillerin şekillenmesinde önemli bir rol oynadığını düşünmekteydi.¹⁴²

Herder, öte yandan, tarihi, insanların dünyasını anlamak için bir anahtar olarak düşünmekteydi. İnsanların tarihsel varlıklar olduğunu söyleyen Herder, bu durumun en iyi şekilde tarihsel olarak gelişen dillerin insan zihninin dolaysız anlatımları olması gerçeğinde belirgin hale geldiğini düşünmekteydi. Herder, 1799’da, “insan ruhu sözcüklerle düşünür” diye yazmaktaydı.¹⁴³ Herder’in bu ifadesi şu şekilde devam etmekteydi:

İnsan tam olarak kendisini ifade edemez, ancak kendisini dil aracılığıyla tanır ve kendi düşüncelerini düzenler. Leibniz, dilin insanın anlama yetisinin aynası olduğunu söyler ve hatta anlama yetisinin kendi kavramlarının kaynağı olduğu –yalnızca aklın alışlagelmiş aracı değil, aynı zamanda aklın zorunlu bir aracı olduğu- cesurca eklenebilir. Sahip olduğumuz dil sayesinde düşünmeyi öğreniriz ve dil aracılığıyla kavramları ayırır ve birbiriyle ilişkilendiririz.¹⁴⁴

Metafiziğin böylece insan dilinin felsefesi haline geldiğini söyleyebiliriz.¹⁴⁵ Herder’in bütün çalışmalarında dilin özünün ve kökeninin ne olduğunu araştırdığını görmekteyiz. Herder’in dil felsefesi, sensüalist karakterde olup materyalist iddiaları barındırmaktadır.¹⁴⁶ Herder, dilin kökeninin Tanrı’ya dayandığı hipotezine karşı çıkmış ve dilin insanlardan ve insanlar arasındaki uzlaşmadan kaynaklandığını ısrarla savunmuştur. Herder’e göre, dilin kökeni, zaman dışı bir gerçeklikte değil, ancak zamanda bulunabilir ve dil zaman sayesinde

¹⁴⁰ Sluga, *a.g.e.*, s. 20.

¹⁴¹ Sevim, A. (2008). *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü: Herder*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay., s. 293.

¹⁴² Sevim, *a.g.e.*, s. 293.

¹⁴³ Herder’den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 20.

¹⁴⁴ Herder’den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 20.

¹⁴⁵ Herder’den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 20.

¹⁴⁶ Sevim, *a.g.e.*, s. 293.

bu kökenin izlerini taşır.¹⁴⁷ Herder'in, dilin kökeni üzerine düşüncelerini ele aldığı en önemli makalesi olan *Abhandlung über den Ursprung der Sprache*'nin (Dilin Kökeni Hakkında Makale), "Leibniz'in *Monadoloji*'si (1714) ile Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi* (1781) arasında yazılmış en önemli felsefî çalışma olduğu" söylenmektedir.¹⁴⁸ Bu makalede, Herder, dilin kökeninin ne olduğunu tartışmış ve antropolojik temelli bir dil felsefesinin ve karşılaştırmalı dilbiliminin kurulmasına vesile olmuştur. Herder, bu makaleyi, Prusya Bilimler Akademisi'nin açtığı bir yarışma için yazmıştır. Herder, bu makalede, dilin kökeninin Tanrı'ya dayanmadığını, sürekli gelişen ve dili üreten insan zekasının göz ardı edilip dilin kaynağının bulutların üstünde aranmasının yanlış olduğunu düşünmekteydi.¹⁴⁹ "Zihince oluşturulmuş değişebilir dilin bu izlerini göz ardı etmek ve bulutlar üstünde bir zemin aramak mümkün müdür?... İnsanlar için cennetten gelmiş olan, tek bir saf genel kavramın bulunduğu bir dil var mıdır?"¹⁵⁰

Herder'in ve sonrasında Wilhelm von Humboldt'un çağdaş düşünceleriyle birlikte, Almanya'da, en sonunda Frege ve Wittgenstein'in düşüncelerine de öncülük edecek bir dil felsefesi gelişmeye başlamıştır. Dil felsefesini on dokuzuncu yüzyıl Alman felsefesinin başat yaklaşımı olarak göremeyiz belki; ancak dil felsefesi, 19. yüzyıl boyunca Alman düşünürlerin pek çoğunun geliştirmeye çalıştığı bir alan olmuştur.¹⁵¹

Herder, farklı ulusların kültürel özelliklerini, onların sahip oldukları diller açısından yorumlamaya girişmiştir. Onun bu çabaları, filolojik araştırmaların birdenbire artmasına ve zenginleşmesine neden olmuştur. Herder, özellikle Fransızca ve Latince karşısında Almancanın kendi özüne yabancılaşması sorununa çözüm aramaktaydı. Her dilin, bu dili konuşan milletlere özgü olduğunu ve milletin oluşması için önkoşul olduğunu belirten Herder, yaşadığı dönemde Almanya'da ikinci planda olan Almancanın yeniden eğitim, sanat, bilim ve kültür dili haline getirilmesi gerektiğini düşünüyordu.¹⁵² Herder'in bu çabalarını, Wolff ve Lachmann'ın gerçekleştirdiği Antik diller hakkındaki filolojik çalışmaları, Bopp ve Schlegel'in Sanskrit filolojisi hakkındaki çalışmaları ve nihayetinde Grimm Kardeşler'in öncülüğünde gerçekleştirilen Almanca hakkındaki filolojik çalışmalar

¹⁴⁷ Sluga, *a.g.e.*, s. 20.

¹⁴⁸ Sevim, *a.g.e.*, s. 294.

¹⁴⁹ Sevim, *a.g.e.*, s. 295.

¹⁵⁰ Herder'den Aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 20.

¹⁵¹ Sluga, *a.g.e.*, s. 20.

¹⁵² Konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Sevim, A. (2008). *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü: Herder*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.

takip etmiştir. Bu çalışmalar kuşkusuz felsefî bir refleksiyonla gerçekleştirilmişti ve dilin insan yaşamındaki rolü hakkında sistematik düşüncelerin doğmasına da neden olmuşlardı. Şair Novalis, anarşist Max Stirner ve özellikle de günümüzde neredeyse tamamen unutulmuş olan Otto Friedrich Gruppe insan bilincinin doğrudan anlatımını dil içerisinde görmüşlerdir.¹⁵³

Gruppe 1804'te Danzig'te doğmuş ve 1876'da Berlin'de hayata gözlerini yummuştur. Hegel'in derslerine bir öğrenci olarak katılmış olan Gruppe, daha çok tarih, klasik ve Alman filolojisi ile ilgilenmiş ve bu alanlardaki çalışmalara yönelmiştir. Gruppe'nin özellikle Karl Lachmann'dan ve Alexander von Humboldt'un anti-idealizminden etkilendiğini görmekteyiz. Bu ilgilerin, Gruppe'nin 1831'de yayımlanmış olan ilk felsefî çalışmasında bir araya getirildiğini görürüz. Bu eserin en önemli özelliği ise, bugüne kadar yazılanlar içinde, Hegel sistemine en keskin karşı çıkışı içermesidir. Gruppe'nin Hegelciliğe yönelttiği bu erken eleştirileri yüzünden akademik anlamda sıkıntılar yaşamıştır. Hegelciliğe yönelttiği eleştirileri içeren bu ilk felsefî eserin başlığı *Antäus: Ein Briefwechsel über spekulative Philosophie in ihren Konflikt mit Wissenschaft und Sprache* [*Spekülatif Felsefenin Bilim ve Dille olan Anlaşmazlığı Üzerine Bir Yazışma*]'dır. Bu eseri, üç yıl sonra yayımlanan *Wendepunkt der Philosophie im neunzehnten Jahrhundert* [*On Dokuzuncu Yüzyılda Felsefenin Dönüm Noktası*] takip etmiştir. 1855'te ise Gruppe'nin son felsefe kitabı *Gegenwart und Zukunft der Philosophie in Detschland* [*Almanya'da Felsefenin Şimdiki ve Gelecekteki Konumu*] yayımlanmıştır. Gruppe, bunun yanı sıra, şimdi büyük ölçüde unutulmuş olan çok sayıda tarih, filoloji ve edebiyat çalışması da kaleme almıştır.¹⁵⁴

Gruppe'nin üçüncü felsefî kitabı, 1854'te, Schelling'in ölümünün anısına yazılmıştır. Bir zamanlar takdir edilen Gruppe, sahip olduğu ünden daha fazla yaşayarak, tamamen anlaşılmaçlık içerisinde ölmüştür. *Gegenwart*'ta Gruppe, felsefenin durumuna ilişkin olarak şu soruyu sorar: “Şeyler oldukları şey nasıl olurlar ve nereden gelirler?”¹⁵⁵ Gruppe, sorduğu bu soruyla hem idealizmin küçümsendiğini, hem de felsefenin bütün türlerine genel anlamda bir ilgisizliğin bulunduğunu ifade etmekteydi. Gruppe'ye göre, bu durum, “düşmanca ayrımların ve baskın aşırı uçların, entelektüel olarak özgür olma olanağına ve

¹⁵³ Sluga, *a.g.e.*, s. 20-21.

¹⁵⁴ Sluga, *a.g.e.*, s. 21.

¹⁵⁵ Gruppe'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 21.

yine haddini bilen bir felsefe türüne olan inanca sürüklediği kişilerce” ciddiye alınmak zorundaydı.¹⁵⁶ Ona göre, Leibniz’in zamanına kadar Almanya’ya bir felsefi sistemler silsilesi egemen olmuştur. Kuhn’un paradigma anlayışını anımsatır bir biçimde, her dönemde, bu sistemlerden birinin Alman üniversitelerinde başat konumda olduğunu ifade eden Gruppe’ye göre, bu dominant felsefi sistem, bütün akademik branşları, edebiyat ve kültürel yaşamı etkilemekteydi. Ancak Gruppe’ye göre, eski sistem etkisini yitirdiğinde, artık hiçbir yeni sistem eski sistemin yerini alamamaktadır. Artık insanlar, Gruppe’ye göre, çevresindeki her şeye hükmedecek yeni bir otorite ya da felsefi sistemi beklememektedirler.¹⁵⁷

Gruppe, felsefenin konumundaki düşüşün önceki popüler felsefelerdeki hatalardan kaynaklanmadığını, daha ziyade filozofların biçimlendirdikleri temel projelerden kaynaklandığını öne sürmüştür: “Eğer spekülâtif felsefe sistemlerinin İngiltere’de, Fransa’da ve hatta Almanya’da uzun süre ortadan kayboldukları düşünülürse... muhtemelen spekülâtif sistemler çağının sona erdiği düşüncesi ortaya çıkabilir.”¹⁵⁸ Gruppe, en nihayetinde spekülâtif sistemlerin var olamayacağı gerçeğinin kabul edilmesi gerektiğini ve bunu görmezden gelmenin anlamsız olduğunu düşünmektedir. Ona göre, düşünce tarihi, Hegel’in öne sürdüğü şekliyle, içsel bir yasaya göre ilerleyen ve her evresinde doğruluğu içeren bir süreç değil, *hataların tarihidir*. Gruppe’nin bu konuda *Wendepunkt* adlı eserinde şunları ifade ettiğini görürüz: “*Antäus* adlı eserimde, bütün bu filozofların [idealistlerin] çabalarına karşı savaş içerisinde olduğumu bildireli iki yıl oldu ki, çoğu Alman olan bu filozoflar kendilerini spekülâtif filozoflar olarak adlandırmış ve bu isim altında bütün bilimlere hükmettiklerini iddia etmişlerdi.”¹⁵⁹ Aynı kitabın ilerleyen sayfalarında ise şu ifadeyi eklemişti: “Benim karşıtlığım, salt kavramlardan bilginin oluşturulabileceğine inanan spekülâtif felsefeye ve genelde de metafiziğe yöneliktir.”¹⁶⁰

Gruppe felsefe tarihine derinden sinmiş olan hatayı görebilmiştir. Gruppe, bu hatanın Aristotelesçi metafizikte bile fark edilebilir olduğunu ve Aristoteles’in etkisi aracılığıyla sonraki felsefeye sıçradığını düşünmekteydi.¹⁶¹ O, dahası, bu kusurun Aristotelesçi düşüncenin ana iskeletini teşkil eden mantıksal öğretilere kadar uzandığını öne

¹⁵⁶ Gruppe’dan aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 21.

¹⁵⁷ Sluga, *a.g.e.*, s. 21.

¹⁵⁸ Gruppe’dan aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 21.

¹⁵⁹ Gruppe’dan aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 22.

¹⁶⁰ Gruppe’dan aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 22.

¹⁶¹ Gruppe’dan aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 22.

sürmekteydi. “Aristotelesçi mantık o kadar az şey başarmıştır ki hem yargının hem de progresif bilginin gerçek doğasını yakalayamamıştır.”¹⁶² Ona göre, felsefenin bu kusurun üstesinden gelebilmesi için, mantığın radikal bir biçimde yeniden inşa edilmesi gerekmektedir. “Felsefenin hastalığı yanlış bir metottan dolaydır... Mantık ve epistemolojinin temelleri atılmalıdır.”¹⁶³ Gruppe’ye göre, mantık ve epistemolojinin esaslı bir biçimde reforme edilmeleri kaçınılmazdır. O, bazı araştırmacıların zaten mantıksal reformu gerçekleştirmek için uğraştıklarını ve yakın bir gelecekte bunun başarılabileceğini ummaktaydı. Felsefenin alanında yer aldığı düşünülen pek çok şeyin atılması gerektiğini öne süren Gruppe’ye göre, mantığın ise felsefî araştırmanın meşru bir alanı olarak kalacağını düşünmekteydi: “Hiç şüphe yok ki, felsefenin tamamen yeniden inşası için gerekli temeller bu özel alana dayanmaktadır.”¹⁶⁴

Gruppe’nin öngördüğü mantık reformu, dil çalışmalarına dayanmalıdır. Gruppe’ye göre, hem doğa bilimleri hem de karşılaştırmalı dil çalışmaları sayesinde spekülative düşüncenin hataları bertaraf edilecektir. “Dil çalışmaları önemlidir, çünkü spekülative metafizik, dili ve onun düşüncedeki rolünü tamamen yanlış anlamaktadır.”¹⁶⁵ Gruppe’ye göre, düşünce, dil olmaksızın olanaklı değildir ve dil de düşünme olmaksızın mümkün değildir. Dil keşfedilmiş ya da üretilmiş bir şey değildir, o düşünceden önce verilmemiştir, ne de hazır bir araç ya da düşünmenin organıdır, dil düşünmeyle birlikte gelişir.¹⁶⁶ Gruppe ayrıca şunları eklemiştir:

Spekülative felsefe, düşünmeyi, ruh denilen, çok asli bir tözün asli eylemleri olarak görür ve bu felsefe, dili, düşünmenin aracı, yardımcısı ve duysal bir aracı olarak nitelendirir. Sözcükleri ortaya çıkaranın ne olduğunu açıklamak için, spekülative felsefe bazı şeyleri bilinmez bırakır (düşünce, anlam, fikir), bundan dolayı da çok fazla şeyi bilinmez bırakır (ruh, zihin).¹⁶⁷

Dil ve düşünce ayrımı, dilbilimsel gösterim aracılığıyla aktarılan hazır anlamların olduğu görüşüne yol açar. Ancak anlatılmak istenen şey, bu anlamların yalnızca mevcut olduğu dil tarafından kesin hale getirildiğidir. Bu nedenle, Gruppe’ye göre, dile hiçbir suretle spekülative bir kullanım verilemeyeceği varsayımından şüphe duymalıyız.¹⁶⁸ Gündelik bağlamda bir iddianın doğruluğundan bahsederken her şeyin yolunda olduğunu söyleyen

¹⁶² Gruppe’dan aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 22.

¹⁶³ Gruppe’dan aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 22.

¹⁶⁴ Gruppe’dan aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 22.

¹⁶⁵ Gruppe’dan aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 22.

¹⁶⁶ Sluga, *a.g.e.*, s. 22.

¹⁶⁷ Gruppe’dan aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 22-23.

¹⁶⁸ Gruppe’dan aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 23.

Gruppe, filozofların ise kelimelerin üzerine düştüklerini ve kelimeleri bağlamlarından ve hatasız temellerinden söküp alarak onları deforme ettiklerini savunmuştur. Örneğin, Gruppe, *Antäus*'ta, Hegelci felsefesinin “uzay”, “zaman”, “nitelik” ve “hiçlik” gibi kavramları gündelik bağlamlarından nasıl kopardığını ve böylece hatalı spekülative sonuçlara nasıl sürüklendiğini göstermeye çalışmıştır. Gruppe'ye göre, “hiçlik” sözcüğünün gündelik ve genel kullanımı oldukça yerindedir.

Spekülative düşüncenin hatalarının üstesinden gelmek için gerekli temel içgörü, Gruppe'ye göre, yargıların kavramlardan öncelikli olduğunun ve kavramların yalnızca yargılarda kullanıldığının ve bu fonksiyonu yerine getirdiğinin keşfedilmesidir. Bu konuda Gruppe şunları ifade etmiştir:

Temel kötülük mantığa ve özellikle de yanlış bir soyut kavramlar teorisine dayanır. Geleneksel mantık özellikle üç bölümden oluşur: yani, kavram öğretisi, yargı öğretisi ve kıyas öğretisi. Geleneksel mantık, kavramları, yargıları dolayısıyla kıyasları oluşturan en basit öge olarak görür. Özel araştırmalar oldukça farklı bir yoldan gitmek zorundadır; bu araştırmaya göre, yargı en basit ögedir; kavramlar yalnızca yargılardan kaynaklanırlar ve yalnızca aranılıp bulunmuş olan kavram oluşturma edimi vardır.¹⁶⁹

Geleneksel mantık, yargıları kavramların birleşimi olarak düşündüğünden dolayı, kavramların yargılardan önce hazır bulunduğunu öne sürmüştür. Ancak, Gruppe'ye göre, “kavramlar sadece yargıların sonuçlarıdır ve ancak onlar aracılığıyla tanımlanabilirler.”¹⁷⁰ Gruppe, yargıların önceliği konusundaki kavrayışın radikal olarak farklı bir mantık türünün başlangıç noktasını oluşturacağını düşünmekteydi.¹⁷¹ Bu noktada belirtmek gerekir ki, Frege'nin yargıların kavramlar karşısındaki önceliği konusundaki iddiasını savunanlardan birisi de Gruppe olmuştur.

Gruppe kavramların yargılardan kaynaklandığını düşündüğü için, doğadaki türler arasındaki sınıflandırmaların hemen keşfedilmemiş ya da verilmemiş olduğunu düşünmüştür. Bundan dolayı, kavramlar şubeleri oluşturmamış ve şubeleşme doğanın kendisi tarafından yapılmıştır. Gruppe'ye göre, kavramlar nesnelerin kendisine dayanmaz, ancak onlar kavranılanlar ve bizim tarafımızdan değerlendirilenler olarak nesneler arasındaki ilişkilerdir.¹⁷² Platon, Leibniz ve Kant'ın düşündüğü gibi, doğuştan, *a priori* kavramlar yoktur. “Hakkında çok fazla konuşulan kavramların genellikleri ve gereklilikleri

¹⁶⁹ Gruppe'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 24.

¹⁷⁰ Gruppe'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 24.

¹⁷¹ Sluga, *a.g.e.*, s. 24.

¹⁷² Sluga, *a.g.e.*, s. 24.

hiçbir şey göstermez, ancak özellikle dilin kökeni ve yargının doğasına bağlı olan kavramların göreliliğinin yanlış anlaşılmasıdır.”¹⁷³ Gruppe’ye göre, bu durum, bizim kavramları keyfi olarak kullandığımız anlamına gelmemektedir. Ayrıca kavramlar, kesin bir genelliğe ve kesin bir gerekliliğe sahiptir, ancak kavramlarımızın hem genelliği hem de gerekliliği yalnızca pratik kullanımdan ve bizim genel insani ihtiyaçlarımızdan kaynaklanmaktadır.¹⁷⁴

Antäus’ta, Gruppe, kavramların kendilerinin ne olduğunu düşündüğümüzde, onların hiçbir şey olduğunu, ancak tikel nesneler üzerindeki ipotekler olduğunu öne sürmek zorunda olduğumuzu savunur ve kavramlar, ona göre, temel olarak metaforlardır.¹⁷⁵ Ona göre, bir şeyin A olduğuna karar verdiğimizde, onu daha önce A olarak adlandırdığımız bir şeyle karşılaştırdığımızı söylemek isteriz. Bu minval üzerine konuştuğumuzda, benzerlikler ve diğer ilişkiler kendilerini bize doğal olarak dayatırlar. Dolayısıyla, yargılarımızın kapsamı geliştikçe, kavramlarımız yeni benzerlikleri kapsamaya başlar ve böylece sürekli gelişir ve genişlerler.¹⁷⁶ Bununla ilgili olarak Gruppe, *Antäus*’ta şunları yazmıştır:

Kavramlar, resimler ve metaforlardan başlamış ve hatta epeyce olgunlaştıklarında bile onlar karşılaştırmalar olarak kalmışlardır, onların yoğunlaşmış biçimlerinde artık duyuşsal nesnelere işaret etmeseler bile. Ancak, bu onların metaforik doğasını temel olarak etkilemez. Böylece aynı şeyler onları olağan resimler olarak tutar: onlar kendi işlevlerini yerine getirdikten sonra, terk edilmelidir, onlar kalıcı olarak kullanılamazlar, onlardan kusursuz bir tutarlılık beklenemez.¹⁷⁷

Gruppe’ye göre, dil artık kabul edilebilir temel fonksiyonunu yerine getiremediğinde, spekülatif felsefe ortaya çıkmıştır. Olağan, gündelik söylemde, terimlerimiz yeterince iyi iş görürler. Terimler, Gruppe’ye göre, daima yeni benzerliklerin farkına varılmasına ve bu benzerliklerin ifade edilmelerine olanak tanırırlar. Felsefede ise, kavramlarımızın kullanımları üzerinde düşünürüz. Gruppe’ye göre, spekülatif düşünce, kavramları, dilin onlara yüklediği anlamların dışına çıkararak bağlamlarından koparır. Sonrasında ise her şey çöker. Spekülatif metafizik tarihi, ona göre, kavramların sabit tümeller olduğu ve dolayısıyla şeylerin bir kavramın altına düştüğü ya da düşmediği fikriyle yönlendirilmiştir.¹⁷⁸ Üçüncü halin imkansızlığı ilkesinin mutlak anlamda geçerli olduğuna

¹⁷³ Gruppe’den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 24.

¹⁷⁴ Gruppe’den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 24.

¹⁷⁵ Sluga, *a.g.e.*, s. 24.

¹⁷⁶ Sluga, *a.g.e.*, s. 24.

¹⁷⁷ Gruppe’den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 24.

¹⁷⁸ Sluga, *a.g.e.*, s. 24.

inanma ve bu inanca dayanan dolaylı argümanın kullanımı, Gruppe'ye göre, geleneksel felsefenin karakteristik öğretilerinin çoğunun temelinde yatar.¹⁷⁹ Nitekim Leibniz, karmaşık şeyler olduğu için basit şeylerin olmak zorunda olduğunu iddia etmiştir. Ancak, bu basit nesnelerin karmaşık nesnelerden çıkarsanacağı anlamına gelmez. Gruppe, bu noktada, metafiziksel anlamda ne basit şeylerin ne de karmaşık şeylerin olduğunu söyleyemeyeceğimizi öne sürmüştür. *Antäus*'ta, Gruppe, bir evin, sütunun ya da kimyasal maddenin basit ya da bileşik olduğunu söylemenin sorun teşkil etmediğini ve evlere, sütunlara ve kimyasal maddelere “şeyler” dememizin sakıncasının olmadığını söylemiştir. Ancak, ona göre, “Leibniz gibi oldukça genel bir biçimde var olan niteliksiz bileşik şeyler hakkında konuştuğumuzda, mesele radikal bir biçimde değişir.”¹⁸⁰ Değişmektedir, çünkü bizim bütün terimler arasında yaptığımız ayrımlar şeylerin kendileriyle birlikte verilmeyen bu ya da şu karşılaştırmalara dayanır. Ayrımlar ise, her zaman kesin bir bağlama dayanır. Dolayısıyla, Leibniz'in iddia ettiği gibi, bir tarafta bileşik olan şeylerin kümesi ve diğer tarafta basit şeylerin kümesi olması hiçbir surette mümkün değildir.¹⁸¹

Gruppe'nin dil felsefesi, Vogt, Moleschott, Büchner ve Czolbe gibi bilimsel natüralistlerle aynı varsayımdan kaynaklanmaktadır. Yine de, Gruppe'nin görüşü, belli önemli hususlarda onların görüşlerinden ayrılır. Gruppe'nin natüralizmi, onun fizyolojiye olan ilgisinin bir sonucu değildir. Feuerbach gibi, Gruppe de özellikle Hegel eleştirisiyle motive olmuştur. Çoğu diğer natüralistin aksine, Gruppe mantığa yönelik esaslı bir ilgiye sahiptir. Gruppe'nin Aristotelesçi mantığın reddedilmesini ve radikal bir mantık reformunu talep etmesi göz önünde bulundurulduğunda, sonrasında Frege'nin uygulayacağı bir programın taslağını çizdiği söylenebilir. Ancak Frege, Gruppe'nin öngördüğünden farklı bir biçimde bu programı uygulamıştır. Frege'ye göre, bu reform nesnel kavramsal içeriklere dair formel bir dilin inşasını içermektedir. Frege'nin mantık reformu için esas aldığı model matematiksel kalkülüstür. Bu kavrayışın ardında, anlamların ifade edildikleri dilden ayrılabilmesi inancı ve dillerin böyle anlamları ne kadar iyi ifade ettikleriyle yargılabileceği düşüncesi yatmaktadır. Gruppe'nin mantık kavrayışı, çok katı bir biçimde dilbilimseldir. Gruppe'nin mantık reformuna ilişkin kavrayışı, eleştirel bir doğal dil araştırmasına dayanmaktadır. Gruppe'ye göre, Aristotelesçi mantığın başarısızlığı,

¹⁷⁹ Gruppe'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 24-5.

¹⁸⁰ Gruppe'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 25.

¹⁸¹ Gruppe'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 25.

yalnızca bazı ideal standartların aşağısında kalmasından değil, aynı zamanda onun gerçek dildeki akıl yürütmelerin doğasını yansıtamamasıdır.¹⁸²

Gruppe belli açılardan natüralizmin ve empirizmin en etkili görüşlerinden sapmıştır. Natüralistler, yargıların kavramların bileşimi olduğu ve insanın zihinsel etkinliğinin basitten karmaşık idelere birleşim yoluyla ilerlediği hususundaki geleneksel empirist öğretileriyle uyuşmamaktadır. Gruppe bu geleneksel empirist öğretileri mantıksız bulduğunda, Kant'tan yeterince etkilenmiştir. Gruppe, Kant gibi, yargıların kökensel bir birliğe sahip olduğunu ve kavramların, yargıların analizinden kaynaklandığını öne sürmüştür. Gruppe'nin kavrayışı sonrasında Trendelenburg tarafından devralınmış ve geç dönem on dokuzuncu yüzyılın anti-natüralist reaksiyonunda önemli bir rol oynamıştır. Gruppe, kendi düşüncesinde, yine de, temel olarak natüralist varsayımlara bağlı kalmasından dolayı, anti-natüralist öğreti oldukça farklı bir fonksiyona sahip olmuştur.¹⁸³

Anti-atomculuk ile natüralizmin bu kombinasyonu, Gruppe'nin düşüncelerine çarpıcı bir şekilde Wittgensteinci bir görünüm verir. Aslında, onların düşüncelerinde çok sayıda benzerlik vardır: (a) dilin yanlış kullanımından kaynaklanmış olarak metafiziğin eleştirisi ve buna eşlik eden gündelik dilin felsefi olarak kabul edilebilir olduğu iddiası; (b) dilin mantığı hakkındaki çalışmalar yoluyla felsefenin yeniden inşası fikri; (c) empirik atomculuğun reddi ve basit nesneler hakkında kesin bir biçimde konuşmanın anlamsız olduğu iddiası; (d) benzerlikleri ifade ediyor olarak kavramların açıklanması (bu görüş Nietzsche ve Mauthner tarafından da paylaşılır); (e) “insani ihtiyaçlarından” kaynaklanıyor olarak kavramların gerekliliğinin izahı; (f) karakteristik olarak metafiziksel bir kanıtlama yöntemi olarak dolaylı argüman eleştirisi; (g) kavramların her zaman zıt çiftlerden geldiği bir kavram teorisi. Böyle benzerliklere dikkat çekmek elbette iki filozof arasındaki farklılıkları göz ardı etmek anlamına gelmez. Onlar bir yüzyılla birbirinden ayrılırlar. Gruppe, dille bilimsel ve tarihsel olarak ilgilenen bir filolog olarak yetişmiş ve o, Wittgenstein'dan daha az orijinal ve az güçlü bir düşünür olmuştur.¹⁸⁴

Wittgenstein'ın Gruppe'nin yazılarının tamamına aşina olduğunu düşünmek için hiçbir neden yoktur, ancak Wittgenstein Mauthner'in çalışmalarını biliyordu ki Mauthner'in

¹⁸² Sluga, *a.g.e.*, s. 25.

¹⁸³ Sluga, *a.g.e.*, s. 25-26.

¹⁸⁴ Sluga, *a.g.e.*, s. 26.

alışmalarında Gruppe'nin görüşleriyle benzer düşünceler bulunmaktadır. Mauthner'in kendisi görüşlerinin Gruppe'nin fikirleriyle benzerlik taşıdığının tamamen farkındadır, ancak onun da işaret ettiğı gibi, onun çalışması doğrudan Gruppe'den etkilenmemiştir. Her halükarda, çok kolay bir biçimde Frege'yle özdeşleştirilen dil felsefesi geleneğı yanında, açık bir biçimde Gruppe ve Mauthner tarafından temsil edilen bir başka gelenek daha vardır ki Wittgenstein da, Fregeci halata dolanmaya başlamıştır.¹⁸⁵ Gruppe'nin dil anlayışından bahsettikten sonra, dikkatimizi Czolbe'nin klasik bir psikolojizm anlatısı olarak sunduğı fizyolojik psikolojizmine yöneltebiliriz.

1.4.2. Czolbe'nin Fizyolojik Psikolojizmi

Natüralistler John Stuart Mill'i okuduklarında özellikle onun mantık ve matematikle ilgili yaptığı psikolojik yorumun önemli olduğunu hissetmişlerdir. Mill'in ünlü ifadesiyle, mantık psikolojiden ayrı bir bilim değildir ve onunla işbirliğı yapıyordu. Mill'e göre, mantık aslında bir bilim değildir, psikolojinin bir parçası ve branşıdır. Mantık hem psikolojinin bir parçası olarak ondan farklıdır, hem de bir sanat olması hasebiyle bilimden de farklıdır. Mill'e göre, mantığın teorik temelleri tamamen psikolojiden alınmıştır ve bu sanatın içerdiği temelleri ve kuralları gerekçelendirmek de zorunludur.¹⁸⁶

Alman natüralistleri, Mill'in mantıkla ilgili görüşleriyle tamamen uzlaşmışlar, ancak onlar bu görüşlerden Mill'in anladığından çok daha farklı bir şey anlamışlardır. Mill mantıkla ilgili yaklaşımını İngiliz empirist geleneğıne karşı geliştirmiştir. Mill'e göre, psikoloji içsel, öznel fenomenlerle, duyular, duyum verileri ve idelerle ilgiliydi. Buna karşın, Alman natüralistler kendilerini empirizme adadıklarını söylerler ve diğer taraftan da onlar realist ve materyalistlerdir. Alman natüralistleri nazarında, psikoloji, en nihayetinde fizyolojik terimlerle yorumlanabilen nesnel, maddi fenomenlerle ilgiliydi. Bu durum, Czolbe'nin çalışmalarına dikkatimizi yönelttiğimizde oldukça açık bir biçimde görülecektir.¹⁸⁷

Hem Gruppe hem de Czolbe natüralist geleneğıne bağılı olarak düşünülse de, onların görüşleri önemli hususlarda farklılaşmaktadır. Czolbe, Gruppe'nin aksine, geleneksel

¹⁸⁵ Sluga, *a.g.e.*, s. 26.

¹⁸⁶ Mill, J. S. (1865). *An Examination of Sir William Hamilton's Philosophy*. Second Edition. London: Longmans, Green, and Co, s. 245-6.

¹⁸⁷ Sluga, *a.g.e.*, s. 27.

felsefenin akıbetiyle ya da Hegel eleştirisiyle fazla ilgilenmemiştir. Yine Gruppe dilin mantığıyla ilgili anlayışla motive olmuşken, Czolbe fizyolojinin gelişimince yönlendirilmiştir. Yine de, Czolbe'yi geleneğe bağlayan bir şey vardır. Bilimsel natüralistler içerisinde, yalnızca Czolbe, felsefi görüşlerini sistematik olarak geliştirme ihtiyacı hissetmiştir. Bu, diğer natüralistlerin böyle bir girişim için yeteneksiz oldukları anlamına gelmez, ancak onlar daha çok bilimsel materyalizm anlayışının toplumda yaygınlaştırılmasıyla, sosyal ve siyasi reformlarla ilgilenmişlerdir. Feuerbach'tan Büchner'e kadar, bütün bilimsel natüralistler, Marx'ın "filozofların yalnızca dünyayı anlamaya çalıştığını, ancak gerçek görevin dünyayı değiştirmek olduğu" görüşünü paylaşırlar. Czolbe, politik ve sosyal olarak diğer natüralistlerden daha muhafazakârdır ve oldukça teorik düşüncelere sahiptir. Sonuç olarak Czolbe, natüralizmin güçlü ve zayıf noktalarını anlayabilmemiz için bize ipuçları vermiştir.¹⁸⁸

1819'da Baltık kıyısındaki Danzig¹⁸⁹ şehrinde doğan ve 1873'te Königsberg¹⁹⁰ şehrinde ölen Alman natüralist Czolbe, tıp ve fizyoloji eğitimi almış, doktorasını fizyolog Johannes Müller'in danışmanlığında yapmıştır. Czolbe, tıp kariyeri boyunca, felsefeyle ilgilenmiş ve bu ilgi, Czolbe'yi, bilimin gelişiminin, "natüralist bir sistemin" inşa edilmesini zorunlu kıldığı düşüncesine yöneltmiştir. Czolbe natüralizmin olası pek çok çeşidinin olduğunu öne sürmüştür. Czolbe'ye göre, Feuerbach, Vogt, Moleschott gibi natüralistlerin yakın geçmişte yaptıkları şey, memnuniyetsizlik oluşturan önerisel, bölük pörçük iddialar ileri sürmek olmuştur.¹⁹¹ Czolbe, yine de, Strauss, Bruno Bauer ve Feuerbach gibi natüralistlerden ve Hermann Lotze'den etkilenmiş ve kendi natüralizmini bu düşünürlerin görüşlerinden geliştirmiştir. Lotze, 1842'de yayımladığı *Allgemeine Pathologie* [Genel Patoloji] başlıklı eserinde, vitalizme saldırmış ve bütün doğal süreçlerin tamamen mekanik bir tutumla açıklanabileceğini iddia etmiştir.¹⁹² Lotze, yaşamsal süreçlerinin analizinde, yüksek bir ilkeye, yani yaşam gücüne atıfta bulunmaya gerek olmadığını söylemiştir. Lotze'nin bu kitabı, çağdaş fizyologların saygısını kazanmıştır. Czolbe ise, Lotze'nin ulaştığı sonuçları genelleştirerek, kendi sensualizminin temel ilkesini formüle etmiştir: duyuyüstünün topyekûn dışlanması.¹⁹³ Czolbe bunun tam olarak Lotze'nin argümanının istenilen sonucu olmadığına farkındadır; çünkü Lotze 1852'de yayımladığı *Medical*

¹⁸⁸ Sluga, *a.g.e.*, s. 27.

¹⁸⁹ Günümüzde Polonya'nın Gdańsk şehri.

¹⁹⁰ Günümüzde Rusya'nın Kaliningrad şehri.

¹⁹¹ Czolbe'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 27.

¹⁹² Sluga, *a.g.e.*, s. 27.

¹⁹³ Czolbe'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 28.

Psychology [Tıbbi Psikoloji] başlıklı eserinde, mekanik açıklamaların hiçbir zaman nihai olamayacağını ve idealist bir metafizikle desteklenmesi gerektiğini öne sürmüştür. Böylece, Lotze'nin konumu, bilimin mekanik olmak zorunda olduğunu ve bilimin metafizik temellere dayanmasının gerekliliğini öne süren Leibniz'in konumuna benzemektedir. *Medical Psychology* [Tıbbi Psikoloji] adlı eser, Czolbe'nin içerisinde yer aldığı modern fizyologları hayal kırıklığına uğratmıştır. Bu eser, Czolbe'yi, bir tür olumlu reddiye olarak *Neue Darstellung des Sensualismus* [Sensualizmin Yeni Görünümü] başlıklı eserini yazmaya motive etmiştir.¹⁹⁴

Czolbe'nin adını andığımız eserin temel postulatı olan duyuyuüstünün dışlanması, yalnızca gözlenebilir olan şeylerin var olduklarının kabul edilebilir olduğunu ifade eder. Czolbe, görüsel kavramlar yanında duyuyuüstünün benimsenmesinin yanlış akıl yürütmenin temel kaynaklarından birisi olduğunu düşünmüştür. Ona göre, duyuyuüstünün kabul edilmesi, abartılı batıl inançlara öncülük etmekte; zihnin ve doğanın bütün gizemli kavramları bu görüşe dayanmaktadır. Ona göre, yanlış aklı yürütmenin nihai kaynağı, duyuyuüstü varlıkları tanımlayan geleneksel mantıkta bulunmaktadır.¹⁹⁵ Czolbe'ye göre, geleneksel mantık yalnızca tanımlanabilir ve makul hale getirilebilir; ancak geleneksel mantığın dedüktif olarak gerekçelendirilebilmesi mümkün değildir. Ona göre, böylesi bir görüş önyargı olarak değerlendirilse bile, bu önyargı olmaksızın fenomenler arasındaki ilişkiler hakkındaki görüşlerin ortaya konulabilmesi mümkün görünmemektedir. Bir bilimin, insanın tarafgir bir görüşe başvurmada kavramları, yargıları ya da çıkarımları elde edebileceğini öne sürmesi, Czolbe'ye göre, safsatadan başka bir şey değildir.¹⁹⁶

Czolbe, mantığı ele almanın iki biçiminin olduğunu öne sürmüştür. Yani iki farklı önsel kavrayışla (*preconception*) mantığı ele almak mümkündür: sensualizm ve duyuyuüstücülük. Ona göre, bütün insanlar bu iki kavrayıştan birini ya da diğerini önceden varsaymak durumundadır.

Mantığı, bu iki prensip olmaksızın düşünmek imkansızdır. Duyumcu prensip tam anlamıyla kanıtlanamadığından dolayı, duyuyuüstücülük (*suprasensualism*) her zaman bir imkan olarak kalır.¹⁹⁷

¹⁹⁴ Sluga, *a.g.e.*, s. 28.

¹⁹⁵ Sluga, *a.g.e.*, s. 28.

¹⁹⁶ Czolbe'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 28.

¹⁹⁷ Czolbe'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 28.

Czolbe'ye göre, duyuüstücülük insanları etkilemeye devam edecektir; çünkü duyuüstücülük bilinmeyen duyuüstü nitelikleri varsayarak dünyanın kolayca açıklanma biçimlerinden birini sunmaktadır. Ancak duyuüstücülükte imkân kavramına, ona göre, çok fazla değer atfedilmiştir ki bu durum her zaman sayısız safsataya kapı aralamıştır. Ona göre, tarih boyunca dini sistemler ve spekülâtif felsefe mantıksal olarak hiçbir zaman imkansız görülmemiştir ve geleneksel mantığın bakış açısından (yani Czolbe'ye göre duyuüstücü bir önsel kavrayışa dayanır) onların imkansızlığını öne sürmek beyhude bir çaba olacaktır. Ona göre, gerçekleştirilmesi gereken şey, sensualizme dayanan bir mantığı inşa etmektir. Aynı zamanda makul bir natüralizm sistemi geliştirmek isteniyorsa, yapılması gereken tek şey, ona göre, duyuüstü düşünce sistemlerin üstesinden gelmektir. Sensualizmin, bilimin daha temel gereksinimleri için oldukça alakasız bir slogan olarak kalmaması için, algıların, ideaların, kavramların, yargıların, çıkarımların, istencin, vb.'nin duyular aracılığıyla nasıl meydana geldiğini göstermesi gerekir.¹⁹⁸

Czolbe'nin sensualizmi temele alarak geliştirmek istediği felsefi sistem, pek çok açıdan hem dönemin diğer natüralistlerinin polemik yazılarından, hem de empiristlerin tecrübeye yükledikleri anlamla geliştirdikleri sistemlerden ayrılmaktadır. Czolbe'nin sensualizmi için temel olarak verili olan şey duyuusal algıdır. Ayrıca, onun sensualizmi açısından kavramlar yalnızca geçici araçlardır ve onlar algılara tam anlamıyla tekabül ettikleri sürece kusursuz olabilirler. Bu yüzden de, ona göre, mantık ya da spekülâtif düşünceden ziyade, psikoloji en temel bilimdir.¹⁹⁹ Psikoloji ve duyular üzerine yaptığı vurgusu ve radikal empirizme duyduğu ilgiden dolayı, onu bir tür fenomenalist olarak görebiliriz. Ancak duyular, onun açısından, maddi dünyadan daha temel değildir, onlar sadece maddi dünyanın parçalarıdır. Czolbe'ye göre, sensualizm ve materyalizm özdeştir. Bu açıdan bakıldığında, onun, fizyolojik temelli bir psikolojiyi benimsediğini söyleyebiliriz. Nitekim ona göre, görme, duyma, tatma, koklama ve hissetmenin duyuusal nitelikleri, yalnızca sinir sistemindeki devinimlerdir. Bütün duyuların böylesi devinimlerden niteliksel olarak farklı olduğunu öne süren Lotze ve Helmholtz gibi fizyologlara şiddetle karşı çıkan Czolbe, adı geçen fizyologların ilgili kavramları analiz etmeksizin ve onları karşılaştırmaksızın duyuları apaçık olarak düşündüklerini öne sürmüştür. Ona göre, bilinç yalnızca beynin dokularında meydana gelen tepkisel devinimlerdir ve bizim, ideaların birliği olarak adlandırdığımız

¹⁹⁸ Sluga, *a.g.e.*, s. 28-29.

¹⁹⁹ Czolbe'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 29.

şey, yalnızca beyindeki rezonans (titreşim) durumudur. Ruh ya da benlik de, dolayısıyla, böyle psikolojik-fizyolojik etkinliklerin toplamıdır.²⁰⁰

Czolbe'ye göre, bütün kavramlar duysal algıdan kaynaklanır ve hiçbir *a priori* kavram yoktur. Czolbe bu konuda Comte ve Mill'le uzlaşmaktadır. Ancak Czolbe'ye göre, kavramlar empiristlerin açıkladığı şekilde –yani karşılaştırma ve soyutlama aracılığıyla elde edilmezler. Tersine, onlar her koşulda istençten bağımsız olan salt fiziksel bir süreçten kaynaklanırlar. Kavramlar, yargılar ve çıkarımlar zorunlulukla algılardan meydana gelirler. Ona göre, kavramları biçimlendirme yeteneğimiz, beynin moleküler yapısına dayanmaktadır. Czolbe, bu noktada, kavramların yargılardan kaynaklandığını öne süren Kantçı doktrini reddetmiştir. Bir yargı, ona göre, önceden inşa edilmiş kavramların bileşimidir. Sensüalizmi merkeze alan Czolbe açısından özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü halin imkansızlığı prensipleri de zorunlu olarak duysal algıdan kaynaklanırlar.²⁰¹

Matematiğin aksiyomları da, Czolbe'ye göre, Mill'in öngördüğü ölçüde görüsel bir temele sahiptir. Czolbe'ye göre, matematik soyut bir bilim olmasına rağmen, onun nesneleri kesin olarak duysal ya da görüsel. Dolayısıyla, Kant tarafından *a priori* görüler (seziş formları) olarak düşünülen ve matematiğin *a priori* doğruluklarının temelleri olan uzay ve zaman yalnızca duysal algılardan (ya da fikirlerden) ve onların özelliklerinden soyutlanmış olan şeylerdir (soyutlamalardır).²⁰²

Czolbe'nin öne sürdüğü bu görüşleri, Lotze pek çok açıdan eleştirmiştir. Lotze, Czolbe'nin olumlu bir reddiye olarak yazdığı eserine cevap verirken bu eleştirilerine yer vermiştir. Lotze'ye göre, Czolbe, duyuların, deneyimin ve düşüncenin beynin ve sinir sisteminin devinimleri ile özdeş olduğunu göstermede başarılı olamamıştır. Yani Czolbe'nin öne sürdüğü materyalist psikolojik yaklaşım, Lotze'ye göre, oldukça kusurludur.

Czolbe, bu eleştirileri dikkate alarak, maddi nesnelerin ve duyuların karşılıklı olarak birbirine indirgenemez iki varlık kategorisi olduğunu savunmaya başlamıştır. Elbette böylesi bir dualite varsayımı sensüalizme aykırı değildir. Aslında bu konu yalnızca Czolbe için değil, genel olarak bilimsel materyalistler için de can sıkıcıdır. Çünkü bu durum onların materyalist realizmi ile öne sürdükleri empirizm arasında bulunan bir gerilimden

²⁰⁰ Czolbe'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 29.

²⁰¹ Czolbe'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 29-30.

²⁰² Czolbe'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 30.

kaynaklanmaktadır. Sorun aslında şudur: Eğer fiziksel dünya hakkındaki bütün düşünce ve bilgiler duyumlardan kaynaklanıyorsa ve duyular materyalist terimlerle tanımlanamıyorsa, hiçbir suretle maddi bir dünyanın olmadığını savunmak için bir neden var mıdır? Tutarlı bir natüralizm, yalnızca duyuların verili olduğu ve maddi dünyanın duyular dışında bir yapı olduğu varsayımını zorlama bir biçimde mi kabul etmektedir? Özellikle 1870’lerden sonraki safhasında bilimsel materyalizm, fenomenalizme ve öznel idealizme dönüşmeye başlamıştır ki bu iki sistemin temelinde de duyuyuüstünün reddi bulunmaktadır.²⁰³

Frege ise 1879’da bu gerçek hakkında şu yorumu yapmıştır:²⁰⁴

Mantık hakkındaki psikolojik yaklaşımlar, düşüncenin (genellikle söylendiği gibi, yargı) bir idea gibi psikolojik bir şey olduğu hatasından kaynaklanmaktadır. Bu, sonraları, epistemolojik idealizme ister istemez öncülük eder... İdealizme ulaşan bu durum, fizyolojik psikolojide oldukça dikkat çekicidir, çünkü bu durum, onun realist başlangıç noktasına böyle keskin bir karşıtlık içindedir.

Frege, bilimsel olma arzusuyla birlikte bu konunun nesnel olarak verilmiş olarak sinir dokuları ve gangliyon hücrelerinden nasıl öne sürüldüğünü tanımlamaya geçmiştir:

Ancak bu konum burada kalmaz: düşünmeye ve yargılamaya başlanıldığında, başlangıçtaki realizm ansızın uç noktadaki bir idealizme dönüşür... Şimdi her şey fikirlere ayrılır ve bütün erken tanımlamalar böylece aldatici olmaya başlar.²⁰⁵

Frege’nin bu konuda anlatmak istediği şey, tıpkı Lotze gibi, hem materyalizmin hem de fenomenalizmin, hem realizmin hem de öznel idealizmin güvenilir, tatmin edici olmayan görüşler olduklarıdır. Onlardan kaçınmak için gerekli olan şey, düşüncedeki duyuyuüstü öğelerin farkına varılmasıdır.

Lotze, Czolbe’ye yönelttiği eleştirisinde, Frege’nin yukarıda açıkça ifade ettiği gibi, “düşüncenin duyuyuüstüne ve görüye dayandığını” öne sürmüştür. Bu tez açıkça düşünce ve görü ilişkisi hakkındaki Kantçı kavrayışa benzemektedir. Lotze’ye göre, duyuyuüstü, teorik bağlantılar içerisindeki görülerin çeşitliliğini veren anlamları üretir ve bütün kuramlaştırmalar duyuyuüstünü varsayar. Mekanik bilimi, Lotze’ye göre, yalnızca duyuusal,

²⁰³ Sluga, *a.g.e.*, s. 31.

²⁰⁴ Frege, *Posthumous Writings*, s. 143-144.

²⁰⁵ Frege, *a.g.e.*, s. 144.

görüşel niteliklerden türetilemez, ancak yalnızca gerçek bir öznenin yüklemeleri olan niteliklerden, yani düşüncelerden türetilirler.²⁰⁶

Düşünce, imajları takip etmeye bağlı değildir, yalnızca sezgisel olarak birleştirilen ya da ayrılan fikirlerin (idea) birbirini takip etmesi değildir; hiçbir kavram onun belirtilerinin içsel bir bağlantısı, ön koşulu olmaksızın tanımlanamaz... Hiçbir yargı salt özne ve yüklem birleşimine dayanmaz; bağ, her yerde içsel, özne ve yüklem ilişkisini gerekçelendiren, tamamen duyusal olmayan bir bağ anlamına sahiptir.²⁰⁷

Frege de, 1918 gibi geç bir dönemde, Lotze'nin görüşlerini tekrar etmekteydi.²⁰⁸

İzlenimlere sahip olmak nesneleri görmek için gereklidir, ancak yeterli değildir. Eklenmesi gereken şey, hiçbir şeyin duyusal olmadığıdır. Ve yine de bu tam olarak dünyanın bizim için açıldığı şeydir; bu duyusal olmayan öge olmaksızın herkes kendi içsel dünyasında kilitli kalır.

Lotze'ye göre, bu tür düşünceler realizmin altını oymaktadır. Bir nesnenin hiçbir sezgisel, duyusal, empirik kavramı yoktur. Realizm nesnelerin kendisini bizim duyularımıza sunduğunu farz eder, ancak bu tam olarak bir yanılgıdır.

Biz belli duyusal niteliklerin uzay noktalarında bir ara geldiğini görüyoruz, ancak yalnızca onların varlığıyla birlikte değil, aynı zamanda onların aidiyetiyle birlikte motive eden içsel bağ sezgisel olarak kesinlikle gözlemlenemez. Her ne zaman bir şeye nesne dersek, sezgilerimizin içeriğine duyduğumuz bazı şeyler eklenir.²⁰⁹

Bu yaklaşım Frege tarafından devralınmıştır. Bir önceki alıntıda, Frege'nin "The Thought" başlıklı makalesinden alınan pasajda, aslında Frege nesnelerin duyular aracılığıyla bize sunulmadıklarını, ancak duyusal olmayan ögeler ile duyusal ögelerin bileşimlerinin ürünü olduklarını ileri sürmüştür. Bu anti-realist bir tutumdur ve bir nesnenin kavramının empirik olmaktan ziyade, formel bir kavram olduğunu söyleyen Kant'la yeterli ölçüde benzerdir. Czolbe'nin fizyolojik psikolojizminden ve Lotze'nin bu yaklaşıma yönelttiği eleştirilerinden bahsettikten sonra, natüralizmin çöküşünün ardından Almanya'da ortaya çıkan yeni felsefi akımlara bakmakta fayda vardır.

²⁰⁶ Lotze'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 32.

²⁰⁷ Lotze'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 32.

²⁰⁸ Frege, *Collected Papers on Mathematics, Logic, and Philosophy*, s. 369.

²⁰⁹ Lotze'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 32.

1.4.3. Natüralizm Sonrasında Ortaya Çıkan Yeni Felsefi Akımlar

1874’de, Franz Brentano, “Felsefeye Olan İnancın Yitirilmesinin Nedenleri” üzerine Viyana Üniversitesi’nde verdiği derste, kendisini felsefenin yeni profesörü olarak tanıtmıştır. O, felsefenin artık entelektüel anlamda güven oluşturmamasından yakınmaktadır. Eskiden felsefe derslikleri kalabalık iken, artık iç karartıcı bir halde boşalmıştır. Önceleri özne kültürün merkezi bir parçası iken, şimdi tamamen marjinal olmuştur. Brentano, bu düşüşün dört nedeninin olduğunu düşünmekteydi: “Genel olarak kabul edilmiş teoremlerin eksikliği; felsefenin sürekli acı çektiği devrimler; felsefenin özel hedefine empirik olarak ulaşamama ve pratik uygulamaların olanaksızlığı.”²¹⁰ 17. yüzyıldan beri deneysel bilimlerin ilerleyişi, felsefeyi daha da tedirgin bir yapıya sürüklemiştir. Genel anlamda altüst olmasına rağmen, felsefeye, “yanıtlanmaması gereken, ancak insanlık adına da vazgeçilemeyecek bir sorular yumağı kalmıştır.”²¹¹ Brentano’ya göre, bu felsefi sorular yumağı, empirik bilimlerin metotlarıyla etraflıca keşfedilememiş olan psikolojide de bulunmaktadır.²¹²

Brentano’nun dersleri, 1870’lerin felsefi iklimindeki değişime açık bir biçimde etki etmiş, bu değişime yansımıştır. Natüralizmin egemenliği sona ermiş ve natüralizm sonrasında filozofları, felsefi düşünmenin yeni yollarını keşfetmeye yönelmişlerdir. Onlar felsefenin bilimsel olmasını istemişlerdir; yani, onlar bilimlerin başarılarını ve bilimlerin empirik metodolojisinin başarılarını kabul etme hususunda ve felsefenin, bilimsel yöntemlerin kesinliğinden öğrenebileceği çok şeyin bulunduğunu kabul etme noktasında oldukça istekli olmuşlardır. Onlar, felsefenin bilimsel olmasının ne anlama geldiği konusunda her zaman uzlaşamamışlar, ancak onların hepsi, felsefenin, empirik bilimlerden farklı bir fonksiyona sahip olduğunu kabullenmişlerdir.²¹³

İnsan bilgisinin birliği hususunda, natüralistler Alman idealistlerle bir noktaya kadar uzlaşmışlardır. Her iki grup da, felsefe ile bilim arasında kesin bir sınırın olmadığını savunmuşlardır. Diğer taraftan natüralizm sonrasında filozofları ise, bilim ile felsefe arasında keskin bir sınırın olduğunu öne süren Kantçı varsayımla uzlaşmaktaydılar. Onlar kendilerini eleştirel filozoflar olarak görmüşler ve empirik bilginin sınırlarını belirlemekle

²¹⁰ Brentano’dan aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 35.

²¹¹ Brentano’dan aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 35.

²¹² Sluga, *a.g.e.*, s. 35.

²¹³ Sluga, *a.g.e.*, s. 36.

ilgilenmişlerdir. ‘Kant’a Geri Dönüş’ çağrısı, ilk kez 1865’te duyulmaya başlamış, ancak yüzyıl sona erdiğinde daha sesli ve güçlü bir şekilde yankılanmaya başlamıştır.²¹⁴

Natüralizm sonrasının filozoflarının felsefeyi empirik bilimlerden ayırma girişimleri ilk kez Kant gerçekleştirmiştir; ancak şimdi bu ayırma girişimine yeni bir boyut kazandırılmıştır. Bu yeni boyut, düşüncenin öznel psikolojik durumları ile böyle empirik edimlerin nesnel içerikleri arasındaki ayırma dayanmaktadır. Brentano’nun psikolojinin empirik araçlarca yıpratılamayacağı iddiası da, bu ayırma dayanmaktadır. Brentano’nun öne sürdüğü düşüncenin içeriği, psikolojinin yeni, betimleyici bir türüne gereksinim duymuştur. Husserl’in fenomenolojisi de ve Frege’nin pür mantığı da eşit ölçüde bu yeni psikolojiye dayanmaktadır.²¹⁵

Frege’nin düşüncesini merkeze aldığımızda, natüralizmin çöküşünün ardından, Fregeci düşünceyle bağlantılı olarak üç felsefi ekolün ön plana çıktığını görmekteyiz: (1) Yeni-Kantçılık, (2) Eleştirel pozitivizm ve (3) Fenomenoloji.

Yeni-Kantçılar, başarılı bilimsel bir teorinin mekanik ve materyalist terimlerle ifade edilebileceğini kabul etmeye muhtemelen hazırlardı, ancak materyalist ontolojinin doğruluğunu gösteren natüralist iddiaya karşı çıkmışlardır. Onlar, insan bilgisinin maddi süreçlere indirgenemeyeceğini düşünmüşlerdir. Natüralistler, kendi materyalizmlerinin, bir teoriye bağlı olduğu gerçeğini göz ardı etmişlerdir. Yeni Kantçılara göre, materyalizm de, herhangi bir teori gibi, insan zihninin gücü ve doğası hakkında kesin *a priori* varsayımlar öne sürmüştür.²¹⁶

Epistemolojik açıdan natüralist materyalizme yöneltilen eleştirilerin etkisi öyle büyük olmuştur ki Yeni-Kantçılık, Almanya’da, bir nesilden daha fazla felsefenin baskın ekolü olarak kalmaya devam etmiştir. Bu ekolün en güçlü olduğu kalelerden biri de Frege’nin uzun zaman çalıştığı Jena Üniversitesi olmuştur. ‘Kant’a Geri Dönüş’ sloganının fikir babası olan Otto Liebmann bu üniversitede yaklaşık otuz sene öğretim üyesi olarak çalışmıştır. Ayrıca, sonraları, hem Marburg hem de Heidelberg ekolleriyle ilişki içinde

²¹⁴ Sluga, *a.g.e.*, s. 36.

²¹⁵ Sluga, *a.g.e.*, s. 36.

²¹⁶ Sluga, *a.g.e.*, s. 36.

bulunmuş olan Bruno Bauch, Jena'ya gelmiş, Frege'yle yakın bir dostluk kurmuş ve hatta Carnap'ın tez danışmanlığını üstlenmiştir.²¹⁷

Dikkat çekici ve önemli çalışmalar gerçekleştirmiş olan Yeni-Kantçılar ne yazık ki felsefi düşünmenin yeni biçimini oluşturmayı başaramamışlardır. Onların yaptıkları en önemli şey, geçmişteki büyük filozofları, özelde de, Kant'ı yorumlamak olmuştur. 1930'lara gelindiğinde ise, bu devini hızlı bir şekilde ortadan kaybolmuştur. Yeni-Kantçıların son öğrencileri fenomenologlar, Heideggerciler ya da mantıksal empiristler olmuştur.

Eleştirel pozitivist devinin en başta gelen filozofları olan Mach ve Avenarius ise, natüralist geleneğe Yeni-Kantçılardan ya da natüralizm sonrasının filozoflarının herhangi birinden daha fazla saygı duymuşlardır. Yine de, onların pozitivizmi yüzyılın ortalarındaki dogmatik pozitivistten (Comte ve takipçilerinin savunduğu pozitivist) açık bir biçimde farklılaşmış durumdadır (tıpkı mantıksal pozitivistten farklı olduğu gibi). Dogmatik pozitivistler ve bilimsel natüralistlerin aksine, eleştirel pozitivistler ne materyalist ne de realisttirler. Diğer natüralizm sonrasının filozofları gibi, böyle naif bir görüşü benimsememe hususunda, Kant'tan yeterince etkilenmişlerdir. Mach'a göre, bilimsel teoriler hiçbir zaman açıklayıcı değildir; onlar tam olarak deneyimleri özetleme ve düzenlemek için ekonomik aygıtlardır. Bilimin natüralist yorumu, onun nazarında, yalnızca gayrimeşru metafiziğin kalıntılarıdır.²¹⁸

Mach'ın kavrayışında, mantık “düşüncenin evrensel ekonomisi”nden daha fazlası değildir. Bu görüş, natüralist yorumdan uzakta değildir. Bu yüzden Husserl, anlaşılır bir biçimde, natüralistlerin ‘saf mantığın ideal yasalarını’ aydınlatamadıklarını iddia ederek Mach'ın görüşüne karşı çıkmıştır. Mach'ın Viyana'daki arkadaşlarından biri olan Wilhelm Jerusalem, Frege'nin benzer fikirlerine karşı da yöneltilen, Husserl'in saf mantık fikrine sert bir saldırıyla yanıt vermiştir. Mach'ın anlayışında, mantık yasaları, “düşüncenin ekonomik kuralları” olarak yorumlanmıştır ve Jerusalem bu konuda şöyle demiştir:²¹⁹

Biz kendimizin doğanın bir parçası olduğunu düşünürüz ve bu yüzden de, bizim entelektüel yaşamımızın kendisine göre geliştirdiği ve düzenlediği yasaların doğa yasaları olduğuna inanırız. Bu nedenle matematiksel ve mantıksal yasaların da doğa yasaları olduklarını ve onların *a priori* olarak değil, yalnızca deneyim vasıtasıyla bilinebileceklerini varsayırız.

²¹⁷ Sluga, *a.g.e.*, s. 36.

²¹⁸ Sluga, *a.g.e.*, s. 37.

²¹⁹ Jerusalem'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 38.

Jerusalem, Husserl'in mantıksal yasaların *a priori* olduğu görüşüne saldırmıştır. Jerusalem'e göre, Husserl'in konumu, ilk kaynağı Pythagorasçı ve Elea düşüncesine kadar uzanan skolastik fikirleri yeniden canlandıran, yanlış anlaşılmış bir girişimi içerir. Aksine, Jerusalem, mantıksal yasalar hakkında öne sürülen psikolojik görüşünün, "Aristoteles'ten beri mantığın yaptığı en büyük ilerleme" olduğunu düşünmüştür.²²⁰

Mach ve takipçilerinin konumu, psikolojizmin on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde daha kapsamlı bir devinim haline geldiğini göstermektedir. Psikolojizmin, özellikle, bilimsel natüralizmin realizmine ve materyalizmine bağlanması uzun sürmemiştir. Mach'a göre, nihai olarak verili olan şeyler maddi nesneler değil, mentalist ya da fizikalist terimlerle yorumlanabilecek olan duyumlardır. Erdmann gibi on dokuzuncu yüzyılın geç dönem psikologları ise, daha ileri gitmiş ve tam anlamıyla gelişmiş bir fenomenalizmi benimsemişlerdir. Psikolojizm mantıksal yasaların empirik, doğal yasalar olduğu teziyle özdeşleşmektedir. Bu yüzden, Husserl tam olarak radikal empirizmin bir versiyonu olduğu için psikolojizme saldırabilmiştir.²²¹

Mach'ın psikolojizmi yalnızca Husserl tarafından değil, aynı zamanda kendilerini Mach'ın doğrudan temsilcileri olarak düşünen mantıkçı empiristler tarafından da reddedilmiştir. Onlar, Mach'ı "bilimlerin kuruluşunda matematik ve mantığın rolünü küçümsemekle" itham etmişler ve bu anlaşmazlıktan dolayı, artık Mach'ın düşüncesinin –bilimin ekonomik yorumu- peşinden gitmekten vazgeçmişlerdir. Mantıkçı empiristlerin Mach'la olan anlaşmazlıkları, elbette, Frege, Russell ve erken dönem Wittgenstein'dan etkilenecek radikal empirizmi reddetmeye başlamaları ve analitik ile sentetik, mantıksal ile empirik doğrular arasında keskin bir ayırmda ısrar etmelerinden kaynaklanmaktadır. Onların görüşleri, bu yüzden, Mach'ın ve onun takipçilerinden çok daha rasyonalist ve gelenekselcidir.²²²

Bu takipçiler arasında, bizim dikkatimizi Mach'la birlikte Prag'ta eğitim gören ve onunla hayatı boyunca temas halinde olan Fritz Mauthner çeker. Nietzsche'nin dil ve Otto Ludwig'in edebiyat eleştirisi hakkındaki düşüncelerinin etkisi altında Mach'ın eleştirel epistemolojisi, Mauthner'in ellerinde, dil hakkında eleştirel bir felsefesine dönüşmeye başlamıştır. Mach ve Jerusalem deneyimin natüralist açıklaması bakımından insanların

²²⁰ Jerusalem'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 38.

²²¹ Sluga, *a.g.e.*, s. 38.

²²² Sluga, *a.g.e.*, s. 38-39.

teorileştirme edimini anlamaya çalışırken, Mauthner, bu edimi, dilin natüralist açıklaması ışında anlamaya çalışmıştır. Mach ve Jerusalem, Mauthner'in düşüncelerinin kendi girişimleriyle ilgili olduğunu ileri sürmüşlerdir. Mauthner, natüralist varsayımlar doğrultusunda, tamamen doğal dille ilgilenmiştir. Mach, matematiksel fiziğin şeylerin gerçek doğalarını bize gösteremeyeceğini öne sürmüştür; Mauthner de, benzer bir şekilde, formel bir kalkülüsün dilin gerçek doğasını açığa çıkaramayacağını, bu kalkülüsün yalnızca dille ilgilenmenin en iyi pratik aracını sunduğunu öne sürmüştür. Mauthner'in dil felsefesi, gündelik dilin felsefesi olmuştur. Mauthner'in çalışmaları, psikolojizmin insanın anlama yetisinde dilin temel rolüne olan inancıyla çatışmadığını gösterir. Eğer psikolojizm öznel idealizm anlamına geliyorsa, bu doğrudur; ancak bu terim aslında daha geniş bir anlama sahiptir ve özellikle empirik, natüralist terimlerle insanın anlama yetisini açıklamayı deneyen bütün felsefi devinimlere atfedilebilecek bir kavramdır.²²³

Husserl de, felsefi düşüncesine psikolojist öncüllerden hareket ederek başlamıştır. Husserl, 1891'de kaleme aldığı *Philosophie der Arithmetik*'te, aritmetik için temeller sağlama girişimini tamamen psikolojist bir tiple ele almıştır. Husserl, Frege'nin birkaç yıl önce *Aritmetiğin Temelleri*'nde izah ettiği anti-psikolojist görüşlerin savunulamazlığını göstermeye çalışmıştır. Husserl'in çalışması, Frege'yi keskin bir yanıt verme konusunda kıışkırtmıştır. Husserl'in çalışmasına karşı 1894'te yazdığı eleştiride, Frege şöyle demiştir:

Bu çalışmayı okuduğumda, mantık içerisinde psikolojinin saldırısının beraberinde getirdiği tahribatın farkına varmaya başladım ve görevimin bu zararı tamamen aydınlatmak olduğunu düşünmeye başladım. Bana göre, deşifre edilmesi gereken bu hatalar, yaygın bir felsefi bozukluktan daha ziyade yazardan kaynaklanmaktadır.²²⁴

Bu eleştiriden iki yıl sonra, Husserl psikolojizmi tamamen terk etmiştir. Onun görüşleri şimdilerde Frege'ye, diğer çağdaş filozoflardan daha yakın olsa da, Husserl, görüşlerindeki değişimin Frege'nin etkisiyle gerçekleştiği gerçeğiyle anılmak istememiştir. Çok daha sonraki yıllarda Husserl, Frege'nin, yalnızca tam anlamıyla ne filozof ne de matematikçi olamadan meyve vermiş, ancak kabul görmemiş bir dahi olduğunu söylemiştir.²²⁵

Husserl, Frege'den bahsetmezken, Bolzano ve Lotze'nin etkisine açık bir biçimde atıfta bulunmuştur. Husserl, erken döneminde benimsediği psikolojizmi reddederek kendisini

²²³ Sluga, *a.g.e.*, s. 39.

²²⁴ Frege, *Collected Papers on Mathematics, Logic, and Philosophy*, s. 209.

²²⁵ Frege'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 40.

egemen bir görüşün tam karşına konumlandığını fark etmiştir. O, kendi hareketinin kasıtlı bir biçimde “eski felsefe trendlerini haklı çıkartmaya geri dönüş” olarak düşünmüştür.²²⁶ Husserl, Kant’ın saf ve pratik mantık ayırımında, Herbart’ın kavramsal içeriklerin nesnel olması ve öznel olarak göz önünde bulundurulmuş düşüncelerden ayırt edilmek zorunda olduğu konusundaki ısrarında, Lotze’nin *Logik*’inde, hatta F. A. Lange gibi Yeni-Kantçıların yazılarında, kendisiyle benzer eğilimler görmekteydi. Husserl, kendisini, evrensel bir matematiği mantığın temeli ve mantığın genişletilmiş biçimi olarak düşünen ve mantıksal notasyon sorunuyla ilgilenmesinden dolayı matematiksel mantığın öncüsü olarak görülen Leibniz’e yakın hissetmekteydi.²²⁷ Husserl, diğer taraftan, Bolzano’nun “bütün zamanların en büyük mantıkçılarından biri” olduğunu iddia etmiş, onun matematiksel duyarlılığına ve felsefi ağırbaşlılığına vurgu yapmıştır.²²⁸

Bolzano, tarihsel olarak, önemli ve temel fikirlerini paylaştığı ve felsefi olarak yakın olduğu Leibniz’le oldukça yakın ilişki içine konulabilir. Hatta o, Leibniz’in mantıksal sezgilerinin zenginliğinden elbette bitap düşmemektedir, bilhassa da matematiksel tasım ve *mathesis universalis*’ten.²²⁹

Husserl’in kendi anti-psikolojizmiyle bağıntı kurarak alıntı yaptığı filozofların Frege’yi de etkiledikleri görülebilir. Frege üzerinde büyük bir felsefi etkiye sahip olan filozoflar kuşkusuz Leibniz, Kant, Lotze ve Herbart’tır. İlk üç filozofun etkilerini açıkça ortaya koymak mümkündür, Herbart’ın etkisini ise Frege’nin ona yapmış olduğu atıflardan anlaşılabilmektedir. Frege, Yeni-Kantçılar ya da Bolzano’ya ise açıkça atıfta bulunmaz, ancak Frege’nin fikirlerinin onların fikirleriyle benzer olduğunu anlamak güç değildir.²³⁰ Frege’nin etkisiyle psikolojizmi terk eden Husserl’in benimsediği görüşleri ile Frege’nin düşünceleri arasındaki benzerlikten dolayı, Frege’nin nesnel, gerçek-olmayan alanının fenomenolojinin alanından başka bir şey olmadığını söyleyebiliriz.

Husserl ve Frege’nin konumları arasında önemli farklılıkların olduğu da aşıkardır. Frege’nin temel ilgisi, nesnel kavramsal içeriklerin gösterilebileceği mantıksal bir dil inşa etmektir. Frege göre, nesnel kavramsal içeriklerin incelenmesi mantığın görevidir ve mantık, temeldir. Husserl metafiziksel ve epistemolojik düşüncelerin mantık üzerinde kurulması gerektiğini onaylayabilirken, nihayetinde o, fenomenolojinin, deneyimin özsel

²²⁶ Husserl’den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 40.

²²⁷ Husserl’den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 40.

²²⁸ Sluga, *a.g.e.*, s. 40.

²²⁹ Husserl’den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 40.

²³⁰ Sluga, *a.g.e.*, s. 40.

ögelerinin saf teorisi olarak anlaşıldığını düşünmekteydi. Husserlci anlamda anlaşıldığında, fenomenoloji diskürsif bir disiplinden ziyade betimleyici bir disiplindir. Husserl ilgiyi matematiğin formel diline ve matematiksel mantığa çekmek istese de, onun asıl ilgilendiği şey, gündelik dilde gerçekleştirilen fenomenolojik betimlemelerdir.²³¹

Buraya kadar olan kısımda, on dokuzuncu yüzyılda dil felsefesinin nasıl geliştiğini, natüralizmden kaynaklanan psikolojizmin nasıl geliştiğini, natüralizmin ortadan kalkmaya başladığı dönemde Almanya’da ortaya çıkan felsefe akımların neler olduğunu ve Husserl ile Frege’nin psikolojizme takındıkları tavırların birbiriyle nasıl ilişkili olduğunu göstermeye çalıştık. Artık Frege’nin mantık anlayışının tarihsel köklerine bakabiliriz. Frege, epistemolojik nitelikteki mantık anlayışının ve mantıkçılık tezinin temellerini doktora ve doçentlik tezlerinde atmıştır. Sonraki kesimde, Frege’nin doktora ve doçentlik tezlerinde temel olarak hangi görüşleri savunduğuna baktıktan sonra; Frege’nin mantık anlayışına öncülük etmiş olan isimlerin –Leibniz, Kant, Trendelenburg ve Lotze- yaklaşımlarına göz atacağız.

1.5. Frege’nin Mantık Anlayışının Tarihsel Kökleri

Frege’nin mantığa (ve hatta matematiğin temellerine) olan ilgisinin başlangıçta epistemolojik karakterde olduğu görülmektedir. Dummett bu durumun yalnızca Frege’ye özgü olmadığını ve Descartes’tan Wittgenstein’a kadar olan süreçte mantığa hep epistemolojik bir perspektiften yaklaşıldığını öne sürmüştür.²³² Hatırlanacağı üzere, Descartes Aristotelesçi mantığı ciddi ölçüde eleştirmekte ve onun hakkında küçümseyici bir tarzda konuşmaktaydı. Diğer taraftan, Descartes epistemolojiyi felsefenin merkezine yerleştirmekte ve epistemolojiye imtiyazlı bir konum atfetmekteydi. Empiristler ise, epistemolojik problemlerin salt mantıksal problemlerden ziyade zihinsel süreçlerin doğasına ve algılamaya ilişkin problemler olduğunu düşünmekteydiler. Ancak mantıksal ve epistemolojik düşünceler arasında genel bir karşıtlık bulmak oldukça yanlıştır. Zira Leibniz, mantıksal ve epistemolojik düşünceler arasında yapılan Kartezyen ayrıma karşı çıkmaktaydı. Sonrasında Kant ise epistemoloji ve mantığın iç içe geçtiğini öne

²³¹ Sluga, *a.g.e.*, s. 41.

²³² Dummett, *a.g.e.*, s. xv.

sürmekteydi. Frege ise, Dummett'ın yukarıdaki düşüncesini haklı çıkarır bir şekilde, mantığa anti-empirist (ya da anti-natüralist) bir epistemolojik bakış açısıyla yaklaşmıştır.²³³

Frege'nin mantığa olan epistemolojik karakterdeki ilgisinin izlerine, *Begriffsschrift*'ten önce kaleme aldığı doktora ve doçentlik tezlerinde rastlanabilir. Onun doktora tezinin başlığı (*Düzlemdeki Sanal Şekillerin Geometrik Bir Temsili Üzerine*)²³⁴ Frege'nin geometrinin problemlerine ilişkin kalıcı ilgisini yansıtmaktadır. Frege'nin temel eserlerinde geometriyle ne kadar ilgili olduğu belli olmasa da, Frege'nin geometriye olan ilgisi aritmetiğe ve mantığa duyduğu ilgiyi önelemektedir.²³⁵ Bu ilgi yalnızca geometrinin temel konularıyla sınırlanmamıştır. Frege, Jena'da geometri üzerine düzenli olarak dersler vermiş ve çok sayıda teknik geometrik problemle ilgilenmişti.²³⁶ Dolayısıyla Frege'nin bir zamanlar *Grundgesetze*'nin yeni aritmetiğini tamamlamak için “yeni bir geometri”yi göz önünde bulundurduğunu söyleyebiliriz.²³⁷

Frege, doktora tezinde, geometrinin görüye dayandığı iddiasını temellendirmeye çalışmıştır. Frege'nin ‘geometrinin görüye dayandığı’ iddiasını iki farklı şekilde ele almak mümkündür. Öncelikle, Frege'nin, geometrinin uzayın niteliklerini sentetik *a priori* olarak belirleyen bir bilim olduğunu ifade eden Kant'ın tezini gerekçelendirmeye çalıştığını söyleyebiliriz.²³⁸ Kant, şu soruyu sorarak, geometrinin görüye dayandığı iddiasını anlaşılır kılmaya çalışmıştır: “O zaman uzay tasarımıımız onun böyle bir bilgisinin olanaklı olması için ne olmalıdır? Kökensel olarak sezgi olmalıdır... Ama bu sezgi *a priori* olmalıdır, yani bir nesnenin bizde bulunan tüm algısını incelemeli ve dolayısıyla görgül değil ama arı sezgi olmalıdır.”²³⁹ Diğer taraftan, Frege'nin geometrinin görüsel karakteri hakkındaki iddiası, geometrinin temeli olarak *empirik* görüye bir başvuru olarak da değerlendirilebilir. Zira Gauss, 19. yüzyılın başlarında, Öklid dışı geometrilerin mantıksal olarak mümkün olduğunu fark ederek, gerçek fiziksel uzay geometrisinin geçerliğinin tam olarak böylesi

²³³ Sluga, *a.g.e.*, s. 44.

²³⁴ Gottlob Frege, *Collected Papers on Mathematics, Logic and Philosophy*, s. 1-55.

²³⁵ Sluga, *a.g.e.*, s. 44.

²³⁶ Yayımlanmış çalışmalarından ya da ölümünden sonra yayımlanan çalışmalarından hareketle, Frege'nin ilgileri hakkında genel bir bakış edinmek oldukça zordur. Yayımlanmamış çalışmalarının çoğunun İkinci Dünya Savaşı'nda yok olmasından dolayı, savaştan önceki bir zamanda Heinrich Scholz tarafından derlenen el yazmalarının açıklamalı listesine başvurmak gerekir. *Verzeichnis des wissenschaftlichen Nachlasses von Gottlob Frege* başlığıyla, editörlüğünü Matthias Schirn'in yaptığı *Studies on Frege*, vol. I, Stuttgart/Bad Canstatt, 1976, s. 86-103 arasında yayımlanmıştır.

²³⁷ Frege'den aktaran Schirn, *a.g.e.*, s. 45.

²³⁸ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, s. 54.

²³⁹ Kant, *a.g.e.*, s. 54.

bir empirik görüye dayandırılması gerektiğini ileri sürmüştür.²⁴⁰ Frege'nin Göttingen'de, Gauss'un çalışmalarının editörü olan Ernst Schering'in danışmanlığında doktora tezini hazırlamış olduğu gerçeğini göz önünde bulundurduğumuzda, Frege'nin de, Gaussçu bir tarzda, geometri için görüsel bir temel önerdiğini (yani empirik görüyü) öne sürebilirdik. Ancak Frege'nin formülasyonundan da anlaşılabilirliği gibi, o bu duruma Gaussçu bir bakış açısından değil, Kantçı bir bakış açısından yaklaşmıştır.²⁴¹ Frege, geometrinin, “geçerlikleri şeyleri görüleştirme yeteneğimizden (görü yeteneğimizin doğasından) çıkarsanan aksiyomlara”²⁴² dayandığını öne sürmüştür.

Geometrinin iki farklı anlaşılma biçiminin yol açtığı sorun yalnızca epistemolojik bir ilgiyi gündeme getirmez, beraberinde bu sorunla ilgili ontolojik içerimleri de gündeme getirir. Yani, Gauss'un da dediği gibi, “problem doğrudan doğruya metafiziğe temas etmektedir”.²⁴³ Çünkü eğer geometrinin geçerli olduğuna karar veren empirik görüş ise, o halde Gauss'a göre, “sayıların yalnızca zihnimizin ürünleri olmalarına rağmen, uzamın, yasalarına *a priori*lik atfedemeyeceğimiz, zihin dışında bir gerçekliğe sahip olduğunu alçakgönüllülükle kabul etmeliyiz.”²⁴⁴ Başka bir deyişle, sorun Kant'ın transandantal olarak ideal olan uzam kavrayışı ile realist bir uzam kavrayışı arasındadır. Frege'nin ise realist olmadığı açık gibidir. Frege, Gauss'un ve 19. yüzyıl natüralistlerin aksine, Kantçı uzam anlayışını savunmuş ve dolayısıyla da uzamda bulunan nesnelerin aşkınsal olarak öznel görünümelerini benimsemiştir.²⁴⁵

Frege geometrinin sentetik *a priori* olarak kavranışından hiçbir zaman ayrılmamıştır. Kant ve Frege'nin ‘geometrinin sentetik *a priori* bir bilim’ olduğu iddiası, Frege'nin *Aritmetiğin Temelleri*'nde ve onun sonraki çalışmalarında yeniden ifade edilmiştir.²⁴⁶ Hatta, Frege, aritmetik için sağlam *a priori* temellerin mantıkta bulunmadığına kendisini ikna ettiğinde (yani yaşamının sonlarına doğru mantıkçılık tezinin çöktüğüne inanmaya başladığında), bu sağlam temelleri sağlamak için geometriye yönelmiştir.

²⁴⁰ Becker'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 45.

²⁴¹ Sluga, *a.g.e.*, s. 45.

²⁴² Frege, *Collected Papers on Mathematics, Logic, and Philosophy*, s. 1.

²⁴³ Becker'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 45.

²⁴⁴ Becker'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 45.

²⁴⁵ Sluga, *a.g.e.*, s. 45.

²⁴⁶ Frege, G. *Aritmetiğin Temelleri* (çev. H. Bülent Gözkan). Üçüncü Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal kitabın yayım tarihi, 1879), s. 182.

Frege'nin doktora tezindeki detaylı tartışma doğrudan doğruya onun Kantçı bakış açısından kaynaklanmaktadır. Frege'nin doktora tezindeki temel problem, sanal şekillerin geometrisinin nasıl anlaşılacağıdır; çünkü sanal şekiller sıklıkla görüyle çelişen nitelikler sergilemektedirler. Frege bu probleminin çözülebilmesi için sanal şekil nosyonunun incelenmesi gerektiğini öne sürmüştür. Bu nosyonun yol açtığı zorlukları anlamak için, matematiğin başka zor bir nosyonu olan sonsuz uzak nokta (sürgit uzak nokta) nosyonu ile bir analogi kurabiliriz. Bu nosyon kendi içerisinde bariz bazı çelişkileri barındırmaktadır. Bu nosyon aslında *contradictio in adiecto*²⁴⁷dur. Bu nosyon kusursuzca kabul edilebilir. Bu nosyonun uygunsuz bir ifade olduğunu görmek gerekir. Bu nosyon paralel doğruların izdüşümsel olarak bir noktadan geçen doğrular gibi davrandığı olgusunu ifade etmek için kullanılır. “Sonsuz uzak nokta” paralel doğruların genellikle sahip oldukları şey, yani paralel doğrularla aynı yönde olan bir şeydir. Bu terim yalnızca konuşmanın uygun bir yolunu oluşturur. *Sonsuz uzaklıktaki noktalar*, bir düzlemi bir kürenin yüzeyine izdüşürülerek temsil edilebilirler ki bu işlem bize böylesi noktaların görüsel bir gösterimini verir. Ayrıca gerçek noktalar ile sonsuz uzaktaki noktalar arasında hiçbir gerçek fark bulunmamaktadır. Frege'nin önerdiği aynı analiz biçimi, sanal şekil nosyonu için de yapılabilir. Sanal şekil nosyonu da uygunsuzdur ve bundan dolayı bu nosyonun açıklanması gerekir. Sanal şeklin geometride nasıl kullanıldığına bakmak ve nasıl kullanıldığını görmek gerekir. Görüsel olmayan bu nosyonu, görüsel olarak yorumlamak zorundayız. Ancak o zaman, sanal şekiller geometrisinin uygun içeriği ortaya çıkarılabilir. Frege kendi programını bu yolla betimledikten sonra, böylesi bir görüsel gösterimin detaylarını kendi tezinde sergilemiştir.²⁴⁸

Kant hem geometrinin, hem de aritmetiğin sentetik *a priori* olduğunu ve saf görüye dayandığını öne sürmüştür. Gauss ise, diğer taraftan, geometri ve aritmetiği birbirinden ayırmıştır. Gauss, geometrinin empirik görüye dayandığını söylemiştir; ancak sayıların “zihnin ürünleri” olduğunu ve dolayısıyla da aritmetik doğrulukların büyük olasılıkla analitik olduğunu beyan etmiştir. Frege, ikinci tezinde, yani “Büyüklik Kavramının Genişletilmesi Üzerinde Temellendirilen Hesaplama Yöntemleri” başlıklı doçentlik tezinde ise Kant'la yollarını ayırmış ve aritmetiğin doğasıyla ilgili değerlendirmelerinden ötürü Gauss'un tarafına geçmiştir. Zira Frege bu konuda şöyle demiştir:

²⁴⁷ Yaklaşık olarak kendisiyle çelişmek ya da kavram kargaşası anlamlarında kullanılan ifadedir. Bir nev'i oksimorondur.

²⁴⁸ Sluga, *a.g.e.*, s. 46.

Kendi prensiplerini gerekçelendirmeleri bakımından geometri ve aritmetik arasında dikkat çekici bir farklılık vardır. Bütün geometrik yapıların unsurları görülerdir ve geometri kendisinin bütün aksiyomlarının kaynağı olarak görüye işaret eder. Aritmetiğin aksiyomları görüden elde edilemediklerinden dolayı, onun ilkeleri örüden türetilemez.²⁴⁹

Frege, başka bir yerde ise, geometrinin, maddi dünyadan zihinsel dünyaya geçişi biçimlendirdiğini ifade etmiştir. Frege, doçentlik tezinde, aritmetiğin zihinsel dünyaya ait olduğunu öne sürmüştür. Zira aritmetiksel önermeler her tür büyüklüğe uygulanmaktadır. Görü yalnızca bu büyüklüklerin uygulanışlarının örneklerini sağlayabilir, aksi halde görü konu dışı kalacaktır. “Bundan da anlaşıldığı gibi, biz bu bilimin yapısı için gerekli olan önermeleri büyüklük kavramına ekleriz.”²⁵⁰ Aritmetiğin yasaları görüden değil, bir kavramdan türerler. “Büyüklük kavramını görüde bulamayız, ancak onu kendimiz türetiriz.”²⁵¹

Frege’nin problemi, dolayısıyla, en çok sayıda olası uygulamaya izin veren bu büyüklük kavramının nasıl formüle edilebileceği sorunu olmuştur. O, öncelikle, büyüklükler alanı nosyonunu karakterize etmiştir. Böylesi bir büyüklükler alanı, nesneleri bu alanlarda argümanlar olarak alan işlemler (ya da fonksiyonlar) kümesiyle tanımlanmıştır. Örneğin, doğal sayılar alanı, böylesi büyüklükler alanlarından birisidir ve toplama işlemi onu tanımlamaktadır.

Oldukça genel bir biçimde söylersek, toplama işlemi şöyledir: Bizim bir grup şeyin yerini aynı türden tekil bir şeyle değiştirmemizdir. Bu bize büyüklüklerin aynılığı nosyonunun berraklaştırılmasını sağlar. Eğer her durumda iki nesnenin bir nitelikte çakışıklarını belirleyebilirsek, bu özelliğin doğru kavramına açıkça sahip oluruz. Bu nedenle, büyüklüklerin eşitliğini hangi koşullar altında elde ettiğimizi belirleyerek büyüklük nosyonunu belirleriz.²⁵²

Farklı pek çok büyüklük alanı vardır. Ancak aritmetiğin bütün içeriği büyüklük nosyonunda içerilmektedir ve doğal sayılar ya da açılar gibi özel büyüklük türleri bu bakış açısından tanımlanabilirler. Ancak, Frege bunun nasıl yapılabileceğini gösterme görevinin çok uzaklara sürükleyeceğini söylemiştir.²⁵³

Frege’nin doçentlik tezinde genel hatlarını çizdiği bu çok özel görev, işlemler (ya da fonksiyonlar) için büyüklük kavramını tanımlamaktır. Frege fonksiyon teorisini Abbe ve

²⁴⁹ Frege, *Collected Papers on Mathematics, Logic, and Philosophy*, s. 56-57.

²⁵⁰ Frege, *a.g.e.*, s. 57.

²⁵¹ Frege, *a.g.e.*, s. 57.

²⁵² Frege, *a.g.e.*, s. 57.

²⁵³ Frege, *a.g.e.*, s. 57-58.

Schering ile birlikte çalışmıştır ve fonksiyonlar hakkındaki genel bir büyüklük teorisine ilişkin görüşlerini, aritmetiğin çeşitli bölümleriyle yeni bir yolla nasıl ilişkilendirileceğini göstermeyi istemiştir. Ancak Frege'nin nazarında bu araştırma yalnızca bir başlangıçtır. Hacminden ve zorluğundan dolayı, “eğer en büyük genellikte ve bütünlük içerisinde” geliştirilirse böyle bir teoriye sahip olunacaktır. Frege yalnızca bu fikrin bazı dolaysız sonuçlarını detaylandırmaya söz vermiştir.²⁵⁴ Frege bu teorinin geri kalan kısmını ise, daha sonraki bir zamana bırakılmıştır. Abbe'nin Frege'nin doçentlik tezine tepkisi, bu tezin önemli ve kapsamlı yeni bir analiz yaklaşımının tohumlarını içerebileceği şeklinde olmuştur.²⁵⁵

Frege, doçentlik tezinde, aritmetiksel doğrulukların analitik olduğunu Kantçı bir açıdan göstermeyi amaçlamıştır.²⁵⁶ Frege, aritmetiksel doğrulukları, bu doğruluklarda bulunan kavramlardan çıkarılacağını; daha özel olarak da büyüklük kavramından çıkarmaya çalışmıştır. Diğer taraftan, burada, (I) ‘aritmetiksel önermeler analitiktir’ iddiasını, (II) ‘aritmetiksel önermeler yalnızca mantıksal ilkelerden türetilebilir’ iddiasından ayırmamız gerekir. Frege'nin daha sonra yaptığı tanımlamaya göre, bir analitik doğruluk yalnızca mantıksal ilkelerden ve tanımlardan çıkarsanır.²⁵⁷ O halde, (II) iddiası, (I) iddiasını ima eder; ancak tersi zorunlu olarak doğru değildir. Bu durum yalnızca bütün aritmetiksel doğrulukları türetmek için gerekli olan aritmetiksel terimlerin tanımlarının salt mantıksal terimlerle biçimlendirildiğini varsaydığımızda savunulacaktır. Frege, doçentlik tezinde, aritmetiksel doğrulukların “büyüklük kavramından çıkarıldığını” öne sürmüştür, ancak Frege bu kavramın saf mantıksal bir söz dağarıyla tanımlanıp tanımlanamayacağı sorusunu gündeme getirmemiştir. (II) iddiası, “mantıkçı tez” –aritmetiği mantığa indirgeme iddiası– olarak bilinen şeyi ifade eder. Öyle görünüyor ki, Frege, doçentlik tezinde, aritmetiksel doğrulukların analitikliğini varsaymış, ancak mantıkçı tezin gerçekleştirilebilir olup olmadığını sorgulamamıştır. Aslında, Frege'nin özellikle doktora ve doçentlik tezinde mantığa ilişkin sorunlarla hiçbir şekilde ilgilenmediği görülmektedir.²⁵⁸

O halde, Frege'nin mantıkçı tezi düşünmesine vesile olan şeyin ne olduğunu sorgulamamız gerekir. Frege matematikten mantığa nasıl yönelmiştir? Daha sonraları, Frege, kendi

²⁵⁴ Frege, *a.g.e.*, s. 58.

²⁵⁵ Bynum, T. W. (1972). On the Life and Work of Gottlob Frege, In Gottlob Frege, *Conceptual Notation* (ed. T. W. Bynum). Oxford: Oxford University Press, s. 5.

²⁵⁶ Sluga, *a.g.e.*, s. 48.

²⁵⁷ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, s. 89.

²⁵⁸ Sluga, *a.g.e.*, s. 48.

gelişimi hakkında şu açıklamayı yapacaktır: “Kısa süre içerisinde bir sayının yığın (*heap*) olmadığını, şeyler dizisi olmadığını; ne de bir yığının özelliği olmadığını fark ettim. Saymaya dayanılarak oluşturulan bir sayı tümcesi, bir kavram hakkında bir bildirim içerir... Böylece matematikten mantığa geçtim.”²⁵⁹ Frege’nin *Aritmetiğin Temelleri*’nde ifade ettiği gibi, bir sayı tümcesi bir kavram hakkında bir bildirim içerir. Frege, “bir ve aynı dışsal görüngenye bakarak, örneğin ‘Bu bir ağaç grubudur’ ve ‘Burada beş ağaç var’ tümcelerinin ikisini de aynı doğrulukta” ifade edebileceğimizi söylemiştir.²⁶⁰ Ancak eğer sayı tümceleri, kavramlar hakkındaki bildirimlerse, bu tümcelerin analizi kavramlar hakkındaki bir tanıımı içermelidir. Bu tanımlar ise mantığa aittir.²⁶¹

Buraya kadar söylediklerimizi toparlayacak olursak, Frege doktora çalışmasında, Kant’ın geometrinin sentetik *a priori* olduğu tezini gerekçelendirmeye çalışmış ve görüsel olmayan nosyonları görüsel bir tarzda anlamak gerektiğini öne sürmüştür. Frege, doçentlik çalışmasında ise, Gauss’un ardından gitmiş ve aritmetiksel doğrulukların analitik olduğunu temellendirmeye çalışmış, ancak bunu Kantçı bir çizgide gerçekleştirmeye çalışmıştır. Frege’nin aritmetiksel doğrulukların analitik olduğu iddiasını büyüklük nosyonunun analiziyle temellendirmek istemiştir. Doçentlik çalışmasında, Frege, aritmetiğin mantıktan türetilebileceği tezini henüz düşünmemiştir. Ancak Frege, aritmetiksel doğrulukların analitik olduğunu göstermenin yolunun mantıktan geçtiğini, aritmetiksel doğrulukların kavramlar hakkında bir bildirim olduğunu sonradan anlamış ve böylece matematikten mantığa geçmiştir. Bu noktada, Frege’nin mantık anlayışında önemli rol oynamış olan isimlere odaklanarak, Frege’nin bu isimlerden nasıl seçmeci bir tarzda yararlandığını ortaya koymaya çalışacağız.

1.5.1. Trendelenburg ve Mantıksal Dil Düşüncesi

Frege’nin mantığa yönelik ilgisi, onu mantıksal literatürü tetkik etmeye sevk etmiştir. Frege’nin Boolecü ve felsefi mantıkçıların çalışmalarını okuması 1874 ve 1879 yılları arasına denk gelmiş olmalıdır. 1874’ten önce, Frege onların yazılarına fazla gereksinim duymamıştır, çünkü bu dönemde, onun, mantığı kendi kurucu araştırmaları için temel olarak düşündüğünü söylemek oldukça güçtür. Frege, ancak 1879’da *Begriffsschrift*’i

²⁵⁹ Frege, *Posthumous Writings*, s. 253.

²⁶⁰ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, s. 142.

²⁶¹ Sluga, *a.g.e.*, s. 48.

yayımladığında, nadiren doğrudan atıfta bulunmuş olsa da, Boolecü cebire ve Trendelenburg, Lotze gibi filozofların yazılarına başvurduğunu görmekteyiz.²⁶²

Trendelenburg, geleneksel felsefeyi hayatta tutmaya çalışan ve 19. yüzyılın ortalarında etkili olan filozoflardan birisi olmuştur. Trendelenburg, kendi neslinin diğer filozofları gibi, felsefede Aristotelesçiliğin yüksek dozuyla bezenmiş bağdaştırıcı bir muhafazakârlığı –Grek felsefesi uzmanı olarak- benimsemiştir. Onun en önemli eseri olan *Logische Untersuchungen*’de [Mantık Araştırmaları], geleceğin felsefesinin yeni formüle edilmiş prensipler bulması gerektiğini telkin eden Alman önyargısının terk edilmesini istemiştir. Çünkü ona göre, geleceğin felsefesinin temelinde yer alacak olan prensiplerin kökleri Platon ve Aristoteles’in organik dünya görüşlerine dayanmaktadır. Trendelenburg, bu ilkeye uygun olarak, felsefenin “temel bilimler olarak mantık ve metafizik üzerine” nasıl inşa edileceğini göstermiştir.²⁶³ Onun zihnindeki mantık özellikle Aristotelesçi’dir. Trendelenburg’a göre, Aristotelesçi mantık formel mantıkla özdeş değildir. Ona göre, formel mantık fikri Kant’a dayanmaktadır ve Kantçı anlamda Herbart tarafından devralınmıştır; ancak Aristotelesçi mantığın biraz daha farklı olduğu varsayılmıştır.²⁶⁴ Trendelenburg, Aristoteles’in hiçbir yerde düşünce formlarını anlama niyetinde olmadığını ifade etmiştir. Ona göre, Aristoteles, kavram oluşumunun, değilleme ve bildirimin, zorunluluk ve olasılık kavramlarının psikolojik ve metafiziksel temelleriyle ilgilenmiştir. Tıpkı Aristoteles gibi, Trendelenburg da, mantığın, formel mantıktan daha kapsamlı olduğunu düşünmüştür. Trendelenburg, mantığının merkezine Aristotelesçi *telos* nosyonunu yerleştirmiştir. *Logische Untersuchungen*’de, o, bu *telos* mantığını yeniden inşa etmeyi denemiş ve Kant, Hegel ve Herbart’ın kavrayışlarını bu mantığın bünyesine dahil etmeye çalışmıştır. O, aynı zamanda, bu mantıksal araştırmaları, bilimlerin metodolojik ve temel problemleriyle ilişkilendirmeye çalışmıştır. Zira ona göre, mantık, bilimlerin yöntemlerine dikkat etmeksizin amacına ulaşmayı başaramaz.²⁶⁵

Frege’nin *Logische Untersuchungen*’i ya da onun en az bir bölümünü okumuş olması muhtemeldir. Trendelenburg’un, Gruppe’nin düşüncelerini aktardığı ve geliştirdiği ve ikinci ciltte yer alan kavram ve yargı ilişkisi hakkında yürütmüş olduğu tartışma, Frege’nin düşüncesini etkilemiş olmalıdır. Bunun yanı sıra, Frege’nin, Trendelenburg’un “Leibniz’in

²⁶² Sluga, *a.g.e.*, s. 48-49.

²⁶³ Trendelenburg’dan aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 49.

²⁶⁴ Trendelenburg’dan aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 49.

²⁶⁵ Trendelenburg’dan aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 49.

Evrensel Karakteristik Projesi Hakkında” başlıklı makalesini okuduğundan ise neredeyse tamamen emin durumdayız. Muhtemelen, bu makaleyle birlikte, Frege, Leibniz’in mantıksal dil fikriyle ilk kez tanışmıştır. Frege’nin, Trendelenburg’tan kesinlikle esinlenerek aldığı şey ise, mantıksal notasyon sisteminin adıdır. Frege, Trendelenburg’u takip ederek, geliştirdiği sembolik notasyon sistemine “*Begriffsschrift*” [*Kavram yazısı*] adını vermiştir.²⁶⁶

Yukarıda adı geçen makalesinde, Trendelenburg, Leibniz’in mantıksal projesini, Leibniz’in dile felsefi açıdan verdiği öneme dikkati çekerek açıklamıştır. Trendelenburg, Leibniz’le tamamen uzlaşarak, mantıksal olarak kurulacak ve evrensel işaretlere dayanan dil sayesinde düşüncelerin özgürleşeceğini ve böylece de kesin hale geleceğini düşünmüştür.

Leibniz’den Kant’a kadar, klasik Alman geleneği, kısıtlı bir biçimde dil ile ilgilenmiştir. Leibniz de bu durumun farkında olmuştur. Leibniz’in matematik alanındaki çalışmaları, onu, elverişli bir notasyon sisteminin önemine ikna etmiştir. Leibniz, “Şeyler ve Kelimeler Arasındaki İlişki Üzerine” başlıklı bir makalesinde, düşüncenin bir dil olmaksızın var olup olamayacağını sormuş ve bunu şu şekilde yanıtlamıştır:

Düşünce, bazı işaretler ya da diğer şeyler olmaksızın var olamaz. Kendinize, herhangi bir sayı işaretini kullanmaksızın aritmetiksel bir hesabı yapıp yapamayacağınızı sorun. Tanrı, kendi düşüncesini hesaplayıp, uyguladığında, dünya yaratılmıştır.²⁶⁷

Trendelenburg, Herder ve Gruppe’nin doğal dil hakkındaki düşüncelerini bilmekteydi, ancak Leibniz üzerine yazdığı makalesinde, o daha çok Leibniz’in saf rasyonel dil fikriyle ilgilenmiştir. Hem Leibniz, hem de Trendelenburg’a göre, doğal dil, felsefi ve mantıksal amaçlar için yeniden yapılandırılması gereken kusurlu bir araçtır. Trendelenburg, dilin, insan zihninin edindiği ve yapılandığı bütün buluş ve keşifler için vazgeçilmez olduğunu söylemekle birlikte, yine de gündelik dilin, dilsel işaret görevini kısmen yerine getirdiğini öne sürmüştür. Gündelik dilde, ona göre, işaretler ve onlara karşılık gelen fikirler arasındaki ilişki, çağrışım (*association*) aracılığıyla meydana gelmiştir. Ona göre, işaret ve gösterilen (*işaret edilen*) fikrin içeriği arasında içsel bir ilişki olduğundan kısmen söz edilebilir. Bu gözlemden de, işaretlerin dış görünüşünü, kavramların içeriğiyle

²⁶⁶ Sluga, *a.g.e.*, s. 49.

²⁶⁷ Leibniz’den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 50.

doğrudan ilişki içinde sunan bir dil fikrinin gün yüzüne çıktığını savunmuştur.²⁶⁸ Trendelenburg böylesi bir dil türünü *Begriffsschrift* olarak adlandırmıştır. Bu dil kısmen matematiksel sembollerle kurulduğu için, o zaman bile, Leibniz'in amacına ulaşmak mümkün olmamıştır. Ayrıca, işaretler ve kavramlar arasındaki ilişkinin tamamen mantıksal olup, psikolojik olmadığı bir dile ulaşabilmek halen bile mümkün olamamıştır.

Trendelenburg, Leibnizci projenin kökeninin Raymund Lulle'ün spekülasyonlarına ve Kircher, Becher, Dalgarno ve Wilkins'in ütöpik projelerine dayandığını söylemiştir. Dolayısıyla, Trendelenburg'un projesini de eşit derecede fantastik bir girişim olarak değerlendirebiliriz. Trendelenburg, Descartes'in, "böyle bir dilin keşfinin doğru bir felsefeye bağlı olduğu" ve bundan dolayı da bu girişimlerin kolay olmadığına ilişkin görüşünden de yararlanmışır.²⁶⁹ Ayrıca o, Leibniz ve diğerlerinin projelerinin yarım kaldığını, çünkü gerekli felsefi kavram analizinin henüz başaramadığını ileri sürmüştür. Her şeye rağmen, Trendelenburg, Leibniz'in fikrini çılgın bir spekülasyon olarak değil, önemli bir entelektüel proje olarak düşünmekteydi. Ancak bu projenin gerçekleştirilmesine, Descartes'in da ifade ettiği gibi, felsefi bir analizin eşlik etmesi gerekmektedir.²⁷⁰ Leibnizci projenin gerçekleştirilmesi yönünde atılacak ilk adım, Trendelenburg'a göre, onu minimize etmek olmalıdır. Ona göre, Leibniz bu projeyi oldukça hızlı bir biçimde gerçekleştirmeye çalışmıştır. Trendelenburg, Kant'ın insan bilgisinin formları ile içerikleri arasında yaptığı ayrımın, bu projeye çok realist bir boyut vermek için kullanılabileceğini düşünmekteydi.

Ne zaman ki Kant, Leibniz'i takip etmiş ve form ile düşünme konusunu keskin bir biçimde ayırmış ve zihinle ilişkili formun bütün bilgisini kendi kritik felsefesinin özü yapmıştı, işte o zaman düşüncenin formel yanıyla kendisini sınırlandıran karakteristik bir özelliğin realizasyonuna yaklaşmıştı."²⁷¹

O, çoğu Kantçı'nın Leibnizci projeyi göz ardı ettiğini, ancak en azından Kant'ın takipçilerinden biri olan Ludwig Benedict Trede'nin 1811'de kaleme aldığı *Zorunlu Bir Dil Teorisi İçin Öneriler* başlıklı eserinde, Leibniz'in projesini Kantçı bir ruhla gerçekleştirmeye yöneldiğini ifade etmiştir. Trendelenburg, Trede'nin çalışmasının Kantçı kategorilerle çok yakından bağlantılı olduğunu ve onun Leibnizci projeyi gerçekleştirme girişiminin takdire şayan olduğunu öne sürmüştür.

²⁶⁸ Trendelenburg'tan aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 50.

²⁶⁹ Trendelenburg'tan aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 51.

²⁷⁰ Sluga, *a.g.e.*, s. 51.

²⁷¹ Trendelenburg'tan aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 51.

Frege, büyük bir ihtimalle, Trede'nin *Öneriler*'ini hiçbir zaman okumamıştır, ancak zorunlu bir dilin inşa edilmesi fikri Frege'yi derinden etkilemiştir. *Begriffsschrift*'te, Frege, Trendelenburg'un tavsiyesine, yani Leibnizci programı, Kant'ın form ve içerik arasında gerçekleştirdiği ayrımla birleştirme tavsiyesine uymuştur. Bu konuda Frege şunları söylemiştir:

Ben şimdi matematiksel formül diline mantıksal ilişkiler için göstergeler eklemeyi deneyeceğim, böylece ondan ilk olarak matematik alanı için bir *Begriffsschrift* ortaya çıkmalı... Benim sembollerimin başka alanlardaki kullanımı bundan dolayı dışarıda tutulmamaktadır... Bu olur ya da olmaz, düşünce formlarının sezgisel gösterimi, her halükarda, matematik sahasının ötesine giden bir öneme sahiptir. Bu nedenle, belki filozoflar bu konuya biraz dikkat gösterirler.²⁷²

Bu son cümlemin geçtiği makalede, Frege, kendi *Begriffsschrift*'ini, tarihsel detaylar vermeksizin gerekçelendirmeye çalışmıştır. Frege, uçup giden izlenimleri sabitleştirmek için göstergelerin zorunlu olduğunu ve göstergeler olmaksızın kavramsal düşüncelere ulaşamayacağımızı öne sürmüştür.²⁷³ Frege'ye göre, bir kavrama yalnızca ona gönderimde bulunan bir göstergeye sahip olunarak erişilebilir ve kavramlar kendi içlerinde sezgisel olmadıklarından dolayı, kavramları görünür kılacak sezgisel bir temsilcinin olması gerekir. Ancak, ona göre, gündelik dil yetersiz bir araçtır. Ona göre, gündelik dil, uyum yeteneğine rağmen, bütün amaçlar için yeterli olmayan bir insan eliyle mukayese edilebilir. Uyum yeteneğine rağmen, bir insan elinin bütün amaçlar için yeterli olmamasından ötürü, bu yetersizliği gidermek için özel araçlar, yani sahte eller kullanmalıyız.²⁷⁴ Aritmetik formül dili de, Frege'ye göre, bir *Begriffsschrift*'in kısmi olarak uygulanmasıdır, ancak onun mantıksal formları ifade edebilmesi için tamamlanması gerekir. Böyle bir proje, ona göre, ancak kavramların felsefi analiziyle gerçekleştirilebilir. Frege, böyle bir projenin olanağı için endişelenmeye gerek olmadığını, çünkü onun uygulanabilir olduğunu ve zaten kendi yeni mantığında bunu gerçekleştirmeye çalıştığını söylemiştir.²⁷⁵

Trendelenburg'un ve Frege'nin görüşlerinin benzerliğini ortaya koymak oldukça yararlıdır, çünkü bu yalnızca Frege'nin Trendelenburg'u okumuş olduğu gerçeğini gün yüzüne çıkarmaz, aynı zamanda onun Trendelenburg'u nasıl okuduğu hakkında da ipucu verir. Trendelenburg açısından tarihsel bir makalenin konusu olan şey, Frege için,

²⁷² Frege'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 51.

²⁷³ Frege'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 51-52.

²⁷⁴ Frege'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 52.

²⁷⁵ Frege'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 52.

Begriffsschrift'in inşası için bir gerekçe ve itici bir güç haline bürünmüştür. O, Trendelenburg'un eserlerine liberal bir biçimde yaklaşmasına rağmen, onun okuması seçici ve problem odaklıdır. Trendelenburg'un Aristotelesçiliği, açık bir biçimde, Frege'nin ilgisini çekmemiştir. Frege'nin yazılarının genelinde Aristoteles'in mantıksal yazılarını okuduğuna ya da Aristoteles mantığını araştırmaya zaman harcadığına ilişkin tek bir gösterge yoktur.²⁷⁶ Frege, psikolojist mantıkçıları ve Boolecü mantıkçıları eleştirmiştir, ancak kıyas teorisine yönelttiği hiçbir eleştiri yoktur. Trendelenburg, nihayetinde Kantçı formel mantığı, kendi Aristoteles esinli *telos* mantığı uğruna reddederken, Frege bu sonucu tamamen göz ardı etmiş ve Trendelenburg'un fikirlerini, açık bir biçimde, kendi Kantçı bakış açısıyla uyumlu olacak şekilde ele almıştır. Frege'nin Trendelenburg'u okuduğu şeklindeki bir açıklama, Frege'nin tarihsel kavrayışla ilgilenmediğini, daha ziyade onun kendi teorik problemleriyle bağlantılı olan noktalarda Trendelenburg'un metinleriyle ilgilendiğini söylemekle eşdeğerdir.²⁷⁷ Şimdi de Lotze'nin mantık anlayışına göz atalım. Önümüzdeki kesimde, Heidegger'in Aristoteles'ten sonra mantık alanında en önemli isim olarak gördüğü Lotze'nin *Logik* başlıklı eserinde tartışılan pek çok konunun Frege'nin mantık anlayışı üzerinde nasıl derinden etkiye sahip olduğunu göstermeye odaklanacağız.

1.5.2. Lotze'nin Saf Mantık Anlayışı

Frege, *Begriffsschrift*'i yazdığı zaman, Lotze'yi de okumuştur.²⁷⁸ O, Lotze'yi, tıpkı Trendelenburg'u okuduğu gibi, aynı seçici üslûpla ve problem odaklı olarak okumuştur. Diğer taraftan, Frege'nin Lotze'nin metafiziğiyle, estetiğiyle ya da din felsefesiyle ilgilendiğine yönelik ise hiçbir emare yoktur. Frege'nin Lotze'de bulduğu şey, Trendelenburg'ta bulmuş olduğu şeyle aynıdır: çok derin ve sistematik bir düşünmeyle Leibnizci ve Kantçı fikirlerin sentezlenmesi. Ancak, daha yakından bakıldığında, Frege'nin mantıksal ve epistemolojik görüşlerinin Lotze'nin görüşlerinden farklı olmadığı fark edilecektir.²⁷⁹

Lotze'nin 1843'te yayımlamış olduğu erken dönem çalışmasının detaylandırılmış biçimi olan *Logik* (1874) başlıklı eseri, yalnızca Frege'yi değil, aynı zamanda bütün post-

²⁷⁶ Sluga, *a.g.e.*, s. 52.

²⁷⁷ Sluga, *a.g.e.*, s. 52.

²⁷⁸ Aslında, Frege'nin *Begriffsschrift*'in başlangıcında ele aldığı yargı teorisi, Lotze'nin kendi eserinde ele almış olduğu biçimiyle Kantçı yargı teorisidir.

²⁷⁹ Bu görüş, Frege'nin Jena'daki meslekdaşı Bruno Bauch'a aittir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sluga, *a.g.e.*, s. 53, dipnot 46.

natüralistlerin mantığa ilişkin görüşlerini etkilemiştir. Nitekim Neo-Kantçı Bauch, Hegel'den beri, Lotze'nin başarısını geçen hiçbir girişimin olmadığını ve hangi felsefi akıma mensup olursa olsunlar, filozofların Lotze'den önemli ölçüde etkilendiklerini ve bu filozofların öne sürdükleri önemli her iddianın Lotze'nin etkisiyle öne sürüldüğünü savunmuştur.²⁸⁰ Heidegger ise, Lotze'nin *Logik*'inin, modern mantığın en temel kitabı olduğunu, 1912'de, bir makalesinde öne sürmüştür.

Neo-Kantçı Bauch, Lotze düşüncesinin dört önemli özelliğine vurgu yapar ki bu özelliklerin hepsi Frege tarafından devralınmıştır: (1) Psikolojizm karşıtlığı, (2) bilginin nesnesi ve bilginin kabul edilmesi arasındaki ayrım, (3) nesnelliğin ontolojiden bağımsız bir teorisi olarak Platonik İdealar teorisinin yeniden formüle edilmesi, ve (4) fonksiyon olarak kavram anlayışı.

19. Yüzyılın orta ve geç dönem düşüncesinin bakış açısından bakıldığında, kendisini deneysel psikolojinin ayrılmaz bir parçası olarak görmeyen her mantığın özel bir gerekçelendirmeye gereksinimi vardır. Lotze, bundan ötürü, araştırmalarına, psikolojik ve mantıksal meseleleri birbirinden keskin bir biçimde ayırma isteğiyle başlamıştır. O, bu ayrım üzerinde direterek, bilinçli bir biçimde psikolojizmi kınamış ilk filozof olan Kant'a geri dönmüştür. Kant, mantığın formel olması gerektiğini, çünkü insan düşüncesinin formlarının empirik olmadığını savunmuştur. Dolayısıyla mantığın kendisi, bir dereceye kadar düşünme formlarının araştırılmasıyla ilgiliydi ve 'saf *a priori*' bir bilim olmak zorundaydı. Bu mantık uygulandığında, deneysel ve psikolojik düşünceye bağımlı hale gelebilirdi, ancak saf mantık, "hiçbir görgül ilkeye sahip değildir ve öyleyse zaman zaman sanıldığı gibi psikolojiden hiçbir şey ödünç almaz ve bu yüzden bu sonuncunun anlığın kanonu üzerinde hiçbir etkisi yoktur."²⁸¹ Kant'ın, "usun bütünüyle kendi içinden ürettiği bir şey kendini gizleyemez"²⁸² tezi göz önünde bulundurulduğunda, onun, mantığın düşünülür düşünülmez, aniden "öğretinin kapanmış ve tamamlanmış haline"²⁸³ dönüştüğüne hükmetmesi doğaldır. Bu yüzden, Kant, mantığa yapılan post-Aristotelesçi eklemelerin tamamına kuşkuyla yaklaşmıştır. Ayrıca o, özellikle, "eğer kimi modern değişik bilgi-yetileri üzerine psikolojik bölümler katarak onu genişletmeyi düşünmüşlerse

²⁸⁰ Bauch'tan aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 53.

²⁸¹ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, s. 67.

²⁸² Kant, *a.g.e.*, s. 20.

²⁸³ Kant, *a.g.e.*, s. 22.

de, ... bu ancak bu mantıksal bilimin kendine özgü doğası konusunda bilgisizliklerinden doğmuş” olduğunu savunmuştur.²⁸⁴

Lotze, Kant’ın fikirlerini takip ederek, insanların zihinsel edimlerinin, algıları ve fikirleri içerdiğini ve onların “zihinsel mekanizmin yasalarına göre birlikte dokunduklarını, ancak mantığın, bunun meselenin sonu olmadığı inancıyla” başladığını öne sürmüştür.²⁸⁵ Mantıkta, psikolojik fenomenler olarak tasarımları ve onların içeriklerini (kelimenin nesnel anlamında, tasarımları) birbirinden ayırmak zorundayız. Böylesi içerikler, doğruluk ya da yanlışlıkları açısından değerlendirilebilirler. Lotze, Czolbe’yle girdiği tartışmada, zaten benzer görüşleri ifade etmiştir; ancak bu görüşler, Lotze’nin *Logik*’inin sistematik bağlamında yeniden teyit edilmişlerdir.²⁸⁶

Eğer biz, Bauch ve Heidegger’in, mantığın sonraki gelişiminde Lotze’nin *Logik*’inin önemine ilişkin değerlendirmelerini takip edersek, bu değerlendirmenin büyük oranda Lotze’nin anti-psikolojizmin gelişmesine yapmış olduğu katkıya dayandığını kabul etmemiz gerekir. Hem Husserl, hem de Frege, Lotze’nin fikirlerini devralmışlar ve bu fikirleri daha da geliştirmişlerdir. Aslında, Lotze’nin ve Frege’nin konumları arasındaki benzerliklere bolca örnek verilebilir. Nitekim Frege şöyle demiştir: “Düşüncenin özünü oluşturan bağlantılar, tasarımların birliğinden farklıdır... Bir bağının modunun bir düşünce oluşturup oluşturmadığına ilişkin bir kriter, bu düşüncenin doğru olup olmadığını sormayı anlamlı hale getirir... Hiçbir psikolojik araştırma, mantığın yasalarını gerekçelendiremez.”²⁸⁷

Lotze’nin öznel zihinsel durumlar ile bu durumların nesnel anlamları arasında yapmış olduğu ayrım oldukça kritiktir. “Böylesi bir nesnellik, şeylere ait olan gerçeklikle genelde örtüşmez.”²⁸⁸ Ona göre, tanımlanmış içeriğin dışsal gerçekliğe ait olduğu öne sürülemez.

Lotze’ye göre, mantık, dış dünyayla değil, nesnel tasarımlar dünyasıyla ilgilenir. Ayrıca, bu içsel dünya, “sistemik araştırmalar aracılığıyla hala keşfedilmeyi bekleyen bilinmeyen bölgeleri içerecek” kadar geniştir.²⁸⁹ Bu nedenden ötürü, bizim tarafımızdan kavranan

²⁸⁴ Kant, *a.g.e.*, s. 22.

²⁸⁵ Lotze, H. (1884). *Logic* (trans. Bernard Bosanquet). Oxford: The Clarendon Press, s. 8.

²⁸⁶ Sluga, *a.g.e.*, s. 54.

²⁸⁷ Frege, *Posthumous Writings*, s. 174-175.

²⁸⁸ Lotze, *Logic*, s. 11.

²⁸⁹ Lotze, *a.g.e.*, s. 150.

içerik ve onun kavranma biçimi arasında ve düşüncenin nesnesi ve bizim onu düşünmemiz arasında bir ayrım yapılması gerekir.²⁹⁰

Nesnelliğin doğası hakkındaki bu görüşler, Frege'nin sonraki dönem yazılarına da sirayet etmiştir. Frege, *Begriffsschrift*'i yazdığında, mantığı nesnel, *a priori* bir bilim olarak düşünmek ona yetmiştir; ancak sonrasında sayıların doğasını düşünmeye başladığında, nesnellik nosyonu, onun için özel bir anlam taşımaya başlamıştır. İşte bu noktada, Frege, Lotze'nin mantık hakkındaki mülahazalarına geri dönmüştür. Lotze, nesnellik kavramının (ya da geçerlilik kavramının), önermelerin tümüne doğrudan ve kavramlara dolaylı olarak uygulandığını söylemiştir. “Kavramlar hakkında onların yalnızca bir anlama sahip olduğunu söyleyebiliriz; ancak yalnızca önermeler doğru olduklarında, kavramlar bir anlama sahip olabilirler.”²⁹¹ Lotze, kavramlar hakkındaki hatalı ontolojik öğretilerin köklerinin kavramların önerme bağlamından koparılmasına dayandığını düşünmekteydi.

Bu öğretinin nihai kökleri, Kant'ın düşüncesinde bulunmaktadır. Kant, ideler teorisine ve her türlü natüralist bilgi teorilerine karşı, yargıların daha önceden verilmiş bileşenlerden oluşmadığını, onların analizle edindiğimiz kavramları aşan, önsel transandantal bir birliğe sahip olduklarını savunmuştur. Bu öğreti, on dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar, anti-natüralist bilgi teorilerinin standart argümanı olmuştur. Hem Sigwart, hem de Lotze öğretiyi bu şekilde kullanmışlardır. Bu öğreti öyle popüler hale gelmiştir ki Wundt o dönemde şöyle diyebilecektir: “Bu öğreti, mantığın hükmedici karakteristiği haline geldi ve yargıyı, ... bütün mantıksal düşünmenin başlangıcı olarak görmek, pek çok bakımdan bugünlere kadar sürmüştür.”²⁹² Bu öğreti, Lotze'nin etkisiyle, Frege'ye kadar ulaşmıştır. Frege, bu öğretiyi, *Aritmetiğin Temelleri*'nde, bağlam ilkesiyle en unutulmaz biçimiyle tanımlamıştır: “Sözcüklerin yalnızca bir tümce içinde gerçekten bir gönderimi [*Bedeutung*] vardır... Tümcenin, bir bütün olarak bir anlamının [*Sinn*] olması yeterlidir; böylelikle onun parçaları da kendi içeriklerini kazanmış olur.”²⁹³ Bu şekliyle, öğreti, yalnızca *Aritmetiğin Temelleri*'nde bulunuyor görünse de, öğretinin *Begriffsschrift*'in yazımı esnasında zaten mevcut olduğu, eserin yazımına rehberlik ettiği ve Fregeci düşüncenin sonraki gelişiminde de vazgeçilmez bir öge olarak kaldığı gösterilebilir.

²⁹⁰ Sluga, *a.g.e.*, s. 55.

²⁹¹ Lotze, *a.g.e.*, s. 448.

²⁹² Wundt'tan aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 55.

²⁹³ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, s. 154.

Lotze, *Logik*'te, empirizmin yetersizliğini göstermeye çalışmıştır. O, empirizmin, apriorizmin bazı biçimleriyle yer değiştirmesi gerektiğini düşünüyordu: “Burada savunduğum, özellikle Kant’ın görüşleridir ve Alman felsefesi de onu hiçbir şekilde terk etmemelidir.”²⁹⁴ Empirist konum, bilginin kökenine ilişkin sorular tanıtılarak desteklenemez; böylesi sorular, bu konumun gerekçelendirilmesi mülâhaza edildiğinde ilgisiz sorulardır.²⁹⁵ Bu daha sonrasında Frege tarafından yeniden canlandırılan bir temadır. Hem Frege, hem de Lotze, empirizmi, kökensel bir hata olmakla itham etmiştir. Daha sonra Frege açık biçimde şunları söylemiştir: “Yargılarımızın her biri nedensel olarak belirlenmiş olsa da, böylesi hiçbir neden, sebepleri gerekçelendiremez. Felsefede bu ayrımı mülâhaza etmeyi başaramayan empirist bir yönelim olduğundan ve düşünmemizin empirik nedenselliğinden ötürü, bütün bilgilerimizin empirik olduğu sonucuna ulaşılır.”²⁹⁶ Hem Frege, hem de Lotze için, bu gözlem, mantığın tamamen tarihsel olmayan bir bilim olduğunu ima eder; çünkü tarihsel açıklamalar her zaman kökenseldir.

Lotze ve Frege’nin, saf bir bilim olarak mantığın olanağını savunma ve empirizme karşı olma hususunda uzlaştıkları ikinci bir nokta daha vardır. Lotze, bilginin, bireysel deneyimlerin özetinden kaynaklanmadığını savunmuştur. Frege ise, *Aritmetiğin Temelleri*’nde, “tümevarımı yegane orijinal çıkarım yöntemi olarak ele alan”²⁹⁷ ve hatta tümevarımı gerçekten yalnızca bir çıkarım yöntemi değil, ayrıca bir alışkanlık yöntemi olarak gören kişilere karşı çıkarak, bu temayla meşgul olmuştur. Frege, bütün bilgilerin empirik olduğu önyargısına karşı çıkmış ve tümevarımın “yalnızca aritmetiğin genel önermeleri vasıtasıyla gerekçelendirilebileceğini”²⁹⁸ savunmuştur.

Bauch, Lotze’nin mantıksal kavram teorisine ilişkin yaklaşımının, Lotze’nin kavramlar karşısında yargıların önceliği hakkında söylemiş olduklarıyla çeliştiğini doğru bir şekilde gözlemlemiş olsa da, Lotze’nin kavram teorisi, bu tartışmaların arka planı karşısında daha iyi anlaşılacaktır. Zira Lotze, kavram tartışmasına yöneldiğinde, mantığın geleneksel düzeni takip etmesi gerektiğini, dolayısıyla kavramların yargılardan önce geldiğini ve yargılardan ayrı olduğunu izah etmesi gerektiğini öne sürmüştür. Bauch, bu yaklaşımın,

²⁹⁴ Lotze, *a.g.e.*, s. 461.

²⁹⁵ Lotze, *a.g.e.*, s. 451.

²⁹⁶ Frege, *Posthumous Writings*, s. 2

²⁹⁷ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, s. 86.

²⁹⁸ Frege, *a.g.e.*, s. 102.

Lotze'nin tartışmasına, onun diğer iddialarıyla uyumsuz görünen, psikolojik ve atomist bir görünüm verdiğine vurgu yapmıştır.²⁹⁹

Lotze'ye göre, kavramlar, yeni kavramların işaretleri olarak daha basit kavramlardan oluşmuşlardır. Ancak bu işaretlerin kombinasyonu salt bir bileşim değildir. “Genelde, işaretler kavramlar bünyesinde aynı biçimde koordine edilmezler.”³⁰⁰ Bu nedenle, bir kavramın yapısı için doğru sembol, $S = a + b + c + d + \dots$ denklemi değil, $S = F(a, b, c, \dots)$ gösterimidir ki, bu gösterimdeki matematiksel anlatım, yalnızca, her özel durumda kesinlikle verilebilen, ancak genelde sıklıkla değişken olan bir yolla, a , b ve c 'nin S 'nin değerini biçimlendirmek için birleştirilmek zorunda olduğunu gösterir.³⁰¹

Bauch, eleştirisinde, bu Lotzeci açıklamayı hem Kant ile hem de Frege'yle ilişkilendirerek açıklamıştır. Bauch'a göre, Lotze'nin matematikten ödünç alarak, mantıkta verimli hale getirdiği fonksiyon nosyonu, matematikte ve mantığın temelinde oldukça parlak bir ilerleme kat etmiştir. Bauch, Frege'nin çalışmalarının, bu parlak ilerlemenin en önemli kanıtı olduğunu düşünmüştür. Ayrıca, Bauch'a göre, Lotze'nin matematik ve mantık arasında tesis etmiş olduğu karşılıklı ilişki, Lotze ve Kantçı felsefe arasındaki sınırlı ilişkiyi açıklayabilir. Diğer taraftan, Bauch'a göre, Kant'ın, tıpkı yargılar gibi, aşkın yasalar ya da formların da aslında fonksiyon olduklarına ve kavramların da fonksiyonlara dayandığı fikri, Lotze sayesinde detaylandırılıp yeniden formüle edilmiştir.³⁰²

Bauch'un da işaret ettiği gibi, Lotze'nin amaçlarından birisi, mantıksal ve matematiksel nosyonların karşılıklı olarak nasıl ilişkili olduklarını göstermektir. Yine Lotze'nin fonksiyon olarak kavram teorisi, bu girişimin bir parçası olmuştur. Onun çıkarım teorisi, ekseriyetle, bir kıyas teorisi hakkındaki bir tartışmayla ilişkili olsa da, Lotze, bu çıkarım teorisinin öteki bilim alanlarında ‘düşüncenin yeni formlarını’ araştırmak için gerekli olduğunu düşünmüştür. Bu teori, ona göre, kavramsallaştırmanın tamamlayıcı parçasıdır ki kavramsallaştırma kavramlarımızın kantitatif (niceliksel) görünümelerini içerir.³⁰³ Ona göre, matematik gerçekten mantığın bir parçasıdır.

²⁹⁹ Bauch'tan aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 56.

³⁰⁰ Lotze, *a.g.e.*, s. 36.

³⁰¹ Lotze, *a.g.e.*, s. 36.

³⁰² Bauch'tan aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 57.

³⁰³ Lotze, *a.g.e.*, s. 104.

Unutulmamalıdır ki, en azından hesaplama mantıksal işlemlere aittir ve yine unutulmamalıdır ki [matematik ve mantık arasındaki] ayrım, matematiğin gerçekten genel mantık içerisinde yer aldığı gerçeğini göz ardı eden eğitimin pratik olarak gerekçelendirdiği bir ayrımdır yalnızca.³⁰⁴

Ancak matematiksel doğruluklar, Lotze'ye göre, Kant'ın mantıksal doğrulukların özel temeli haline getirmeye çalıştığı özdeşlik ilkesinden türetilemezler.³⁰⁵ İlginç matematiksel denklemler salt önemsiz özdeşlik ifadeleri değildirler, çünkü biz onlarla farklı olan şeylerin özdeş olduğunu ifade ederiz. Gerekli olan şey eşitlik işaretinin her iki tarafındaki ifadelerin formlarını, onların içeriklerinden ayırdığımız özdeşlik ifadelerine ilişkin bir açıklamadır. Böylesi iki ifade, farklı formlara sahip olabilse de, yine de aynı içeriğe sahip olabilecektir.³⁰⁶

Frege'nin, Lotze'ye borçlu olduğu pek çok şey arasında, en önemlisi muhtemelen mantıkçılık fikridir. Bu fikrin önemi, hem mantığa matematik karşısında öncelik verilmesidir, hem de bütün insan bilgileriyle ilgili olarak mantığın temel konumunun yeniden onaylanmasıdır. Çünkü on dokuzuncu yüzyılda kademeli bir biçimde görülmeye başlandığı gibi, eğer bilimin, matematiğin kullanımı aracılığıyla deneyimin ötesine geçmek zorunda olduğu doğruysa ve eğer mantık da aslında matematikten daha temel ise, o halde saf mantık bütün bilgilerin temeli olmak zorundadır.

Frege'nin mantıkçılığa olan ilgisi bir bakıma Lotze'nin ötesine gitmiştir. Lotze'ye göre, mantıkçılık temel bir doğruluk idi, ancak, o, mantıkçılığı, olası bütün kuşkuların ötesinde tesis etmeye hiçbir zaman girişmemiştir. Aslında o, mantıkçılığın tesis edilip edilemeyeceğini sorgulamıştır. Lotze, “matematiğin temel kavram ve ilkelerinin kendi sistematik yerlerine mantıkta sahip olduklarını” ve matematiğin “genel mantığın bir branşı” olduğunu öne sürmüştür.³⁰⁷ Ancak, Lotze, aynı zamanda, “matematiğin uçsuz bucaksız yapısının, matematiği mantığın gerisine koyan her girişimi yasakladığını” savunmuştur.³⁰⁸ Frege'nin projesi kuşkusuz Lotze'nin tam anlamıyla imkansız olarak beyan ettiği şeydir. Frege matematiğin ilkeleri hakkındaki mantıksal araştırmaların matematik disiplini içerisinde sonradan yaşanan gelişmelerden ayırt edilebileceğine yönelik fikre itiraz etmiştir. Frege neredeyse Lotze'ye yanıt verirmiş gibi şöyle demiştir: “Eğer en genel ilkeler ve belki de onların en yakın sonuçları mantığa ve sonraki gelişmeler

³⁰⁴ Lotze, *a.g.e.*, s. 110.

³⁰⁵ Lotze, *a.g.e.*, s. 507.

³⁰⁶ Lotze, *a.g.e.*, s. 507.

³⁰⁷ Lotze, *a.g.e.*, s. 26.

³⁰⁸ Lotze, *a.g.e.*, s. 26.

ise aritmetiğe yüklenirse, bu tıpkı bağımsız bir aksiyomlar bilimini, geometriden ayırmak gibi olacaktır.”³⁰⁹ Lotze için, mantıkçılık, bir program olarak kalmıştır; ancak Frege için, mantıkçılık, *Begriffsschrift*’te geliştirilen mantığın, *Aritmetiğin Temelleri*’ndeki düşüncelerinin, 1890’larda Frege’nin kaleme aldığı semantikle ilgili makalelerinin ve *Grundgesetze der Arithmetik*’in her iki cildi için esin kaynağı olmuştur.

Lotze’nin Frege üzerindeki etkisine değindikten sonra, geleneksel felsefenin son temsilcisi olarak da değerlendirebileceğimiz Frege’nin düşüncesi üzerinde etkisi olan majör figürlerin Frege’yi hangi görüşleriyle etkilediklerine odaklanabiliriz.

1.6. Frege’nin Düşüncesi Üzerinde Leibniz’in ve Kant’ın Etkisi

Frege’nin çalışmaları, Kant ve Leibniz’in düşüncelerinin etkisi göz ardı edilerek okunamaz. Frege’nin çalışmalarında, başka filozoflardan, Kant ve Leibniz’den bahsedildiği sıklıkta söz edilmemiş ve hiçbirisi bu denli yüksek saygıyla anılmamıştır. Frege, öncelikle, insan aklının gücüyle ilgilenme hususunda onlarla aynı özelliği paylaşmaktadır. Hem Leibniz, hem de Kant, aklın ya da usun, insan zihninin indirgenemez yetisi olduğunu, usun bizi bilgiyle donattığını ve bu bilginin de kesin ve kuşku götürmez olduğunu düşünmüşlerdir. Onlar, bir dereceye kadar, aklın ya da usun bu gücünün etki alanı üzerinde ihtilafa düşseler de, her ikisi de, Pythagoras, Parmenides ve Platon’la başlayan Batı Rasyonalist geleneğinin halefleri olarak düşünülmüşlerdir. *Aritmetiğin Temelleri*’nin son sayfalarında, Frege, kendisini bu geleneğin bir parçası olarak düşündüğünü ifşa etmiştir. Bu ünlü pasajda, Frege, sayıların analizinden söz ederken şu sözleri söylemiştir:

Sayıların bu görüş [yani biçimsel görüş] açısından değerlendirilmesi, bana öyle görünüyor ki, aritmetik ve analizin çekiciliğini açıkça ortaya koyuyor. Çok iyi bilinen sözcüklerle bunu şöyle ifade edebiliriz: Aklın asıl nesnesi, aklın kendisidir. Aritmetikte, duyular aracılığıyla dıştan yabancı bir şey olarak gelen nesnelerle değil, aracısız olarak doğrudan akla verilen ve aklın en kendine özgü sahiplenimleri olarak tüm saydamlıklarıyla görülebilecek nesnelerle ilgileniriz. Yine de, ya da tam a bu sebeple bu nesneler hiçbir şekilde öznel hayal ürünleri değildir. Aritmetiğin yasalarından daha nesnel bir şey yoktur.³¹⁰

Bu değerlendirmeler, rasyonalist düşüncenin geleneksel retorikine oldukça benzemektedir; ancak bu değerlendirmeler, *Saf Aklın Eleştirisi*’nde tasarlanan doğa metafiziğinin karakteri

³⁰⁹ Frege, *Collected Papers on Mathematics, Logic, and Philosophy*, s. 112.

³¹⁰ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, s. 195.

hakkında Kant'ın yaptığı yorumlarla doğrudan bağlantılıdır. Kant, “burada hiçbir şey bizden kaçmaz” diye yazmış ve “usun bütünüyle kendi içinden ürettiği bir şey kendini gizleyemez; tersine, ortak ilkesi ortaya çıkarılır çıkarılmaz us yoluyla açığa” serildiğini eklemiştir.³¹¹

Frege de, tıpkı Kant ve Leibniz gibi, mantık araştırmalarıyla ve matematiğin temelleriyle ilgilenmiştir, çünkü bunlar yalnızca us aracılığıyla bilinebilir olan kesin bir formu davet etmeye olanak tanımaktadır. Üçü de, mantıksal ve matematiksel inançlarımızın empirik ve psikolojik durumuyla ilgilenmemişler, ancak daha ziyade bu inançların nesnel gerekçelendirilmeleri sorunuyla ilgilenmişlerdir. Frege tam da bu açıdan felsefi bir epistemolog olarak adlandırılabilir. *Aritmetiğin Temelleri*'nin temel sorusu, aritmetiksel doğrulukların analitik olup olmadığı sorudur. Frege, bu sorunu, şu şekilde ifade etmiştir:

Bir tümceye, benim anladığım anlamda *a posteriori* ya da analitik denildiğinde, böyle bir yargı, ne bu tümcenin içeriğinin bizim bilincimizde oluşmasının olanağını sağlayan psikolojik, fizyolojik ve fiziksel koşullarla ilgilidir, ne de diğer insanların belki yanlışlık sonucu tümcenin doğru olduğuna inanma şekline ilişkindir; aksine, bu yargı, o tümcenin doğru kabul edilmesini sağlayan gerekçelendirmenin dayandığı nihai zemin hakkındadır.³¹²

Doğruluğun nihai zeminine olan bu ilgi ve bazı doğruluklara olan inanç, Frege'yi, Kant ve Leibniz ile ilişkilendirir ki bu nihai zemin aklın kendisinde bulunacaktır. Frege, Kant ve Leibniz arasındaki (ve hatta Lotze'yle) yakın ilişki, Frege'nin, Dummett'in Frege'ye attığı anti-idealist realizmle hiçbir şekilde güdülenmediğinin en açık kanıtıdır. Dışsal koşullar da bu sonucu onaylayacaktır. Frege, 1919'da, iki yıl önce Bruno Bauch ve onun meslektaşları tarafından kurulan Alman Felsefe Kurumu'na üye olmuştur. Topluluğun amacı, kurumun resmi açıklamasına göre, Kant tarafından kurulan ve Fichte tarafından devam ettirilen Alman İdealizmi ruhuyla, felsefedeki Alman bireyselliğini korumak, geliştirmek ve derinleştirmektir.³¹³ Frege'nin “The Thought”, “Negation” ve “Thought Connections” makalelerini yayımladığı *Beiträge*, topluluğun resmi yayın organıdır. Editörler, derginin ilk sayısındaki giriş yazılarında, diğer yayınların aksine, kendi yayınlarının bileşik bir amaca sahip olduğunu söylemişlerdir. “Amaçladığımız nihai hedef,

³¹¹ Kant, *a.g.e.*, s. 20.

³¹² Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, s. 89.

³¹³ Sluga, *a.g.e.*, s. 59.

dünyanın ve yaşamın bilimsel görünümünü tamamlamaktır ki bunun temelleri bir yüzyıl önceye, Alman idealizminin altın çağına uzanır.”³¹⁴

Frege'nin topluluğa üye olmasından ve makalelerini topluluğun dergisinde yayınlamış olmasından dolayı, onun topluluğun bütün resmi bildirimlerini cansiperane bir biçimde ve kayıtsız şartsız onayladığını varsaymamız elbette gerekmez. Ancak Frege, Dummett'in öne sürdüğü şekilde, güçlü anti-idealist bir duyarlılıkla kesinlikle motive olmamıştır. Frege'yi, idealistlere bağlayan şey, onun öncelikle kendi zamanının natüralizm formlarına olan karşıtlığı olmuştur. Frege idealistlerin anti-psikolojizmini, nesnel epistemolojiye olan inançlarını, apriorizmlerini ve rasyonalizmlerini paylaşmıştır. Anti-psikolojizm, objektivizm ve rasyonalist apriorizm yalnızca Leibniz, Kant ve Lotze'nin idealizmiyle uyumlu değildir, aynı zamanda Platonik realizmle de uyumludur. Ancak eğer tarihsel doğrulukla ilgilenilirse, böylesi bir Frege okumasını zorlaştıran çeşitli düşünceler vardır.³¹⁵ Öncelikle Kantçı kriticizm çevresinde yetişen herhangi biri için, Platonik realizmin benimsenmesi, ilk bakışta, dogmatik metafiziğin dayanaksız bir parçası olarak görülecektir. Bu nedenle Kantçı transandantalizmin arzu edilen anti-psikolojizmi, objektivizm ve apriorizmi izah etmede yetersiz kaldığını göstermek için güçlü bir argümana ihtiyaç olacaktır. Böylesi argümanlar Frege'nin çalışmalarında hiçbir şekilde bulunmamaktadır. İkinci olarak, analitik filozofların, Platonik realizmin ifadesi olarak yorumladıkları Frege'nin her sözcüğü, aslında Lotze'nin idealist geçerlilik teorisindeki benzer pasajlarla eşleşmiş olarak bulunabilir. Üçüncü olarak, Frege'nin yazılarında, Platonik realizmle uzlaştırılamaz görülen ifadeler bulunmaktadır. Özellikle, kavramlar karşısında yargıların önceliği konusunda Fregeci öğretinin merkezi rolü, yalnızca Kantçı bakış açısı bağlamında açıklanabilir görünmektedir.³¹⁶

Eğer Kant'ın ve Leibniz'in fikirlerinin, Frege tarafından paylaşıldığını düşünürsek, Frege'nin onların her ikisinin görüşlerinden seçme yaparak yararlandığı gerçeğini göz önünde bulundurmalıyız. Frege, Leibniz hakkında şöyle demiştir:

Leibniz kendi çalışmalarında entelektüel tohumların bolluğunu serpiştirmiştir ki bu açıdan onun kadar iyi olabilecek nadir insan vardır. Bu tohumlardan bazıları, onun zamanında ve onun işbirliği aracılığıyla ürün vermeye başlamıştı; diğerleri ise unutulmuş, ancak daha sonra yeniden keşfedilmiş ve ilerletilmiştir. Bu, görünüşte cansız ve yanmış kalan çalışmalarının

³¹⁴ Derginin editöryal metninden aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 59.

³¹⁵ Sluga, *a.g.e.*, s. 60.

³¹⁶ Sluga, *a.g.e.*, s. 60.

çoğunun bir gün yeniden gün yüzüne çıkacağı beklentisini haklı çıkarır. Bunlar arasından ben, *lingua characterica* fikrini dikkate aldım.³¹⁷

Görünen o ki, karakteristik dil fikri, Frege'yi çok derinden etkileyen Leibnizci fikirlerden birisidir. O, Frege'nin yazılarında ortaya çıkan –metafizikçi, psikolojist, doğabilimci, teolog ya da tarihçi değil- mantıkçı Leibniz'dir. Leibniz'in evrensel karakteristik hakkındaki düşünceleri etrafında dolaşan mistik ve spekülâtif çağrışımlar Frege tarafından tamamen göz ardı edilmiştir. Frege'de önceden ima edilen şey Leibniz hakkındaki yorumdur ki Louis Couturat ve Russell, analitik filozofların gözünde Leibniz'i neredeyse kendilerinden biri haline getiren bu yorumu meşhur etmişlerdir. Örneğin, Frege, 1885'te yaptığı şu değerlendirmede, benzer bir biçimde, Kant'tan bahsetmiştir:

Diğer herhangi bir bilimden daha fazla olarak, matematiğin konusunun arka plana çekilmesinden ve düşünce tarafından hükmedildiğinden dolayı ve onun içerisinde düşüncelerin yapısı özellikle zengin bir biçimde ve iyi bir biçimde geliştirildiğinden dolayı, bu bilim özellikle epistemolojik ve mantıksal araştırmalar için bir temel olarak uygun olmuştur. Burası, çok sayıda keşifle açılan sahipsiz bir hazinedir. Kant dışında, bu keşiflerin çok azı bu doğrultuda yapılmıştır, çünkü yeterli matematiksel ve felsefi düşünce ve her iki alandaki yeterli bilgi nadiren birleştirilmiştir.³¹⁸

Üstelik Frege'nin ilgilendiği Kant, matematiksel mantıkçı ve matematik felsefecisi olan Kant'tır. Frege'nin çalışmalarında, Kant'ın diğer felsefi ilgileri hakkında hiçbir şeyle karşılaşamayız. Yani, Frege, Kant'ın yalnızca mantık ve matematiğe ilişkin görüşleriyle ilgilenmiştir.

Frege'nin, hem Kant, hem de Leibniz'e baktığı bakış açısının darlığını, onun kendi özel profesyonel arka planının bir sonucu olarak ya da Frege'nin bireysel tarihine özgü olarak açıklayabiliriz. Böylesi bir dar bakış açısı, Frege'nin öncelikle önde gelen bir matematikçi olmasından dolayı değil midir? Yeni-Kantçılar, Frege'yi, tam olarak bu şekilde düşünmüşlerdir. Paul Natorp, Frege'nin felsefi kavrayışlarının bir matematikçi için dikkate değer olduğunu, ancak onun çalışmasının felsefi etkiden tamamen yoksun olduğunu öne sürmüştür. Natorp gibi filozofların göremediği (ve göremeyeceği) şey, Frege'nin yeni bir filozof tipinin –profesyonel, uzman ve mantıkçı olarak filozof- ortaya çıkışını beklediğidir. Bu filozof tipi, tam olarak analitik gelenekte tekamül edecek olan bir tiptir.³¹⁹

³¹⁷ Frege, *Posthumous Writings*, s. 9.

³¹⁸ Frege, *Collected Papers on Mathematics, Logic, and Philosophy*, s. 108.

³¹⁹ Sluga, *a.g.e.*, s. 61.

1.7. Mantıksal Formalizm Bağlamında Leibniz, Kant ve Frege

Felsefenin görevi hakkındaki Fregeci anlayış, Kantçı formalizmde önceden haber verilmiştir. Leibniz, daha eski gelenekle uyumlu olarak, insan bilgisinin bütünselliğini tamamlama görevine inanarak felsefi bir evrenselci olmuştur. Öncüleri Fichte, Schelling ve Hegel olan Alman idealistleri, evrensel bir disiplin olarak felsefeyi yeniden kurmayı denemişlerdir. Tamamen farklı bir yolla, yüzyıl ortasındaki natüralistler de bu kavrayışı korumuşlardır.

Leibniz’e göre, düşünce ve algı, yalnızca açıklık ve seçikliğin dereceleri açısından ayırt edilebilirler. Kant ise, diğer taraftan, özellikle iki farklı yeti olarak anlık ve duyarlık (sensitivity) arasında keskin bir ayrım yapmıştır. Frege de, mantıksal doğruluğun kaynağı olarak us, empirik bilginin temeli olarak tecrübe ve sentetik *a priori* bilginin temeli olarak *a priori* görü arasında ayrım yaparak Kant’ı takip etmiştir. Kant’ta olduğu gibi, Frege’ye göre de, analitik ve sentetik doğruluklar arasında keskin bir ayrım vardır; Leibniz’e göreyse, bütün doğruluklar nihai bir biçimde analitiktir. Leibniz’e göre, karakteristik dil, salt hesaplamalarla her çıkarımın geçerliliğini test etmek ve her açık düşünceyi ifade etmek için tasarlanmış evrensel bir dil olacaktır. Aynı şekilde, Leibniz’e göre, bu dil, “kavramların birleştirilmesi ve çözümlenmesine imkan sağlayacak bir sanat ve böylece ulaşılan kavramları ifade edecek sembolik bir dil; en sonunda bütün bilimlerin birliğini güvence altına alacak olan evrensel bir karakter ve ansiklopedi” olacaktır.³²⁰ Frege’ye göreyse, *Begriffsschrift* [Kavram Yazısı] daha sınırlı ve daha özel amaçlar için, formel mantığın yasalarının ifade edilmesi için tasarlanmış bir araçtır.³²¹

Frege, bu anlamda, Kantçı bir formalist olarak kalır. Bu tür bir formalizm, Frege’nin temel olarak saldırdığı matematiksel formalizmden keskin bir biçimde ayırt edilmek zorundadır. Bu ikinci kavrayışa göre, matematiksel semboller, formel kurallar aracılığıyla işleyebilecek olan yorumlanmamış işaretlerdir. Matematiksel formüller, satranç tahtası üzerindeki figürlerin kümelenmelerine benzerdir. Kant ve Frege tarafından savunulan mantıksal formalizm ise, insan düşüncesinin formel özelliklerinin, bu düşüncenin özel içeriğinden ayırt edilebileceğini ve mantığın (ve matematiğin) yalnızca formla ilgilendiğini savunur.

³²⁰ Çevikbaş, S. (2006). *Leibniz ve Felsefesi: Mantık, Fizik ve Metafizik*. Konya: Çizgi Kitabevi, s. 179.

³²¹ Sluga, a.g.e., s. 62.

Frege'ye göre, aritmetik, yorumlanmamış formüllerden oluştuğu için değil, onun formülleri, düşünülebilir her şeye uygulandığından dolayı, formeldir.³²²

Mantık, Kant'ın düşüncesinde temel bir role sahip olsa da, Frege ya da daha sonraki analitik gelenekte sahip olduğu öneme, Kant düşüncesinde sahip olamamıştır. Birinci sebep, Kant'a göre mantık, bütün sınırlamalarıyla birlikte Aristoteles mantığıdır. Kant, mantıksal doğrulukların bütünüyle önemsiz olduğunu ve tıpkı aritmetik ve geometri gibi formel bilimlerin yalnızca mantık üzerine kurulmadığını, ancak görüsel bir *a priori*nin kabul edilmesine gereksinim duyulduğunu savunmuştur. Frege, *a priori* görülerin olanağına yer verir, ancak Frege'nin mantık anlayışı, Kant'inkinden çok daha kuşatıcı ve farklıdır. O, açıkça, "bilgimizi genişleten önermelerin, analitik yargılar içerebileceğini" söylemiştir.³²³ Kant'a göre, duyarlılık olmaksızın anlık boştur. Başka bir deyişle, tek başına anlık nesneleri üretmez, onlar yalnızca duyarlılık vasıtasıyla verilmişlerdir. Yalnızca duyarlılık, bize, aritmetiğin denklemlerinin doğruluğunu test etmek için gerekli olan nesneleri sağlar. Frege ise, usun kendi nesnelere sahip olduğunu düşünmüştür. Bu yüzden, ona göre, aritmetiğin yasaları yalnızca us tarafından onaylanabilir.³²⁴

Frege'nin daha kapsamlı mantık kavrayışında, Leibniz'in etkisi açıkça görülebilmektedir. Trendelenburg ve Lotze'den Frege'ye intikal eden, Leibnizci yeni mantık fikri, onun *Begriffsschrift*'inin inşasını güdüleyen şey olmuştur. Frege, Kant'ın aksine, aritmetiğin felsefi analizinin, elverişli bir dilin kuruluşuna bağlı olduğunu düşünmüştür. Frege, gündelik dilin, mantıksal yasaları ve ilişkileri kesin bir biçimde ifade etmek için yeterince formel olamadığı hususunda Leibniz'le uzlaşmıştır. Frege'ye göre, gündelik dil, her yerde, psikolojik nosyonlarla kirletilmiştir. Gündelik dil, sosyal, politik ve bilhassa psikolojik güçlerle şekillendirilmiş tarihsel bir üründür. Gündelik dili, mantıkçı kural koyucular inşa etmemişlerdir. Frege'ye göre, mantıksal bir dilin inşa edilme amacı, öncelikle dilde mantıksal olanı, psikolojik olandan ayırmaktır. Frege'ye göre, mantıkçıların görevi, psikolojik olana karşı ve kısmen de dile ve gramere karşı sürekli savaştırmaktır. Frege, sonraki bir dönemde ise benzer bir biçimde şöyle diyecektir: "Mantıktaki iş, dil, yine de, zaruri bir araç olsa da, büyük ölçüde dilin mantıksal kusurlarına karşı bir savaştır."³²⁵

³²² Frege, *Collected Papers on Mathematics, Logic, and Philosophy*, s. 112.

³²³ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, s. 185.

³²⁴ Sluga, *a.g.e.*, s. 63.

³²⁵ Frege, *a.g.e.*, s. 252.

Frege'nin etkilenmiş olduğu düşünce akımlarına, filozoflara ve mantıkçılara göz attıktan sonra, şunu açık bir şekilde söyleyebiliriz ki Frege almış olduğu bu etkilerle geleneksel felsefenin takipçisi olmayı sürdürmüştür. Ancak diğerk taraftan analitik filozoflar üzerindeki etkisiyle de analitik felsefenin şekillenmesinde öncü olmayı başarmış ve geleneksel felsefe ile analitik felsefe arasında bir köprü işlevi görmüştür. Frege'nin, tarihsel arkaplanı göz ardı eden ve tarihsel süreksizliğı abartan analitik felsefe ile tarihsel sürekliliğı aşırı derecede önem veren geleneksel felsefe arasındaki bağlantıyı sağlamış olması ise oldukça ilginçtir. Frege geleneksel felsefenin bir üyesi olarak önemli filozof ve akımlardan güçlü bir şekilde etkilenmiş, ancak aynı zamanda “düşünce gayrişahsidir” diyerek de tarihsel arkaplanı göz ardı etmiştir. Frege'nin içinde bulunduğu durumun ironikliğı, Schopenhauer'in de belirttiğı gibi, aklın bir ürünü olan kavramsal düşüncenin gerçekliğin tikelliğini ve sürekliliğini tahrif etmesinin bir sonucudur. Akıl, Schopenhauer'e göre, her zaman benzer olan şeyleri birbirinden kesin olarak ayırır ve farklı olan şeyleri de birbiriyle özdeşleştirir. Frege'nin durumunda da aynı şey söz konusudur. Frege'nin geleneksel felsefenin bir temsilci olarak görerek onun orijinalitesine gölge düşürmekteyiz, analitik felsefenin kurucusu olarak değerlendirerek de Fregeci düşüncenin tarihsel köklerini göz ardı etmekteyiz. Birinci bölümde temel amacımız, kavramsal düşüncenin bu ayrımlaştırmasına dikkati çekmek ve Frege'nin tarihsel köklerini ortaya çıkarak onun orijinalitesini gösterecek olan bir zemini hazırlamak olmuştur. Artık Frege'nin mantık anlayışına ve geliştirdiğı mantıksal notasyona odaklanabiliriz.

2. BÖLÜM: FREGE’NİN MANTIĞI

2.1. Frege’nin Mantık Kavrayışı

Frege’nin 20. Yüzyıl felsefesi ve mantığı üzerindeki etkisi göz kamaştırıcıdır ve bu etkinin yalnızca onun esasen ilgilenmiş olduğu bilimsel disiplin olan matematiğe ilişkin felsefi çalışmalarla sınırlı olduğunu düşünmek yanlış olacaktır. Bu etkinin anlaşılabilmesi için, Frege’nin matematik alanındaki çalışmalarının onun felsefi problemlere olan ilgisiyle yakından ilişkili olduğunun fark edilmesi gerekir.³²⁶

Frege’nin kitaplarının önsözlerinde, onun, felsefi ilgilere sahip olan bir matematikçi olduğunu açıkça görebiliriz. Sözgelimi, Frege, *Begriffsschrift*’e, bilgiyi ele almanın iki yolunu birbirinden ayırarak başlar:³²⁷ Her şeyden evvel, özel bir bilgi biçiminin keşfedilmesi bağlamında çalışılabilir ve sonrasında bu özel bilgi biçiminin gerekçelendirilmesi ele alınabilir. Frege, sonrasında, özellikle mantıksal yasalara dayanan her bir özel bilgi biçiminin yerini belirlemek için, özel gerekçelendirme biçimleri açısından bilginin bütün türlerini birbirinden ayırmaya geçer. *Begriffsschrift*’in önsözünün devamında ise, Frege, kendi kavramsal notasyon fikrini “saf düşüncenin bir formül dili” olarak tanımlar ve doğal dilin eksikliklerinden yakınır. Frege, *Aritmetiğin Temelleri*’nde ise, her psikolojik düşüncüyü, mantığın ve bilginin gerekçelendirilme alanının dışında bırakmak için düşüncenin yasalarının evrensel geçerliliği hususunda ve düşünme ile tasarımlara sahip olma arasında yapmış olduğu ayırmda ısrarcıdır. Adı geçen eserin giriş bölümünde, Frege o günlerdeki felsefesinin çekirdeğini oluşturmuş olan ve daha sonra ele alacağımız üç “ilkeden” bahseder.³²⁸ Frege, *The Basic Laws of Arithmetic*’te ise, esasında mantıksal ve psikolojik yasalar arasındaki farklılıkla ve bu yasalara ilişkin tutarlı bir teoremin gereksinim duyduğu doğruluk ve nesnellik nosyonlarıyla ilgilenir. Frege, doğruluğun nesnel olduğunu savunmasının, onun psikologlarla arasındaki temel farkı açıkladığını; septisizmden ve idealizmin çeşitlerinden sakınmak için kendisinin nesnelliğe ilişkin görüşlerini kabul etmek zorunda olduğumuzu öne sürmüştür.³²⁹

³²⁶ Carl, W. (1994). *Frege’s Theory of Sense and Reference*. Cambridge: Cambridge University Press, 5.

³²⁷ Frege, G. (1969). *Begriffsschrift: a formula language, modeled upon that of arithmetic, for pure thought*. In J. van Heijenoort (Ed.), *From Frege to Gödel*. Massachusetts: Harvard University Press, pp. 5-6.

³²⁸ Bkz. Frege, G. (2007). *Aritmetiğin Temelleri*. (çev. H. Bülent Gözkan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 85-86.

³²⁹ Carl, a.g.e., s. 5-6.

Dolayısıyla, Frege, kendi kitaplarının önsözlerinde, çok çeşitli felsefi konuya atıfta bulunur ve Frege'nin mantıksal ve matematiksel araştırmalarını “felsefi saiklerin” yönlendirdiğini, tıpkı kendisinin *Aritmetiğin Temelleri*'nde dile getirdiği gibi, söylemekte hiçbir sakınca yoktur.³³⁰ Hatta Frege'nin kitaplarının önsözlerinde bahsedilmiş olan temel konular, onun yayımlanmamış çalışmalarında ve geç dönem *Logical Investigations*'ında felsefi bir tarzda tartışılmıştır. Dolayısıyla, onun felsefeye olan ilgisi, onun mantıksal ve matematiksel araştırmaları için gerekli olan özel bir felsefi bakış açısının taslağını verme çabasıyla sınırlandırılmaz. O, kendi görüşlerini, çok genel felsefi argümanlar aracılığıyla açıklamak istemiştir.³³¹

İşte Frege'nin ‘felsefi saiklerle’ ve çok genel felsefi argümanlarla şekillendirdiği projesi ‘Mantık’ ya da ‘Mantıksal Araştırmalar’ olarak adlandırılmıştır. Frege'nin bu projesinin çeşitli taslakları *Posthumous Writings*'te yayımlanmıştır –ilk taslak da muhtemelen *Aritmetiğin Temelleri*'nde bulunmaktadır- ve bu projenin nihai gerçekleştirimi, 1919 ve 1923 yılları arasında yayımlanan ve “Logical Generality” başlıklı bir makaleyle tamamlanabilmiş olan *Logical Investigations*'da bulunmaktadır. Böylece, Frege neredeyse kırk yıl boyunca kendisinin felsefeye yapmış olduğu önemli katkıları içeren bu “Mantık” projesi üzerinde çalışmıştır. Demek ki, Frege bu “Mantık” projesi ile kendi felsefi görüşlerinin düzenli bir izahını vermek istemiştir. O halde, eğer biz bu görüşleri Frege'nin bu görüşleri anlamak istediği şekilde anlamak istiyorsak, bu görüşleri bu çerçeveye içerisine yerleştirmeliyiz.³³²

Frege'nin terminolojisi pek çok kez değişmiş olmasına rağmen, onun “Mantık” projesinin genel yapısı kırk yıldan fazla bir süre neredeyse değişmeden kalmıştır. Carl'ın haklı bir biçimde vurguladığı gibi, Frege, kırk yıl boyunca şu dört temel konuyu aynı düzende tartışmıştır.³³³ O, öncelikle, bilgiyle ilişkili bir tanımlama yapmak ve mantığın ne hakkında olduğuna ilişkin bir açıklama yapmak için doğruluk ve yargı nosyonlarını analiz etmekle başlamıştır.³³⁴ O, daha sonra, mantıksal yasaların psikolojik yorumlarını eleştirmek ve bu sayede psikolojik düşünceleri kendi açıklamasının dışında tutmak için bu nosyonları daha kapsamlı bir şekilde tartışmıştır. Bu tartışma, ona, düşünce nosyonunun analizini yapmak

³³⁰ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, s. 88.

³³¹ Carl, *a.g.e.*, s. 6.

³³² Carl, *a.g.e.*, s. 6.

³³³ Carl, *a.g.e.*, s. 6.

³³⁴ Bkz. Frege, *Posthumous Writings*, s. 3; “Thoughts”, s. 352.

ve düşünme ile tasarımlara sahip olma arasında bir ayrım yapmak için zemin hazırlamıştır. Frege, kendi düşünce nosyonunu tesis ettikten sonra, önermeler mantığının mantıksal operatörleri tarafından biçimlendirilmiş çeşitli karmaşık düşünceleri mülâhaza etmeye geçmiştir. Frege, nihayetinde ise, genel düşüncelere ilişkin bir açıklama yapmış ve bu yolla kendileri düşünce olmayan, düşüncelerin bileşenlerine ilişkin bir değerlendirmeye varmıştır ki 1890'dan sonra, Frege'nin anlam ve gönderim arasında yapmış olduğu ayrım bu bağlamda yer almaktadır.³³⁵

Carl'a göre, Frege'nin "Mantık" projesi aracılığıyla ele aldığı konuları iki kategoriye ayırabiliriz: Birincisi, *Posthumous Writings*'in "Giriş"³³⁶ kısmında ve *Logical Investigations*'ta ayrı bir başlık altında ele alınan, mantık ve bilgi için genel bir çerçeve oluşturan ve Frege'nin zamanındaki düşünürlerin savundukları empirizmin ve psikolojizmin eleştirisini içeren doğruluk, düşünce ve yargıya ilişkin genel mülâhazalar. İkincisi ise, olumsuzlama aracılığıyla biçimlendirilmiş karmaşık düşüncelerle başlayan ve öğeleri düşünce olmayan düşüncelerin izahıyla sonuçlanan farklı mantıksal düşünce biçimlerine ilişkin kapsamlı bir analiz.³³⁷ Frege de, kendi "Mantık"ının yapısını şu şekilde tanımlamıştır:

Benim mantık anlayışıma özgü olan şey, benim "doğru" sözcüğünün içeriğine en yüksek konumu vererek başlamam ve sonrasında hemen "doğru mu?" sorusunun prensipte uygulanabilir olduğu gibi bir düşünceyi tanıtmaya geçmemdir. Bu yüzden, kavramlarla başlamadım ve onları bir düşünce ya da yargıyı biçimlendirmek için bir araya getirdim; düşünceyi analiz ederek bir düşüncenin parçalarını elde ettim.³³⁸

Frege, kendi 'Mantık' projesinin ilk kısmında, 'doğru' sözcüğünün içeriğiyle ilgilenmiştir. Frege, mantığın kendisinin, 'doğru' sözcüğünün anlamının açıklığa kavuşturulması bağlamında anlaşılması gerektiğini öne sürmüştür. Dolayısıyla onun 'Mantık'ının ilk kısmı, doğrudan mantığın kendisi hakkındadır.³³⁹ Onun doğruluk nosyonunun analizine ise, son şekli, "anlam ve gönderim teorisi" aracılığıyla verilmiştir. Yalnızca bu "Mantık" projesinin sonunda, doğruluk nosyonuna ve dolayısıyla da "mantığın özüne" ilişkin yeterli bir kavrayışa ulaşılabilir.³⁴⁰ Carl'a göre, mantığın kendisinin onun 'Mantık'ının temel ilgisi olması, biraz önce yaptığımız kategorik ayrımı açıklar. Doğruluk, düşünce ve yargının

³³⁵ Carl, *a.g.e.*, s. 6-7. Ayrıca Bkz. Frege, *Posthumous Writings*, s. 187 dipnot; 254-6.

³³⁶ Krş. *Posthumous Writings*, s. 1 dipnot; *Posthumous Writings*, s. 128 dipnot.

³³⁷ Carl, *a.g.e.*, s. 7.

³³⁸ Frege, *Posthumous Writings*, s. 253.

³³⁹ Krş. Frege, "Thoughts", s. 351; *Posthumous Writings*, s. 251-2.

³⁴⁰ Frege, *Posthumous Writings*, s. 252.

analizi, doğruluk nosyonuna ilişkin bir açıklamayı verse de, farklı mantıksal düşünce formlarına ilişkin mülâhazalar, 'doğru' sözcüğünün anlamını gözler önüne seren farklı doğruluk yasalarına sebep olurlar. Carl'a göre, bu iki açıklama, Frege'nin mantık üzerine düşünürken sahip olduğu iki farklı başlangıç noktasıyla ilişkilendirilebilir: Frege'nin kendi çağdaşlarının "Mantık"larını eleştirel bir tarzda incelemesiyle ve onun kendi "mantığı"na yola açan "kavram notasyonu".³⁴¹ Biz ise bu noktada öncelikle ikinci başlangıç noktasını ele alacağız.

2.1.1. Frege'nin "Kavramsal Notasyon" Düşüncesi

Frege, beş yıllık düşüncelerinin ürünü olan *Begriffsschrift*'i, 1879'da yayımlamıştır. Düşüncelerin büyük oranda Lotze ve Trendelenburg'tan alındığı bu eserde sunulan yeni mantık türünde, Leibniz ve Kant tamamen dönüştürülmüştür. Eser, 88 sayfalık bir kitap olmasına rağmen, Frege'nin muhtemelen en önemli ve kalıcı etkiye sahip çalışmasıdır.³⁴² Bu eser, Frege'nin sonrasında aritmetiğin temelleri ve anlam sorununa ilişkin yazdığı makalelerine ters düşmektedir. Aslında, onun mantık alanında gerçekleştirmiş olduğu yeniliklerden pek çoğu, bu yenilikleri idrak ederek Frege'nin orijinalitesinin değerlendirmenin zorlaşacağı çağdaş mantığın bünyesine sağlam bir biçimde dâhil edilmiştir. *Begriffsschrift*'te geliştirilmiş olan mantık sistemi, önceki bütün mantık biçimlerinden kökten farklıdır. Frege'nin özellikle geleneksel kıyas teorisinden neredeyse hiçbir şey almadığını ve tedbirli bir biçimde yalnızca Boolecü cebirden faydalandığını görüyoruz.³⁴³

Frege'nin mantığının, iki bin yıldan fazla bir süre etkili kalmayı başarmış olan Aristotelesçi mantığın egemenliğini sona erdirdiği kabul edilmektedir. Dolayısıyla, post-Aristotelesçi mantığın, Frege'yle başladığı savunulmuştur. Sluga'ya göre, Frege, Aristoteles'in sisteminin egemenliğini sona erdirerek, yüzyıllar önce Galileo'nun Aristotelesçi fiziği yıkmasıyla başlattığı süreci tamamlamıştır. *Begriffsschrift*, mantık alanında, bir dönüm noktasına işaret etmektedir.³⁴⁴ Bochenski'nin ifade ettiği gibi, kitabın önemi yalnızca Aristoteles'in *Birinci Analitik*'i ile kıyaslanabilir.³⁴⁵

³⁴¹ Carl, *a.g.e.*, s. 8.

³⁴² Sluga, *a.g.e.*, s. 65.

³⁴³ Sluga, *a.g.e.*, s. 65.

³⁴⁴ Sluga, *a.g.e.*, s. 65.

³⁴⁵ Bochenski'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 65.

17. yüzyılda Bacon, Descartes ve Port-Royal Mantığı'nın temsilcisi Ramus gibi düşünürler, Aristotelesçi mantığın kullanışsız olduğunu öne sürmüşlerdi. Ancak bu düşünürlerin Aristotelesçi mantığa yöneltmiş oldukları eleştirilere rağmen, Aristotelesçi mantık, felsefe müfredatının bir parçası olarak kalmayı sürdürmüştü, filozofların epistemolojik ve metafiziksel kavramlarını şekillendirmeye devam etmiştir. Aristotelesçi mantık, töz ve ilinek metafiziğine destek sağlamış ve sıklıkla “ideler teorisi” olarak adlandırılan bir bilgi teorisini makul hale getirmiştir. 17. Yüzyıldan itibaren Aristotelesçi mantık değiştirilmeye ve bazı eklemeler yapılmaya başlanmasına rağmen, 19. Yüzyıl'a kadar hiçbir radikal reform gerçekleştirilmemiştir. Böylesi bir reforma doğru ilk adımlar yüzyılın ortasında Boole ve diğer mantıkçılar tarafından atılmıştır. Ancak, netice itibarıyla, onların girişimleri, yalnızca matematik aracılığıyla Aristotelesçi kavram mantığının aydınlatılması anlamına gelmekteydi ve böylesi bir girişim de, daha sonrasında Frege'nin gerçekleştireceği, kökten yeniden yapılandırmaya yol açmamıştır.³⁴⁶

Frege'nin mantığı ile Aristoteles'in mantığı arasında çok önemli farklar olmasına rağmen, her iki mantık biçiminde de geçerli çıkarımların sistematik sunumları yapılmış, yargıların formel yapısının izahı verilmiş ve kavram oluşturma problemiyle ilgilenilmiştir; dolayısıyla her iki mantık sistemini meşru sistemler olarak düşünmekte herhangi bir sakınca yoktur. Her şeyden evvel, gerek Aristoteles gerekse de Frege, mantığın öncelikli olarak çıkarımların değerlendirilmesiyle ilgili olduğu ve bir çıkarımın geçerliliği sorununun objektif olgu sorunu olduğunda uzlaştıklarını görürüz. Nitekim Aristoteles, *Birinci Analitikler*'de şöyle der:

Kıyas bir sözdür ki kendisinde, bazı şeylerin konulmasıyla, bu verilerden başka bir şey, sadece bu veriler dolayısıyla gerekli olarak çıkar. Sadece bu *veriler dolayısıyla* derken sonucun elde edilmesinin onlarla olduğunu söylemek istiyorum, şimdi de *sonucun elde edilmesi onlarla olur* deyimi ise yabancı hiç bir terimin, gerekli sonucu elde etmek için fazla olarak gerekmediğini ifade eder.³⁴⁷

Burada mantık, bir ifadenin zorunlu sonuçlarını belirleyen ve böylece onun nesnel içeriğini belirleyen bir araç olarak anlaşılır. Frege ise, bu amaç için, *Begriffsschrift*'i tasarlamıştır. Frege, *Begriffsschrift*'in başlangıcında, matematiksel doğrulukların statüsünün ne olduğunu sorar:

³⁴⁶ Sluga, *a.g.e.*, s. 65-66.

³⁴⁷ Aristoteles. (1996). *Organon III: Birinci Analitikler* (çev. H. Ragıp Atademir). Ankara: M.E.B. Yayınları, s. 5.

Şimdi bu soruna yöneldiğim zaman... öncelikle bütün tikellerin ötesine geçen düşüncenin yasalarına dayanarak, yalnızca çıkarımlar aracılığıyla aritmetikte ne kadar uzağa gidilebileceğini belirlemem gerekmektedir... Sezgisel olan hiçbir şey fark edilmeden giremesin diye, her şey boşluktan ari olan çıkarım zincirini korumaya bağlı olmalıdır.³⁴⁸

Frege, iki önemli noktada, Aristotelesçi mantığın ötesine geçmeyi başarmıştır. O, ilk olarak, matematiksel söylemden başlayarak, aritmetiğin karakteristik çıkarımlarının Aristoteles'in kıyas ilkeleri açısından tatmin edici bir biçimde analiz edilemeyeceğini fark etmiştir. İkinci olarak da, Frege, bir ifadenin kavramsal içeriğinin genellikle gündelik dilde kusurlu olarak temsil edildiği sonucuna ulaşmıştır. Frege, dilin yetersizliğini bir engel olarak gördüğünü ve bu noksanlığın üstesinden gelmek için *Begriffsschrift*'i geliştirmeye yöneldiğini söylemiştir. Frege, 1919'de yazdığı ve ancak ölümden sonra yayımlanmış olan bir makalesinde de, geriye dönük olarak, matematikle başladığını, bu bilime daha iyi bir temel sağlamayı en acil ihtiyaç olarak gördüğünü, ancak dilin mantıksal olarak mükemmel olmamasından dolayı, böylesi araştırmalara engel teşkil ettiğini ve bu zorluğun üstesinden gelmek için kavramsal bir notasyon kurduğunu ve bu yolla da matematikten mantığa geçtiğini söylemiştir.³⁴⁹

Bu noktada sorulması gereken sorulardan birisi, bu hareket noktası ile bu girişimin varış noktasının birbiriyle nasıl ilişkilendirileceğidir. Öncelikle birinci aşamayı yani matematikten “kavramsal notasyona” geçişi düşünelim. Frege, *Begriffsschrift*'in Önsöz'ünde, bütün doğrulukları, gerekçelendirilmelerine göre, yalnızca mantık aracılığıyla oluşturulabilen doğruluklar ve empirik öncüllere dayanan doğruluklar olarak ikiye ayırarak, aritmetiğin yargılarının bu iki doğruluk türünden hangisine ait olduğu sorununu düşünürken, yalnızca bütün tikelleri aşan düşünce yasalarına dayanan dedüksiyon aracılığıyla aritmetiğin nereye kadar türetilebileceğini araştırmak zorunda olduğunu öne sürmüştür.³⁵⁰ Bu soruyu yanıtlamak için, açık ve tam bir dedüktif çıkarım teorisine gereksinim vardır ki bu teori aracılığıyla “boşluktan ari bir çıkarım zinciri” oluşturulabilir.³⁵¹ “Bu ihtiyaçtan ortaya çıkan ‘kavramsal notasyon’ fikri burada sunulmuştur. Frege, *Begriffsschrift*'in ilk amacının, her şeyden evvel, “bir çıkarım zincirinin geçerliliğini en güvenilir tutumla” test etmeyi sağlamak, “fark edilmeden yavaşça içeri süzölmeye çalışan her ön varsayımı” fark edilir kılmak ve “ön kabullerin

³⁴⁸ Frege, *Begriffsschrift*, s. 5.

³⁴⁹ Frege, *Posthumous Writings*, s. 253.

³⁵⁰ Frege, *Begriffsschrift*, s. 5.

³⁵¹ Carl, *a.g.e.*, s. 8; Frege, *Begriffsschrift*, s. 5.

kökenlerini araştırmak için her bir ön kabulün gösterilmesi” olduğunu ifade etmiştir.³⁵² Tamamen kesin bir biçimde kavramsal içeriği ifade etmek için kullanılmış olan bu sembolik notasyon, “saf düşüncenin bir formül dili” olacaktır.

Frege, bu “kavramsal notasyonu” bir “*calculus ratiocinator*”³⁵³ olarak tanımlar. Frege’ye göre, Leibniz’in girişimi, kendi zamanında Boole’ün *An Investigation of the Laws of Thought* başlıklı eseriyle devam etmiş olan “sembolik mantık” geleneğinin başlangıcıdır.³⁵⁴ Ayrıca, ona göre, kendisiyle birlikte bu gelenekte yer alan mantıkçıların amaçları dedüktif çıkarımları gerçekleştirmek için bir hesaplama yöntemi geliştirmektir.³⁵⁵ Ancak, Frege, farklı zamanlarda, kendi “kavramsal notasyonu”nun yalnızca tümdengelimsel bir hesaplama yöntemi olmadığını öne sürer. Bilakis, ona göre, bu notasyon aynı zamanda “Leibnizci *lingua characterica* fikrine yeni bir yaklaşımdır.”³⁵⁶ Frege’nin ilk kez *Begriffsschrift*’te ifade etmiş olduğu “*Lingua characterica*” terimini türeten kişi muhtemelen Alman bilgin Rudolf Erich Raspe’dir. Frege’nin ise bu terimi ya Trendelenburg’un yazmış olduğu bir makalesinden ya da Erdmann’ın derlemiş olduğu Leibniz’in çalışmalarının edisyonundan aldığı sanılmaktadır. Peki, bu terim ne anlama gelmektedir? Her şeyden evvel, Trendelenburg, Leibniz’in *characteristica universalis* kavrayışını, bu buluşun önemine ve düşüncenin gelişimi için göstergelerin kullanılmasına atıfta bulunarak ve diğer taraftan da doğal dillerin eksikliklerine ve sınırlarına dikkati çekerek açıklamaya çalışmıştır.³⁵⁷ Trendelenburg’a göre, duyulabilir ve algılanabilir gösterge, eğer gösterge tasarımı anımsatıyorsa, tasarımın hatırlanması şeklinde, tasarımla birlikte gelişir. Ona göre, tasarımların çağrışımı aracılığıyla gösterge harici bir yolla düşünceleri dizginleyen bir yular haline gelir ve gösterge ile gösterge tarafından gösterilen tasarım içeriği arasında kısmen içsel bir bağ vardır. O halde, “kör alışkanlığa” (*blind custom*) dayanan bir tasarım ile bir ses arasında bir bağa sahibiz ve tasarım “bu göstergeyi mantıksal olarak değil, yalnızca psikolojik olarak giyinmiştir.”³⁵⁸

³⁵² Frege, *Begriffsschrift*, s. 5-6.

³⁵³ Frege’nin, Leibniz’den devraldığı bir terimdir ve Trendelenburg’un yazmış olduğu bir makalesinde bu kavrama değinmiştir. Leibniz bu kavramı sıklıkla *characteristica universalis* kavramıyla birlikte kullanır. Bu kavram, teorik bir evrensel mantık kalkülüsü anlamında kullanılmıştır. Bkz. Frege, *a.g.e.*, s. 6.

³⁵⁴ Frege, *Posthumous Writings*, s. 10-11.

³⁵⁵ Krş. Sluga, H. (1987). Frege Against the Booleans. *Notre Dame Journal of Formal Logic*. 78, s. 81-84; Heijenoort, J. van. (1967). Logic as calculus and logic as language. *Synthese*. 17, s. 324sq.

³⁵⁶ Frege, *Posthumous Writings*, s. 10. Ayrıca krş. Frege, *Collected Papers on Mathematics, Logic, and Philosophy*, s. 242; *Conceptual Notation and Related Articles*, s. 91.

³⁵⁷ Carl, *a.g.e.*, s. 9.

³⁵⁸ Trendelenburg’dan aktaran Carl, *a.g.e.*, s. 9.

Trendelenburg’a göre, bir ses ve bir tasarım arasındaki “psikolojik” ilişki, çağrışım yasasına dayanır. Ancak, ona göre, eğer “göstergenin yapısı ve kavramın içeriği arasında dolaysız bir ilişki varsa, eğer ayırt edilebilir ve ilişkili bir yolla bir kavramın izlerini (*marks*) temsil eden göstergeler keşfedilirse”, o zaman ‘mantıksal’ bir ilişki kurulmuş olur.³⁵⁹ İşte Trendelenburg göstergelerden oluşturulmuş olan bu dile “kavramsal notasyon” demiştir. Doğal bir dilin uylasımsal (konvansiyonel) göstergeleriyle karşılaştırıldığında, “kavramsal notasyon”, “karakteristik bir kavram dili”dir; çok çeşitli doğal dilin aksine, “kavramsal notasyon”, “şeylerin kendisine ilişkin evrensel bir dil”dir.³⁶⁰ Aynı “kavramsal notasyon” fikri, aritmetik formül dilinin “kavramsal notasyon” olduğunu öne sürmüş olan, bu notasyonun olguları bir ses aracılığıyla değil de hemen temsil ettiğini savunmuş olan ve bu notasyonun göstergelerinin, bu göstergelerin içerikleriyle ilişkili olması gerektiğini iddia etmiş olan Frege’de de bulunmaktadır.³⁶¹

Frege, *Begriffsschrift*’te, kendi *Kavramsal Notasyon*’una atıfta bulunarak, şöyle der: “İlk andan itibaren bir içeriğin anlatımını hatırımda tutuyorum. Peşinden koştüğüm şey ilk önce matematik için bir *lingua characterica*’dır, pür mantığı sınırlandıran bir kalkülüs değildir. Ancak içerik, sözel dil tarafından yapılandan daha kesin bir biçimde betimlenmiştir.”³⁶² Matematiği sınırlama, “matematiğin formül diliyle birleştirilmek için uygun olan mantıksal ilişkiler için göstergelere gereksinim duyar ve bu yolla tam bir ‘kavramsal notasyon’ biçimlendirilir.”³⁶³ Bir “kavramsal notasyon” projesi, o halde, tam olarak aritmetik için “*lingua characterica*” kurmaktan çok daha kapsamlı bir çabadır; genel anlamıyla, bu notasyon, her ifadenin nesnel, kavramsal içeriğini belirlemenin araçlarını sağlama amacına sahiptir. Frege böyle bir dilin “geometri, mekanik ve fizik” için de kurulabileceğini düşünmektedir.³⁶⁴

Frege, kendi kavramsal notasyonunun, hem “sözcüklerin insan zihni karşısındaki gücünü kırmayı”, hem de “düşünceyi, yalnızca dilbilimsel ifade araçlarının düşünceye iliştiirdiği şeylerden kurtarmayı” amaç edindiğini söyleyerek bu notasyonu filozoflara tavsiye etmiştir.³⁶⁵ O halde, ona göre bu notasyon, filozoflar için kullanışlı bir araç olabilecek olan

³⁵⁹ Trendelenburg’dan aktaran Carl, *a.g.e.*, s. 9-10.

³⁶⁰ Trendelenburg’dan aktaran Carl, *a.g.e.*, s. 10.

³⁶¹ Frege, *Conceptual Notation and Related Articles*, s. 88-89.

³⁶² Frege, *Posthumous Writings*, s. 12.

³⁶³ Frege, *Posthumous Writings*, s. 14.

³⁶⁴ Frege, *Begriffsschrift*, s. 7; krş. *Conceptual Notation and Related Articles*, s. 89.

³⁶⁵ Frege, *Begriffsschrift*, s. 7.

ve Frege'nin "Mantık"ında çok kapsamlı bir biçimde geliştirilmiş olan *lingua characterica* olarak bir "kavramsal notasyon"dur. Frege, böylesi bir notasyonun amacını açıklamak için Leibniz'den şu alıntıyı yapar: *Lingua characterica*, "konuşulan sözleri değil, ancak düşünceleri gösterir."³⁶⁶ "Mantık", bu göreve, bir cümle tarafından ifade edilmiş olan şeyin mantıksal çekirdeğini farklı tanımlama araçlarını mülhaza ederek girer.³⁶⁷ Bu program öncelikle olumsuzlamadan başlanarak ve sonrasında ise çıkarımlar ve bazen de diğer ikili önerme fonksiyonları tartışılarak bileşik düşünceler düzeyinde yürütülmüştür.³⁶⁸ Genel düşüncelere ilişkin mülhazalar anlam ve gönderim arasındaki ayrımın açıklanmasına zemin hazırlayan argüman ve fonksiyon arasındaki ayrıma ve nicel değişkenlerin tanıtımına yol açar.³⁶⁹

Diğer taraftan, Frege'nin, kavramsal notasyonunu filozoflara tavsiye ederken, bu notasyonun sözcüklerin insan zihni üzerindeki egemenliğini kırdığını ve dilsel ifade araçları aracılığıyla düşünceye bulaştırılmış olan her şeyi bertaraf ettiğini öne sürdüğüne biraz önce değindik. Frege'nin bu iddiaları, onun bütün bir felsefe programını da anlatmaktadır. Zira onun felsefi programını şu şekilde özetleyebiliriz:

- (1) Anlamlı ifadeler, nesnel kavramsal bir içeriğe sahiptir.
- (2) Bu içerik yalnızca gündelik dilde yetersiz bir biçimde temsil edilir.
- (3) Herhangi bir ifadenin kavramsal içeriğinin yeterli ve açık bir anlatımla verilebileceği bir notasyon sistemi tasarlamak mümkündür.

Bu program, görüldüğü gibi, üç boyutlu bir felsefi metodolojidir. Felsefenin görevi, Frege'nin bu programına göre, felsefi olarak ilginç olan ifadelerin nesnel içeriğini belirlemek, onların gündelik dildeki anlatımlarını eleştirmek ve bu ifadeleri yeterli bir dile çevirmektir. Bu aynı zamanda analitik felsefe geleneğinin de uygulamaya çalıştığı metodolojidir. Analitik gelenek, bu işi, Frege'nin programının ana hatlarını benimseyip bu programın detaylarını yeniden düzenleyerek gerçekleştirmiştir.

³⁶⁶ "Peindre non pas les paroles, mais les pensées." Frege, *Posthumous Writings*, s. 13.

³⁶⁷ Frege, *Posthumous Writings*, s. 6.

³⁶⁸ Krş. Frege, *Posthumous Writings*, s. 151; "Compound Thoughts", s. 55 dipnot.

³⁶⁹ Krş. Frege, *Posthumous Writings*, s. 187 dipnot; 254-6.

Frege, *Begriffsschrift*'in yayımlanışının ardından terminolojide ve içerikte bazı değişiklikler yapmış olsa da, onun “Mantık”ının genel yapısı aynı kalmıştır. İlk kez *Begriffsschrift*'te, matematiğin alanıyla sınırlandırılmamış olan “*lingua characterica*”nın taslağını verme amacını çok kapsamlı ve felsefi bir yolla ele almada zaman geçtikçe mesafe kat edilmiştir. *Logical Investigations*'da, “*lingua characterica*”, son haline getirilmiştir. Frege'nin *Logical Investigations*'da ve özellikle de onun ilk makalesi olan “The Thought”ta, kat etmiş olduğu mesafeyi anlayabilmek için Frege'nin çağdaşlarının “Mantıkları”na göz atmak gerekmektedir.

2.1.2. Frege'nin Çağdaşlarının Mantık Anlayışları

19. yüzyılın son çeyreğinde Alman filozoflarının mantık hakkında eserler yazma konusunda hevesli olduklarını görüyoruz. Lotze, Sigwart, Wundt gibi filozoflar çeşitli baskıları yayımlanmış olan mantık kitapları yazmışlardır. Frege'nin kullanmış olduğu anlamda “mantık”, yerleşik bir felsefi türe (*genre*) atıfta bulunmaktadır.³⁷⁰ Alman filozofların mantığa olan genel ilgisini anlamak için yalnızca Zeller'in 1862'de sunduğu ve 1877'de yayımlamış olduğu etkili makalesi “On the Significance and the Task of Epistemology”yi dikkate almak yeterli olabilir. Bu makale, başlığının gösterdiği gibi, epistemolojiyle ilgili olsa da, aslında o zamanlar geçerli olan terimin özel anlamıyla mantıkla ilgilidir. Zeller, iki farklı mantık nosyonunu –daha eski olan mantık nosyonu “düşünmenin biçimleri ve yasaları” hakkında açıklama yapmalıdır ve aslında “düşünme etkinliği” ile ilişkilidir ve diğer mantık nosyonu ise Hegel ve takipçileri tarafından savunulmuş olan, yalnızca düşünce biçimlerine ilişkin bilgi değil, aynı zamanda gerçekliğin bilgisi olmak zorunda olan ve de [...] yalnızca mantık değil, aynı zamanda metafizik olmak zorunda olan bir kavramdır- karşılaştırarak başlar.³⁷¹ Zeller mantığın formel karakterine kesin bir biçimde işaret ederek diğer mantık kavramsallaştırılmasına karşı çıkar. Mantık, “düşüncelerimizin genel formlarıyla” ilişkilidir ve gerçek kavramı, yalnızca “insanın zihinsel etkinliğinin bir olgusu olarak düşünceye” atıfta bulunduğu ölçüde “gerçek” ile ilişkilidir.³⁷² Dolayısıyla, mantığı metafizik ve ontolojiden ayırmak ve bunun yerine onu epistemolojiyle ilişkilendirmek gerekir. Zira düşüncemizin biçimlerinin “gerçek önemi”, “gerçekliğin bilgisi” için ön koşullar oluşturmadaki rolüne bağlıdır ve dolayısıyla mantık, “gerçekliğin herhangi bir betimsel araştırmasına ilişkin bilimsel bir

³⁷⁰ Krş. Frege, *Conceptual Notation and Related Articles*, s. 106 dipnot.

³⁷¹ Zeller'den aktaran Carl, *a.g.e.*, s. 11-12.

³⁷² Zeller'den aktaran Carl, *a.g.e.*, s. 12.

metodolojidir” ve “insanın bilişsel etkinliklerinin biçimleri ve yasalarıyla” ilişkilidir.³⁷³ Zeller, öncelikli olarak yönelinmesi gerektiğini düşündüğü Kant’ın bilgi teorisine başvurur.³⁷⁴

Mantığın bir düşünce teorisi olması ve düşüncenin bilimsel bilgiyle çok yakından ilişkili olması, 1870’lerde yürütülen mantık ve psikoloji arasındaki ilişkiye dair tartışmaların temel konularıdır. Bir düşünme teorisi olarak mantık, bilişsel psikolojiye ait görünmektedir ve mantıksal yasalar da, o halde, düşünmenin betimsel yasaları olarak ele alınmaktadır. Zeller tarafından önerilen mantık ve epistemoloji ilişkisi, yalnızca Hegel (ve bu görüş Frege’nin çağdaşı, mantığın metafizikle birleşmiş bir sistem olduğunu savunmuş olan Kuno Fischer tarafından da paylaşılmıştır) tarafından benimsenen görüşe karşı değildir;³⁷⁵ aynı zamanda mantık ve psikoloji arasındaki keskin çizgiyi çizmeyi olanaklı hale getirmektedir. O halde, bir taraftan “mantık içerisinde psikolojinin tahrip edici hücumundan” korunmak ve diğer taraftan metafiziksel çıkarımlardan mantığı kurtarmak için bilimsel bilgiye yol açan düşünce türlerinin izahının yapılması gerekir.³⁷⁶ Bu akıl yürütme türünün en iyi örneklerinden birisi, Wilhelm Wundt’un mantık hakkındaki görüşlerinde bulunmaktadır.³⁷⁷

Wundt *Logik* başlıklı eserinde şöyle der: “Bilimsel mantık, hakikatin araştırılması alanında iş gören bu düşünme yasalarını dikkate almak zorundadır.”³⁷⁸ Wundt bu eserin sonraki baskılarında, bilimsel bilgi alanında işlev gören düşünce yasalarından bahseder. Bu bilimsel mantık tanımı iki amaca sahiptir: İlk olarak, mantığın psikolojiyle olan ilişkisinin analizi anlamına gelir: “psikoloji, düşünce akışımızın esasında nasıl gerçekleştiği hakkında bizi bilgilendirirken, mantık, bu akışın bilimsel bilgi haline gelmek için nasıl gerçekleşmesi gerektiğini keşfedecektir.”³⁷⁹ İkinci olarak, bu tanımda mantığın diğer bilimlerle olan ilişkisinin açıklandığı varsayılır: “Bilimler, her biri kendi alanında, genel sonuçlara ulaşmayı amaçlarken, mantık bu araştırmaya uygulanmış olan düşünme yöntemleri için evrensel olarak geçerli kuralları keşfetmeye çalışır.”³⁸⁰ Mantık, psikolojiden farklıdır, çünkü o, “etikle karşılaştırılabilir bir biçimde, normatif bir bilimdir”

³⁷³ Zeller’den aktaran Carl, *a.g.e.*, s. 12.

³⁷⁴ Zeller’den aktaran Carl, *a.g.e.*, s. 12.

³⁷⁵ Fischer’den aktaran Carl, *a.g.e.*, s. 12.

³⁷⁶ Frege, *The Basic Laws of Arithmetic*, s. 12.

³⁷⁷ Carl, *a.g.e.*, s. 12.

³⁷⁸ Wundt’tan aktaran Carl, *a.g.e.*, s. 12.

³⁷⁹ Wundt’tan aktaran Carl, *a.g.e.*, s. 12-13.

³⁸⁰ Wundt’tan aktaran Carl, *a.g.e.*, s. 13.

ve o bilimlerin metodolojik kurallarına ilişkin bir teori olması bakımından bilimlerden ayrılır.³⁸¹

Mantık, düşüncenin özel bir türüyle ilgilidir; onun normatif karakteri bu düşünce türünün yönelmiş olduğu amaçtan –bilimsel bilgidен- türetilmiştir. Bu ne tür bir düşüncedir? Mantık, evrensel geçerlilik ve kesinlik karakterlerine sahiptir ve biz ona ilişkin bilgiye “içsel tecrübe” aracılığıyla sahip oluruz.³⁸² Psikolojik yasalar genellikle düşünce akışımızı yönetirken, düşünceye ilişkin mantıksal yasalar, “düşüncemizde kesin ve evrensel olarak geçerli olan şeyleri belirleyen kurallardır.”³⁸³ Mantıksal yasalar, o halde, psikolojik yasalardan çok daha sınırlı uygulama kapsamına sahip yasalardır. İşte bundan dolayıdır ki Wundt, “düşünmeye ilişkin mantıksal yasaların bizim gerçek düşünme alanımız içerisinde psikolojik yasalardan tamamen ayrılamayacağını” ve “psikolojik düşünmenin, dolayısıyla, her zaman mantıksal zorunluluk atfettiğimiz düşünme edimlerini içeren çok daha kapsamlı biçim olarak kaldığını” iddia eder.³⁸⁴ Psikolojik yasalar ve mantıksal yasalar düşünmenin betimsel yasalarıdır, mantıksal yasalar çok daha sınırlı bir uygulama alanına sahip olsa da mantıksal yasaların neden normatif olmaları gerektiği açık değildir.³⁸⁵

Wundt şu açıklamayı önerir:

[Mantık yasalarının] normatif karakteri, düşünmeye ilişkin psikolojik bağlantılarından bazısının kesin ve evrensel olarak geçerli olduğu olgusuna dayanır. Yalnızca bu yolla, normatif karakter, kendi kesinlik ve evrensel geçerlik koşullarını sağladığı düşünme gereksinimini bizim için olanaklı hale getirir.³⁸⁶

Mantıksal yasalar, mantıksal düşünmenin betimsel yasalarıdır. Düşünmenin böyle bir biçiminin olması, “içsel deneyim” tarafından oluşturulmuş bir olgudur. Böyle bir düşünme biçimi için geçerli olan yasaların normatif karakteri, düşünmenin, genellikle, bu yasaları sağlama gereksinimi tarafından oluşturulmuştur. Bu yasalar kendi içlerinde normatif değildir; daha ziyade, onların normatif karakteri düşünmenin genellikle mantıksal olması ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Bu ihtiyaç dolayısıyladır ki mantıksal yasalar normlar haline gelirler. Ayrıca söylenebilir ki mantıksal düşünme bir model ya da

³⁸¹ Wundt’tan aktaran Carl, *a.g.e.*, s. 13.

³⁸² Wundt’tan aktaran Carl, *a.g.e.*, s. 13.

³⁸³ Wundt’tan aktaran Carl, *a.g.e.*, s. 13.

³⁸⁴ Wundt’tan aktaran Carl, *a.g.e.*, s. 13.

³⁸⁵ Heidegger, “mantık ve onun normatif karakterinin aslında psikoloji alanı içerisinde kaldığını” iddia eder. Ancak gerçek zorluk, daha ziyade, betimsel bir psikolojinin normları oluşturduğunun varsayılmasıdır.

³⁸⁶ Wundt’tan aktaran Carl, *a.g.e.*, s. 13.

paradigma olarak alınmıştır ve bu yolla bu düşünme biçimini yöneten yasalar, düşünmenin diğer biçimleri için kural koyucu olacaktır. Bu yasaların bu kural koyucu role sahip olabilmeleri ya da sahip olmaları, mantıksal yasaların Wundt'un "mantıksal düşünme" olarak adlandırdığı düşünme biçiminin betimsel yasaları olduğu gerçeğiyle de tutarlıdır.³⁸⁷

Theodor Lipps ise, "The Task of Epistemology and Wundt's Logic" başlıklı makalesinde, Wundt'un mantıksal yasaların normatif olduğu iddiasını eleştirmiştir. O, güçlü bir formül olan "düşünme etiği olarak değil de, fizik olarak mantık"ı kullanmış ve iki farklı norm türünü birbirinden ayırmıştır: kural koyucu (*prescriptive*) normlar ve doğanın yasaları olan "doğa normları".³⁸⁸ Ona göre, mantıksal yasalar kural koyucu değildir, çünkü onlar "otoriter istençlerin" bazı türlerinin sonucu değildir.³⁸⁹ O halde, onlar düşünmenin doğasının yasaları mıdır? Lipps, mantıksal yasaları, "şayet doğru bir şekilde düşünülecekse, kendileri uyarınca yol alınmak zorunda olunan kurallar" olarak alarak bu soruya olumlu bir cevap vermeyi denemiştir. Çünkü o, ancak ve ancak "düşünmenin doğasının gerektirdiği" şekilde, "düşünmenin özel yasalarına göre" düşünülürse, doğru şekilde düşünüleceğine kanaat getirmiş ve mantıksal yasaları düşünmenin doğasının yasalarıyla özdeşleştirmeye çalışmıştır.³⁹⁰ Lipps, dolayısıyla, mantığın düşünmenin fiziğinden başka bir şey olmadığı düşüncesini öne sürmüştür. Onun hatırında tuttuğu şey, onun mantığın "psikolojik bir bilim" olduğu iddiası mülahaza edilerek berraklaştırılabilir.³⁹¹ Lipps bu konuda şu iddiada bulunmuştur: "Düşüncenin tutarlılığı da karar verilmek zorunda olunan bir şey değildir, ancak daha ziyade aynı düşüncenin evetlenmesinin ve değillenmesinin birbiriyle tutarsız olduğunu düşünen zihnin esas özelliğidir."³⁹² Görüldüğü gibi, etik olarak mantık ya da düşünmenin fiziği olarak mantık arasındaki tercih, dolayısıyla, düşünme ve doğru düşünme özdeşleştirilerek ve düşünen zihnin özelliklerine atıfta bulunma yoluyla, düşünmenin bu türünü yöneten yasalar tanımlanarak yapılmıştır. Wundt'un, mantığı, psikolojiden ayırma fikri kabul görmemiştir, ancak "düşünen zihnin özellikleri" ya da "düşünceye özgü olan şeyin", düşünme ve doğru

³⁸⁷ Carl, *a.g.e.*, s. 13-14.

³⁸⁸ Lipps'ten aktaran Carl, *a.g.e.*, s. 14.

³⁸⁹ Lipps'ten aktaran Carl, *a.g.e.*, s. 14.

³⁹⁰ Lipps'ten aktaran Carl, *a.g.e.*, s. 14.

³⁹¹ Lipps'ten aktaran Carl, *a.g.e.*, s. 14.

³⁹² Lipps'ten aktaran Carl, *a.g.e.*, s. 14.

düşünme arasında kıyaslanabilir bir ayırım yapmaya izin verdiğini düşündürecek hiçbir kanıt verilmemiştir.³⁹³

Christoph Sigwart ise, 1880’de yayımlamış olduğu “Logische Fragen” başlıklı makalesinde, Wundt’un, mantığı, psikolojiden ayırma fikrini benimsemiştir. Ona göre, mantık, normatif bir bilim ve “düşünme etiği” olmak zorundadır ve dolayısıyla da mantıksal ve psikolojik araştırmalar arasında bir ayırım yapılmalıdır. Sigwart’ın bu konumu benimsemesi şaşırtıcıdır, zira o şu iddiayı öne sürerek başlamıştır:

Uzun süreden beri, mantık bilimlerinin yeniden inşasına duyulan ihtiyaç fark edilmiştir ve son yıllarda bu farkındalık mantığa ilişkin çok daha kapsamlı yaklaşımların ortaya çıkmasına yol açmıştır, bütün bu yaklaşımlar ekol-mantığının istenilen düzeyde olmayan geleneğinden yüz çevirme ve bu yolla gerçekten kullanıma sokulan bilimsel yöntemlerin kapsamlı bir dayanağını vermek için bilişsel süreçlerin doğrudan araştırılmasına doğru yönelme amaçlarını paylaşırlar.³⁹⁴

Peki, doğrudan bilişsel süreçlerin araştırılması düşünme etiğine nasıl neden olabilir? Sigwart, ilk kez 1873 yayımlanmış ve 1888’de yeniden basılmış olan *Logic* başlıklı eserinde, “fizik olarak mantık ya da düşünme etiği olarak mantık” seçeneklerinin bulunmadığı bir yolla mantığa yaklaşmaya çalışmıştır. O, mantığın, “zorunlu olarak takip edilmesi gereken düşüncenin yasaları ve doğal formlarını” oluşturması gerektiğine katılır, ancak bunun mantığın görevini tamamladığını, çünkü onun düşünme etiği değil de, fizik olmayı amaçladığı” görüşünü ise reddeder.³⁹⁵ Mantık, “insan düşüncesinin ve bilgisinin normlarına ilişkin bir öğreti” olarak tanımlanabilir, ancak bundan, “bu normların, onlar tarafından düzenlenmiş olan doğal güçler ya da fonksiyonlar hakkındaki araştırma temelinden tamamen farklı bir yolla kabul edildiği” sonucu çıkmaz.³⁹⁶ Argümanın bu çizgisinden, onun “normatif kurallar ya da betimsel yasalar olarak mantıksal yasalar” arasında bir seçim yapmaktan kaçındığı ve zorunluluk ve evrensel geçerlik vasıtasıyla karakterize edilen bir düşünme modu gibi bir şeyin bulunduğu varsayımına dayandığı anlaşılmaktadır.³⁹⁷ Mantıksal yasalar bu düşünme biçimini yönetir ve bu yasalar, “mantıksal düşünme” olarak adlandırılan şeyi sağlayan edimleri, yani “bütün zihinsel işlemler” için normatif emirler olarak işlev görürler.³⁹⁸ Başka bir deyişle, “düşünme”

³⁹³ Carl, *a.g.e.*, s. 14.

³⁹⁴ Sigwart’tan aktaran Carl, *a.g.e.*, s. 14.

³⁹⁵ Sigwart, C. (1895). *Logic* (trans. Helen Dendy). London: Swan Sonnenschein & Co, § 4.4.

³⁹⁶ Sigwart, *a.g.e.*, § 4.4.

³⁹⁷ Sigwart, *a.g.e.*, § 1.6.

³⁹⁸ Krş. Sigwart, *a.g.e.*, § 1.9.

terimi, bir taraftan, özellikle mantıksal yasalar tarafından yönlendirilen bir şey olarak karakterize edilen bir etkinliği ya da süreci, ancak diğer taraftan da, doğal düşünme süreçleriyle özdeşleşen bir etkinliği ifade eder.³⁹⁹

Wundt, “Logische Streitfragen” [1882] başlıklı makalesinde, bu eleştirilere yanıt vermiş ve ağırlıklı olarak da Lipps tarafından öne sürülen mantığın “düşünmenin fiziği” olduğu iddiasıyla ilgilenmiştir. Wundt, bu iddiaya “tamamen katılmıştır”, ancak bu iddianın normatif bir bilim olarak mantık fikrini dışlamadığını ifade etmiştir.⁴⁰⁰ Wundt, Lipps’in doğru düşünme nosyonuna, düşünmemizin, betimsel yasalar tarafından yönetilen düşünmemizin varlığıyla çatışan herhangi bir şeyden etkilenmediği ölçüde betimsel yasalar ve “düşünmenin doğasının yasaları” olan kurallar tarafından yönetiliyor olarak atıfta bulunur. Wundt, bu düşünme biçimini, “mantıksal düşünme” olarak adlandırdığı şeyle özdeşleştirir ve dolayısıyla, iddia edilebilir ki bu yasalarca düzenlenmiş olan düşünme, kendi başına, düşünmeyi yanlış hale getirebilecek olan bütün bu psikolojik kargaşalara karşıt olarak kesin normlara neden olur.⁴⁰¹ “Doğru düşünme” olarak tanımlanan böylesi bir düşünme biçiminin olduğu gerçeği, doğru ya da yanlış olabilen düşünme normlarını oluşturur. Bu, Wundt’un, “düşünmenin psikolojik yasalarının mantıksal yasalara nasıl neden olduğunu” belirtirken nasıl anlaşılacak istediğini gösterir.⁴⁰² Ancak, Wundt’un normatif olanın empirik kaynağı olarak tanımladığı şey, gerçekten, düşünmenin farklı biçimleri için mantıksal yasaların sahip olduğu farklı roller aracılığıyla tanımlanmış olan düşünmeyi mülahaza etmenin farklı bir yolundan başka bir şey değildir.⁴⁰³

Velhasıl, mantığa ilişkin bu düşünceler on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde Alman filozoflar tarafından paylaşılmış ve adı zikredilmiş bütün yazarlar, Zeller’in metafiziksiz bir mantık talebini benimsemişlerdir. Wundt ise, “metafiziksel mantık” fikrine karşı çıkmıştır, çünkü bu mantık, görevi “bilimsel bilginin temellerini ve yöntemlerini kurmak” olan “bilimsel mantığın” gereksinimlerini karşılamaz.⁴⁰⁴ “Bilimsel mantık”, bir bilimler mantığıdır ve epistemolojik ve metodolojik mülahazalar ile mantığın bu bağlantısından dolayı, salt bir formel mantık beklentilerine cevap veremez. Sigwart, “ekol-mantığının” yerine “düşünme süreçlerine ilişkin doğrudan araştırmaların” geçmesi gerektiğini öne

³⁹⁹ Carl, *a.g.e.*, s. 14.

⁴⁰⁰ Wundt’tan aktaran Carl, *a.g.e.*, s. 15.

⁴⁰¹ Wundt’tan aktaran Carl, *a.g.e.*, s. 16.

⁴⁰² Wundt’tan aktaran Carl, *a.g.e.*, s. 16.

⁴⁰³ Carl, *a.g.e.*, s. 16.

⁴⁰⁴ Wundt’tan aktaran Carl, *a.g.e.*, s. 16.

sürer;⁴⁰⁵ Wundt, “düşünme sanatı öğretisini”, düşünme biçimleri ve “bilişsel davranışımız” arasında bir ilişki kurmak için, “edimsel bilginin doğasına” ilişkin bir analize kadar genişletmek istemiştir;⁴⁰⁶ Lipps ise, “formel mantığın epistemolojinin bütün temel sorunlarını göz önünde bulundurması gerektiğine” vurgu yapmıştır.⁴⁰⁷ Dolayısıyla, onların hepsinin Zeller’in mantığa “epistemolojik bir dönüş” için yapmış olduğu çağrıya kulak verdiklerini söyleyebiliriz. Metafiziksiz mantık, epistemolojili bir mantıktır.

Bu durum, mantıksal yasalara ilişkin verilmiş yorumlar açısından bazı sonuçları da beraberinde getirmiştir. Bir düşünme teorisi olarak mantığa ilişkin geleneksel bir tanıma göre, mantığın yasaları düşüncenin yasaları idi. Metafiziksel problemlerin ele alınması istenilmediğinden dolayı, düşüncenin doğruluğu ve geçerliliği, bilinebilen doğadan ve var olduğu kabul edilen dış dünyanın gerçekliğinden bağımsızdır.⁴⁰⁸ Septisizmin reddedilmesi, çözülmek istenmeyen ya da istenemeyecek metafiziksel bir problem olarak ele alınmayacaktır. Düşünme, “zorunluluğun farkındalığı” tarafından ayrımsanmıştır ve bu farkındalık “düşüncemizin evrensel geçerliğinin kesinliğinin temeli”ni teşkil eden bir farkındalıktır.⁴⁰⁹ Eğer düşünme esasında zihinsel bir olay ya da süreç ise, düşünmenin yasalarını, zihinsel olayların düzenli dizilimini tanımlayan diğer yasalardan nasıl ayırt edileceği problemi ortaya çıkacaktır. Daha önce bahsetmiş olduğumuz ‘epistemolojik dönüş’ bir çözüm yolu sağlıyor görünür. Lotze, doğru ve yanlış arasındaki ayrıma atıfta bulunmuştur; Sigwart ise hatanın olanağına atıfta bulunmuştur. Wundt ise “düşünme” olarak adlandırılan ve mantıksal yasalarca yönlendirilen zihinsel işlemler ile psikolojinin özel ilgisi olan işlemler arasında bir ayrım yapmak için bilgiye atıfta bulunmuştur.⁴¹⁰ Mantığı psikolojiden ayırma sorunu, epistemolojiyle çok yakından ilişkili olan bir mantık fikrinin doğrudan sonucudur.⁴¹¹

Şimdi, Frege’nin, çağdaşlarının görüşleri karşısında, öne sürmüş olduğu düşüncelerine bakabiliriz. Frege’nin, Sigwart’ın ve Wundt’un *Mantık* başlıklı kitaplarını okumuş olduğu bilinmekte;⁴¹² ancak onun Wundt tarafından başlatılmış olan mantıksal yasalara ilişkin tartışmaya aşina olup olmadığı ise bilinmemektedir. Frege’nin 1882’de yayımlanması için

⁴⁰⁵ Sigwart’tan aktaran Carl, *a.g.e.*, s. 16.

⁴⁰⁶ Wundt’tan aktaran Carl, *a.g.e.*, s. 16.

⁴⁰⁷ Lipps’ten aktaran Carl, *a.g.e.*, s. 16.

⁴⁰⁸ Carl, *a.g.e.*, s. 17.

⁴⁰⁹ Sigwart’tan aktaran Carl, *a.g.e.*, s. 17.

⁴¹⁰ Carl, *a.g.e.*, s. 17.

⁴¹¹ Carl, *a.g.e.*, s. 17.

⁴¹² Veraart’tan aktaran Carl, *a.g.e.*, s. 17.

“Boole’s Logical Calculus and the Concept-Notation” başlıklı makalesini göndermiş olduğu bir dergide, Wundt ve Sigwart’ın makaleleri yayımlanmıştır.⁴¹³ Frege’nin bu dergiyi düzenli olarak takip ettiği öne sürülebilir, çünkü Frege bu dergide yayımlanmış bir makaleye atıfta bulunmuştur.⁴¹⁴ Ancak gerçekten göz önünde bulundurulması gereken, Frege’nin bu tartışma konusunu, mantığa ilişkin kendisinin ilk taslağında da irdelenmiş olduğu gerçeğidir. Bu taslakta, Frege, mantığın “psikolojiden farklı, etikle ilişkili” olduğunu öne sürer,⁴¹⁵ o, *Grundgesetze*’nin önsözünde de, mantığa ilişkin tartışmaya değinir.⁴¹⁶ Dolayısıyla, Frege’nin kendi zamanının filozoflarının mantık kitaplarında tartışılmış olan problemlerle kendi “Mantığında” ilgilenmiş olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Frege’nin “mantık” dediği şey, onun keşfetmiş olduğu bir takım mülahazalar ya da bir teori değildir, ancak daha ziyade onun zamanında mantık olarak adlandırılmış olan şeyde işlenmiş olan konulara atıfta bulunur.⁴¹⁷

Begriffsschrift’in önsözünde, Frege “bilimsel bir hakikati kabul etmeye” ilişkin bir tartışmayla başlar ve kendi “Mantığı”nın ilk taslağı olan bu eserde, böylesi bir kabul etmeye ilişkin şu analizi yapmıştır: “Bilimsel çabanın amacı hakikattir. Bir şeyi içten bir şekilde kabul ederek bir yargıda bulunuyoruz ve onları dile getirerek bir bildirimde bulunuyoruz. Doğru olan, onu kabul etmemizden bağımsız bir biçimde doğrudur. Hatalar yapabiliriz.”⁴¹⁸ Frege, daha sınırlı bir biçimde, “bilimsel çabayla” ilgilenmiştir: Frege hakikate olan ilgimizi ve bildirim yoluyla da hakikatin dilsel temsillerini gözden geçirir. Ona göre, hakikate olan ilgimiz yargıları meydana getirir ki bu yargılar aracılığıyla bir şey doğru olarak kabul edilir ve yargılar bildirimsel cümlelerin kullanımı aracılığıyla ifade edilir. Frege yalnızca bir temel noktayla ilgilenir: bir şeyi doğru olarak kabul etmek, onu doğru yapmaz. Yargılar doğrulukları oluşturamaz. Bu iddianın gerekçelendirilmesi kısa, ancak kesindir: “Hata yapabiliriz.” Bir şeyi doğru olarak kabul ederken hata yapabiliriz, ancak yanılı bir şeyin sırf doğru alınması yüzünden doğru olmadığı için bizim için bir olasılıktır. Hata olasılığı, dolayısıyla, her yargının karakteristik özelliğini ifşa eder: Doğru olan, onun böyle olduğunu kabul etmemizden bağımsız olarak doğrudur. Herhangi bir yargı hususunda, doğru olarak alınmış olan şeyin gerçekten doğru olup olmadığı sorunu ortaya çıkabilir. Bir kişinin nasıl bir yargıda bulunduğunu açıklamak, yargının neden doğru

⁴¹³ Frege, *Posthumous Writings*, s. 9.

⁴¹⁴ Frege, *a.g.e.*, s. 49 dipnot.

⁴¹⁵ Frege, *a.g.e.*, s. 1.

⁴¹⁶ Frege, *The Basic Laws of Arithmetic*, s. 12.

⁴¹⁷ Carl, *a.g.e.*, s. 17-18.

⁴¹⁸ Frege, *Posthumous Writings*, s. 2.

olduğunu açıklamak değildir. Frege, bir yargıyı mülahaza etmenin iki farklı yolunu birbirinden ayırarak, yukarıdaki görüşü hesaba katmıştır. Frege şöyle yazar:

Yargılarımızın zemini, bizim onu doğru kabul etmemizi gerekçelendirebilir; ancak bu zemin yalnızca bizim bir yargıda bulunmamıza neden olabilir ya da yargıların gerekçelendirilmesini içermeksizin böyle yapmaya bizi ikna eder. Bulduğumuz her yargı, nedensel olarak, koşullu olmasına rağmen, bütün bu nedenlerin, sebepleri haklı kıldığı vaki değildir.⁴¹⁹

Bir yargıda bulunmak, bir şeyi doğru olarak kabul etmektir ve bunun için zemin vardır. Bir taraf yargımızın nedenleridir –bir şeyi doğru olarak almak için bizi ikna eden koşullar. Bu koşullar bildirilerek, doğru olarak kabul ettiğimiz şeyin nasıl ortaya çıktığı açıklanır. Böylesi bir açıklama, doğru olan bir şeye nasıl inandığımız ve bu şeyin inancımızın doğruluğundan (ya da yanlışlığından) nasıl bağımsız olarak verilebildiği sorularına bir yanıt verir. Ancak bir yargının gerekçelendirilmesi farklı bir meseledir, çünkü bu, doğru olarak alınan şeyin gerçekten doğru olmasını gerektirir. Bir yargının gerekçelendirilmesi, bir yargıyı neden doğru aldığımıza ilişkin bir açıklamayı vermeye dayanmaz; doğru olarak alınan şeyin gerçekten doğru olduğunun gösterilmesi gerekir. Ve bir şeyi doğru olarak almak için sebepler, yargımızı gerekçelendirmek ve onun doğruluğunu garanti altına almak zorundadır. Frege bu konuda şöyle demiştir:

Yalnızca yargılarımızı meydana getiren nedenler, bunu psikolojik yasalara uygun olarak yaparlar; onlar doğruya yöneltme yeteneğine sahip oldukları kadar hataya yöneltme yeteneğine de sahiplerdir. Onların doğruyla hiçbir şekilde içsel bir bağı yoktur; onların doğru ve yanlış karşıtlığıyla hiçbir ilişkileri yoktur.⁴²⁰

Psikolojik yasalar, yargılarımızı oluşturan nedenlere gönderimde bulunarak yargılarımızı açıklamaya yararlar. Bu yasalar, bizim bir şeyi doğru olarak almamıza neden olan ve doğruluk ve gerekçelendirme sorunlarını ele almayan koşullara ya da durumlara mahkûmdur. Psikoloji, o halde, yargılarımıza ilişkin bir açıklama yapar ki bu açıklama yargılarımızın doğrulukla olan ilişkisiyle ilgilenmez; psikoloji bizim haklı ya da haksız olup olmadığımızla da ilgilenmez. Psikolojinin açıklamasını yaptığı şey, bir şeyi doğru olarak kabul etmemizdir, ancak gerekçelendirmemiz değildir.⁴²¹ *Begriffsschrift*'in önsözünde bahsedilmiş olan bilimsel bilginin kökenlerine ilişkin mülahazalar, yargıların psikolojik açıklaması için bir örnek olarak verilmiştir.⁴²² Nedenler ve gerekçelendirme

⁴¹⁹ Frege, *Posthumous Writings*, s. 2.

⁴²⁰ Frege, *Posthumous Writings*, s. 2.

⁴²¹ Carl, *a.g.e.*, s. 19.

⁴²² Frege, *Posthumous Writings*, s. 3.

sebepleri arasındaki ayrım, Frege'nin bu kitapta doğru kabul etmiş olduğu ayrımı berraklaştırmaya yardım eder. Bu ayrım çerçevesinde, yargılara ilişkin mantıksal bir açıklamaya özgü olanı göstermek kolaylaşacaktır.

Böyle açıklamalar, yargıların gerekçelendirilmesiyle ilgilidir ve onların diğer yargılarla ilişkili olarak gerekçelendirildiklerini gösterir. Bu konuda Frege şöyle der: “Diğer doğruların bir yargı için gerekçe sağladığının farkında olmamızdan ötürü bir yargıda bulunmak, çıkarım yapmak olarak bilinir. Bu tür gerekçelendirmeler için yasalar vardır ve doğru çıkarımların yasalarını saptamak, mantığın amacıdır.”⁴²³ Her doğru yargı, diğer yargılardan çıkarsanarak gerekçelendirilemez, gerekçelendirilemeyecektir. Doğru yargıların dedüktif olarak gerekçelendirilemeyeceğini mülahaza etmek ve onların nasıl gerekçelendirilebileceğini açıklamak epistemolojinin görevidir. Epistemoloji ve mantık, yargılarımızın psikolojik açıklamalarının muadilleridir; her ikisi yargıların gerekçelendirilmesiyle ilgilenir ve her ikisi de yargıların doğrulukları için sebepler vermek zorundadır.

Eğer Frege'nin çağdaşları tarafından yürütülmüş olan tartışma çerçevesinde, Frege'nin mantık ve psikoloji arasında yapmış olduğu ayrıma göz atılırsa, onun düşüncelerinin alametifarikası aniden fark edilecektir. O, düşünmeyi, kendi başlangıç noktası olarak almaz ve Wundt ya da Sigwart'ın yaptığı gibi, düşünmenin özel türüne ait olduğu düşünülen özellikleriyle ilgilenmez.⁴²⁴ Frege, daha ziyade, doğruluğa gönderimde bulunan ve bilgi iddialarını temsil eden bildirimleri ve yargıları mülahaza eder. Bir yargıda bulunmak Frege tarafından iki farklı bakış açısına göre analiz edilebilecek ve iki farklı biçimde açıklanabilecek şekilde anlaşılmıştır. Frege, o halde, psikoloji ve mantığı yargılara ilişkin iki farklı açıklama biçimiyle ilişkilendirerek onları birbirinden ayırmaktadır. Mantık, kesin çıkarım kurallarına göre yargıları diğer yargılarla ilişkilendirerek yargıların gerekçelerini verirken, psikoloji bir yargıda bulunduğumuzda bunun nasıl meydana geldiğini açıklayan nedensel bir izah verir. Mantık ve psikoloji arasındaki ayrım artık bir içerik ayrımına dayanmaz, yani, var olduğu varsayılan farklı düşünce türlerine dayanmaz ve mantığın meşrulaştırılması artık “mantıksal” düşünme gibi bir şeyin olduğunu önceden varsayamaz.

⁴²³ Frege, *Posthumous Writings*, s. 3.

⁴²⁴ Wundt ve Sigwart'tan aktaran Carl, *a.g.e.*, s. 19.

Frege'nin bakış açısının avantajı, onun belli zorluktan kaçınmayı nasıl başardığına dikkat çekilerek gösterilebilir. Wundt, “gerçek düşünme alanımız içerisinde düşünmenin mantıksal yasalarının, psikolojik yasalardan hiçbir zaman ayrılamayacağı” öne sürmekteydi.⁴²⁵ Birbirinden dikkatlice ayrılması gereken bu karışım, mantıksal düşünmenin yalnızca zihinsel yaşamımızın bir parçası olduğu ve zihinsel yaşamımızın psikolojinin konusu olduğu gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Wundt, kendi *Logik*'inin üçüncü baskısında, şuna dikkati çeker: “Mantıksal düşünme, bilincimizin diğer bütün öğelerine bağlı olan zihinsel olaylarımızın bir parçasını biçimlendirir, ona ilişkin ayrı bir mülahaza gerekçelendirilebilir ve gerekli olsa da.”⁴²⁶ Frege de aynı noktaya vurgu yapar: “Düşünmenin doğal olarak geliştirdiği biçim içinde, mantıksal olan ve psikolojik olan birbirine bağlıdır.”⁴²⁷ Ancak, Frege, “psikolojik olguların geri kalanıyla ilgili olarak mantıksal düşünmenin özel konumuna”⁴²⁸ atıfta bulunmaksızın bu farklı öğelerinin her birini birbirinden ayırmaz, ancak daha ziyade eğer yargılarımızı ve bildirimlerimizi mantıksal kriterlere göre değerlendireceksek, yargılarımızla ve bildirimlerimizle ilgili olarak takındığımız bakış açısına ilişkin bir düşünceye atıfta bulunarak bu öğeleri birbirinden ayırır. Frege bu konuda şunu ileri sürmüştür:

Mevcut görev tam olarak mantıksal olan şeyin izole edilmesidir. Bu, bizim psikolojik olan şeyin herhangi bir izini doğal olarak gerçekleştirdiği gibi düşünceden sürmeyi -ki bu imkânsızdır- amaçladığımız anlamına gelmez, biz yalnızca bu izolasyonun mantıksal bir bakış açısından gerekçelendirildiğinin farkına varmayı istiyoruz. Dolayısıyla, mantıksal olanın psikolojik olandan ayrılması zorunluluğu, zihnimizde bunlar arasında bir ayırım yapma meselesidir.⁴²⁹

Psikolojik yasalar aracılığıyla açıklanan şey ile mantıksal çıkarım yasaları aracılığıyla gerekçelendirilmiş şey arasındaki ayrımı, doğal olarak gerçekleşiyor olarak düşünce alanımız içerisinde özel bir yere sahip olan ve ‘mantıksal düşünce’ olarak adlandırılan özel bir düşünme biçiminin olduğunu savunmaksızın gerçekleştirebiliriz.⁴³⁰

Frege, yargıların mantıksal ve psikolojik açıklamaları arasında yapmış olduğu ayrımı betimledikten sonra, mantık ve etiğin yakın ilişkisinden bahseder. Frege, “düşünme etiği olarak mantık” sloganından saparak, daha doğru olan önemli bir iddiayı öne sürer, çünkü bu iddia yapısal bir benzerliğe atıfta bulunur:

⁴²⁵ Wundt'tan aktaran Carl, *a.g.e.*, s. 20.

⁴²⁶ Wundt'tan aktaran Carl, *a.g.e.*, s. 20.

⁴²⁷ Frege, *Posthumous Writings*, s. 5.

⁴²⁸ Wundt'tan aktaran Carl, *a.g.e.*, s. 21.

⁴²⁹ Frege, *Posthumous Writings*, s. 5-6.

⁴³⁰ Carl, *a.g.e.*, s. 21.

Eylemlerimiz ve çabalarımız tamamen nedensel olarak koşullanmıştır ve psikolojik bir yolla açıklanabilir, onların tamamı doğru olarak adlandırılmaya layık değildir. Burada, gerekçelendirme hakkında konuşabiliriz ve yine burada bu basitçe şeylerin farklı bir yolla gerçekleşip gerçekleşmemesi gibi, şeylerin gerçekleşmiş olduğunu gösteren ya da ortaya çıkaran şeyle alakalı bir sorun değildir.⁴³¹

Eğer yalnızca uygun bir yolla gerekçelendirilebildiğinde, bir eylemin “iyi” olarak adlandırılabilceği tezi kabul edilerek, Frege’nin yargılarla ilişkili olarak tesis ettiği eylemlerin açıklanmasıyla ilişkili olarak aynı ayırım yapılabilir. Frege’ye göre, mantığın etikle olan yakınlığı, aynı ayırımın yapılabilceği olgusuna dayanır.⁴³² Ancak, Frege’nin zamanındaki mantıkçılarla ilişkili olarak daha farklı bir durum söz konusudur. Onlara göre, mantıksal yasalar normlar olarak ele alınmalıdır, çünkü onlar kesin bir amaca ulaştıracak talimatlar olarak ele alınmıştır. Wundt’a göre, mantıksal yasalar bilimsel bilgidir; Sigwart’a göre, bu yasalar, “kesin ve evrensel olarak geçerli olan ifadelerle ulaşmak” zorundadır.⁴³³ Mantıksal yasalara ilişkin bu kural koyucu yorum, mantık ve psikoloji arasında ayırım yapmaya, ayrıca betimsel olduğu varsayılan ve onlar arasında yapılmış olan ayırım aracılığıyla gösterilmiş olan yasalara imkan tanır.⁴³⁴

“Düşünme etiği olarak mantığa” ilişkin ihtilaf, Frege’nin canlı, çağdaş bir tartışmaya katkı yaptığını ve Frege’nin kendi katkılarına atıfta bulunmak için “mantık” terimini kullandığında, yerleşik kullanımı takip etmiş olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Frege, “kavramsal notasyon” ile ilişkili olan bir görev olarak, ancak ondan farklı olarak, kendi felsefi düşüncelerinin sergilenmesine atıfta bulunmak için mantık terimini sürekli kullanmış olmasına rağmen, bu terimi hiçbir zaman açıklamamış, yalnızca mantığın görevlerinden söz etmiştir. Buradan, onun “mantık” olarak adlandırdığı şeye olan ilgisinin, onun çağdaşlarının bu başlık altında ele almış oldukları konu ve problemlerle ilgili olduğunu söylemekten daha öteye gidemeyiz. Bu yüzden, Frege tarafından kendi “Mantığı”nda ve kendi katkılarının değerlendirilebileceği şey içerisinde takip edilen motivlere ve amaçlara ilişkin daha iyi bir anlayış için kullanılacak tarihsel bir çerçeve vardır. Çünkü Frege’nin mantık üzerine yayımlanmış ve yayımlanmamış çalışmalarında alıntı azdır, onun düşüncesinin tarihsel bağlamını yalnızca onun çağdaşlarının aynı konulara olan ilgilerine göz atarak çıkarsayabiliriz. Bizim, Frege’nin çalışmalarında, onun çağdaşlarının teorilerine ilişkin eleştirel bir irdelemeyle karşılaşp karşılaşmadığımız

⁴³¹ Frege, *Posthumous Writings*, s. 4.

⁴³² Krş. Weiner, *Frege in Perspective*, s. 59-60.

⁴³³ Sigwart’tan aktaran Carl, *a.g.e.*, s. 21-22.

⁴³⁴ Carl, *a.g.e.*, s. 22.

sorusuna her zaman kesin bir yanıt verilemez, ancak onların teorileri karşısında Frege'nin kendi teorisinin avantajları ve dezavantajlarına ilişkin daha önemli soru ise yanıtlandırılabilir ve bu Frege'nin kendi görüşlerine ilişkin özel bir kavrayışa katkı yapabilir.⁴³⁵ Biraz önce söylediğimiz gibi, Frege mantığının ne olduğundan ziyade, onun görevlerinin ne olduğundan söz etmiştir. Ona göre, mantığının görevi “çıkarımda bulunmanın yasalarını tespit etmek”tir.⁴³⁶

Başka doğrulukları bildiğimizden dolayı bir yargıda bulunmak; bu doğrulukların, bu yargının gerekçelendirilişi olarak sunulması, *çıkarımda bulunmak* olarak bilinir. Bu türden gerekçelendirmeleri yöneten yasalar vardır ve geçerli çıkarımın bu yasalarını tesis etmek mantığının gayesidir.⁴³⁷

Görüldüğü gibi, mantığının görevi, Frege'ye göre, “hangi düşüncelerden hangi düşüncelerin çıktığına” ilişkin soruyu yanıtlamak ve “hangi doğruluklardan hangi doğrulukların çıkarsanabileceğini” belirlemeye çalışmaktır.⁴³⁸ Ayrıca mantık, “diğer şeylerin doğru olduğu durumda, doğru olarak neyi çıkarabileceğimizin” araştırılması, yani gerekçelendirilmiş çıkarım araştırmasıdır.⁴³⁹ Mesela, bir tümel evetleme önermesinin doğruluğundan, önermeyi meydana getiren her iki bileşenin doğru olduğunu çıkarsayabiliriz. O halde, “Russell bir İngiliz'di ve Russell bir Nobel ödüllü filozoftu”nun doğruluğundan “Russell bir İngiliz'di” sonucunu çıkarsayabiliriz. Daha genel bir biçimde, “‘P ve Q’ doğru olduğunda, ... ‘Q’ olduğu sonucunu çıkarabileceğimizi” söyleyebiliriz.⁴⁴⁰

Frege'nin, “kavramsal notasyon” aracılığıyla kendi “Mantığı”na ulaşmış olduğunu da belirtmemiz gerekir. Onun başlangıç noktası, aritmetiğin epistemolojik statüsüne ilişkin bir sorundur ve bu sorunun doğruluğunu sorgulamak için de “felsefi saiklere” sahip olmuştur.⁴⁴¹ Bu saikleri tanımlamak için, şu değerlendirmelerin bağlamına bakılması gerekir: Frege, bilginin kökeni ve gerekçelendirilmesi arasındaki ayırmadan bahsetmiş ve “yalnızca özel olan her türlü şeyi aşan düşünme yasalarına dayanan” bilginin nereye kadar genişletileceğini sormuştur.⁴⁴² Görmüş olduğumuz gibi, Frege, kendi “Mantığında”, mantık ve psikolojiyi birbirinden ayırmak için, bu ayrıma ilişkin bir analiz yapmıştır. Bu, onun

⁴³⁵ Carl, *a.g.e.*, s. 22.

⁴³⁶ Frege, *Posthumous Writings*, s. 2.

⁴³⁷ Frege, *a.g.e.*, s. 3.

⁴³⁸ Salerno, J. (2011). *Frege'ye Dair* (çev. Ayhan Dereko). Ankara: Birleşik Kitabevi. (Orijinal kitabın yayım tarihi, 2001), s. 106.

⁴³⁹ Salerno, *a.g.e.*, s. 106-107.

⁴⁴⁰ Salerno, *a.g.e.*, s. 107.

⁴⁴¹ Frege, *Conceptual Notation and Related Articles*, s. 104; *Aritmetiğin Temelleri*, s. 88.

⁴⁴² Frege, *Conceptual Notation and Related Articles*, s. 104.

çağdaşlarının mantık olarak adlandırdıkları şeyin merkezi konulardan birisidir. Aritmetiğin epistemolojik statüsünün nasıl belirleneceği problemi, düşünmenin ve onun yasalarının bilgidaki rolüne ilişkin bir analizi gerektirir. Bu argüman ise, onun “Mantığında” kapsamlı ölçüde işlenmiştir. Frege tarafından bahsedilmiş olan, kendi matematiksel çalışmalarında onu yönlendiren “felsefi saikler”, sadece başlangıç noktası olarak doğru kabul edilmemiş, aksine Frege bu saikleri tartışmış ve bu saikler Frege’nin çalışma alanlarını şekillendirmiştir. Dahası, Frege’nin mantığı, bu felsefi saikler hakkında bir açıklama yapmalıdır.⁴⁴³

2.1.3. Frege’nin Kavramsal Notasyonuna Yönelik Eleştiriler

Eğer Frege’nin başarılarını geriye dönüp düşünürsek, onun kendi mantığına ve bu mantığın uygulanmasına gerekli görülenden daha fazla kafa yordüğünü görürüz. Tıpkı Kant gibi, Frege de, tatmin edici bir mantığın kurulmasının sonlu ve tamamlanabilir bir görev olarak düşünülmesi gerektiğini öne sürmüştür. Ayrıca o, kendisinin gerçekleştirmiş olduğu aritmetiğe ilişkin mantıksal analizinin, aritmetiğin temelleri hakkındaki sorunları kesin olarak çözüme kavuşturduğunu düşünmüştür. Ancak Frege’den beri, yeni mantıksal sistemler açısından bir bolluk söz konusudur. Bir açıdan, Frege’nin çalışması hiçbir şeyi tamamlamamıştır, ancak bu çalışma, esasında, mantık için yeni bir dönüm noktası, yeni bir başlangıç olmuştur.

Frege, kendisinin, *Begriffsschrift*’te, dört önemli şeyi başarmış olduğunu düşünmüştür:

- (1) Sembolik bir dil, saf düşünce için bir dil oluşturma –kitabın alt başlığında belirttiği gibi-, bu dil, tam bir kesinlikle bir yargının kavramsal içeriğini göstermeye olanak tanımaktadır.
- (2) Bu dilde, dedüksiyonların nasıl uygulanabildiklerinin gösterilmesi ve tamamen aksiyomatik bir uygulamanın/yaklaşımın (treatment), günümüzde temel mantık (örneğin önermeler ve yüklemeler mantığı gibi) olarak adlandırdığımız mantık türünü nasıl verdiğinin gösterimi.

⁴⁴³ Carl, *a.g.e.*, s. 23.

- (3) Bir dizide bir nesnenin bir diğerini takip etmesine ilişkin matematiksel nosyonun bir tanımı ve bu nosyonu içeren temel bir teoremin kanıtlanması, böylece de aritmetiğin analizi için yeni mantığın kullanışlı kılınması.
- (4) Aritmetiğin yasalarının *a priori* karakterini kanıtlamak için ilk adım olarak gördüğü şey; kendisinin Leibnizci ve Kantçı ön varsayımlarının doğruluğu için gerekli bir adım.

Eğer Frege, diğer insanların bu başarıları çabukça fark edebileceklerini ummuş olsaydı, yanılmış olacaktı. Çünkü çok az kişi, onun *Begriffsschrift*'i hakkında olumlu anlamda eleştiri yapmıştır. Bilim insanı ve erken dönemlere ilişkin bilim kurgu romanları yazarı olan Kurt Lasswitz, kaleme almış olduğu eleştirisinde *Begriffsschrift*'i tavsiye etmiş ve eserin “düşünme teorisine değerli bir katkı”⁴⁴⁴ yaptığını söylemiştir. Abbe ise, Jena Üniversitesi Fen Fakültesi'ne verdiği gizli raporda, kitapta “çok ilginç fikirlerin” bulunduğunu belirtmiş, ancak “kitabın muhtemelen çok az kişi tarafından anlaşılacağı ve takdir edileceği”ni⁴⁴⁵ de söylemiştir. Filozofların bu yeni mantığa tepkileri ise, Frege'nin korktuğu gibi, sessiz kalmak olmuştur. Diğer taraftan sembolik mantığı Boolecü cebir ışığında ele alan filozoflar ise, Frege'nin, baştan sona yeni bir başlangıç yapmak için gerekli olan bu yeni mantığı neden geliştirmiş olduğunu anlayamamışlardır. Bu filozofların başında, Almanya'da Boolecü cebir alanda uzman olan Ernst Schröder gelmektedir.

Schröder, *Begriffsschrift* hakkında en kapsamlı eleştiriye kaleme almıştır. Onun ifadelerinin büyük bir kısmı incitici bir kibri yansıtmaktadır ve eleştirisinin daha ilk cümlelerinde bile şöyle demektedir: “Çok acayip olan bu kitap –açık bir biçimde bilimsel düşünme tarzında tamamen hırslı olan bir düşünürün çalışması- eleştirmenlerin doğal olarak sempati duyacakları bir yolu takip etmiştir, çünkü bu eleştirmenlerin kendileri de benzer bir araştırmayı yapmışlardır.”⁴⁴⁶ Cümlelerin sonundaki iğneleme göz ardı edilmemelidir. Neden Frege Boolecü cebirin başarılarını ifade edememiştir? Neden Frege, Schröder'in bu alana yaptığı katkıları takdir etmeyi başaramamıştır? Eleştirmen, kendisini çok daha açık kılmada başarılı olamamıştır:

⁴⁴⁴ Frege, *Conceptual Notation and Related Articles*, s. 212.

⁴⁴⁵ Bynum, T. W. (1972). On the Life and Work of Gottlob Frege. In Gottlob Frege, *Conceptual Notation* (ed. T. W. Bynum). Oxford: Oxford University Press, s. 16.

⁴⁴⁶ Frege, *Conceptual Notation and Related Articles*, s. 218.

Bu mevcut küçük kitap, eğer bu kitabın girişmiş olduğu şeyin büyük bir bölümü hala herhangi birisi tarafından başarılmamış olsaydı, benim çok övgüye değer bulmam gereken bir atılımda bulunacaktı... Kitabın çok yalıtılmış bir tutumla sunulmuş olmasını ve yalnızca temelde aynı doğrultuda gerçekleştirilmiş olan diğer başarılarla (yani Boole'ün başarıları) hiçbir ciddi bağlantıyı araştırmamasını değil, aynı zamanda bu başarıları tamamen umursamamasını bir noksanlık olarak görüyorum.⁴⁴⁷

Schröder'e göre, Frege'nin notasyonu, mantıksal ilişkileri ifade etmek için alışılmadık sembolleri kullandığından ve kullanışsız olduğundan dolayı, Boole'ün notasyonunun yanına yaklaşamaz. Schröder, Frege'nin alışılmamış semboller yanında Boole'nün çok iyi bilinen sembollerini de kullanmasına rağmen, başarılı bir notasyon geliştiremediğini düşünmektedir. “*Begriffsschrift*’in ana içeriğine ilişkin olarak, bu eserin aslında Boolecü formül dilinin bir çevriyazısı (transkripsiyonu) olduğu düşünülebilir.”⁴⁴⁸ Bu ifadenin anlamı şudur ki, Schröder'e göre, aslında bu yeni notasyon, Boole'nün kavrayışına herhangi yeni bir şey eklememiştir. Dahası, Frege'nin anlatımı (ekspozisyonu) kendisini sürekli yinelemektedir ve bu anlatımda nadiren kıymetli ifadelerle rastlanmaktadır.⁴⁴⁹ Boole'ün geliştirdiği cebirinin genel önermelere ve özellikle de tikel ve varoluşsal önermelere ilişkin oldukça eksik bir izah sunmuş olduğunu kabul etmek gerekir. Zira Frege'nin izahı daha kesindir; ancak Boolecü cebirdeki kusur, notasyona bazı özel harfler ekleyerek kolayca giderilebilir. Frege'nin, kendi mantığını, matematiksel bir dizi nosyonunun analizine uygulamaya çalışması, Schröder'e, “anlaşılması çok zor –şemalar, simgelerle birlikte şatafatlı-” görünür.⁴⁵⁰ Diğer taraftan, Frege'nin nihai projesi olan aritmetiğe ilişkin mantıksal analiz, büyük ölçüde “Hermann Grassmann’ın zekice araştırmaları aracılığıyla” zaten başarılmış olmasından dolayı, bu girişimin ilgi gördüğünü söylemek zor olacaktır.⁴⁵¹ Schröder’in, kendi işini yaparak, kendisinin genel anlamdaki amacının *Begriffsschrift*’in yazarını sükûtu hayale uğratmak değil de, onu sonraki araştırmalara yönelmesi konusunda teşvik etmek olduğunu söylememiz gerekir.

2.1.3.1. Frege'nin Schröder'in Eleştirilerine Verdiği Yanıt

Frege'nin Boolecü cebir hususunda ise sessiz kalması kuşkusuz kasıtlıdır. Frege, kendi girişimini hem Boole'ün çalışmasının bir devamı, hem de yeni bir başlangıç –Boole'ün gerçekleştirmiş olduğundan çok daha genel ve çok daha derin- olarak görmüştür.

⁴⁴⁷ Schröder, *a.g.e.*, s.220.

⁴⁴⁸ Frege, *Conceptual Notation and Related Articles*, s. 221.

⁴⁴⁹ Frege, *a.g.e.*, s. 229.

⁴⁵⁰ Frege, *a.g.e.*, s. 230.

⁴⁵¹ Frege, *Conceptual Notation and Related Articles*, s. 231.

Schröder'in eleştirisi, Frege'yi, *Begriffsschrift*'te kendisinin koymuş olduğu amacın iyi bir biçimde anlaşılmamış olduğu konusunda ikna etmiştir. Dolayısıyla Frege, Schröder'in karşı çıkışına verdiği yanıtta, kendi mantığının Boolecü cebire kolayca kafa tutabildiğini göstermeye çalışmıştır. Ancak Frege, "Boole's Calculating Logic and the *Begriffsschrift*" başlıklı makalesini tamamladığında, bu makaleyi yayımlama konusunda istekli ne bir matematik dergisi editörü, ne de bir felsefi dergi editörü bulabilmiştir. Nihayetinde, bu makale, Frege öldükten sonra, *Nachlass*'ta yayımlanabilmiştir.

Frege, bu makalede, kendi notasyonunun, karmaşık matematiksel önermeleri ifade etme kapasitesine sahip olduğunu örneklerle göstermiş ve ayrıca aritmetiksel bir önermenin formel türetimini vermiştir. O, öte yandan, Boole ve Schröder tarafından tartışılmış olan mantıksal bir problemi incelemiş ve bu problemin kendi mantığıyla nasıl kolayca ilişkilendirilebileceğini göstermiştir. Ancak bunlar, onun mantık kavrayışını aydınlatan şeyler değildir. Makalede işlenen daha önemli konular arasında, onun kendi sembolik notasyonunun doğasına ilişkin yorumları ve onun genel önermelere ilişkin görüşlerini atfettiği kavram oluşumu hakkındaki beyanları yer almaktadır. Frege, her iki açıdan da, kendisini Boolecü kavrayışla ihtilaf içinde düşünmüştür.

Boole, Frege'nin ifade ettiği gibi, çok sınırlı ve pratik bir görevle ilgilenmiştir: kesin mantıksal uygulamalar hakkında sistematik bir çözüme izin verecek olan bir *teknik* tasarlamak.⁴⁵² Boole oldukça iyi bilinen cebirsel sembollere mantıksal yorumlar vermiştir. O, cebirsel harfleri kümeleri temsil etmek için kullanmış ve onların önermeleri temsil ettiklerini düşünmüştür. Frege ise, hem kümeler mantığının hem de önermeler mantığının problemlerini cebirsel sembollere uygulanan mekanik hesaplama yöntemleriyle nasıl çözüleceğini göstermiştir. Diğer taraftan, Jevons da bu amaç için bir araç geliştirmiştir.⁴⁵³

Frege mantıktaki bu türlü teknik ilerlemelerin önemini tartışmak istememiştir. Aksine, o, kendi sisteminin de teknolojik bir ilerlemeyle kıyaslanabilir olduğunu, hatta onun teknolojik bir ilerleme olduğunu düşünmüştür. O, kendisinin geliştirmiş olduğu yeni sembolik notasyonunu, doğal dille, bir insan eliyle ilişkili mekanik bir el ya da insan gözüyle ilişkili bir mikroskop gibi ilişkilendirir.⁴⁵⁴ Teorik kavrayış ve teknik uygulama birlikte olmak zorundadır. Başka bir bağlamda, o, Leibniz ve Papin arasındaki benzerlikleri

⁴⁵² Frege, *Posthumous Writings*, s. 12.

⁴⁵³ Frege, *a.g.e.*, s. 35.

⁴⁵⁴ Frege, *Begriffsschrift*, s. 6.

tartıştığında, araçlarının mükemmel olmamasından dolayı, hem Papin'in hiçbir zaman buhar makinesi için planlarını gerçekleştiremediği, hem de Leibniz'in bir hesap makinesi için planlarını tamamlayamadığı gerçeğine özellikle dikkati çekmiştir.⁴⁵⁵ Çünkü bir fikrin ilk kavranışını ile onun tamamen gerçekleştirilebilmesi arasında belirli bir sürenin geçmesi gerekir.

İnanıyorum ki eğer günümüzün teknik kaynakları mevcut olsaydı, buhar makinesine Papin'in zamanında yüksek derecede mükemmel bir biçimde erişilmiş olabilirdi. Ancak kuşkusuz bir buhar makinesi fikrinin bu araçları oluşturmak için bir dürtü vermesine ihtiyaç vardır... Leibniz kendi hesap makinesi hususunda, onun kabaca gerçekleşmesini gördüğü için kendisini şanslı görüyordu. Bu zorluklar, büyük olasılıkla, buhar makinesinin yapımındaki zorluklarla aynıydı.⁴⁵⁶

Böylesi teknik ilerlemeler önemli olsa da, *Begriffsschrift*'in amacı, onlarla sınırlandırılmaz. “Mantık için özel araştırma alanı bilimsel çalışma alanına uzanır.”⁴⁵⁷ Frege, bu yeni mantığın, aritmetiğin analizi için yeni bir araç sağladığını düşünmüştür. “Aristotelesçi çıkarım formlarından dolayı bahsedilmiş olan birtakım formülleri bir kenara bırakırsak, yalnızca *Begriffsschrift*'in üçüncü bölümünün matematiksel teoremlerinin kanıtlamaları için gerekli görülen formüller dahil edilmiştir.”⁴⁵⁸ Frege'nin kendisinin tespit ettiği spesifik problemlerden dolayı, mantıksal ilişkileri tanımlamak için, Boole'ün yapmış olduğu gibi, cebirsel sembolleri kullanmamıştır. “İşaretlerin ilişkilerinin mümkün olduğunca olgularla uyumlu olması gerektiğini talep eden bir kimse, mantık için sembollerini aritmetikten ödünç almayı her zaman gerçek durumdan bir sapma olarak düşünecektir. Mantığın konusu, doğru düşünmedir ve demek oluyor ki aritmetiğin temelleri de onun konusudur.”⁴⁵⁹ Frege'nin mantığı, Boole'ün mantığı gibi saf mantığı sınırlandıran bir *calculus* değil, gerçek matematiksel içeriklerin anlatımlarına uygun bir *lingua characterica* olmak durumundadır.

2.1.4. Kavram Yazısı ve Diğer Notasyonların Dil ile İlişkisi

Frege'nin yalnızca formel ya da mantıksal bir sistem inşa etmekle ilgilenmediğini, aynı zamanda mantıksal olarak daha açık bir dil inşa etmeye çalıştığını anımsamamız gerekir. Bu girişimin ürünü ise, iki boyutlu ideografik bir notasyon sistemidir. Ancak Frege'nin

⁴⁵⁵ Frege'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 70.

⁴⁵⁶ Frege'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 70.

⁴⁵⁷ Frege, *Posthumous Writings*, s. 33.

⁴⁵⁸ Sluga, *a.g.e.*, s. 70.

⁴⁵⁹ Frege, *Posthumous Writings*, s. 12.

notasyonunun tuhaf görünüşü, Schröder gibi eleştirmenleri rahatsız etmiş ve Peano, Russell gibi hayran okurları da hayrete düşürmüştür. İşlevi bakımından, Frege'nin sembolizmi, önermeler mantığı ve niceleme mantığı açısından çağdaş notasyonlara tekabül eder, ancak görünümü oldukça farklıdır. Hem Boolecü notasyon hem de çağdaş temel mantığın notasyonu (Peano ve Russell'den türetilmiş olan) doğal dildeki cümlelerin olağan yazım biçimlerine uyum sağlarlar, yani, her iki notasyon da dilin yazım biçimlerinin lineer, sıralı karakterini sürdürürler. Sluga'ya göre, Frege, çok radikal bir biçimde notasyon problemini yeniden ele almayı denemiştir. Frege, Sluga'ya göre, öncelikle olağan yazının lineer görünümünün, tamamen doğal dilin yazılı bir cümlesinin, çizgisel zamansal bir düzene sahip olan konuşulan bir sesi temsil ettiği gerçeğinden kaynaklandığı biçimde bir akıl yürütmede bulunmuştur.⁴⁶⁰ Ancak *Begriffsschrift* gündelik dilin gereksinimleri ve uzlaşımlarına bağlı değildir. Onun sembolizmi, yazılı bir dil olmalıdır, konuşulan bir dil değil. Dolayısıyla, o, bizim genel yazılı dilimizin sahip olmadığı bir tarzla sayfanın iki boyutluluğunu kullanma konusunda kendisini haklı görür.⁴⁶¹ Schröder'in de ilk etapta işaret etmiş olduğu gibi, Frege'nin sembolik notasyonu bu yüzden tuhaf bir biçimde geometrik bir görünüme sahiptir. Bu notasyon, önerme ve formüllerin dizilişinden ziyade, diyagramlar serisine benzemektedir. Frege'nin *kavram yazısında*, birbirine önerme eklemleriyle bağlanan çeşitli önermeler ve önerme biçimleri, her biri kendi çizgisi üzerinde ayrı ayrı gösterilmektedir, sıranın soluna doğru mantıksal bağlaçlar bir çizgiler ağını biçimlendirir.⁴⁶²

Bu notasyona alışıldığında, onda, çağdaş notasyonlarda eksik olan bir açıklık keşfedilir. Yine de, Frege'nin, kabul görmesi için çok radikal olduğu kanıtlanmış olan genel yazı biçimlerinden hareket etmesi ve onun sembolizminin tuhaf görünümü kuşkusuz onun yazılarının basılmasını ve anlaşılmasını zorlaştıran etmenler olmuştur. Dahası, çağdaş bir bakış açısından, Frege'nin lineer bir notasyonun kullanışlılığını küçümsediği de anlaşılmaktadır. Onun sembolizmi, önemli ölçüde açık olabilir, ancak Hilbert, Gödel ve Tarski'nin çalışmalarından beri mantıkçıların temel ilgi alanı haline gelen meta-teorik sembolik sistemler çalışmalarına uygun değildir.⁴⁶³

⁴⁶⁰ Sluga, *a.g.e.*, s. 71.

⁴⁶¹ Frege'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 71.

⁴⁶² Sluga, *a.g.e.*, s. 71.

⁴⁶³ Sluga, *a.g.e.*, s. 71.

Frege'nin Boole'ün cebirsel notasyonunu reddetmesinde söz konusu olan şey, işaretler üzerindeki anlaşmazlıktan daha fazlasıdır. Boole, cebirsel denklemlere mantıksal bir yorum vererek, üstü kapalı bir biçimde, mantık ve matematik arasındaki ilişki hakkında kesin bir görüşü ifade etmiştir. Mantığın matematikle daha yakından ilişkili hale getirilmeleri hususunda, Frege, Boole ile hemfikirdir. Ancak iki bilimden hangisinin daha temel olduğu konusunda uzlaşamazlar. Boolecü cebir, Frege'nin büyük oranda yetersiz bulduğu eski kıyas mantığını yeniden düzenleme girişimi olmuştur. Nitekim eski mantık üzerinde yapılmaya çalışılan bu gibi reformlar, neredeyse bütün matematikçilerin çalışmalarında (Boole, Hamilton, Jevons, Schröder) bulunmaktaydı ve bu reformu, mantıktaki matematiksel kavram ve fikirleri tanıtmaya süreci olarak düşünmek onlar için doğaldı. Mantık için bütünüyle formel bir notasyon fikri, matematikçilerden devralınmıştır. Leibniz, cebirde ve hatta kalkülüste yeterli bir bir notasyonun önemine vurgu yaparak mantıksal bir dile ilişkin araştırma yapma konusunda kendisini haklı görmüştür.⁴⁶⁴

Frege, bu fikirlerle büsbütün anlaşmazlık içinde değildir. O, kendi *Begriffsschrift*'ini, "aritmetiğin formül diline göre biçimlendirilmiş bir dil" olarak ifade etmekteydi.⁴⁶⁵ Amacının, Öklid'in geometride başarmış olduğu aynı tür kesinlik biçimini, aslında Öklid'in aksiyomatik sisteminin daha ileri versiyonu olan mantıkta başarmak olduğunu ifade etmiştir. Frege'ye göre önemli olan mantıksal dildeki eksiklerden arı, sezgiye başvurmayaya gereksinim duymayan çıkarım zincirlerini ifade etme yeteneğidir.⁴⁶⁶ Ancak o, aritmetiğin genişletilmiş bir mantık ya da mantığın özel bir parçası olduğunu gösterebilmesi için böylesi bir matematiksel kesinliğe ihtiyaç duymuştur. O bu konuda şöyle yazmıştır:

Burada, en azından bir alan için sembollerin (*signs*) bütün bir *Begriffsschrift*'i biçimlendirsün diye, matematiksel formül diliyle birlikte erimeye uygun bir biçimde mantıksal ilişkiler için simgeleri oluşturma görevini ortaya çıkarır. Benim küçük kitapçığım bu noktadan hareket etmektedir.⁴⁶⁷

Diğer taraftan, Boolecüler, mantığı, cebirin özel bir türü ve genelleştirilmiş bir cebir olarak, böylece de matematiğin özel bir parçası olarak düşünmeye eğilimli olmuşlardır. Böylesi bir indirgemecilik, o dönemin filozoflarının çoğu tarafından reddedilmiştir. Bu

⁴⁶⁴ Sluga, *a.g.e.*, s. 71-72.

⁴⁶⁵ Frege, *Begriffsschrift*, s. 5.

⁴⁶⁶ Frege, *a.g.e.*, s. 5.

⁴⁶⁷ Frege, *Posthumous Writings*, s. 13-14.

filozoflar şu soruyu gündeme getirmişlerdi: Nasıl oluyor da bütün akıl yürütme biçimlerinin temeli olan mantık, yalnızca matematik olarak adlandırılan özel bir akıl yürütme biçiminin parçası olabilir? Frege'nin, Boole ve Schröder ile mücadelesini sürdürdüğü dönemde, Lotze; Boole ve Schröder tarafından geliştirilmiş olan kalkülüs hakkında özel bir not eklediği *Logik*'inin ikinci edisyonunu yayımlamıştır. Lotze, formel bir kalkülüsün, “kesin uygulamalara ilişkin mekanik bir çözüme” izin verebileceğini kabul etmiştir, ancak o, böylesi bir kalkülüs için kuralların “büyüklükler alanına riskli ve belirsiz bir biçimde benzemeksizin, yalnızca saf mantıksal ilkeler temelinde” inşa edilmesi gerektiğini öne sürmüştür.⁴⁶⁸ Lotze, Boolecü cebirin formüllerinin bazılarında ve bu cebirin hesaplamalarının bazılarının mantıksal yorumlarla hiçbir şekilde uyuşmadığından yakınmıştır. “Mantıksal bir yasanın geçerliği, formüllerin yapısı tarafından belirlenmemiştir, aksine formüllerin sembolik olarak kullanışlılığı, bu formüllerin mantıksal yasaların anlamına karşılık gelmeleriyle belirlenmiştir.”⁴⁶⁹ Boolecüler, aritmetiksel ve mantıksal hesaplama arasındaki farkın ayırımına varmayı başaramazlar. Ancak onlar, bu farkın olası uygulamalarda önemsiz olabileceği, daha genel matematiksel algoritma fikriyle oyalanmışlardır. Bu fikre karşı, Lotze, “belirli bir biçimde mantıksal yasaların kendi ayakları üstünde durması gerektiğini ve bu yasaların gerekçelerini biraz daha soyut olan matematikte aramanın hem yanlış, hem de karmaşık bir düşünce olduğunu” öne sürmüştür.⁴⁷⁰

Hem Lotze'nin, hem de Frege'nin aritmetiğin mantığa indirgenebilir olduğu görüşünü paylaştıkları göz önünde bulundurulduğunda, onların mantığın, matematiğin özel bir parçası olduğu öğretisini reddetme hususunda uzlaştıklarını görmek şaşırtıcı değildir. Lotze ve Frege'nin konumu, daha geleneksel ve daha felsefi bir bakış açısını temsil ederken, Boolecü görüş, kuşkusuz ki, on dokuzuncu yüzyıl boyunca matematiğin gelişiminin bir ürünü olmuştur. Yirminci yüzyılda, genelde filozoflar, özelde ise mantıkçılar matematik karşısında mantığın önceliğini savunma eğiliminde olmuşlardır, genelde matematikçiler ve özelde de formalizm ve sezgicilik (*intuitionism*) öğretilerini benimseyen matematikçiler ise karşıt bir görüşü kabul etme eğilimindedirler.⁴⁷¹

⁴⁶⁸ Lotze'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 72.

⁴⁶⁹ Lotze'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 72.

⁴⁷⁰ Lotze'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 73.

⁴⁷¹ Sluga, *a.g.e.*, s. 73.

Lotze ve Frege mantık ve matematik arasındaki ilişki sorunu üzerinde uzlaşabilmiş olsalar da, aynı fikirde olmadıkları konular da vardır. Lotze, yalnızca Boole'ün mantığı matematikleştirme girişiminden değil, aynı zamanda formülleştirmeye ilişkin bütün fikirlerinden kaçınmıştır. Lotze, Boole'ünki gibi girişimlerin mantıkta yeni bir başlangıç olduklarını sıklıkla bildirdiklerini, ancak eğer eski mantık ebediyen unutturulmuşsa, bu eski mantığın nihayetinde yeniden keşfedileceğini ve doğru bir mantık olarak övüleceğini söylemiştir. Lotze, dilin mantık için önemli olduğunu içtenlikle kabul etmiştir. 1843 gibi erken bir dönemde şöyle yazmıştır: “Dil, mantığa genellikle varsayıldığından daha yakın olmuştur.”⁴⁷² Ayrıca o, ortak dilimizin mantıksal olguları yalnızca mükemmel olmayan ve eksik bir biçimde yansıttığını anlamıştır. “Dilin kullanımı ve yapısı, hiçbir suretle düşüncenin başarılarıyla örtüşmemektedir.”⁴⁷³ Ancak bu kavrayış, onun Leibnizci mantıkçı dil projesiyle ilgilenmesine yol açmamıştır. O, düşünceyi formüllerle değiştiren veya derinlemesine düşünmeyi hesaplamayla değiştirenlere kuşkuyla yaklaşmıştır. Kendi *Logik*'inin son cümlesinde, Alman felsefesinin, bir kez daha, yalnızca dünyanın gidişatını hesaplamaya değil, onun gidişatını anlamaya muktedir olabileceği umudunu taşıdığını bildirmiştir.⁴⁷⁴

Bu değerlendirmelere, Schröder, sonrasında, formalizasyonu savunarak şöyle yanıt vermiştir: “Eğer biz yalnızca dünyanın gidişatını hesaplayabiliyorsak, anlama, bu dünyada hiçbir suretle erişilebilir olmadığı ölçüde, bu gidişatı kesin bir biçimde anlayabiliriz.”⁴⁷⁵ Yine de, Lotze'nin kuşkuları, Boolecü ya da Fregeci formda yeni formüle edilmiş mantığa karşı, Alman felsefesinin çoğunun antipatisini yansıtmıştır –bir antipati ki yirminci yüzyılın ileri tarihlerine kadar devam etmiştir. Bu antipati, kısmen yeni mantığın sıra dışı ve hermetik görünümü karşısında bir güvensizlik duygusundan kaynaklanmaktadır. Kısmen de, geleneksel olarak felsefeyle bütünleşmiş bir alan içerisine matematiğin hücum etmesi korkusundan kaynaklanmaktadır. Ancak, bazı durumlarda ise, formel mantığın reddedilmesi daha açık akıl yürütmelere dayanmaktadır.⁴⁷⁶

Bilimsel natüralistlerin radikal empirizminin etkisinin hissedildiği yerlerde, gerek empirik bilimlerde, gerekse de mantıkta formülleştirmeye büyük bir kuşkuyla bakılmıştır. Örneğin,

⁴⁷² Lotze'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 73.

⁴⁷³ Lotze'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 73.

⁴⁷⁴ Lotze'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 73.

⁴⁷⁵ Schröder'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 73.

⁴⁷⁶ Sluga, *a.g.e.*, s. 73-74.

bu durum eleştirel pozitivistler için geçerlidir. Onlar, dilin şeyleri gerçekte oldukları gibi temsil etmek için kullanılabildikleri fikrini tamamen reddetmişlerdir ve böylece onlar daha kuvvetli bir sebepten ötürü formel bir dilin gerçekleri olduğu gibi temsil edemeyeceği inancını taşımışlardır. Onlara göre, böylesi formel bir dil, belli pratik kullanımlara sahip olabilir, ancak o, düşüncelerimizin *gerçek* mantıksal yapısını gösteremez. Fritz Mauthner, formal bir sembolizm karşısında gündelik dilin görelî değeri hususunda Lotze ve Schröder arasındaki anlaşmazlık üzerinde kafa yorduğunda, o hiçbir görüşü paylaşmamıştı. O, Lotze ve Schröder arasındaki anlaşmazlığın gerçekte neye dayandığını sormuştur:

Yalnızca bunda, Lotze felsefenin soyut sözcüklerini, dünyanın gidişatını kendisine ve diğerlerine açıklamak için en uygun olarak düşünmüştür, Schröder ortak dilin kapsamı dışında olan matematiksel sembolleri en uygun olarak düşünürken. Lotze gerçekten şöyle der: felsefi dilin kavramları matematiksel kavramlardan daha açıktır; matematiksel soyutlamalarla dil aracılığıyla elde edilmiş olan kavrayışların ötesine geçmek imkânsızdır. Ve Schröder aslında şu şekilde yanıt vermiştir: matematiksel soyutlamalar, dilin soyutlamalarından daha anlaşılardır.⁴⁷⁷

Mauthner, sonrasında ise şunları eklemiştir:

Daha açık, evet, çünkü onlar formeldir, şayet onlar formel kaldıkça; ancak aslında boşurlar, çünkü insan dili matematiksel değildir... Gruppe'nin meziyetidir ki mantık ve matematik arasındaki bu farka açık bir biçimde ilk kez dikkat çekmiştir.

Mauthner'e göre, dil soyut bir sistem değildir; o "yalnızca bir süreçtir, son derece karmaşık bir etkinliktir, somut, maddi bir organizma değildir."⁴⁷⁸ Dil yalnızca insan gruplarının etkileşiminde bulunur. "Her insan kendi anadilinde küçük bir virtüözdür ki, onun için, eğer dilerseñiz kendi konuşma organlarınızın karmaşık hareketleri, refleksif hareketler ya da içgüdüsel eylemler haline gelecektir."⁴⁷⁹ Karmaşık sosyal etkileşimler, ödüñç almaya, taklit etmeye, sürekli bir alışma sürecine dayanan böylesi devinimler aracılığıyla mümkün hale gelir. "Dil, herhangi büyük bir şehir gibi büyür: odadan odaya, ... evden eve, caddeden caddeye ve bütün bunlar birbiriyle ambalajlanmıştır, birbirine bağlanmıştır, birbirine bulanmıştır."⁴⁸⁰ Ona göre, düşünme, mantık ve gramerin dilimize egemen olduğunu hayal etmeyi severiz. "Eğer ben insanları tanrıçaların bu üçlemesinin değersizliğine, gerçek dışılığına ikna edebilseydim, buna araştırmalarımın en gurur duyduğum sonucu olarak bakabilirdim, çünkü mevcut olmayan mitik tanrılara ibadet her

⁴⁷⁷ Mauthner'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 74.

⁴⁷⁸ Mauthner'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 74.

⁴⁷⁹ Mauthner'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 74.

⁴⁸⁰ Mauthner'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 74.

zaman ağır bir yükür, dolayısıyla her zaman zehirleyicidir.”⁴⁸¹ Ona göre, dil dışında mantığa ya da akla başvurmak mümkün değildir. “Dil ... tam olarak akli temsil eder... Bir insan, dilininkinden başka bir mantık, başka bir akıl bilmez.”⁴⁸²

Dil yalnızca tarihsel ve sosyal bir süreç olarak var olduğundan dolayı, yapay olarak icat edilmiş herhangi bir dile mahal olmayacaktır. Bu, bilimin, daha elverişli ya da daha rasyonel notasyonlar icat etmekten men edildiği anlamına gelmez. Ancak bu notasyonlar, hiçbir zaman gerçek bir dil olma iddiasında olamazlar; onlar hiçbir zaman doğal dillerin yerini alamazlar, çünkü onlar doğal dilden kaynaklanmaktadır ve onun sadece doğal sonuçlarıdır.⁴⁸³ Mauthner, sevimsiz bir biçimde, bütün yapay dilleri *Esperanto* ya da *Volapük*’e benzer olarak düşünmüştür. Onun nazarında, Boolecü cebir, sembolik mantık ve bu yeni dillerin hepsi aynı düşünce tarzının ürünleridir. Couturat gibi matematiksel mantıkçılar ve Ostwald gibi kimyacılar, hem yapay sembollerle her gün çalışmış, hem de yeni evrensel bir dil olarak *Esperanto*’nun babaları olmuş bilim insanlarıdır. Mauthner ise, diğer taraftan, böylesi bir fikre tamamen yabancıdır. Ona göre, *Esperanto* nihayetinde bir dil değildir, “çünkü bir dil yalnızca insanlar arasında gelişebilir, tek bir insan tarafından keşfedilemez.”⁴⁸⁴ Bundan dolayı, ona göre, ideal olan hiçbir dil yoktur:

I. Çünkü böylesi ideal bir dil temeline dayanmak zorunda olacak olan dünya kataloğu, bizim doğal bilimlerimiz aracılığıyla hiçbir zaman sağlanamaz, hiçbir zaman sağlanamayacaktır.

II. Çünkü yapay bir dil, ideal olamayacaktır, ancak verili bir dilin, yani bu yapay dilin mucidinin ana dilinin suni, olgunlaşmamış çevirisi olacaktır.⁴⁸⁵

Mauthner’in dil hakkındaki görüşleri baştan aşağı natüralisttir ve bu sebepten dolayı da psikolojizme yakındır. “Eğer ruhumuz (*psyche*) derdini anlatmak için konuşmak zorunda değilse, o zaman bu psikolojizm doğru olacaktır.”⁴⁸⁶ Bireysel psikoloji, ruhun olmadığını keşfetmiştir ve dolayısıyla fizyolojik olana yönelmek gerekir; sosyal psikoloji de ise, biz dili, sosyal bir grubun *sensorium commune*’si⁴⁸⁷ olarak mülâhaza etmek zorundayız.⁴⁸⁸ Mauthner’in dile ilişkin yazıları, her zaman alımanedir ve şaşırtıcı kavrayışlarla doludur,

⁴⁸¹ Mauthner’den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 74.

⁴⁸² Mauthner’den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 75.

⁴⁸³ Mauthner’den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 75.

⁴⁸⁴ Mauthner’den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 75.

⁴⁸⁵ Mauthner’den aktaran, Sluga, *a.g.e.*, s. 75.

⁴⁸⁶ Mauthner’den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 75.

⁴⁸⁷ Duyu ve motor sinirler arasındaki etkileşimin gerçekleştiği nokta.

⁴⁸⁸ Mauthner’den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 75.

bu yazılar sıklıkla nükteli, bazen de derindir, ancak öyle görünüyor ki onun natüralizmi, onun, model diller ve dil modelleri olarak formel sembolizmelerin önemini tamamen kavramasını engellemiştir. Mauthner gibi, Mach'ın natüralizmine yakın durmuş Wilhelm Jerusalem ise, Mauthner'in düşüncesindeki bu kör noktayı muhtemelen ilk fark eden kişi olmuştur. O, Mauthner'in dile ilişkin görüşlerinin bilimsel araştırmalar için büyük bir öneme haiz olduğunu düşünmüştür. "Ancak, mantık, dilsiz yapamamasından dolayı, Leibniz'den beri defalarca ve defalarca gerçekleştirilmiş olan evrensel kavramsal bir dil türü oluşturma ve sunma yönündeki girişimler mantıksal anlamda büyük bir öneme sahiptir."⁴⁸⁹

Mauthner'in ise dilin gücüne ilişkin ulaştığı sonuç çok septiktir:

Herkes bir şeyi iyi olarak mülahaza ettiği için bir şeyin yaygın hale gelmesi vaki değildir; ancak daha ziyade bir şey tesadüfen yaygın hale gelir, insanlar sonrasında onu iyi olarak görür ve üstelik kutsal olarak da. Bu içgüdünün nereye kadar zayıf insanlardan zaten alınmış olduğunu ve nereye kadar alınacağını söylemek zordur. Bu grotesk sonuç bilim alanına keskin bir biçimde aydınlatıcı bir ışık tutar; hatta bu alandaki uzmanlara tanındık olsa bile, bilginin kavramları ve işaretleri değerli hale gelir ve esnek bir ilerlemeye yol açar, çünkü kavramlar ve işaretler yalnızca yaygın semboller olarak kullanışlı hale gelirler; bir süre biz birlikte çalıştık, işaretlerin çarpıklığı ve yanlışlığı görülür hale gelene kadar, sonrasında bunu bir devrim dönemi takip etti ve bir kez daha yeni genel semboller üzerinde uzlaşarak incindik.⁴⁹⁰

Böylesi septik rölativizmden, Leibnizci mantıksal olarak mükemmel bir dil fikrine geri dönüş yolu yoktur. Mauthner'e göre, böylesi bir dili arayan bir kimse, yalnızca "yeni bir formel mantık icat etmek isteyen, nüktelerini sembolik mantık ya da mantık cebiri üzerinde deneyen, sahih düşünme aracına, yeni bir düşünme makinesine ilişkin rüya gören ve bütün hayranlık uyandıran matematiksel açıklığıyla birlikte yine de formel mantığın hatasına yeniden düşen zeki bir burun karıştırıcıdır."⁴⁹¹

Frege, Schröder, Lotze ve Mauthner, dil, mantık ve matematik arasındaki karşılıklı ilişkiye yönelik dört çağdaş yaklaşım sunmuşlardır. Frege ve Schröder, formüleştirme gereksinimine vurgu yaparken, Lotze ve Mauthner bu fikri benimsememişlerdir. Frege ve Lotze matematiğin karşısında mantığın önceliğini öne sürmüş ve dolayısıyla matematiğin daha temel olan bir şeye indirgenebilir olduğunu savunmuş iken, Boolecü gelenek içerisinde Schröder, matematiğin mantıktan daha temel olduğunu savunmuş ve Mauthner

⁴⁸⁹ Jerusalem'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 75.

⁴⁹⁰ Mauthner'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 76.

⁴⁹¹ Mauthner'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 76.

ise, Gruppe'yi takip ederek, matematik ve mantığı birbirinden ayırmıştır. Frege ve Mauthner mantığın dil ile yakından ilişkili olduğunu savunurken, Schröder kendi notasyonunun bir tür kalkülüs olduğunu düşünmüş ve Lotze ise mantığın, hem dili hem de matematiksel kalkülüsü aşan kavramsal bir anlayışla ilişkili olduğunu iddia etmiştir. Frege'nin kavrayışının tarihsel anlamı, bu alternatif olasılıklar arasında işgal edilen yer aracılığıyla tanımlanmıştır.⁴⁹²

2.2. *Begriffsschrift* ve *Begriffsschrift*'teki Mantık Notasyonu

Frege matematiğin gelişmesine yardımcı olabilecek kesin bir notasyon kullanmak için büyük bir program geliştirmeyi amaçlamaktaydı. Frege büyük bir programın parçası olan notasyon sistemini ilk kez 1879'da yayımladığı *Begriffsschrift*'te [Kavram Yazısı] tanıtmıştır. Mantık tarihinde çığır açmış olan bu eserde, Frege, modern mantığın merkezinde kalıcı bir yere sahip olan yeni bir kalkülüs geliştirmiştir. Frege, *Begriffsschrift*'te bu kalkülüsün detaylarını anlatırken, bir taraftan da mantık, kanıt ve dilin doğası hakkında pek çok önemli düşünceyi de ele almıştır.⁴⁹³

Frege'nin *Begriffsschrift*'te sunmuş olduğu kalkülüs, onun mantıkçılık (*logicist*) projesine, yani aritmetiksel doğrulukların mantıksal yasalara ya da tanımlara başvurularak türetilebileceği tezine hizmet etmesi için geliştirilmiştir.⁴⁹⁴ Frege açısından, aritmetik başlangıç noktasıdır. Eserin alt başlığından da (*Aritmetiğe Göre Biçimlendirmiş, Saf Düşünce için Bir Formül Dili*) anlaşılacağı gibi, aritmetik *Begriffsschrift* için model teşkil etmektedir. Frege'nin bu eseri, hem kavramsal notasyonun nasıl işlevini yerine getireceğini gösteren genel bir model, hem de yasaların tanımlarında harflerin kullanımı için bir model sunmaktadır. Bu noktada, aritmetik, Frege açısından o kadar önemlidir ki bir kavramı bile aritmetiksel bir fonksiyonla açıklamıştır: “Bir kavram, değeri her zaman doğruluk değeri olan bir fonksiyondur.”⁴⁹⁵ Aynı şekilde, Frege'nin kavramların yargılardan türetildiği tezi de, farklı kavramların aritmetiğin formül dilindeki ' $2^4 = 16$ ' gibi özdeşliklerden türetilebileceği tezini örnek almaktadır.⁴⁹⁶ Hatta onun dil felsefesinin temel kavramları

⁴⁹² Sluga, *a.g.e.*, s. 76.

⁴⁹³ Kenny, *a.g.e.*, s. 12.

⁴⁹⁴ Macbeth, D. (2005). *Frege's Logic*. Massachusetts: Harvard University Press, s. 8.

⁴⁹⁵ Frege, *Collected Papers on Mathematics, Logic, and Philosophy*, s. 146.

⁴⁹⁶ Frege, *Posthumous Writings*, s. 16-17.

olan “*Sinn*” (anlam) ve “*Bedeutung*” (gönderge), ‘ $1+1 = 2$ ’ gibi aritmetiksel bir özdeşliğin anlamının genişletilmesinden ibarettir.⁴⁹⁷

Frege *Begriffsschrift*’i kaleme aldığı anda, aritmetik, kimya ve geometri gibi alanlar zaten kendi özel sembolik notasyonlarına sahiplerdi. Hatta Frege, aritmetik, geometrik ve kimyasal sembolizmlerin Leibniz’in kavramsal kalkülüsünün kısmi olarak gerçekleştirimleri olduğunu düşünmüştür.⁴⁹⁸ Frege’nin geliştirdiği notasyonu özel kılan şey ise, “kesin kanıtlardan faydalanan her alana uygulanabilecek olan tek bir notasyon sistemi” olmak için geliştirilmek istenmesidir.⁴⁹⁹ Başka bir deyişle, Frege, kendi *kavram yazısı*’nın kullanımını geometri ve fiziğe kadar genişletme ihtimalini de göz önünde bulundurmuştur.⁵⁰⁰

Frege, kendi notasyonunu, gündelik dili kusurlu ve hatalı gösteren yeni ve mükemmel bir sistem olarak gösterme amacıyla değildir. O, daha çok, geliştirdiği bu yapay dilin kullanımını haklı kılmaya çalışmıştır. Bu amaç doğrultusunda, Frege, *kavram yazısı* ile gündelik dil arasındaki ilişkiyi, mikroskop ve insan gözü arasındaki ilişkiyle kıyaslamıştır. Ona göre, göz, mikroskoptan mükemmel derecede üstündür.⁵⁰¹ Mikroskopun kullanışsız olduğu pek çok yerde, göz çok kullanışlı olacaktır. Mikroskop yalnızca özel amaçlar için keskin bir çözünürlük gerektiğinde ya da bilimsel amaçlı kullanıldığında çıplak gözden daha avantajlı hale gelir. Benzer bir biçimde, *kavram yazısı* da kanıtların geçerliği için vazgeçilmez olan öğelere keskince odaklanma görevini yerine getirmek için tasarlanmıştır. Ona göre, bu amaç için gündelik dil kullanışsızdır ve gündelik dilin ifade biçimleri yanlış yönlendirici olabilirler. Frege, kendi kavram yazısının yanıltıcı deyişlerden kaynaklanan illüzyonların gerçek yüzünü göstermeye yardım edeceğini düşünmektedir.⁵⁰² Nihayetinde Frege, zorluğunun tamamen farkında olmaksızın, bilimsel amaçlar açısından yapay bir dilin avantajlarının, gündelik dilden çok daha fazla olduğunu iki yüzyıl önce öne süren Leibniz’in otoritesini arkasına almıştır.⁵⁰³

Frege’nin geliştirdiği *kavram yazısı*, daha önce değinildiği gibi, iki boyutlu bir notasyon sistemidir. *Begriffsschrift*’in, mantık alanında bugüne kadar yazılmış en önemli eserlerden

⁴⁹⁷ Macbeth, *a.g.e.*, s. 8.

⁴⁹⁸ Frege, *a.g.e.*, s. 6.

⁴⁹⁹ Kenny, *a.g.e.*, s. 13.

⁵⁰⁰ Haddock, *a.g.e.*, s. 3.

⁵⁰¹ Frege, *Begriffsschrift*, s. 6.

⁵⁰² Kenny, *a.g.e.*, s. 13.

⁵⁰³ Haddock, *a.g.e.*, s. 3.

biri olduğuna kuşku yoktur. Bu eserin mantığa yaptığı temel katkılar, doğruluk-fonksiyonlu önermeler kalkülüsü, önermelerin özne ve yüklem yerine fonksiyon ve argüman açısından analiz edilmesi, niceleme teorisi, türetimlerin özellikle ifadelerin biçimlerine ve matematiksel dizi nosyonunun mantıksal bir tanımına göre uygulandığı bir mantık sistemi olmasıdır. Bu başarılarından her birisi, bu eserin mantıkçıların kütüphanesinde kalıcı bir yere sahip olması için yeterlidir.⁵⁰⁴

2.2.1. *Begriffsschrift*'in “Önsöz” Bölümünde Ele Alınan Konular

Begriffsschrift esasında felsefî değil, mantıksal bir eserdir. Ancak daha önce ifade ettiğimiz gibi, eserin özellikle önsöz bölümünde mantıkla ilişkili felsefî problemler ele alınmıştır. Aslında, Frege'nin “mantık” kavrayışının epistemoloji, ontoloji ve dil felsefesiyle yakından ilişkili olduğunu söylemiştik. Bu eserin 1879 yılında yayımlanması, mantık tarihinde, bazen “sembolik” ya da “matematiksel” mantık olarak anılan, çağdaş mantığın doğuşunda bir dönüm noktası olarak görülebilir. Diğer taraftan, Frege'nin çağdaşları olan Ernst Schröder ve Charles S. Peirce'i içeren pek çok mantıkçı ve felsefeci, 23 yüzyıllık bir geleneğe son veren yeni mantığa önemli katkılarda bulunmuşlardır.⁵⁰⁵ Biraz önce değindiğimiz gibi, *Begriffsschrift* bir mantık çalışması olmasına rağmen, eserin *Önsöz* kısmı erken dönem Frege'nin çok ilgi çekici felsefî tartışmaları içerir ve bu görüşleri bilmek, geç dönem Frege'nin görüşlerinin etraflıca kavranabilmesi için zorunludur. Frege'nin olgunluk dönemine ait görüşlerinden bazıları *Begriffsschrift*'te açık bir biçimde ifade edilmiştir. Frege'nin olgunluk dönemi felsefesinin zor ve anlaşmaz noktalarının bazılarının izlerine bu erken dönem çalışmasında rastlamak mümkündür.⁵⁰⁶

2.2.1.1. *Epistemolojik Bir Ayrım*

Begriffsschrift'in *Önsöz*'ünün hemen başlangıcında, Frege önemli ancak sıklıkla göz ardı edilmiş olan bir ayrım yapmıştır ki bu ayrım, yani bir ifadenin genetik-psikolojik kökeni ve onun temel yapısı arasındaki ayrım, onun felsefesi açısından belirleyici olmuştur. Frege, bir ifadenin bilgisini elde ettiğimiz genetik yol ile ifadeyi en güvenli şekilde bulabileceğimiz yol arasında bir ayrım yapmıştır. Frege'nin doğru bir biçimde gözlemlediği gibi, farklı insanların farklı yanıtlar vermiş olacağı ilk soru, bizim ifadeyi

⁵⁰⁴ Heijenoort, J. (Editor). (1967). *From Frege to Gödel*. Massachusetts: Harvard University Press, s. 1.

⁵⁰⁵ Bkz. Grattan-Guinness, I. (2000). *The Search for Mathematical Roots: 1870-1940*. Princeton: P.U.P.

⁵⁰⁶ Haddock, G. E. R. (2006). *A Critical Introduction to the Philosophy of Gottlob Frege*. Hampshire: Ashgate Publishing Limited, s. 1.

nasıl elde ettiğimiz genetik ya da tarihsel-bireysel açıklamasını aramaktadır. Diğer taraftan, hiçbir şekilde ilk soruyla karıştırılmaması gereken ikinci soru, yalnızca açık bir biçimde çok kesin değil, aynı zamanda oldukça derinlemesine bir biçimde ifadenin doğasıyla/yapısıyla ilişkilidir. İkinci soru, ifadenin epistemolojik temeliyle alakalıdır.⁵⁰⁷

Frege, kitabın hem başlarında, mantıksal bir kanıtın çok sağlam bir temel olduğuna vurgu yapmıştır, çünkü mantıksal kanıt şeylerin özel doğalarını göz önünde bulundurmaz ve yalnızca her bilginin kurulduğu yasalara dayanır. Bu yüzden, Frege bir temel (*foundation*) gerektiren bütün ifadeleri iki gruba ayırır: (i) kanıtın saf bir biçimde mantıksal yolla edinildiği ifadeler ve (ii) kanıtın deneyime/deneye dayandığı ifadeler. Bu yüzden, onun erken dönem eserinde ifadelerin bu sınıflandırılmasında, bir yüzyıl önce Kant tarafından tanıtılan *sentetik a priori*ye yer yoktur. Yine de, *Aritmetiğin Temelleri* üzerinde konuştuğumuzda, Frege'nin ifadelerin farklı çeşitlerinin çok daha iyi bir sınıflandırmasını önerdiğini göreceğiz. Frege, özellikle, Kant'ın, geometrik ifadelerin ne deneysel ne de salt mantıksal yolla türetilebileceğini, onların *sentetik a priori* olarak düşünülmesi gerektiğiyle ilgili görüşüyle daha sonra uzlaşacaktır.⁵⁰⁸

Nihayetinde, şu açık olmak zorundadır ki, Frege'nin bir ifadenin genetik-psikolojik kökeni ve onun epistemolojik temeli arasındaki ayırmadan yola çıkılarak, bir ifadenin tamamen mantıksal araçlar yoluyla türetilebileceği ifadeler grubuna ait olması, ancak onun insanlar tarafından deneyim temelinde bilinebilir olması, Frege'nin de vurguladığı gibi, mükemmel bir biçimde mümkündür. Frege'nin belirtmiş olduğu gibi, onun sınıflandırması hiçbir psikolojik kökene dayanmaz, ancak ifade için olası en mükemmel temele dayanır.⁵⁰⁹

2.2.1.2. Aritmetik İfadelerin Yapısı Üzerine

Frege'nin temel olarak genel epistemolojik sorunlarla ilgilenmediğini, daha çok epistemolojinin aritmetik ifadelere uygulanışıyla ilgilendiğini görürüz. Bu yüzden, *Begriffsschrift*'te, Frege'nin, aritmetiğin ne kadarının mantık yasaları (ki bu eserde, bu kavram yerine “düşüncenin yasaları”⁵¹⁰ tabirini kullanmıştır) temelinde türetilebileceğini araştırmakla ilgilendiğini görürüz. *Kavram yazısı*, Frege'ye göre, son derece kesin bir biçimde verilmiş bir çıkarımın kesin olup olmadığını belirlemeye, bu çıkarımın dayandığı

⁵⁰⁷ Haddock, *a.g.e.*, s. 1-2.

⁵⁰⁸ Haddock, *a.g.e.*, s. 2.

⁵⁰⁹ Frege, *Begriffsschrift*, s. 5.

⁵¹⁰ Frege, *a.g.e.*, s. 5.

herhangi bir varsayımı keşfetmeye ve bu varsayımı nihai köklerine kadar izlemeye olanak tanımaktadır. *Kavram yazısı*, bu amaca ulaşmak için, çıkarımlarla ilgisiz olan her şeyi yadsımıştır. Frege, kavramsal içeriğin, kesin bir biçimde çıkarımlarla ilgili olan ifadelerin içeriklerinin parçası olduğunu söylemiştir.⁵¹¹

Frege, gündelik dilin (genellikle “yaşam dili” ifadesini tercih etmiştir) bizden mantıksal olarak neyin önemli olduğunu gizlediğini ve bizi mantıksal olarak önemsiz olanla ilgilenmeye zorladığını söylemiştir. Geleneksel mantık genellikle gündelik dilin gramerinin rehberliğini takip etmiştir ve yanlış bir biçimde ayrımların ve kavramların mantık için önemli olduğuna inanılmıştır. Frege, özne ve yüklem nosyonlarının –ki Frege bu nosyonlar yerine argüman ve fonksiyon kavramlarını kullanmıştır- kendi zamanının matematiğinde alışılmış olandan daha kapsamlı olarak anlaşıldığını söylemiştir. Frege, böylesi bir yer değiştirmenin (özne-yüklem yerine argüman-fonksiyon), bu yer değiştirmenin sonuçları aracılığıyla gerekçelendirileceğini düşünmüştür ki, bu sonuçlardan birisi, bir içeriğin bir argümanın fonksiyonu olarak kavranışının yeni kavramlar üreteceğidir.

Önsöz’ün sonunda, Frege, kendi mantıksal sisteminde, yalnızca tek bir çıkarım kuralını, yani, *Modus Ponens*’i kullanacağını öne sürmüş ve bu seçimi, *modus ponens*’in, *kavram yazısı*’nın temelindeki en basit öncüllerden faydalanmanın açıklayıcı amaçlar açısından elverişli olduğunu savunarak gerekçelendirmiştir. Ancak, Frege kendi mantıksal sisteminde üstü kapalı bir biçimde bir değişim kuralından faydalanmıştır.⁵¹² Ancak şu an için bu konuyu ele almayacağız.

2.2.2. *Begriffsschrift*’teki Notasyonun Tanıtımı

Frege’nin, öncelikle *Begriffsschrift*’te ve küçük bir düzenlemeyle *Grundgesetze der Arithmetik*’te kullanılmış olan sembolik notasyonu, günümüzde kullanılmamaktadır. Bunun yerine, 1894’te Peano tarafından tasarlanan ve 1910 yılında *Principia Mathematica*’da Russell ve Whitehead tarafından hayata geçirilen sistem kullanılmaktadır. Frege’nin mantığını, standart niceleme mantığının notasyonal bir varyantı olarak görmek doğru olacaktır. Frege’nin sisteminin formülleri, Peano’nun sisteminin lineer/çizgisel

⁵¹¹ Frege, *a.g.e.*, s. 5.

⁵¹² Haddock, *a.g.e.*, s. 4.

biçimiyle yazılmamıştır. Bunun yerine, bu formüller iki boyutlu bir düzende biçimlendirilmiştir.⁵¹³ Frege'nin iki boyutlu notasyonu ile birlikte geliştirdiği formel sistemde, tümel niceleyici, değilleme işareti, yargı ve mümkün bir yargının içeriği işareti, şartlı çizgisi, çok değişkenli yüklemeler, mantık için aksiyomlar, çıkarım kuralları, vb. yer almaktadır. Frege zamanında, tümel niceleyici, çok değişkenli yüklemeler ve çıkarım kuralları formel sistemler açısından oldukça yeniydi.

Frege'nin kullandığı iki boyutlu notasyon, bazı avantajlara da sahiptir, bazı güçlükler de çıkarmaktadır. Bu notasyonda, önermelerin mantıksal yapısını ve temel çıkarımları çok anlaşılır kılan diyagramlara sahiptir. Diğer taraftan da, nispeten önemsiz olan malumatların gösterimine aşırı özen gösterilmesi, çok anlaşılmasız olan barok diyagramların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle, Frege'nin mantığa yapmış olduğu önemli pek çok katkı, detaylı formalizmin altında gizli kalması ve Frege'nin notasyonunun kılı kırk yaran simgeler ağı, *Begriffsschrift*'in alınılanmasını olumsuz yönde etkilemiştir.⁵¹⁴

Frege, 1896'da, Peano'nun notasyonu ile kendi notasyonunu karşılaştırmak amacıyla yazdığı bir makalede, kendi kavramsal notasyonunun temel amacının çıkarım biçimlerinin sayısını en aza indirmek ve bu çıkarım biçimlerini, bu yeni dilin kuralları olarak düzenlemek olduğunu ifade etmiştir.⁵¹⁵ Frege, bu amacı, ilk kez *Begriffsschrift*'ten kısa bir süre sonra kaleme aldığı "Boole's Logical Calculus and the Concept-script" (1880 ya da 1881) başlıklı makalesinde ifade etmiştir:

Ben, sözel bir biçimde, bir çıkarım kuralı olarak ifade edilebilecek her şeyi mümkün olduğunca formülleştirmeye çalıştım, elbette aynı şeyi farklı biçimlerde kullanmak amacıyla değil. Çıkarım biçimleri sözel olarak ifade edilmek zorunda olduklarından dolayı, ben yalnızca formül olarak verilen tek bir çıkarım biçimini kullandım ki bu formül çıkarım biçimleri olarak başka türlü tanıtılmıştır.⁵¹⁶

Frege, kullanılan çıkarım biçimlerini en az sayıda tutabilmek için, bütün çıkarım kurallarını, *Begriffsschrift*'te formül olarak tanımlamıştır. Bu Frege'nin notasyonunun temel düşüncesidir. Frege'nin notasyonu, daha önce belirttiğimiz gibi, mantıkçılık projesi tarafından motive edilmiştir.

⁵¹³ Kenny, *a.g.e.*, s. 214.

⁵¹⁴ Reck, E. H., Awodey, S. (2004). Frege's Lectures on Logic and Their Influence. In E. H. Reck, S. Awodey (Eds.), *Frege's Lectures on Logic: Carnap's Student Notes 1910-1914*. Chicago: Open Court, s. 26.

⁵¹⁵ Frege, G. (1984). *Collected Papers on Mathematics, Logic, and Philosophy*. Ed. Brian McGuinness. (Trans. Max Black, V. H. Dudman, Peter Geach, Hans Kaal, E.-H. Kluge, Brian McGuinness, R. H. Stoothuff). Oxford: Basil Blackwell, 236.

⁵¹⁶ Frege, *Posthumous Writings*, s. 37.

2.2.2.1. Simgeler

Frege, *Begriffsschrift*'e, öncelikle sembollerin/simgelerin tanımıyla başlamıştır. Genel büyüklükler teorisinde iki tür simgenin bulunduğunu söyleyen Frege, bu iki tür simgeden ilkinin bilinmeyen bir sayıyı ya da bilinmeyen bir fonksiyonu temsil eden harfleri içerdiğini ifade etmiştir. Bu belirsizlik, $(x+y)z=xz+yz$ örneğinde olduğu gibi, önermelerin evrensel geçerliğini ifade etmek için harflerin kullanımını olanaklı kılar. Diğer tür simgeler ise, +, -, $\sqrt{}$, 0, 1 ve 2 gibi işaretleri içerir ki bu işaretlerin kendi özel anlamları vardır. Frege, genellikle saf düşüncenin çok kapsamlı alanına uygulamak maksadıyla bu iki işaret türü arasındaki ayrıma vurgu yapmıştır. Ona göre, bütün simgeleri farklı nesneler olarak anlaşılanlar ve tam olarak belli bir anlama sahip olan simgeler diye ikiye ayırabiliriz. Ancak, Frege'ye göre, bir harfin anlamı ne kadar belirsiz olursa olsun, verilmiş bir içerik/bağlam boyunca harfler onlara verildikleri andan itibaren anlamlarını muhafaza ederler.⁵¹⁷

2.2.2.2. Yargı, Mümkün Bir Yargının İçeriği, Yargıda Bulunma

Frege'nin geliştirdiği yeni mantık sistemindeki ilk ve muhtemelen en önemli adım, gerçek bir yargıyı iki temel bileşene ayırmasıdır: mümkün bir yargının içeriği ve bu içerik hakkında yargıda bulunma. Frege'ye göre mantık, neden ve nasıl yargıda bulunduğumuzla ilgili değildir, ancak yalnızca yargıların kavramsal içeriklerinin özellikleri ve onların karşılıklı ilişkileriyle ilgilidir. Frege, bu ayrımı yaparak, mantık ile psikoloji arasında keskin bir ayrım yapmayı garanti altına almak istemiştir.⁵¹⁸

Gündelik dilde, verilmiş bir cümlenin bildirilmiş olup olmadığını gösterecek ayrı bir işaret olmadığından ötürü, Frege'nin yargıların iki temel bileşeni arasında yapmış olduğu ayrımın üstü örtülmüştür. Bundan dolayı, bir cümlenin yüklemine 'bildirme gücüne' [*assertive power*] sahip olduğu sıkça söylenmiştir; ancak, Frege, bildirim ve yüklemlenin (*predication*) birbirinden katı bir biçimde ayırt edilmiş olmaları gerektiğini düşünmektedir. Frege, bu konuda, şunları söylemiştir:

Bir düşünce, öne sürülmeksizin ifade edilebilir. Ancak gündelik dilde, özel görevi öne sürmek olan hiçbir sözcük ya da işaret bulunmaz. Bu yüzden, mantık kitapları yüklemlmeyi

⁵¹⁷ Frege, *Begriffsschrift*, s. 10-11.

⁵¹⁸ Sluga, *a.g.e.*, s. 76.

(*predicating*), yargıda bulunmakla (*judging*) karıştırırlar... Düşünmek, düşünceyi kavramaktır. Bir düşünce kavrandıktan sonra, o doğru olarak (yargıda bulunma) kabul edilebilir ve bu kabul edilme ifade edilebilir (bildirim).⁵¹⁹

Bu, Frege'nin yazılarında sıklıkla tekrar eden bir temadır. Frege, kendisinin geç dönem makalelerinden birisi olan "Negation"da, şu hatırlatmada bulunmuştur: "Tıpkı sıçramanın, bir sıçrama edimi olması gibi, eğer biz bir yargıyı, bir yargıda bulunma edimi olarak alıyorsak, biz muhtemelen en iyi şekilde gündelik dil kullanımıyla uyum içerisindeyizdir."⁵²⁰ Frege, geleneğe karşı olarak, mantığı ilgilendiren böylesi tek bir edimin bulunduğunu öne sürmüştür. Ona göre, yargıda bulunma her zaman bir şeyi doğru olarak kabul etmedir.⁵²¹ Bu iddiasıyla Frege'nin karşı olduğu gelenek, iki yargı formunun olduğunu -yani bildirim ve reddetme (*denial*)- savunmaktadır. Frege ise, bu kavrayışın kaçınılmaz teknik karışıklıkları ihtiva ettiğini düşünmektedir. "Eğer biz yargıya bulunmanın bir biçimiyle yetinebiliyorsak, o zaman onunla yetinelim."⁵²² Frege'nin karşı çıktığı geleneksel kavrayış hem teknik olarak dezavantajlı, hem de yargıda bulunmanın gerçekten ne olduğuna ilişkin yanlış bir kavrayışı da ihtiva etmektedir. "Bu geleneksel kavrayış, yargıda bulunan bir kişinin, yargıda bulunma edimi vasıtasıyla, [yargının] kısımları arasında bir bağ ve düzen kurduğu ve bu yolla da yargının meydana geldiği" şeklindeki bir inançtan kaynaklanmaktadır.⁵²³ Frege'ye göre, eğer biz yargıda bulunan bir kişinin yargının kısımları arasında bir bağ ya da düzen kurduğunu varsayarsak, onun bu bağ yok etme gücüne de sahip olduğunu varsaymamızda herhangi bir sakınca olmayacaktır. "Böylece, yargıda bulunma ve reddetme, bir çift olarak, eşit derecedeki karşıt kutup çifti olarak görülecektir."⁵²⁴ Ancak, yargıda bulunma, her şeyden evvel, düşünceyi bir bütün olarak kavramayı ve sonrasında onun doğruluğunu kabul etmeyi gerektirir. Frege'ye göre, düşünce, yargı edimiyle oluşmamıştır. "Hatta bir düşünceyi kavramak bir düşünce oluşturmaz, ne de onun kısımları arasında bir düzen kurabilir."⁵²⁵ Hatta, Frege'ye göre, bir şeyi reddettiğimizde, parçaları kesin bir düzende olan bir düşünceyi kavrırız, biz onu [düşünceyi] yok etmeyiz.⁵²⁶

⁵¹⁹ Frege'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 77.

⁵²⁰ Frege, *Collected Papers on Mathematics, Logic, and Philosophy*, s. 381.

⁵²¹ Frege, *a.g.e.*, s. 149.

⁵²² Frege, *a.g.e.*, s. 374.

⁵²³ Frege, *a.g.e.*, s. 371.

⁵²⁴ Frege, *a.g.e.*, s. 371.

⁵²⁵ Frege, *a.g.e.*, s. 371.

⁵²⁶ Sluga, *a.g.e.*, s. 77.

Frege'nin, *Begriffsschrift*'te ileri sürdüğü bu öğreti, doğrudan Lotze'nin *Logik*'inden türetilmiştir:

“S, P'dir” yargısı aracılığıyla hala tartışmaya açık olan bir düşünce olarak ifade edilmiş olan S ve P arasındaki (herhangi bir türden) özel bir ilişkiyi tahayyül edelim; bu ilişki, iki karşıt bütünleyici yargıyı oluşturan düşünce içeriğini ifade eder; birincisi, evetleme, o, gerçeklik ya da geçerlilik yüklemi verir, diğeri, değilleme, o ise gerçeklik ya da geçerlilik yüklemine inkar eder... Ancak bu farklılık özsel olarak farklı iki yargı biçimine yol açmaz. Geçerlilik ve geçersizlik, bu bağlamda, daha ziyade yargının bütün içeriğini kendi öznesi olarak ileri süren olgusal yüklemeler olarak düşünülmüştür.⁵²⁷

Frege'nin birincil mantığı, analiz edilmemiş ‘mümkün yargıların içerikleri’nin mantığıdır ki bu türden içerikler ya evetlenir ya da değillenirler. Frege'nin *Begriffsschrift*'te kullanmış olduğu terminoloji, ilk bakışta, nispeten yanlış yönlendirici olabilir. Çünkü bu terminolojide, bir yargı ve mümkün bir yargının içeriği arasında bir karışıklığa yol açıyor olarak görülebilir. Her şeye karşın, bir yargının bildirildiğini söylemek ile mümkün bir yargının içeriğinin evetlendiğini söylemek arasındaki fark nedir? Dahası, evetleme ve değilleme ayrımı, Frege'nin geleneksel ders kitaplarında bahsedilmiş olan iki farklı yargıda bulunma edimi olduğu düşüncesine karşı çıkararak, yalnızca tek bir yargıda bulunma ediminin olduğuna yönelik iddiasıyla doğrudan ihtilaf içinde görünmektedir.⁵²⁸ Frege, *Begriffsschrift*'te, ‘doğru’ ve ‘yanlış’ sözcükleri yerine ‘evetlenmiş’ ve ‘değillenmiş’ sözcüklerini kullanmayı tercih etmiştir. Sonrasında ise bu sözcükleri kullanmaktan vazgeçerek ‘doğru’ ve ‘yanlış’ sözcüklerini kullanmıştır. Bu durum, Frege'nin, kendi görüşlerinin izin verdiğinden daha öznel ve psikolojik etki bırakan *Begriffsschrift*'in terminolojisini neden benimsemek zorunda olmuştur sorusunu geride bırakır. Bu soruya verilebilecek en olası yanıt şu olabilir ki bu terminoloji, bir yargı ile onun içeriği arasındaki ayrımın Frege için henüz tamamen açık olmadığı, erken döneme ilişkin bir tortudur.⁵²⁹

2.2.2.3. *Begriffsschrift*'te Yargının Gösterimi

Frege'nin geliştirmiş olduğu mantık notasyonunda, bir yargı, bir simgenin ya da yargının içeriğini [anlamını] gösteren simgeler kombinasyonunun solunda bulunan

┌—

⁵²⁷ Lotze'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 77-78.

⁵²⁸ Krş. Frege, *Begriffsschrift*, s. 1-4.

⁵²⁹ Sluga, *a.g.e.*, s. 78.

işaretiyle ifade edilmektedir. Frege, eğer yatay çizginin solundaki küçük dikey çizgiyi koymayı unutursak, yargının, yazarın doğru ya da yanlış olduğunu ifade etmediği fikirlerinin salt bir kombinasyonuna dönüşeceğini söylemiştir. Örneğin,

┌ A

“Karşıt kutuplar birbirini çeker” yargısını simgelesin; bu durumda, eğer küçük dikey çizgiyi koymayı unutursak,

—A

yukarıdaki yargıyı ifade etmeyecektir; Frege’ye göre, dikey çizginin ihmal edildiği gösterim okurlarda yalnızca karşıt manyetik kutupların birbirini çekme fikrini uyandıracaktır. Frege, dikey çizgiyi koymayı unutursak, kendimizi, “...durum şudur ki” ya da “önerme şudur ki” söz öbeklerini kullanan bir açıklayıcı olarak ifade edeceğimizi söylemiştir.⁵³⁰

Frege, yargı işareti olan

┌—

işaretinin, kendi simgesinden önce yazıldığında, her içeriğin bir yargıya dönüşmediği konusunda da bizleri uarmıştır. Örneğin yargı işaretinin sağına yazılacak olan “ev” fikri bir yargı haline dönüşmez. Frege, bundan dolayı, içerikleri (*content*), bir yargıya dönüşebilen içerikler ve bir yargıya dönüşemeyen içerikler olarak ikiye ayırmıştır.⁵³¹ Bu noktada, bu ayrımın detaylarını daha sonra ele alacağımızı söylemekle yetinelim.⁵³²

┌—

⁵³⁰ Joudain, “durum şudur ki...” ya da “önerme şudur ki...” yerine “düşünce şudur ki...” ifadesini kullanabileceğimizi söylemiştir. Bkz. Frege, *Begriffsschrift*, s. 11, dipnot 9.

⁵³¹ “Evler vardır” ya da “bir ev vardır” cümlelerini mümkün bir yargının içeriklerine örnek olarak verebiliriz. Ancak “ev” fikri, bu cümlelerin yalnızca birer parçasıdır. “Mehmet’in evi ağaçtan yapılmıştır” önermesinde, biz “durum şudur ki bir ev vardır” ifadesini “ev”in yerine koyamıyoruz.

⁵³² Frege, *Begriffsschrift*, s. 11.

işaretinin parçası olan yatay çizgi, Frege’ye göre, bir bütünlük içinde onu takip eden simgeleri ve bu bütünlüğe göndermede bulunan yatay çizginin sol ucundaki dikey çizgi ile ifade edilen evetlemeyi (affirmation) bir araya getirmektedir. Frege, yatay çizgiyi *içerik çizgisi* ve dikey çizgiye de *yargı çizgisi* olarak adlandırmıştır. Frege, içerik çizgisinin, çizgiyi takip eden simgeler bütünü ile herhangi bir simgeyi birbiriyle ilişkilendirme işlevine sahip olduğunu ve içerik çizgisini takip eden herhangi bir şeyin, yargı olabilecek olan bir içeriğe sahip olması gerektiğini belirtmiştir.⁵³³

Frege, geleneksel özne ve yüklem ayırımına karşı çıkarak, fonksiyon ve argüman ayırımını onların yerine ikame etmiştir. Bu konuyu daha sonra ele alacağımız için, biz sadece Frege’nin özne ve yüklemden ne anladığını belirtmekle yetineceğiz. Frege’ye göre, kendi notasyonunda, öznenin, bir önermenin içeriğinin tamamını içerdiğini, yüklem ise yalnızca içeriği yargıya dönüştürme işlevine sahip olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla, Frege’nin ideografik/kavramsal sisteminde, bütün yargılar tek bir yükleme sahiptir: “olduğu bir vakıdır” (*is a fact*). Bu yüklem Frege sistemindeki karşılığı ise şu işarettir:

2.2.2.4. Frege’nin Yargılar Arasında Yaptığı Ayrımlar

Frege, *Begriffsschrift*’te, tümel ve tikel yargılar arasındaki geleneksel ayırımın, yargıların içerikleri arasında yapılmış olan bir ayırım olduğunu öne sürmüştür. Frege’ye göre, “tümel içerikli bir yargı” ve “tikel içerikli bir yargı” ifadelerinin tümel ve tikel yargılar için kullanılmasında herhangi bir sakınca yoktur. Bir yargı, bildirilse de, bildirilmese de, tümel ya da tikeldir. Frege, bu özelliklerin, bir yargı olarak değil de, bildirilmemiş bir önerme olarak gösterildiğinde dahi, içeriğe ait olduğunu ifade etmiştir.⁵³⁴ Frege’nin yargı çizgisini tanıtmaması ve fonksiyon/argüman ayırımını, özne/yüklem ayırımının yerine ikame etmesiyle birlikte, bir yargının kavramsal içeriğini, bu yargının bildirimsellik koşullarından ayırdığını söyleyebiliriz. Bu durum, ona, içeriğin bildirilip bildirilmediğine bakılmaksızın, niceleyicileri yargıların içerikleri ile ilişkilendirmesine olanak tanımıştır.⁵³⁵

⁵³³ Frege, *Begriffsschrift*, s. 12.

⁵³⁴ Frege, *Begriffsschrift*, s. 13.

⁵³⁵ Reed, D. (2007). *Origins of Analytic Philosophy: Kant and Frege*. Norfolk: Continuum Books, Norfolk, s. 60.

Benzer bir biçimde, değilleme de bildirilmiş yargılarla değil, yargıların içerikleriyle ilişkilendirilmiştir. Örneğin, “*BC* ve *AD* doğru parçalarının birbirine eşit olmadığını” varsayalım. Burada içerik, yani bu iki doğru parçasının birbirine eşit olmaması, bir değilleme içermektedir; ancak bu içerik, bir yargı haline gelebilme ihtimaline sahip olsa bile, yine de bir yargı olarak bildirilmemiştir. Dolayısıyla, bu içerik bir yargıya dönüşse de, dönüşmese de, değilleme içeriğe hamledilmiştir. Bundan dolayı, Frege, değillenmenin, yargıya dönüşebilen bir içeriğin tamamlayıcısı olduğunu düşünmenin çok uygun olduğunu söylemiştir.⁵³⁶ Frege’nin bu konudaki görüşleri ışığında, olumlu ve olumsuz yargı formları arasında açıkça bir ayrım yapmaya gerek yoktur. Frege’nin notasyonunda, bir değilleme çizgisi olumlu bir yargı içeriğine iliştirildiğinde, bir değilleme önermesi elde edilir.⁵³⁷

Ayrıca, *Begriffsschrift*’in tamamı göz önünde bulundurulduğunda, Frege’nin, kategorik, hipotetik (şartlı) ve ayırık şartlı (disjunktif) yargıların yalnızca gramatik bir öneme sahip olduğunu öne sürmesinin sebebini anlayabilmek mümkün olacaktır.⁵³⁸ Kategorik yargı formu özne/yüklem ayırımına dayandığından dolayı, kategorik bir yargı formunun, bir yargının mantıksal formunu bazı zamanlarda tam anlamıyla açıklayabilmesi mümkün olmayabilir. Dolayısıyla, Frege özne/yüklem ayırımından fonksiyon/argüman ayırımına geçerek, “İskender, Philip’ten daha büyüktür” [*G (ab)*] gibi ilişkisel ifadeleri izah edebilmenin yolunu açmıştır. Yukarıdaki örnekte görüleceği üzere, böylesi ifadeler yargıların geleneksel özne/yüklem kavrayışı temelinde analiz edilmeye pek de uygun değillerdir. Yalnızca kategorik yargı formunun, bazı yargıların mantıksal formunu tam anlamıyla açıklamada başarısız olduğunu söylemek doğru değildir, diğer durumlarda da, kategorik yargı formu, farklılığın mantıksal olarak önemli olmadığı yerlerde, mantıksal forma bir farklılık atfeder. Frege’nin, kavramsal içerik hakkındaki tartışmada daha evvel gözlemlemiş olduğu gibi, bir yargının etken ve edilgen çatısı arasındaki farklılık, özne ve yüklem rolleri her iki yargı tipinde tersine dönmüş olsa dahi, bu yargının kavramsal içeriği üzerinde herhangi bir etkiye sahip değildir.⁵³⁹

Frege’ye göre, apodeiktik (zorunlu) bir yargı ve assertorik (yalın) bir yargı arasındaki fark, öncekinin önermelerin kendisinden çıkarsanabildiği genel yargıların bulunuşunu ima ederken, assertorik bir yargı böylesi bir imadan yoksundur. Frege, bir önermenin zorunlu

⁵³⁶ Frege, *a.g.e.*, s. 13.

⁵³⁷ Reed, *a.g.e.*, s. 60.

⁵³⁸ Frege, *a.g.e.*, s. 13.

⁵³⁹ Reed, *a.g.e.*, s. 60.

olduğunu söylemenin, sadece bu yargı için sebeplerimiz (*grounds*) hakkında bir ipucu verdiği sonucu ulaşmıştır. Ancak bu yalnızca bizim bir yargı karşısında takındığımız psikolojik bir tutumdur ve bu yüzden bu tutumdan yargının kavramsal içeriği etkilenmemektedir. Dolayısıyla, zorunlu kavramıyla birlikte, apodeiktik yargı formu, mantıksal olarak önemsiz olduğu için göz ardı edilebilir.⁵⁴⁰ Frege'ye göre, eğer bir konuşmacı bir önermeyi mümkün bir önerme olarak ileri sürülmüşse, bu durumda konuşmacı ya önermenin değillenmesine neden olacak hiçbir yasayı bilmediğini iddia ederek bu yargıdan kuşku duymaktadır, ya da bu değilleme yargısının genellenmesinin yanlış olduğunu söylemektedir. Frege bu ikinci duruma *tikel evetleme yargısı* demektedir. Frege, birinci duruma örnek olarak “Dünya’nın bir zaman başka bir gökcismiyle çarpışması mümkündür” önermesini, ikinci duruma örnek olarak da “Soğuk ölüme yol açabilir” önermesini vermiştir.⁵⁴¹

Evetlenmiş ve değillenmiş mümkün yargıların içerikleri arasındaki mevcut ayrım ile birlikte, Frege kendi önermeler mantığının temel kavramlarını karakterize etmeye devam edebilecektir. Bu kavramlardan ikisi, değilleme (*negation*) ve şart kipi (*conditional*)’dir. Olumsuzlanan mümkün bir yargının içeriği böylece ilk içerik evetlendiğinde değillenen, ilk içerik değillendiğinde evetlenen başka bir mümkün yargının içeriğine dönüşmüştür.⁵⁴²

2.2.2.5. Şartlı Yargılar

Frege, *Begriffsschrift*’te, yargıları, doğruluk (*truth*) ve yanlışlık (*falsity*) açısından değil, evetleme (*affirmation*) ve reddetme (*denial*) açısından düşünmüştür. O, *Begriffsschrift*, §5’te, “*P* ise, [o halde] *Q*” biçimindeki şartlı yargıların evetlenme koşullarını, şartlı önermenin bileşenlerinin olası farklı doğruluk koşulları açısından, yani sembolik mantıktaki doğruluk tablosunu andırır bir tarzda tanımlanmıştır.⁵⁴³

Frege, şartlı yargıların evetlenme koşullarını şu şekilde tanımlamıştır:⁵⁴⁴

Eğer *A* ve *B* mümkün yargıların içeriklerini temsil ediyorsa, o halde şu 4 olasılık vardır:

1. *A* evetlenir ve *B* evetlenir;

⁵⁴⁰ Frege, *a.g.e.*, s. 13.

⁵⁴¹ Frege, *a.g.e.*, s. 13.

⁵⁴² Sluga, *a.g.e.*, s. 78.

⁵⁴³ Reed, *a.g.e.*, s. 52.

⁵⁴⁴ Frege, *a.g.e.*, s. 13.

2. A evetlenir ve B reddedilir;
3. A reddedilir ve B evetlenir;
4. A reddedilir ve B reddedilir.

Şimdi,

$$\begin{array}{l} \vdash A \\ \vdash B \end{array} (B \rightarrow A)$$

bu olası evetlenme koşullarından üçüncüsünün gerçekleşmediği, ancak diğer üç olasılıktan birinin gerçekleştiği yargıyı gösterir. Dolayısıyla, eğer

$$\begin{array}{l} \vdash A \\ \vdash B \end{array} (B \rightarrow A)$$

önermesi reddedilirse, bu üçüncü olasılığın gerçekleştiği anlamına gelir, dolayısıyla A'nın reddedildiğini ve B'nin doğrulandığını anlarız.⁵⁴⁵

$$\begin{array}{l} \vdash A \\ \vdash B \end{array} (B \rightarrow A)$$

önermesinin evetlendiği durumlar arasından, biz şu üç yorumdan birisini seçeriz:

(1) A doğrulanmak zorundadır. Bu durumda B'nin içeriği tamamen önemsizdir. Örneğin,

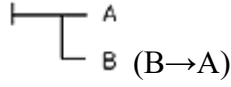
$$\vdash A$$

3 x 7 = 21'i ve B de "güneşin parlaması" durumunu gösterebilir. Öyleyse, yukarıdaki olası dört evetlenme durumdan ilk ikisinin gerçekleşmesi mümkün olacaktır. Dolayısıyla, bu iki içerik arasında nedensel bir ilişki kurmaya gerek yoktur.

(2) B reddedilmelidir. Bu durumda, A'nın içeriği önemsizdir. Örneğin, B, "sürekli hareketin mümkün olma" durumunu ve A ise "dünyanın sonsuz olma" durumunu gösterebilir. Öyleyse, bu dört evetleme koşulundan ikincisi ve dördüncüsünün gerçekleşmesi mümkün olacaktır. Dolayısıyla, A ve B arasında nedensel bir ilişki kurmaya yine gerek yoktur.

⁵⁴⁵ (B → A) reddedildiğinde, B'nin evetlendiği ve A'nın reddedildiği (B ∧ ¬A) tümel evetleme önermesini elde ederiz. Yani, [¬(B → A) ≡ (B ∧ ¬A)].

(3) A ve B 'nin evetlenmiş ya da reddedilmiş olup olmadıklarını bilmeksizin,

yargısında bulunabiliriz. Örneğin, B , “Ay’ın dördün evrelerinden birisinde olması” durumunu ve A ise “Ay’ın yarım daire olarak görünmesi” durumunu gösterebilir. Bu durumda, biz,

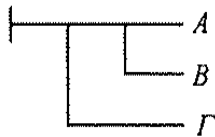

yargısını, “eğer” bağlacı aracılığıyla çevirebiliriz: “Eğer Ay dördün evrelerinin birindeyse, Ay yarım daire biçiminde görülür.” Yalnızca böyle bir ilişki, üzerinde düşünülen türde bir yargıya temel sağlayabilecek olma da, “eğer” sözcüğüne özgü olan nedensel ilişki, yine de, bizim simgelerimizle ifade edilemez. Zira, Frege’ye göre, nedensel ilişki genel bir şeydir ve ancak genellik (*generality*) tanımlandıktan sonra ifade edilebilir.⁵⁴⁶

önermesinde, Frege, iki yatay çizgiyi birbirine bağlayan dikey çizgiyi *şartlı çizgisi* (*condition stroke*) olarak adlandırmıştır. Frege, *şartlı çizgisi*’nin solunda kalan üst yatay çizgi parçasının, şartlı önermenin anlamını gösteren içerik çizgisi olduğunu söylemiştir ve ona göre, bu çizgi önermenin toplam içeriğiyle ilişki kurmak için tasarlanmış bir çizgidir. A ile şartlı çizgisi arasındaki ve B ile şartlı çizgisi arasındaki yatay çizgi parçası, A ’nın ve B ’nin içerik çizgileridir.⁵⁴⁷

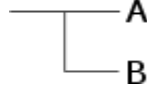
Benzer bir biçimde,

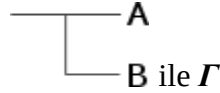
⁵⁴⁶ Frege, *a.g.e.*, s. 14.

⁵⁴⁷ Frege, *a.g.e.*, s. 14-15.

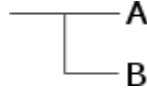
yargısının, A 'nın reddedildiği ve B ve Γ evetlendiği durumu reddettiği açıkça görülecektir.⁵⁴⁸ Aynı şekilde, biz, A ve B 'den oluşturulmuş olan

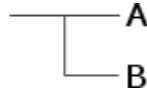
önermesinde olduğu gibi, yukarıdaki örneğin de,

önermelerinden oluştuğunu düşünmek zorundayız. Biz, bu yüzden, öncelikle

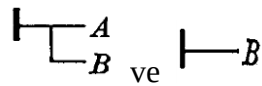

önermesinin reddedildiği ve Γ 'nin doğrulandığı durumun reddedilmesini düşünmeliyiz. Ancak,

önermesinin reddedilmesi, yani $\sim(B \rightarrow A)$, A 'nın reddedilmesi ve B 'nin doğrulanması ($B \wedge \sim A$) anlamına gelir. Biz, bundan, yukarıda verilmiş olan ideografiyi elde ederiz. Eğer bir nedensel ilişki mevcutsa, " A 'nın, B ve Γ 'nin zorunlu sonucu" olduğunu ya da "eğer B ve Γ durumları vuku bulursa, o halde A 'nın da vuku bulacağını" söyleyebiliriz.⁵⁴⁹

Frege'nin, §5'te vermiş olduğu tanım,

yargılarından, yeni bir yargı olan

⁵⁴⁸ $\Gamma \rightarrow (B \rightarrow A) \equiv \Gamma \wedge (B \wedge \sim A)$

⁵⁴⁹ Frege, *a.g.e.*, s. 15.

$$\vdash A$$

yargısının sonuç olarak çıkmasını anlaşılır hale getirir. Yukarıda numaralandırılmış 4 durum arasında, üçüncüsü

$$\begin{array}{l} \vdash A \\ \vdash B \end{array}$$

yargısı tarafından dışta bırakılır ve ikinci ve dördüncü ise B tarafından dışta bırakılır, bu yüzden geriye yalnızca ilk ihtimal kalır.⁵⁵⁰

Frege, bu çıkarımın şu şekilde yazılabileceğini söylemiştir:

$$\begin{array}{l} \vdash A \\ \vdash B \end{array}$$

$$\begin{array}{l} \vdash B \\ \hline \vdash A. \end{array}$$

Frege, sonrasında ise, yukarıdaki çıkarımın birinci öncülü olan

$$\begin{array}{l} \vdash A \\ \vdash B, \end{array}$$

yargısı yerine X sayısını vererek, çıkarımı şu şekilde sadeleştirir.⁵⁵¹

$$(X): \begin{array}{l} \vdash B \\ \hline \vdash A. \end{array}$$

Frege, yukarıdaki çıkarımın ikinci öncülü olan

⁵⁵⁰ Frege, *a.g.e.*, s. 15-16.

⁵⁵¹ Frege, *a.g.e.*, s. 16.

$$\vdash B$$

yargısı yerine XX sayısını vererek, çıkarımın şu şekilde de sadeleştirilebileceğini söyler.⁵⁵²

$$(XX):: \frac{\begin{array}{l} \vdash A \\ \vdash B \end{array}}{\vdash A.}$$

Frege'nin çıkarım için verdiği örnek *modus ponens*'tir ve Frege, mantıksal çıkarım kuralı olan *modus ponens*'i, kendi mantıksal sistemindeki temel çıkarım kuralı olarak tanıtmıştır.

2.2.2.5.1. Gündelik Dilin “Eğer-O halde”si ile Koşullu Yargılar Arasındaki İlişki

A ve B gibi iki mümkün yargının içeriği koşullu eklemiyle birleştirerek yeni bir mümkün yargı içeriğini biçimlendiririz. Ön bileşen A evetlendiğinde ve art bileşen B değillendiğinde, bu bileşik içerik reddedilir. A değillendiğinde ve B evetlendiğinde, bu içerik evetlenir. Frege'nin koşullu önermesi dolayısıyla, sonraki mantığın maddi koşullusudur.

Frege, kendisinin sunmuş olduğu koşulluya, gündelik dilin “eğer-o halde”sinin (*if-then*) biçimsel bir benzeri olarak yaklaşmıştır, ancak Frege her ikisinin birbirine birebir tekabül etmediğinin farkındadır. Frege, “Thought Connection” başlıklı geç dönem makalesinde şöyle der: “Mantığın amaçları için oldukça özensiz ve güvenilir olmayan gündelik yaşamın dilsel kullanımını keşfetmek, bu açıklamada, benim ilgi alanımda değildir.”⁵⁵³ “Eğer-o halde” sözcükleri gündelik dilde fonksiyonlar yığınınına sahiptir. Örneğin, bir konuşmacı, bunları, bir şeyin neden doğru olduğuna sebep göstermek için kullanabilir ya da o, bunlar aracılığıyla varsayılmış nedensel bir ilişkiyi ifade eder. Sözel olarak ifade edilen herhangi bir cümle için, sözcelerin ve imaların “mantıksal çekirdeği” ve bir konuşmacının cümleyi sözel olarak ifade ederek verebileceği öneriler arasında bir ayrım yapmak zorundayız. Frege, koşullunun karakterize edilmesini açıklarken şöyle der: “Benim buradaki görevim,

⁵⁵² Frege, *a.g.e.*, s. 16.

⁵⁵³ Frege'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 78.

gereksiz eklentileri eleyerek iki düşüncenin ilişkisinin mantıksal çekirdeğini ortaya çıkarmaktır.”⁵⁵⁴

Frege, koşulluluğu, doğruluk fonksiyonlarına dayalı olarak nitelendirilmesini yeniden mülahaza ettiğinde, 1906’da, şöyle demiştir:

Bu açıklamayı formüle edeli 28 yıl oldu. O dönemde, yalnızca bu noktaya işaret etmem gerektiğini ve ötekilerin aniden benden daha fazla bilebileceklerini düşünmüştüm. Ve şimdi, çeyrek asır geçtiğinde, matematikçilerin büyük bir çoğunluğu bu konuya ilişkin hiçbir kavrayışları henüz yoktur ve aynı durum muhtemelen mantıkçılar için de aynıdır. Ne zeka yoksunluğu!⁵⁵⁵

Onlar, kendilerinin açıklamayı anlamadıklarını gösterir, çünkü onlar hala düşünceler arasındaki içsel bir bağın yoksunluğundan yakınırlar.

Sembolik notasyonun amacı böylece doğal dili taklit etmek değildir, ancak, gündelik dilde söylenebilecek olan her şeyi söylemeye olanak tanımaktır. “Ben, çoğalan, kesin olmayan mantıksal biçimleriyle gündelik dilin yerine, çok az sayıda biçimi koyuyorum. Bu, bana, düşünme devinimlerini kesin kılmak için temel görünmektedir” diye yazar Frege, 1880’de.⁵⁵⁶ Açıklama her zaman yoğunlaşma ve sadeleştirmeden meydana gelmektedir. Gerekli olan şey, anlamları, gündelik dildeki işaretlerin anlamlarından daha basit olan işaretlerdir. “Ancak bir içerik, daha az şey söylediği ölçüde, daha basittir.”⁵⁵⁷ Gündelik dilin “eğer-o halde”sinin bütün karmaşıklığını yeniden üreten maddi koşullunun hatası hiçbir zaman bir hata değildir, ancak kasıtlı ve gereklidir. Bu sembolizmin önemi, “az işaretin çok sayıda matematiksel ilişkiyi tanımlamaya yettiği” gerçeğine dayanır.⁵⁵⁸

A ve B’den oluşan, koşullu bir ifadeyi bildirdiğimizi, ancak A ve B’nin evetlenmiş ya da değillenmiş olup olmadıklarını bilmediğimizi varsayalım. Bu durumda bizim koşullu ifademiz, gündelik dilin “eğer-o halde”sine yakın bir biçimde tekabül edecektir.⁵⁵⁹ Dahası, koşullu eklemi aracılığıyla mümkün yargıların içerikleri arasındaki genel bir ilişkiyi ifade ettiğimizi varsayalım; eğer bu genellik doğal bir yasayı temsil ediyorsa, nedensel bir

⁵⁵⁴ Frege’den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 79.

⁵⁵⁵ Frege’den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 79.

⁵⁵⁶ Frege’den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 79.

⁵⁵⁷ Frege’den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 79.

⁵⁵⁸ Frege’den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 79.

⁵⁵⁹ Frege, *Begriffsschrift*, s. 6.

ilişkiyi ifade edebiliriz.⁵⁶⁰ Sembolizmimiz dolayısıyla gündelik dilin “eğer-o halde”si aracılığıyla ifade edebileceğimiz her şeyi dile getirmemize olanak tanır; ancak sembolizmimiz, “eğer-o halde” sözcüklerinin kullanımına giren çeşitli bileşenleri ayırır. Sembolizmimiz, tam olarak kullanışlıdır, çünkü o gündelik dilden daha analitiktir.

2.2.2.6. *Değilleme (Negation) Yargısı*

Begriffsschrift, § 7’de, Frege, değilleme için bağımsız mantıksal bir operatör olarak bir işaret tanıtmıştır ki bu operatör geleneksel mantıktaki gibi yargının kopulasına (bağ) ya da yüklemine hamledilmek yerine, yargının tamamına hamledilmiştir.⁵⁶¹

Frege, eğer bir yargının içerik çizgisinin altına kısa dikey çizgi çizilirse, bu çizginin yargının içeriğinin gerçekleşmemesini ifade edeceğini söylemiştir. Dolayısıyla,

yargısı, “A gerçekleşmemiştir” anlamına gelir. Frege, bu kısa dikey çizgiyi *değilleme çizgisi* olarak adlandırmıştır. Yukarıdaki notasyonda, değilleme çizgisinin sağına kadarki yatay çizgi parçası, A’nın içerik çizgisidir; değilleme çizgisinden yargı çizgisine kadarki yatay çizgi parçası ise, A’nın değillenmesine ait olan içerik çizgisidir. Eğer herhangi bir yargı çizgisi yoksa, o halde burada –ideografinin kullanıldığı diğer yerlerde olduğu gibi– hiçbir yargıda bulunulmamıştır. Dolayısıyla,

sembolü, yalnızca A fikrinin doğru olup olmadığını ifade etmeksizin, A’nın vuku bulmama fikrini bize anımsatır.⁵⁶²

Frege, sonrasında, şartlı çizgisinin ve değilleme çizgisinin bulunduğu bazı örnekleri incelemeye geçmiştir.

⁵⁶⁰ Frege, *a.g.e.*, s. 23.

⁵⁶¹ Reed, *a.g.e.*, s. 53.

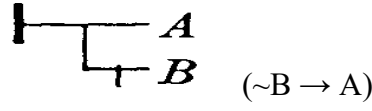
⁵⁶² Frege, *a.g.e.*, s. 17-18.

ideografisi, “*B*’nin evetlenmesinin ve *A*’nın değillemesinin reddedilmesi durumunun gerçekleşmediğini” ifade eder; yani, “hem *A* yargısının, hem de *B* yargısının evetlenme olasılığı bulunmamaktadır” ya da “*A* ve *B* birbirini dışlamaktadır”. Dolayısıyla, *A* ve *B* yargılarının her ikisi evetlendiğinde, içerik gerçekleşmediğinden ötürü, geriye şu üç durum kalır:⁵⁶³

- A* kabul edilmiş ve *B* reddedilmiştir;
- A* reddedilmiştir ve *B* kabul edilmiştir;
- A* reddedilmiştir ve *B* reddedilmiştir.

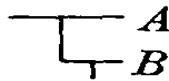
Başka bir örneğe bakacak olursak,

şartlı yargısı, *A*’nın reddedildiği ve *B*’nin değillemesinin evetlendiği durumunun geçerli olmadığı” ya da “*A* ve *B*’nin her ikisinin de reddedilemeyeceği” anlamına gelir. Dolayısıyla, *A* ve *B* yargıları reddedilemeyeceğinden ötürü, geriye şu ihtimaller kalır:⁵⁶⁴

- A* evetlenir ve *B* evetlenir;
- A* evetlenir ve *B* reddedilir;
- A* reddedilir ve *B* evetlenir.

Frege, “veya” ve “ya...ya da” bağlaçlarının iki biçimde kullanıldığını öne sürmüştür: “*A* veya *B*” öncelikle

⁵⁶³ Frege, *a.g.e.*, s. 18.

⁵⁶⁴ Frege, *a.g.e.*, s. 18.

önermesiyle aynı anlama gelir, bundan dolayı bu ifade, Frege’ye göre, A ve B ’nin düşünülebilir olmalarından başka bir ihtimal yoktur anlamına gelir. Örneğin, eğer bir gaz kütlesi ısıtılırsa, onun hacmi veya basıncı artar. İkinci olarak, “ A veya B ” önermesi, hem

$$\begin{array}{|c} \hline A \\ \hline B \end{array}, \text{ hem de } \begin{array}{|c} \hline A \\ \hline B \end{array}$$

önergelerinin anlamlarını birleştirir; dolayısıyla A ve B ’nin dışında üçüncü bir ihtimal yoktur ve dahası A ve B birbirini dışlar. Dört olasılık arasında, o halde, şu iki ihtimal kalır:⁵⁶⁵

A evetlenmiş ve B reddedilmiştir;

A reddedilmiş ve B evetlenmiştir.

Frege, “ A veya B ” önermesinin kullanıldığı iki biçim arasında, A ve B ’nin bir arada bulunmasının dışlanmadığı birinci biçimde “veya” bağlacını kullanmanın daha yerinde olacağını söylemiştir. Diğer taraftan, Frege, ikinci biçimde ise, iki önermenin birbirini karşılıklı olarak dışlaması söz konusu olduğundan, “ya... ya da” bağlacını kullanmanın daha doğru olacağını ima etmiştir.⁵⁶⁶

$$\begin{array}{|c} \hline A \\ \hline B \end{array}$$

yargısı ise,

$$\begin{array}{|c} \hline A \\ \hline B \end{array}$$

önermesinin reddedildiğini ifade eder, ya da “hem A ’nın hem de B ’nin evetlendiği durumun meydana geldiği” anlamına gelir. Dolayısıyla,

$$\begin{array}{|c} \hline A \\ \hline B \end{array}$$

⁵⁶⁵ Frege, *a.g.e.*, s. 18.

⁵⁶⁶ Frege, *a.g.e.*, s. 18-19.

önermesi için, biraz önce belirttiğimiz gibi, üç doğruluk olasılığı söz konusu olmasına rağmen,

$$\begin{array}{|l} \text{---} \\ \text{---} \\ \text{---} \end{array} \begin{array}{l} A \\ B \end{array}$$

yargısı, bu üç olasılığı dışlamıştır ve ortada tek bir olasılık kalmıştır:

A evetlenmiş ve B evetlenmiştir.

Frege, “ve” ile “veya” bağlaçlarını içeren tümel evetleme ve tikel evetleme yargılarını, şartlı çizgisi ve değilleme çizgisini kullanmak yoluyla göstermeyi tercih etmiştir. Ancak, Frege, “ise” bağlacını içeren şartlı önermelerin, “ve” işareti ile değilleme çizgisinin kullanılarak gösterilebileceğini söylemiştir. Buna göre,

$$\left\{ \begin{array}{l} \Gamma \\ \Delta \end{array} \right.$$

önermesi, $\Delta \wedge \Gamma$ önermesine karşılık gelir ve

$$\begin{array}{|l} \text{---} \\ \text{---} \end{array} \begin{array}{l} A \\ B \end{array}$$

şartlı önermesi ise,

$$\begin{array}{|l} \text{---} \\ \text{---} \end{array} \left\{ \begin{array}{l} \text{---} A \\ B \end{array} \right. \sim(B \wedge \sim A)$$

tümel evetleme önermesi biçiminde ifade edilebilir.

Frege, yukarıdaki iki gösterim biçiminden ilkinin tercih ettiğini beyan etmiştir, çünkü ona göre, ilk gösterim biçimi, çıkarımları ifade etmede daha kullanışlıdır.⁵⁶⁷ Görüldüğü üzere,

⁵⁶⁷ Frege, *a.g.e.*, s. 20.

Frege, tümel evetleme ve tikel evetleme önermelerini şartlı çizgisini ve değilleme çizgisini kullanarak göstermeyi tercih etmiştir ve doğruluk tablolarını bu doğrultuda kullanmıştır. Frege, aynı zamanda, istendiğinde, şartlı önermelerin de “ve” ya da “veya” işaretleri kullanılarak gösterilebileceğini söylemiş ve tümel evetleme ya da tikel evetlemenin temel çıkarım yasasına kolayca dönüştürülebileceğini de ortaya koymuştur.

Frege’nin değilleme ve koşullu işlemleri aracılığıyla kurmuş olduğu önermeler mantığı, tam olarak Boole’ün ikincil önermeler mantığına tekabül eder. Bu, kuşkusuz, Schröder’in, *Begriffsschrift*’i Boolecü formül dilinin bir transkripsiyonu olarak adlandırdığında farkına varmış olduğu şeydir. Aslında, Frege’nin, kendi önermeler mantığına, Boole’ün önermeler mantığını örnek aldığını ileri sürmek de mantıklıdır. Her ikisi de doğal olarak önermektedir ki, önermeler (ya da mümkün yargıların içerikleri) ya doğrudur, ya da yanlıştır ve onların aynı anda hem doğru hem yanlış olmaları mümkün değildir. Her ikisi de, karmaşık bir önermenin doğruluğu ve yanlışlığının basit önermesel bileşenlerin doğruluk ya da yanlışlıklarına bağlı olduğunu mülahaza ederler. Kısacası, her ikisi için de, önermeler mantığı iki değerlidir ve doğruluk fonksiyonlarına dayalıdır.

2.2.2.7. Frege’nin ve Boole’ün Önermeler Mantıkları Arasındaki İlişki

Frege ve Boole’ün kendi önerme mantıklarını geliştirme biçimlerinde önemli farklar - Schröder’in tamamen kavrayamadığı farklılıklar- vardır. Frege’ye göre, önermeler mantığı birincil ve temeldir; geri kalan her şey bu temele dayanmak zorundadır; Boole’a göreyse, önermeler mantığı, ikincil önermeler mantığıdır ki bu mantık, kümeler mantığı olan -ki bu kümeler mantığı genel cebirin bir bölümüdür- birincil önermelerin mantığına dayanır. Olağan cebirsel eşitlikleri göz önünde bulundurduğumuzda, biz, genellikle sayıları göstermek için alınmış olan harfleri kümeleri temsil ediyor olarak yorumlayabiliriz, yine toplama ve çarpmayı sırasıyla mantıksal çarpım ve toplam işlemleri olarak yorumlayabiliriz; 1 ve 0 sayılarını sırasıyla söylem evreni ve boş kümeyi temsil ettiğini düşünebiliriz. Bu yolla cebir bir küme mantığı halini alır. Eğer biz harfleri, önermelerin doğru olduğu anların kümesini temsil etmek için ve 1 ve 0 sayılarını sırasıyla bütün anların kümesini gösteriyor olarak ve hiçbir anın kümesini göstermiyor olarak alırsak, kümeler mantığı bir önermeler mantığı halini alır.⁵⁶⁸

⁵⁶⁸ Sluga, *a.g.e.*, s. 80.

Frege, Boole'ün mantığı ile kendi mantığını mukayese ederken, birincil önermeleri ikincil önermelere indirgediğini ve basit ve uygun bir tutumla iki önerme sistemi arasında organik bir bağ kurmuş olduğunu öne sürmüştür.⁵⁶⁹ Boole kendi mantığının iki kısmına aynı cebirin iki ayrı yorumu olarak davranmışken, Frege'nin amacı “onları tek bir parça olarak türetmek” olmuştur ki,⁵⁷⁰ ona göre, ancak bu şekilde, mantığın özellikle de aritmetiğin temellerine zemin sağlamada yararlı hale gelebilmesi mümkün olabilir.

Boole'ün prosedürü, matematiğin mantıktan daha temel olduğuna yönelik iddiasının bir sonucudur. Bu, yalnızca onun mantığa genel olarak yaklaşımını değil, aynı zamanda bu yaklaşımın uygulanış biçimini de belirlemiştir. Boole, önermeler mantığında, değillemeyi, bitişik şartlılığı ve ayrık şartlılığı temel mantıksal işlemler olarak belirler, çünkü onlar cebirsel işlemlere en çok benzeyen işlemlere karşılık gelirler. Diğer taraftan, Frege değilleme ve şartlılık temel mantıksal işlemler olarak belirlemiştir, çünkü şartlılık doğrudan doğruya çıkarım ilişkilerinin ifade edilmesiyle alakalıdır ve çıkarım ilişkilerini ifade etmek için kullanılabilirler ve şartlı önermeler mantık için temeldirler. Boole mantıksal hesaplamayla ilgilenmiştir ve bu hesaplamayı kolaylaştırmak için kendi notasyonunu geliştirmiştir. Frege ise, çıkarım ve türetimle ilgilenmiştir. Frege'nin mantık notasyonu cebirsel bir formdan ziyade aksiyomatik bir forma sahiptir.⁵⁷¹

Frege, Boole'ün, kümeler mantığının önermeler mantığı karşısındaki önceliğine yönelik inancında başka bir motivin bulunduğunu fark ettiğini düşünmüştür. Aristoteles'ten beri, mantıksal gelenek, bilimin kavramlardan yargılara ve yargılardan da çıkarımlara doğru ilerlemesi gerektiğini savunmuştur. Bu süreç, tümevarımsal bir biçimde daha basitten daha karmaşığa doğru ilerleyen doğal bir süreçtir. *Organon*'da, Aristoteles'in, mantığı tümevarımsal bir biçimde en basitten en karmaşığa doğru düzenlemesi, kendisinden sonraki mantıkçıları da etkilemiştir. Dolayısıyla, Frege'ye göre, Boole'ün önermeler mantığı karşısında kümeler mantığına öncelik vermesi, onun, Aristoteles ve sonraki mantık geleneğiyle müşterek bir bakış açısına sahip olduğunu göstermektedir. Bu düzeni tersine çeviren ve *Begriffsschrift*'te önermeler mantığından başlayan ise Frege olmuştur. Frege'den sonra yazılmış ders kitapları da Frege'nin yöntemini takip etmiştir. Frege'nin durumunda ise, motivasyon yalnızca onun serimleme düzeninin daha basit ve daha pratik

⁵⁶⁹ Frege, *Posthumous Writings*, s. 17-18.

⁵⁷⁰ Frege, *a.g.e.*, s. 14.

⁵⁷¹ Sluga, *a.g.e.*, s. 80-81.

olduğunun keşfedilmesi değildir. Frege, mantığın şeylerin gerçek doğasını yansıttığı kanaatindedir. Mantık, Frege'nin anladığı şekliyle, öncelikli olarak bir çıkarım teorisidir ve mantıksal geleneğin müşterek bakış açısının tamamı temel olarak yanlış anlaşılmıştır.⁵⁷²

Aksiyomatik yaklaşım açısından, Boole'ün mantığıyla, *Begriffsschrift*'te Frege'nin geliştirdiği mantık arasında benzer hiçbir şey yoktur. Frege, aksiyomatik bir serimlemeyi tercih ederek, kendisini, Öklitçi geleneği yeniden canlandıran birisi olarak görmüştür.⁵⁷³ Eğer bir kimsenin amacı matematiğin epistemolojik temellerini test etmek ise, bu serimleme yöntemi onun için esas olarak görünür. Çıkarımlar en keskin bir biçimde inşa edilmek zorundadır; çıkarım çizgileri kesinlikle açık olmak zorundadır.⁵⁷⁴ Çıkarımların, matematiksel önermelerin kanıtlanabilir ve kanıtlanamaz olduğuna ilişkin her türlü olası şüphenin ötesinde kurulması zorunludur.⁵⁷⁵

2.2.2.8. İçerik Özdeşliği ve Diğer Gösterimler

İçerik özdeşliği, şartlılık (*conditionality*) ve deşillemekten, içeriğe değil de, isimlere uygulanması bakımından farklılaşmaktadır. Simgeler, farklı bağlamlarla, yalnızca kendi içeriklerini gösterirlerken, simgelerin dahil olduğu her kombinasyon yalnızca kendi içerikleri arasındaki ilişkiyi ifade etsin diye, birbirine içerik özdeşliği simgesiyle bağlandığında, bir anda kendilerini göstermeye başlarlar. Zira içerik özdeşliği simgesi, iki ismin aynı içeriğe sahip olduğunu ifade eder. Dolayısıyla, içerik özdeşliği simgesinin tanıtımı zorunlu olarak bütün simgelerin anlamlarında bir çatallanmaya yol açar: simgeler bazen kendi içeriklerini, bazen de kendilerini simgelerler. Frege, kendi kavramsal notasyonunda, içerik özdeşliğini şu simgeyi kullanarak gösterir:

$$\vdash (A \equiv B)$$

Bu gösterim, *A* ve *B* simgelerinin aynı kavramsal içeriğe sahip olduğunu anlatmaktadır, dolayısıyla her nerede *A*'yı gördüğümüzde, onu *B* ile değiştirebileceğimizi ima eder.

⁵⁷² Sluga, *a.g.e.*, s. 81.

⁵⁷³ Krş. Frege, *Begriffsschrift*, s. 5; *Aritmetiğin Temelleri*, s. 77.

⁵⁷⁴ Krş. Frege, *Begriffsschrift*, s. 82.

⁵⁷⁵ Sluga, *a.g.e.*, s. 81.

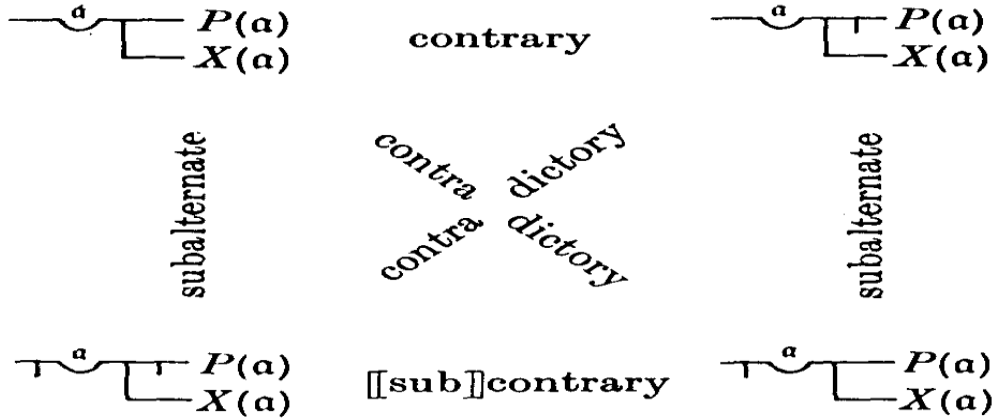
Frege, tümel önermeleri ifade etmek içinse, içerik çizgisi olarak kullandığı yatay çizginin ortasına bir konkav/içbükey çizerek bu konkavın içerisine Gotik bir harf kullanır. Böylece günümüzde $(x) f(x)$ ya da $\forall x Fx$ olarak yazdığımız tümel olumlu bir önerme, Frege tarafından şu şekilde gösterilmiştir:

$$\text{---} \underbrace{\quad \text{a} \quad}_{\text{---}} f(a)$$

Frege, tikel önermeleri de, tümel önermeler cinsinden yazmayı tercih etmiştir. Bilindiği üzere, $\exists x Fx$ gibi tikel bir önerme, $\sim \forall x \sim Fx$ gibi tümel bir önermeye eşdeğerdir ve Frege'nin notasyonunda bu önermenin gösterimi aşağıdaki gibidir:

$$\text{---} \underbrace{\quad \text{a} \quad}_{\text{---}} f(a)$$

Aristoteles'in karesi olarak bilinen ve dört temel kategorik önermeyi karşıtlık, çelişiklik ve altıklık ilişkisi içerisinde gösteren karenin Frege'nin notasyonunda gösterimi şu şekildedir.⁵⁷⁶

Frege'nin, *Begriffsschrift*'te, fonksiyonlar ve genellik için de çeşitli gösterim biçimleri kullandığını biliyoruz. Bu gösterimleri, fonksiyonlar ve genellik konularını ele aldığımız kesimlerde inceleyeceğiz.

⁵⁷⁶ Bu gösterim, Frege'nin *Begriffsschrift*'inin 28. sayfasından alıntılanmıştır.

2.3. Özne ve Yüklemin Reddedilişi

Frege'nin önermeler mantığına aksiyomatik yaklaşımının detaylarıyla burada ilgilenmeyeceğiz. Bu yaklaşım ne kadar önemli ve ilginç olursa olsun, mantıksal ve felsefi olarak *Begriffsschrift*'in en önemli parçası değildir. *Begriffsschrift*'in en önemli kısmı, genel önermelerin analizinde, modern niceleyicilere karşılık gelen notasyonu tanımlamasında ve Frege'yi bu analize sürüklemiş olan yeni yargı teorisinde bulunabilir. Frege sonrasında genellik (*generality*) için geliştirdiği notasyonun, “*Begriffsschrift*’inin en önemli bileşeni” olduğunu söylemiştir.⁵⁷⁷ Bu notasyon aracılığıyla, Frege modern yüklem mantığına –geleneksel kıyas teorisini içeren, ancak daha yoğun, daha kesin ve daha kullanışlı olan bir teori- eşdeğer olan bir teoriyi formüle etmeyi başarmıştır. Bu yeni notasyonla birlikte, Frege “bir seride izleme” matematiksel nosyonunu analiz edebilmiş ve Lotze'nin aritmetiğin genişletilmiş bir mantıktan başka bir şey olmadığına ilişkin önerisini makul hale getirebilmiştir.

Leibniz aritmetiğin akıl doğrularından (*truth of reason*) oluştuğunu öne sürmüştü; çünkü ona göre “ $2+2=4$ ” eşitliği, “ $1+1=2$ ”, “ $2+1=3$ ” ve “ $3+1=4$ ” tanımlarından hareketle kanıtlanabilirdi.⁵⁷⁸ *Aritmetiğin Temelleri*’nde, Frege, Leibniz’in türetiminin tamamlanmamış olduğunu, çünkü bu türetimin dolaylı bir şekilde toplamının birleşme özelliğine dayandığını vurgulamıştır: “ $a + (b + c) = (a + b) + c$.” Bu ilkenin analitikliği ise Leibniz tarafından gösterilememiştir. Bu rastlantısal bir hata değildir, çünkü Leibniz böylesi genel ilkelerin analitikliğini göstermek için hiçbir araca sahip olamamıştır. Ne de o, aritmetiğin yalnızca akıl doğrularından oluştuğunu gösterebilmiştir; çünkü aritmetik hem tikel hem de tümel önermelerinden oluşmaktadır ve Leibniz’in mantığı niceleyicilere ilişkin uygun hiçbir açıklama yapamamıştır. İşte bu nokta, Leibniz’in hatasının kaynağıdır –yani, onun kendisini kıyas mantığına sıkıştırdığı ve kendisini, bu mantığın yargılarını geleneksel özne-yüklem ayrımıyla izah etmeye çalışayla sınırladığı yerdir. Leibniz, aritmetiğin analitik önermelerden oluştuğunu kanıtlamayı başaramadığından dolayı, Kant gibi filozoflar, böyle bir kanıtlamanın imkânsız olduğu sonucuna ulaşmışlardır.⁵⁷⁹

Gelenek karşısında Frege'nin gelişimini anlamak için, onun yargı teorisini geleneksel yargı teorisine karşılaştırmak gerekir. Geleneksel olarak her yargının özsel olarak bir özne ve

⁵⁷⁷ Frege'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 82.

⁵⁷⁸ Leibniz'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 82.

⁵⁷⁹ Sluga, *a.g.e.*, s. 82.

bir yüklemden oluştuğu savunulmuştur, tıpkı “Sokrates insandır” cümlesinde olduğu gibi. Bu öğreti, hem metafiziksel hem de epistemolojik imalara sahip olarak düşünülmüştür. Bu öğreti, “Her insan ölümlüdür” ve “Bazı insanlar Yunandır” gibi genel önermelere de uygulanabilir ki “her insan” ve “bazı insanlar” özne olarak, “ölümlü” ve “Yunan” ise iki cümlenin yüklemi olarak mülhaza edilmiştir. Kökleri Aristoteles’in yazılarında bulunan bu analiz, basit durumlarda çok iyi işliyor izlenimini vermektedir. Ancak, geleneksel özne-yüklem analizi, Fregeci terminolojiyle, çoklu genellik cümlelerinde (yani yuvalanmış tam deyimlerde) ise hiçbir işe yaramamaktadır. Örneğin, “Her erkek çocuk, bazı babaların çocuklarıdır” ya da “Bazı annelerin kocaları olan bazı babalar vardır, öyle ki bu annelerin çocuklarının her birisi, bu babaların çocuğudur” cümlelerinde olduğu gibi. Çoklu genellik cümleleri (yani, yuvalanmış tam deyimler) muhtemelen gündelik söylemde pek yaygın olmasa da, aritmetikte ve empirik bilimlerin teorik ifadelerinde epeyce bulunmaktadır. Dolayısıyla, çoklu genellik cümlelerin tatmin edici bir şekilde açıklanmadıkları müddetçe, aritmetiğin yasalarına ilişkin tatmin edici hiçbir mantıksal analizi gerçekleştirmenin mümkün olamayacağı aşîkârdır.⁵⁸⁰

Boolecü cebir bu bakımdan geleneksel mantığın ötesine gidememiştir. Hatta Schröder, *Begriffsschrift* hakkındaki eleştirisinde bu durumu itiraf etmek zorunda kalmıştır. Ancak o, bu kusurun kolay bir biçimde düzeltilebileceğini düşünmüştür. Frege’nin nazarında ise, Boolecü mantık ve kendi mantığı arasındaki fark çok daha radikaldir. Bu iki mantığın kapsamında bir fark vardır ki “bu ilk bakışta önemsiz olabilen, her ikisinin temel tasarımlarına dayanan bir farktır.”⁵⁸¹ Boole’ün kavramlar ve onların yargılarla olan ilişkisi hakkındaki kavrayışı esasında geleneksel Aristotelesçi bir kavrayıştır.⁵⁸² Dolayısıyla, yeni bir kavramlar teorisine gereksinim duyulmaktaydı ve bu da yeni bir yargı teorisinin geliştirilmesi gerektiğini de göstermekteydi. Dolayısıyla, Frege genel önermelere ilişkin analizine, yargılara ilişkin geleneksel özne-yüklem izahını reddederek başlar. O, bu kavramları “fonksiyon” ve “argüman” ile değiştirmiş ve bununla birlikte genel önermelere ilişkin detaylı bir analizi gerçekleştirmiştir.⁵⁸³

Böylesi radikal bir revizyona olan ihtiyaç, Frege’nin kafasına yavaş yavaş dank etmiştir. Nitekim Frege, “formül dilimin ilk taslağında, kendimi yargıların özne ve yüklemden

⁵⁸⁰ Sluga, *a.g.e.*, s. 83.

⁵⁸¹ Frege, *Posthumous Writings*, s. 21.

⁵⁸² Frege, *a.g.e.*, s. 15.

⁵⁸³ Sluga, *a.g.e.*, s. 83.

oluştugu dil örnekleri aracılığıyla yanlış yönlendirdim” diye yazmış; “ancak bunun benim özel amacım için bir engel olduğuna ve yalnızca gereksiz karmaşıklıklara yol açacağına çok geçmeden kani olduğu”nu ifade etmiştir.⁵⁸⁴ Eğer mantıkçılar yargıların özne ve yüklemden oluştuğu varsayımını kabul etmişlerse, onlar basit bir biçimde Hint-Avrupa dillerinin yapısı yüzünden böyle bir hataya sürüklenmişlerdir. Frege, kendi mantığında, “gelenekten hareket etmenin, anlatımını, mantığın kendisinin bir dereceye kadar gramere ve dile yakından bağlı olduğu gerçeğinde bulduğunu” ifade etmiştir.⁵⁸⁵ *Begriffsschrift*’in amacı, “saf düşüncenin bir formül dilini” tasarlamak olmuştur ve bu amaç için tarihsel olarak gelişen dillerin grameri hiçbir şekilde yol gösterici olamaz.⁵⁸⁶

Böylesi bir dili inşa etme girişiminde, Frege’nin sonraki döneminde de önemli olacak bir ayrım ortaya çıkar. Frege, gündelik dile ilişkin sözcelerde (*utterance*), konuşanların ve dinleyenlerin psikolojik niyetlerini ve çağrışımlarını, sözcenin nesnel içeriğinden ayırmak zorunda olduğumuzu düşünmüştür. Frege, “Anlam ve Gönderim Üzerine” başlıklı makalesinde ise, bir sözcük ya da cümleyi kuşatan “gölgelendirmeden” ve dinleyen ya da konuşan açısından sözcük ya da cümlenin sahip olduğu “renklendirme”den bahsetmiştir. Bunlar, Frege’ye göre, yalnızca öznel, çağrışımsal, psikolojik niteliklerdir ki saf düşünce dilinde bu özelliklere yer yoktur.⁵⁸⁷

Konuşan ve dinleyenin karşılıklı etkileşiminden kaynaklanan dile ilişkin bütün fenomenler (örneğin, konuşmacının dinleyenin beklentilerini göz önünde bulundurması ve sözcükleri dile getirmeden önce bile bu beklentileri rayına oturtması), benim formül dilimde hiçbir karşılığa sahip değildir.⁵⁸⁸

Frege, özne ve yüklem konuşan ve dinleyenlerin öznel tutumları ve beklentileri temelinde ayırt edildiklerini ve onların nesnel mantıksal nitelikler olmadıklarını göstermeye çalışır. Bir yargının öznesi olarak tanımlanmış olan şey, konuşanın başkasının dikkatini celbetmek için belirlediği şeydir.

Bir kimse yalnızca şunu söyleyebilir: ‘Özne, yargının ağırlıklı olarak bahsettiği kavramdır.’ Kelimeler dizisinde öznenin yeri, dil içerisinde belirtilmiş bir konumun anlamına sahiptir ki bir kimse dinleyicinin dikkatine yol göstermeyi ister.⁵⁸⁹

⁵⁸⁴ Frege, *Begriffsschrift*, s. 13.

⁵⁸⁵ Frege, *a.g.e.*, s. 7.

⁵⁸⁶ Sluga, *a.g.e.*, s. 83.

⁵⁸⁷ Sluga, *a.g.e.*, s. 84.

⁵⁸⁸ Frege, *a.g.e.*, s. 12.

⁵⁸⁹ Frege, *a.g.e.*, s. 12.

Frege'nin mantık notasyonunun sembolize etmeye çalıştığı yargıların nesnel kavramsal içerikleri, olası mantıksal vargıları etkileyen bir şeydir. “Doğru bir çıkarım zinciri için gerekli olan her şey tamamen ifade edilebilecektir... hiçbir şey tahmin edilemez kalmaz.”⁵⁹⁰ Frege'ye göre, mantık, yargıların nesnel içerikleri arasındaki mantıksal ilişkiler hakkındaki bir uğraşı alanıdır. Bu yargıların somut bir konuşma ortamında ortaya çıkması ve bir sürü ilişkili fenomence kuşatılmış olmak, mantığın ilgi alanına girmemektedir. Dolayısıyla, özne-yüklem ayrımının mantıkla alakasız olduğunu varsaymak gerekir.⁵⁹¹

Bunu haklı kılmak için, iki yargının içeriğinin iki yolla farklılaşabildiğini fark ettim: ya diğer yargılarla birleştirildiğinde ilkinden türetilen sonuçlar, her zaman aynı yargılarla birleştirildiğinde ikinci yargının sonucu olarak çıkar ya da böyle değildir. “Yunanlılar, Perslileri Plataea'da mağlup etmiştir” ve “Persliler, Yunanlılar tarafından Plataea'da mağlup edilmiştir” önermeleri, birinci yolla birbirinden farklılaşmıştır... Şimdi her ikisinde de aynı olan parçayı *kavramsal içerik* olarak adlandıracam. *Begriffsschrift*'imiz açısından yalnızca kavramsal içerik önemli olduğundan dolayı, aynı kavramsal içeriğe sahip olan önermeler arasındaki her hangi bir ayrımı sunmaya gerek duymuyoruz.”⁵⁹²

Görüldüğü üzere, gündelik kullanımda pasif ve aktif çatılı önermelerin özne-yüklem analizleri farklılık arz etse de, Frege'ye göre, geleneksel özne-yüklem ayrımı mantığı ilgilendirmedikten dolayı, bu iki önerme türü arasındaki fark hiçbir anlam ifade etmemektedir. Hatta Frege'ye göre, farklı çatılarda olsalar da, her iki önerme aynı kavramsal içeriği paylaşmaktadır. Şimdi ise, Frege'nin geleneksel özne-yüklem ayrımı yerine ikame ettiği ayrımı ele alabiliriz.

2.4. Fonksiyon/Argüman Ayrımı

Frege, *Begriffsschrift*, §9'da, bir örnek ile fonksiyonun ne olduğunu karakterize etmiştir. O, “hidrojenin karbondioksitten hafif olması durumunun” kavramsal notasyonda ifade edilebilir olduğunu varsaymamızı söyler.⁵⁹³ Frege, böylesi bir durumda, hidrojen için kullanılan simgenin, oksijen ya da nitrojen için kullanılan simgelerle değiştirebileceğini gözlemlemiştir. Bu suretle, ona göre, hidrojenin yerine oksijen ya da nitrojeni koyduğumuzda, bu durum cümlemin anlamını değiştirecektir. Frege'ye göre, eğer bu yolla biz bir ifadenin değiştirilebileceğini düşünürsek, bu ifadeyi şu iki kısma ayırabiliriz: (1) ilişkilerin bütünlüğünü temsil eden sabit bileşen ve (2) bu ilişkilerde yer alan nesneleri

⁵⁹⁰ Frege, *a.g.e.*, s. 12.

⁵⁹¹ Sluga, *a.g.e.*, s. 84.

⁵⁹² Frege, *a.g.e.*, s. 11-12.

⁵⁹³ Frege, *Begriffsschrift*, s. 21.

gösteren ve diğerleriyle yer değiştirebilir olarak görülen simge. Frege, ilk bileşeni fonksiyon ve ikincisini de bu fonksiyonun argümanı olarak isimlendirmiştir. Diğer taraftan, Frege, fonksiyon ve argüman arasındaki ayrımın yargıların kavramsal içeriğinin aktüel içsel yapısıyla değil, bizim içeriği nasıl gördüğümüzle ilgili olduğunu öne sürmüştür.⁵⁹⁴

Frege'nin verdiği örnek olan "hidrojen, karbondioksitten hafiftir" cümlesinde, 'hidrojen' ve 'karbondioksit' nesnelere gönderimde bulunan argümanlar iken, 'x, y'den hafiftir' fonksiyonu, bir şeyin başka bir şeyden daha hafif olması ilişkisini gösterir.⁵⁹⁵

Frege, geleneksel özne-yüklem ayrımı yerine, fonksiyon-argüman ayrımını tercih etmiştir. Fonksiyon ve argüman nosyonların köklerini matematiksel analizde bulabiliriz, ancak Frege, kendi mantıksal amaçları doğrultusunda, bu nosyonları genelleştirir.⁵⁹⁶ Frege'nin özne-yüklem ayrımını bir tarafa bırakmasının nedeni, bu ayrımın gündelik dilin yanıltıcı olan doğasının bir sonucu olmasıdır. Frege, gündelik dilin yanıltıcı olduğunu söylediğinde, insanların dili kullanırken yanıldıklarını kastetmez, daha ziyade dilbilgisi uzmanlarının, mantıksal amaçlar açısından yanıltıcı olan dili, özne-yüklem gibi pek çok ayrımla analiz ettiklerini anlatmak ister. Şu iki örnek üzerinde düşünelim:

William, Harold'u bozguna uğratmıştır.

Harold, William tarafından bozguna uğratılmıştır.

Okullarda okutulan gramer derslerinden, bu iki cümlemin birbirinden farklı olduklarını ve farklı özne ve nesnelere sahip olduklarını bilmekteyiz. Aynı zamanda, birinci cümle aktif iken, ikinci cümle pasiftir. Elbette, pasif ve aktif yapılar arasında dilbilimsel açıdan bazı farklılıklar vardır. Frege'ye göre, iki cümle arasındaki seçim, dinleyici ve konuşmacının karşılıklı etkileşiminin bağlamına bağlıdır: bir konuşmacı neye/kime vurgu yapacaksa onu özne olarak seçebilir ya da daha önce kullandığı bir cümleyle uygun olması için bu seçimi yapabilir. Ancak bu iki cümle arasındaki fark, mantıksal olarak bir farklılaşmaya yol açmaz. İlk cümleden çıkarılan anlam, ikinciden de çıkarılabilir. Bu yüzden, Frege, böyle iki cümlemin kavramsal içerik açısından farklılaşmadıklarını öne sürer.⁵⁹⁷

⁵⁹⁴ Frege, *Begriffsschrift*, s. 22.

⁵⁹⁵ Reed, *a.g.e.*, s. 55.

⁵⁹⁶ Sluga, *a.g.e.*, s. 85.

⁵⁹⁷ Frege, *Begriffsschrift*, s. 12; Kenny, *a.g.e.*, s. 14.

Frege'nin *Begriffsschrift*'te ifade ettiği gibi, özne ve yüklem arasındaki ayrım, onun bir yargıyı ifade etme biçiminde hiçbir yere sahip değildir.⁵⁹⁸ Frege, daha sonrasında, 'yüklem' kavramını kullanmaya geri dönmüş, ancak bu kavrama oldukça farklı bir anlam yüklemiştir.

Frege, *Begriffsschrift*'te, fonksiyon-argüman ayrımından bahsederken verdiği örneği hatırlayarak, yukarıdaki ilk cümleyi bu ayrıma göre yeniden analiz edelim:

William, Harold'u bozguna uğrattı

cümlesindeki 'Harold' sözcüğü yerine 'Canute' sözcüğünü koyalım. Bu durumda, cümlelerin içeriği farklılaşacak ve doğru olan cümle yanlış bir cümleye dönüşecektir. Biz, böylece bu cümlelerin, "William'yı bozguna uğrattı" değişmez bileşeninden yani fonksiyonundan ve değiştirilebilir bir sembolden, yani "Harold" argümanından oluştuğunu düşünebileceğiz. Bu durumda, "Harold"ı, diğer benzer sembollerle yani başka insanların isimleriyle değiştirilebiliriz. "William, Harold'u bozguna uğrattı" cümlesi, "William'yı bozguna uğrattı" ifadesinin "Harold" ismiyle tamamlanmasından başka bir şey değildir. Bunu, *Begriffsschrift*'te önerilmiş olan terminolojiyi dikkate alarak dile getirirsek, o halde "William, Harold'u bozguna uğrattı" cümlesi, "William'yı bozguna uğrattı" fonksiyonunun "Harold" argümanı için değeridir.⁵⁹⁹

Özne ve yüklem arasındaki ayrım gibi, fonksiyon ve argüman arasındaki ayrım da kavramsal içeriği etkilemez. Dolayısıyla, farklı özne ve yüklemelere sahip olan iki cümle aynı kavramsal içeriğe sahip olabilir, ya da farklı fonksiyon değerlerine ve argümanlara sahip olan iki cümle aynı kavramsal içeriğe sahip olabilir. Aslında, tek bir cümle, aynı kavramsal içeriğe sahip olmaları halinde, birden fazla yolla fonksiyon ve argüman ilişkisi içerisinde analiz edilebilir. Böylece, "William, Harold'u bozguna uğrattı" cümlesi yalnızca "William'yı bozguna uğrattı" fonksiyonunun "Harold" argümanı için değeri değil, aynı zamanda "..., Harold'u bozguna uğrattı" fonksiyonunun "William" argümanı için değeri de olacaktır.⁶⁰⁰

⁵⁹⁸ Frege, *Begriffsschrift*, s. 12.

⁵⁹⁹ Kenny, *a.g.e.*, s. 15.

⁶⁰⁰ Kenny, *a.g.e.*, s. 15.

“William ...’yı bozguna uğrattı” ve “..., Harold’u bozguna uğrattı” ifadelerinin her biri, yargıya dönüşmek için yalnızca tek bir isme gereksinim duyar. Bu ifadeler, Frege’nin terminolojisinde, tek bir argüman alan fonksiyonlar olarak adlandırılır. Diğer taraftan, “..., ...’yı bozguna uğrattı” ifadesini bir yargıya çevirmek için iki isme ihtiyaç vardır. Bu ifade de, Frege’nin terminolojisinde, iki argüman alan bir fonksiyondur. Dolayısıyla, “William, Harold’u bozguna uğrattı” cümlesi, “..., ...’yı bozguna uğrattı” fonksiyonunun “Harold” ve “William” argümanları için değeridir.⁶⁰¹ Bu durum, açık bir biçimde, argümanların bulunduğu yerlerin önemli olduğunu ortaya koyar ve Frege’nin de söylemiş olduğu gibi, herhangi bir kavramsal notasyon, argümanların bulunma sıralarını göstermek için önlem almak zorundadır.⁶⁰²

Şimdi de, Frege’nin istisnai bir örnek olarak ele aldığı şu cümleyi düşünelim:

Cato Cato’yu öldürdü.

Frege’nin ifade ettiği gibi, bu cümlemin birden fazla yolla “Cato” argümanının fonksiyonu olarak düşünülebilmesi mümkündür. “Cato”nun ya ilk yerde, ya ikinci yerde, ya da her iki yerde farklı bir argümanla değiştirilebileceğini düşünüp düşünmememiz bir farklılık yaratır. İlk durumda, “..., Cato’yu öldürdü” fonksiyondur, ikinci durumda “Cato, ...’yı öldürdü” bir fonksiyon olacaktır. Üçüncü durumda da, “..., ...’yı öldürdü” bir fonksiyon olacaktır. Ancak bu üçüncü fonksiyonda, iki boşluğun da aynı isimle doldurulduğunu göstermemiz gerekir. Farz edelim ki, her iki boşluğa aynı sembolü koyalım, yani X sembolünü koyarak şu fonksiyonu elde edelim: “X, X’i öldürdü”. Bu son ifade, “..., kendisini öldürdü” ile eş anlamlı olacaktır.⁶⁰³ Dolayısıyla, “..., kendisini öldürdü” ifadesi de bir fonksiyon olacaktır. Bu cümleleri pasif hale getirerek de fonksiyon elde edilebilir. Frege, verdiği bu örnekten sonra, fonksiyon ve argüman için şu genel tanımları yapar:

Varsayalım ki, basit ya da kompleks bir sembol, bir ifadede bir ya da birden fazla yerde bulunsun. Eğer bu sembolün, bulunduğu yerin birinde ya da birden fazlasında, diğer bir sembolle değiştirilebilir olduğunu (her seferinde aynıyla) düşünürsek, böyle bir yer

⁶⁰¹ Kenny, *a.g.e.*, s. 15-16.

⁶⁰² Frege, *Begriffsschrift*, s. 23.

⁶⁰³ Kenny, *a.g.e.*, s. 16.

değiştirmenin ardında kendisini değişmez olarak gösteren ifade parçasına fonksiyon denir, değişen parçaya ise fonksiyonun argümanı denir.⁶⁰⁴

Frege'nin yapmış olduğu bu tanımlama, Kenny'ye göre, yalnızca cümlelerin analizine değil, aynı zamanda kompleks isim ve betimlemelerin analizine de uygulanabilir. Örneğin, Yavuz'un bir betimlemesi olan "Süleyman'ın babası", "...'nın babası" fonksiyonunun 'Süleyman' argümanı için değeri olarak görülebilir.

Begriffsschrift'te, fonksiyon, argüman ve onların değerlerinin dilin parçaları oldukları fazlasıyla açıktır: isimler, basit ya da kompleks ve boşluklu ya da boşluksuz cümleler. Frege tarafından önerilen tanım, açık bir biçimde ifadelere göndermede bulunur, ifadelere içerik ya da anlam veren dil dışı şeylere göndermede bulunmaz. Onun fonksiyon ve argümana ilişkin vermiş olduğu örnekler, genellikle tırnak işaretleri içinde sunulmuştur ki tırnak işaretleri doğal olarak hakkında konuşulan dilsel öğeleri gösterirler.

Yine de, daha önce belirttiğimiz gibi, Frege, "argüman" ve "fonksiyon" kavramlarını matematikten ödünç almıştır. Matematikçilerin ise kuşkusuz fonksiyon ve argümanı dilsel öğeler olarak görmemektedirler.

$$y = x(x - 4)$$

eşitliğinde, bir matematikçi, y 'nin belli bir fonksiyonun değerini ve x 'in ise fonksiyonun argümanını gösterdiğini söyleyecektir. Ancak dikkat edileceği üzere, matematiksel kullanımda argüman ve fonksiyonun değeri sembol değil, sayıdır. Frege, sonraki çalışmalarında ise, fonksiyon ve argüman nosyonlarını, dilin öğelerine çok fazla uygulamaz.⁶⁰⁵ Aynı zamanda, Frege, bu nosyonları, daha sonraki çalışmalarında biraz daha farklı anlamda kullanmıştır. Biz ise, bu noktada, Frege'nin, bu nosyonları gündelik dil ve sembolik notasyondaki cümlelere nasıl uyguladığına göz atacağız.

Basit bir cümlede, bir fonksiyon ve onun argümanı arasındaki ayrım, tıpkı özne ve yüklem arasında yapılan ayrım gibi, cümlenin kavramsal içeriğiyle alakalı değildir. Frege'ye göre, neden fonksiyon/argüman ayrımı, mantıksal olarak özne/yüklem ayrımından çok daha uygundur? Fonksiyon/argüman ayrımı, ona göre, mantıksal olarak cümleler arasında

⁶⁰⁴ Frege, *a.g.e.*, s. 22.

⁶⁰⁵ Kenny, *a.g.e.*, s. 17.

yerinde benzerlikleri ortaya çıkarmanın çok daha esnek bir metodunu sağlamaktadır. Geleneksel özne-yüklem analizi, “Sezar, Galya’yı fethetti” ve “Sezar, Pompey’i bozguna uğrattı” cümleleri arasındaki benzerliği göstermek için yeterli olsa da, “Sezar, Galya’yı fethetti” ve “Pompey, Galya’dan kurtuldu” cümleleri arasındaki benzerliği gösteremez. Bu durum, “Sezar”, “Galya” gibi özel isimlerin yerine, “bütün”, “bazı” gibi sözcükleri içeren ifadelerin bulunduğu cümlelerle uğraşıldığında, önemli bir mantıksal sorun haline dönüşür. Bütün ve bazı gibi niceleyicilerin yer aldığı cümlelerle ilgilenmeye başladığımızda, fonksiyon-argüman ayrımı, kavramsal içerikle ilişkili hale gelmeye başlar ki bu konuyu bir sonraki başlıkta (2.5. Genellik ve Genel Önermelerin Analizi’nde) ele alacağız.

Frege, ‘ Φ ’ sembolünün, ‘ $\Phi(X)$ ’ ifadesinde özel bir yerde bulunmasından ve bu sembolün Ψ gibi farklı bir sembolle değiştirilebilmesi mümkün olduğundan dolayı, X argümanın farklı fonksiyonlarını ifade etmek için, $\Phi(X)$ ’i, Φ argümanının bir fonksiyonu olarak görebileceğimizi söylemiştir. Belirtmemiz gerekir ki, Frege, X ’i bir fonksiyon ve Φ ’yi ise argüman olarak görebileceğimizi söylememiştir. Frege’nin yapıyor olduğu şey, farklı bir analiz düzeyine ulaşmaktır. Frege, tıpkı ‘ Φ ’nin ‘ X ’ argümanının fonksiyonu olması gibi, eğer biz bir cümlenin bir kısmı ile diğer kısmı arasındaki ilişkiyi mülahaza etmekten, kısımlar ile cümlenin tamamı arasındaki ilişkiyi mülahaza etmeye geçerse, bütün cümlenin onda içerilen fonksiyonun fonksiyonu olduğunu söyleyebiliriz. Bu tür fonksiyonları yani bir fonksiyonun fonksiyonunu, Frege, ikinci-düzey fonksiyon olarak adlandırır. İlk bakışta, bu bir bilmece gibidir. Çünkü Frege, fonksiyon kavramını ilk kez tanımladığında, onun bir ifadenin parçası olduğunu söylemişti. Ancak ‘ $\Phi(X)$ ’, bir ifadenin bir kısmına değil, ifadenin tamamına, yani cümlenin tamamına tekabül etmektedir. Frege’nin, tıpkı ‘ Φ ’nin ‘ X ’e eklenerek, ‘ $\Phi(X)$ ’ cümle bütünü oluşturması gibi, ‘ $\Phi(X)$ ’in de daha büyük bir bütünlük oluşturmak için eklenebileceği bir yolun mevcut olduğunu düşünmesi, bilmecenin yanıtı olmalıdır. Bunun anlamına geldiği şeyi görmek için, Frege’nin fonksiyon-argüman ayrımı ile genel önermeleri sembolleştirme yöntemini birbiriyle ilişkilendirmek için söylemiş olduğu şeye bakmalıyız.⁶⁰⁶

2.4.1. Bir Fonksiyonun Fonksiyonu

Frege, *Begriffsschrift*’te, gündelik dilin kullanımından kaynaklanan bir yanılsamaya karşı bizleri uyarır. O, şu iki önermeyi birbiriyle mukayese etmemizi ister: “20 sayısı, dört kare

⁶⁰⁶ Kenny, *a.g.e.*, s. 25.

toplamı olarak yazılabilir” ve “Her pozitif tam sayı dört kare toplamı olarak yazılabilir.” Ona göre, ‘dört kare toplamı olarak yazılabilir’ ifadesi, argümanı ‘20 sayısı’ ve ‘her pozitif tam sayı’ olan bir fonksiyon olarak mülahaza edilebilir. Ancak, Frege, eğer ‘20 sayısı’ ve ‘her pozitif tam sayı’ ifadelerinin farklı düzeydeki kavramlar olduklarını fark edersek, bu görüşün hatalı olduğunu anlayabileceğimizi ifade eder.⁶⁰⁷

İki ifadenin düzey olarak farklılaştığını söyleyerek Frege’nin anlatmaya çalıştığı şeyi ifade etmenin bir diğer yolu, ‘20 sayısı’nın bağımsız bir düşünce verirken, ‘her pozitif tam sayı’ ifadesinin yalnızca bir cümle bağlamında bir anlam edindiğini söylemekten geçer. Eğer fonksiyon ve argüman tamamen belliyse, cümlelerin fonksiyon-argüman olarak analiz edilmesi kavramsal içerikle alakasız olacaktır. Ancak eğer argüman belirsizse, bu böyle olmayacaktır. ‘Her pozitif tam sayı dört kare toplamı olarak yazılabilir’ önermesi fonksiyon-argüman olarak analiz edildiğinde, herhangi bir pozitif tamsayı ismini, ‘... dört kare toplamı olarak yazılabilir’ fonksiyonu için argüman olarak aldığımızda, sonuç cümlesi her zaman doğru olacaktır.⁶⁰⁸ Böylesi bir durumda, Frege’ye göre, fonksiyon-argüman ayrımı içerikle ilişkili hale gelecektir. Eğer biz, Frege’nin kendi kavram yazısında, böyle bir cümlelerin gösterimine göz atarsak, bu değerlendirmenin gerekçelendirilmesini daha açık hale getirir. Basitlik uğruna, sadece pozitif tam sayılar evreni hakkında konuştuğumuzu varsayalım. Bu evrenle ilgili olarak, eğer biz Φ ’nin, ‘dört kare toplamı olarak yazılabilen’ ifadesinin kısaltılmış biçimi olduğunu kabul edersek, Fregeci ‘ $(x) \Phi(x)$ ’ formülü, ‘her pozitif tam sayının dört kare toplamı olarak yazılabilir’ cümlesine karşılık gelecektir. Ancak bu formül, argüman ve fonksiyona yalnızca bir yolla ayrılabilir. İlk (x) , bir argüman değil, genellik işaretidir. İkinci ‘ x ’ ise, bir argüman değil, değişkendir; başka bir deyişle, bir argümanın gösterilebildiği noktaya işaret eden bir semboldür. Formülde, bir argüman olarak ele alınabilecek tek sembol, fonksiyon işareti olan Φ ’dir. O halde, bütün cümle, ‘ $(x) (\dots x)$ ’ fonksiyonun ‘ Φ ’ argümanı için değeri olarak görebiliriz. Bir fonksiyonun fonksiyonu olan, yani bir fonksiyonu kendi argümanı olarak alan fonksiyon olan ‘ $(x) (\dots x)$ ’, ikinci düzey bir fonksiyon olacaktır.⁶⁰⁹

Frege’nin kavramsal notasyonunda, ‘20 sayısı’ ve ‘her pozitif tam sayı’ gibi ifadeler arasındaki düzeysel farklılık, olağan dillerdeki ifadeleri temsil etmesi için kullanılan

⁶⁰⁷ Frege, *Begriffsschrift*, s. 22.

⁶⁰⁸ Frege, *Begriffsschrift*, s. 23.

⁶⁰⁹ Kenny, *a.g.e.*, s. 26.

sembol tarzlarındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Frege'nin belirli bir argüman olarak adlandırdığı şey, italik büyük bir harfle (' X ' gibi) gösterilecektir; onun belirsiz bir argüman olarak adlandırdığı şey, italik küçük bir değişkenle (örneğin, niceleyicide ve niceleyicinin etki alanında bulunan fonksiyonun argüman yerini gösteren işaretle bulunan ' x ' ile) gösterilecektir.⁶¹⁰

Artık, şu sorunun nasıl cevaplanacağını anlayabiliriz: Frege, ' $\Phi(X)$ ' doymuş ve bir fonksiyon doymamış bir şey olsa da, ' $\Phi(X)$ 'in ' Φ 'nin bir fonksiyonu olarak ele alınabileceğini neden düşünmüştür? ' $\dots$ ölümlüdür' gibi, birinci düzey bir fonksiyon eksiktir, doymamıştır. Ancak bu eksikliği tamamlamanın iki farklı yolu vardır. İlk yol, fonksiyondaki argüman yerine bir argüman eklemektir, 'Sokrates ölümlüdür' önermesinde olduğu gibi. İkinci yol ise, fonksiyonun kendisinin ikinci düzey bir fonksiyonun argümanı haline getirilmesidir. Bu durum ise, ' $\dots$ ölümlüdür' fonksiyonundaki boşluğun 'Herkes' gibi bir niceleyiciyle doldurulmasıdır.⁶¹¹ Dolayısıyla, Frege'nin kavramsal notasyonunda, genel önermelerin ikinci düzey fonksiyonlar olduğu sonucuna ulaşabiliriz.

2.5. Genellik ve Genel Önermelerin Analizi

Frege'ye göre, fonksiyon ve argüman ayrımı, genel cümleler için mantıksal olarak önemlidir. "Her şey bir ϕ 'dir" dediğimizde, her hangi bir şeyi kendi argümanı olarak aldığı anda fonksiyonun vaki olduğunu söylemekteyiz. Dolayısıyla, genel bir cümle bir fonksiyon hakkındaki cümledir. Frege'ye göre, içerik eşitliği ya da aynılığı bildiren bir cümle gibi, genel bir cümle de simgeler/işaretler (*sign*) hakkındaki bir cümledir, simgelerin/işaretlerin yerini tuttuğu şeyin ne olduğuna ilişkin bir cümle değildir. Eğer genel bir cümle, bir fonksiyon hakkındaki bir cümleyse, o halde tanım gereği, o bir ifade hakkındaki bir cümle olacaktır. Ancak, terminolojinin serbestliği, genel bir cümleyi, fonksiyon işareti aracılığıyla ifade edilen içerikler hakkındaki bir cümle olarak mülhaza etmemize olanak tanır. Frege terminolojisinin bu serbestliği/sınırsızlığı, onun erken dönem yazılarının temel karakteristiğidir ve ancak 1884'ten sonra onun terminolojisi düzenli hale gelir ve bu tarihten itibaren genel bir cümle, kararlı bir biçimde, fonksiyonlar hakkındaki bir cümle olarak görülmüştür.

⁶¹⁰ Kenny, *a.g.e.*, s. 26-27.

⁶¹¹ Kenny, *a.g.e.*, s. 27.

Her halükarda, Frege'ye göre, 'Bütün insanlar ölümlüdür' önermesi, bütün insanlar hakkındaki bir cümle değildir, 'eğer a bir insansa, o halde a ölümlüdür' fonksiyonu hakkındaki bir cümledir ve a yerine her hangi bir insanın ismini koyduğumuzda fonksiyon doğru olacaktır. Aynı şekilde, Frege'ye göre, 'Bazı insanlar Yunandır' önermesi, bazı insanlar hakkında değil, ' a bir insandır ve a bir Yunandır' fonksiyonu hakkındadır. Bu önermeyi söyleyerek, a yerine koyduğumuz insan isimlerinden oluşan önermelerin hepsinin yanlış olmadığını anlatmak isteriz. Dahası, 'Her şey ölümlüdür' önermesi, ' a bir ölümlüdür' ifadesinde, biz a yerine neyi koyarsak koyalım doğru bir cümle elde edeceğimizi anlatır. Aynı şekilde, 'Bazıları insandır' önermesi, ' a bir insandır' ifadesinde, a yerine konulacak bazı şeyler için doğru bir cümleye erişileceğini bildirir.

2.5.1. *Begriffsschrift*'te Tümel ve Tikel Önermelerin Analizi ve Gösterimi

Aristoteles'ten Frege'ye kadar geçen süreçte, "bütün", "hiçbir" ve "bazı" niceleyicilerini içeren önermelerden meydana gelen çıkarımların geçerliliği, mantığın incelediği en temel konulardan birisi olmuştur. Örneğin şu iki çıkarım üzerinde düşünelim:

(1) Bütün Japonlar Asyalıdır.

Bazı Japonlar doktordur.

O halde, bazı Asyalılar doktordur.

(2) Bütün koyunlar memelidir.

Bazı memeliler dört ayaklıdır.

O halde, bütün koyunlar dört ayaklıdır.

Her iki çıkarımda da, iki öncül ve bu iki öncülden çıkarılan bir sonuç vardır. Aynı zamanda, her iki çıkarımda, sonucun özne ve yüklemi, farklı öncüllerde özne ve yüklem olarak bulunmaktadır. Bu özellikleri taşıyan çıkarımlara, Aristoteles'ten beri, kıyas denmektedir. Aristoteles'in temellerini attığı ve kıyasların geçerliliğinin araştırıldığı bu mantık branşına, bilindiği üzere, "Kıyas Mantığı" denmektedir. Bir kıyasın geçerli olması için ise birtakım kurallara uyulması gerekir. Verdiğimiz iki kıyastan ilki geçerli, ikincisi ise geçersizdir. Her iki kıyasta, öncüller ve sonuçlar doğru olsa da, ikinci kıyas yine de geçersizdir. İkinci kıyasın geçersiz olmasının nedeni, öncüllerin yanlış olması değildir. İkinci kıyasın sonucu doğrudur, ancak sonuç öncüllerden çıkarılmadığından dolayı geçersizdir.

Mantığı tanımlamanın yollarından birisi, onun iyi çıkarımları kötü çıkarımlardan ayıran bir disiplin olduğunu söylemektir. Frege'den önce mantık, iyi kıyasları kötü kıyaslardan ayırmak için bir dizi karmaşık kurallar kümesi sunmuştur. Geleneksel kıyas mantığının zayıflığı, “bütün”, “bazı” (ya da “her”, “herhangi bir”) gibi niceleyicilerin yalnızca özne konumunda değil, aynı zamanda yüklem konumunda bulundukları önermeler ve çıkarımlarla baş edememesidir. Geleneksel kıyas mantığındaki kurallar, “her çocuk bazı günleri bilir” ya da “bazı insanlar bütün yılanlardan nefret eder” gibi öncülleri içeren çıkarımların geçerliğini denetlemeye olanak tanımamaktadır. Frege ise, *Begriffsschrift*'te, bu sorunun üstesinden nasıl gelineceğini göstermiştir.⁶¹²

Yeni bir notasyon sunma yolunda atılması gereken ilk adım, bir önermenin neresinde bulunursa bulunsun, “bütün”, “bazı” gibi niceliklerin ifade ettiği genellik (*generality*) türünü açıklamaktır. Örneğin, “Sokrates ölümlüdür” cümlesini ele aldığımızı varsayalım. Bu cümleyi bir argüman ve bir fonksiyon olacak şekilde analiz ettiğimizde, “Sokrates” argüman, “x ölümlüdür” ise fonksiyon olacaktır. Eğer bu cümle doğruysa, biz “Sokrates” argümanı için “x ölümlüdür” fonksiyonun doğru olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Frege, hangi argüman alınırsa alınsın doğru olacak kesin bir fonksiyonu göstermek için şu gösterimi kullanır:

$$\vdash^a \Phi(a)$$

Ancak Frege'nin tanıttığı sembolizm, mantıkçılar tarafından artık kullanılmadığından dolayı, yukarıdaki gösterimin modern anlamdaki eşdeğeri şu şekilde yazılabilir:

$$(x) (x \text{ ölümlüdür}).^{613}$$

(x) genellik işaretidir ve bütün ifade şu şekilde okunabilir: “Her x için, x ölümlüdür”. Bu da şu anlama gelir ki, “x ölümlüdür” fonksiyonunun argümanı olarak hangi ismi kullanırsak kullanalım fonksiyon doğrudur. Dolayısıyla, “Her x için, x ölümlüdür” yargısı,

⁶¹² Kenny, *a.g.e.*, s. 20.

⁶¹³ Niceleme mantığındaki karşılığı, (x) F (x) ya da $\forall x Fx$ şeklinde gösterilmektedir.

kavramsal içerik açısından gündelik dildeki “Sokrates ölümlüdür” cümlesinin genelleştirilmesi olan “Bütün insanlar ölümlüdür” yargısıyla eşdeğer olacaktır.⁶¹⁴

Benzer bir biçimde, “Mehmet, Mustafa ile akrabadır” önermesini, olası pek çok biçimde fonksiyon-argüman analizine tabi tutabiliriz. Böylece, “(x) (x, Mustafa ile akrabadır)” önermesi, “Herkes Mustafa ile akrabadır” ile eşdeğer olacaktır ve “(y) (Mehmet, y ile akrabadır)” cümlesi de, “Mehmet, herkes ile akrabadır” ile eşdeğer olacaktır. Eğer biz örnekteki yargıyı, iki argümanlı fonksiyon olan “x, y ile akrabadır” şeklinde analiz ettiğimizde, iki genellik işareti (modern terminolojide niceleyici işareti) kullanmak zorunda kalırız. Böylece de, yukarıdaki önermenin genellenmiş halini, “(x) (y) (x, y ile akrabadır)” diye yazmamız gerekir ve bu ifadeyi de, “her x için ve her y için, x, y ile akrabadır” biçiminde okuruz. Bu ifadenin gündelik dildeki karşılığı ise, “herkes, herkesle akrabadır” cümlesidir. Görüldüğü üzere, Frege’nin notasyonu, onun geleneksel kıyas teorisine büyük katkılar yapmayı başardığını gösterir ve niceleme sözcükleri bir cümlenin neresinde ve kaç kez kullanılırsa kullanılsın genel önermeleri tek biçimli ifadelerle dönüştürmeye olanak tanımıştır.

Diğer taraftan, Frege, “Bazı Romalılar lejyondur” önermesinde, tikel niceleyici olan “bazı” sözcüğüne karşılık gelen özel bir simgeyi ya da niceleyiciyi kullanmamıştır. Frege, tikel önermeleri göstermek için, “bazı” ve “bütün ... olmadığı doğru değildir” arasındaki ilişkiyi kullanmış ve tikel önermelerin tümel eşdeğerlerini dikkate alarak sembolleştirme yapmıştır. Frege’nin sisteminde, “Sokrates ölümlüdür” cümlesinin değillesi, “Sokrates’in ölümlü olduğu doğru değildir” cümlesidir. Geleneksel mantıkta, hatırlanacağı üzere, bir cümlenin olumlu ya da olumsuz olması yükleme ait bir özellik olarak görülmektedir. Ancak Frege, geleneksel anlamda özne-yüklem ayırımına karşı çıktığından dolayı, olumlu bir cümlenin değillenmesinin cümlenin tamamının içeriğine uygulandığını kabul eder. Yukarıda da görüldüğü gibi, Frege’ye göre, ‘x, y’dir’ biçimindeki bir önermenin değillenmiş hali, ‘x, y değildir’ ifadesi olmayıp, ‘x’in, y olmadığı doğru değildir’ ifadesidir.

Böylece, “Sokrates ölümlüdür” cümlesinde olduğu gibi, bu cümlenin değillesini de fonksiyon-argüman analizine tabi tutabiliriz. Örneğin, “~(Sokrates ölümlüdür)” cümlesi, “Sokrates” argümanı için “~ (x ölümlüdür)” fonksiyonun değeri olacaktır. Bu fonksiyonu

⁶¹⁴ Kenny, *a.g.e.*, s. 20-21.

genelleştirdiğimizde ise, “ $(x) \sim (x \text{ ölümlüdür})$ ” ifadesini elde ederiz ve bu ifadeyi de, “her x için, x ’in ölümlü olduğu doğru değildir” şeklinde okuruz. Bu ifadenin gündelik dildeki karşılığı ise, “hiçbir insan ölümlü değildir” cümlesidir.

Diğer taraftan, gündelik dile ait cümleleri farklı biçimlerde anlamak her zaman mümkün olmuştur. Frege ise, geliştirmiş olduğu kavramsal notasyon sayesinde, gündelik dilin çok anlamlılık sorununa kesin bir çözüm getirdiğini düşünmüştür. Özellikle İngilizce, Almanca gibi dillerde, tümel ve tikel niceleyicilerin yer aldığı ifadeler çok farklı şekilde anlaşılabilme ihtimaline her zaman sahiptirler. Örneğin, ‘Everyone is not mortal’ cümlesi, ‘Not everyone is mortal’ ya da ‘No one is mortal’ biçiminde anlaşılabilir ki, örnek cümlenin ilk anlaşılma biçimi oldukça farklı şekillerde gerçekleşebilir. Frege ise, kavramsal notasyonunda ortaya koyduğu bir fark ile bu sorunun üstesinden gelmeye çalışmıştır. Frege, gündelik dilde muğlak olan, ancak kavramsal notasyonun açıklığa kavuşturduğu farkı, *etki alanı* farkı (*difference of scope*) olarak adlandırır. “ $\sim(x) (x \text{ ölümlüdür})$ ” önermesinde, değilleme işareti genellik işaretinin etki alanının dışındadır, yani değilleme genellenmemiştir. “ $(x) \sim(x \text{ ölümlüdür})$ ” ifadesinde ise, değilleme işareti, genellik işaretinin etki alanındadır, yani değilleme genellenmiştir. Dolayısıyla, biz, değillenmenin genellenmesi ve genellenmenin değillenmesi arasında yapılmış olan bir ayrıma sahibiz.

Frege, gündelik dilde muğlak olan, ancak kavramsal notasyonun açıklığa kavuşturduğu değillenmenin genellenmesi ve genellenmenin değillenmesi ayrımını, tikel önermelerin sembolize edilmelerinde kullanmıştır. Frege’nin kavramsal notasyonunda, ‘Bazı insanlar ölümlüdür’ önermesini, değilleme ve genellik işaretleri yardımıyla ‘hiçbir insanın ölümlü olmadığı doğru değildir’ şekline çevirebiliriz ki bu ifadenin modernleştirilmiş biçimi şudur: ‘ $\sim(x) \sim(x \text{ ölümlüdür})$ ’.

Frege’nin tümel ve tikel önermelerin gösterimlerine ilişkin analizleri, günümüzün niceleme mantığının temellerini oluşturmuştur. Dolayısıyla, niceleme mantığını tamamen sistematik hale getiren ilk kişi Frege’dir. Frege’den önceki mantıkçılar, kıyaslarda yer alan önermelerin yapılarını göstermek için şematik harfleri kullanmışlardır. Frege de bu kullanımı benimsemiş ve genişletmiştir. Frege, *Begriffsschrift*’te, X argümanının fonksiyonunu göstermek için, parantezli bir X ’ten önce gelen bir Grekçe harfi kullanmıştır. Böylece, Frege’nin sisteminde, $\Phi (X)$ ’i bildirdiğimizde, kabaca, X ’in Φ özelliğine sahip

olduğunu ifade etmiş oluruz. Aynı şekilde, X ve Y argümanlarının fonksiyonunu göstermek için, $\Psi (X, Y)$ simgesini kullanabiliriz. Dolayısıyla, $\Psi (X, Y)$ 'yi bildirdiğimizde, X 'in Y ile Ψ ilişkisine sahip olduğunu ya da Y 'nin Ψ prosedürünün X nesnesine uygulanışının bir sonucu olduğunu ileri süreriz.⁶¹⁵

Frege'nin niceleme mantığında kullanmış olduğu simgelere değindikten sonra, gündelik dilin genel önermeleri analiz ettiğinde karşılaştığı sıkıntıları ve varoluşsal önermelerin Frege'nin mantığında nasıl çözümlendiğine göz atmakta fayda vardır.

2.5.2. Gündelik Dilin Genel Önermelerin Analizindeki İşlevsizliği ve 'Varlık' Yüklemleri

Bildirilmiş genellik, bir cümle formunun tamamına ya da yalnızca onun bir kısmına uygulanabilir. Frege, uygun bir notasyonun, genellik için bir simgenin/işaretin tam alanını göstermek zorunda olduğunu öne sürmüştür, yani, bu notasyonun, genellik iddiasının cümlelerin hangi kısmına uygulanması gerektiğini göstermesi gerekmektedir. Frege, ayrıca, bu notasyonun, bir cümledeki bir argümandan daha fazlası için harflerin yerine konmasına ve dolayısıyla çoklu genel cümlelerin oluşturulmasına olanak sağlamaya yeterince uygun olması gerektiğini öne sürmüştür.

Sluga'ya göre, Frege'nin genel önermelere ilişkin analizi, şu üç ögenin kombinasyonunu içermektedir:⁶¹⁶ (i) tikel bir argüman hakkındaki bir önerme ile bir fonksiyon hakkındaki önerme arasında ayırım yapmaya izin veren fonksiyon ve argüman ayırımı; (ii) bir ifadedeki belirli/sınırlı ve belirsiz/sınırsız yerler arasındaki ayırımı ifade etmek için harflerin ya da değişkenlerin kullanılması, aritmetikten devralınmış bir aygıt; ve (iii) bir genellik bildiriminin alanının tam gösterimine ve yüklenmiş farklı genellik bildirimleriyle birlikte bir cümledeki farklı argüman yerlerinin ayırt edilmesine olanak tanıyan bir notasyonun tanıtımı.

Frege'ye göre, gündelik dil, saydığımız üç ögenin her birisinde de sıkıntı çeker. Frege'nin nazarında, gündelik dil, genel cümleleri, fonksiyonlardan ziyade nesneler (örneğin, bütün insanlar ya da bazı insanlar) hakkındaki cümleler olarak görmektedir. Diğer taraftan, gündelik dil, belirsiz/sınırsız yerler için yeterli bir notasyondan yoksundur ve bir genellik iddiasının alanını tam olarak ifade edememektedir. Ona göre, gündelik dil, şeyler hakkında

⁶¹⁵ Frege, *Begriffsschrift*, s. 23-24.

⁶¹⁶ Sluga, *a.g.e.*, s. 88.

belirli bir biçimde konuşmak için oldukça yeterlidir ve gündelik yaşamımızda iletişim kurmak için ona ihtiyacımız vardır; ancak o, mantıksal ve matematiksel ilkelerin kesin ifadeleri için yetersizdir.

1891'den sonraki bir tarihte, Peano'ya yazdığı bir mektupta, Frege, pek çok mantıkçının varoluşsal yargıların (tikel önermeler) karakteri hususunda tatmin edici düzeyde açık bir görüş ortaya koyamadıklarını öne sürmüştür. Ona göre, her ne kadar Kant, Tanrı'nın varlığı hakkındaki ontolojik argümanı eleştiriye tabi tuttuğunda, varoluşsal yargılara ilişkin açık bir izahı vermeye yaklaşmış olsa da, psikolojik mantıkçılar ve Boole'ün takipçisi olan mantıkçılar da bu izahı vermeyi başaramamışlardır.⁶¹⁷ Sluga'ya göre, Frege, varoluşun bir şeyin özelliği ya da yüklemi olmadığı hususunda Kant ile uzlaşmaktadır.⁶¹⁸ Zira Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*'nde, bu konu hakkında şöyle demiştir: “Varlık, açıktır ki, olgusal bir yüklem, eş deyişle, bir şeyin kavramına eklenebilecek herhangi bir şeyin kavramı değildir. O, yalnızca, bir şeyin ya da onun kendisinin belli belirlenimlerinin konutlanmasıdır.”⁶¹⁹ Kant ve Frege arasındaki uzlaşım, varlığın, Tanrı'nın mükemmelliklerinden birisi olamayacağından dolayı, Tanrı'nın varlığına ilişkin ontolojik argümanın geçerli olamayacağı hususunda da görülmektedir.⁶²⁰

Elbette, Frege ve Kant arasında tam bir uzlaşmanın olduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim, Kant, varoluşsal bir yargıda bizim bir şeyi ‘konutladığımızı’ (*posit*) söylerken, Frege'nin açıklamasında bu belirsiz nosyona başvurma söz konusu değildir. Aksine, Frege, bir varoluşsal yargıyı, bir fonksiyon hakkındaki bir cümle olarak görmüştür. İki kavrayış arasındaki fark, açık bir biçimde onların farklı vargılarından kaynaklanmaktadır. Kant'a göre, hiçbir varoluşsal yargı analitik olamaz. Bu durum aslında Kant'ın, aritmetik doğrulukların sentetik *a priori* olduğuna dair inancı için gerekçelerinden birisi olarak görülebilir. Kant'a göre, yalnızca sezgi (*intuition*) aritmetiksel doğrulara ilişkin varoluşsal bildirimlerde bulunmak için gerekli olan nesneleri bize sunar. Ancak Frege'nin amaçlarından birisi tam olarak aritmetiğin analitikliğini göstermektir. Bundan dolayı da, o varoluşsal önermelerin analitik olabileceklerini savunmak durumundadır.⁶²¹

⁶¹⁷ Frege, *The Philosophical and Mathematical Correspondence*, s. 108.

⁶¹⁸ Sluga, *a.g.e.*, s. 88.

⁶¹⁹ Kant, *Aklın Eleştirisi*, s. 292-293.

⁶²⁰ Sluga, *a.g.e.*, s. 88.

⁶²¹ Sluga, *a.g.e.*, s. 88-89.

Frege, Kant gibi, varlığın hiç de gerçek bir yüklem olmadığını söylememiştir, yalnızca bir nesnenin yüklemi olmadığını söylemiştir. Ona göre, ‘varlık’ (*being*) bir fonksiyonun yüklemi, yani ikinci düzey bir yüklemidir. Kant’ın öğretisi, ‘Atlar vardır’ ve ‘Bu masa vardır’ önermesinin her ikisini iyi biçimlendirmeye olanak tanır, ancak bu öğreti, her iki önermede de gerçek bir yüklem yüklenmemiş olduğunu bildirir. Bir önermede, atlar konutlanmıştır, diğerinde ise bu masa. Diğer taraftan, Frege’nin görüşünün vargılarından birisi, ‘Bu masa vardır’ önermesinin hatalı olduğudur, çünkü bu önermede tekil bir nesneye ilişkin ifade ‘vardır’ terimiyle birleştirilmiştir ki bu terim, birinci düzey bir fonksiyona argüman olarak gereksinim duyan ikinci düzey bir fonksiyonu temsil eder. Yine de, Frege’ye göre, böyle önermeler anlamlıymış gibi görünürler. Örneğin, adı Sachse olan birisi için, ‘Sachse vardır’ demek mükemmel bir şekilde anlamlı görülebilir. Frege’ye göre, eğer ‘Sachse vardır’ önermesi, ‘Sachse’ sözcüğünün boş bir ses olmadığını, ancak bir şeyi gösterdiğini varsayıyorsa, o halde bu formülasyona herhangi bir itiraz yöneltilemez. Ancak Frege’ye göre, mantık kuralları zaten kullandığımız sözcüklerin boş olmadığını, cümlelerimizin bir yargı ifade ettiğini, sözcüklerle sadece bir oyun oynanmadığını varsaymaktadırlar. O halde, bu kurallar bütün sözcüklerimiz için kendinden menkul (*self-evident*) bir önvarsayımı ifade eder.⁶²²

Diğer taraftan, Frege’ye göre, eğer ‘*Leo Sachse is*’ önermesi önemsizse, o zaman bu önermenin yüklemi olan ‘*is*’ ile ‘*There are human beings*’ önermesindeki ‘*there are*’ ifadesi aynı içeriğe sahip değildir, çünkü ikinci önerme önemsiz bir şeyden bahsetmemektedir.⁶²³ Frege’ye göre, eğer ‘*There are human beings*’ önermesi, ‘*Some human beings exist*’ önermesine dönüştürülürse, buradaki temel hata cümlemin gerçek yüklemine ‘*exist*’ sözcüğünde içerildiğini düşünmektir. Söz konusu olan cümlede, ‘*exist*’ sözcüğü yalnızca bir yüklem formu içerir, tıpkı ‘*The sky is blue*’ cümlesindeki ‘*is*’ bağlacının (*copula*) içerdiği gibi. Tıpkı ‘*It is raining*’ cümlesindeki ‘*it*’ sözcüğü gibi, ‘*Men exist*’ cümlesindeki ‘*exist*’ sözcüğü, yardımcıdır. Aynı şekilde, Frege’ye göre, dil, gramatik bir özneye ihtiyaç duyduğundan dolayı ‘*it*’ sözcüğünü ve gramatik bir yüklem gereksiniminden dolayı da ‘*exist*’ sözcüğünü icat etmiştir.⁶²⁴

⁶²² Frege, *Posthumous Writings*, s. 60.

⁶²³ Frege, *a.g.e.*, s. 62.

⁶²⁴ Frege, *a.g.e.*, s. 62.

Frege'nin genel (yani tümel ve varoluşsal [tikel]) yargılara ilişkin analizi, aritmetik nosyon ve yasaların kesin formel analizine olanak tanınması gerekir, ancak bu analizin içerimleri daha geneldir. Bu analiz, aynı zamanda, felsefe tarihinde varlık (*being*) ve varoluş (*existence*) nosyonlarının neden olduğu belli yanlış kavrayışları da yok etmek zorundadır.

İkinci düzey bir kavram olarak varoluş (*existence*) nosyonunun, geleneksel varlık nosyonuyla tam olarak örtüşüp örtüşmediği bir sorun olarak kenarda durmaktadır. Fregeci nosyon, bir dereceye kadar içerik yönünden daha zayıftır. Bir şeyin var olduğunu söylemek, Frege'nin açıklamasında, bir kavramın örneklere sahip olduğunu ya da kavramın bir nesneye doğru bir biçimde yüklenebileceğini söylemekten başka bir şey değildir. Dolayısıyla, Frege varoluşu/varlığı (*existence*) gerçeklikten (*actuality*) ayırt eder. Frege'ye göre, varlık ikinci düzey bir kavram iken, gerçeklik birinci düzey bir yüklem, nesnelerin yüklemidir. Bir şeyin gerçek olduğunu söylemek, o şeyin uzay-zaman alanında bulunduğunu ve nedensellik zincirinde yer aldığını söylemektir. Ontolojinin geçmişte ilgilenmiş olduğu bazı problemler, bu gerçeklik nosyonuyla alakalıdır. Örneğin, gerçek bir uzay-zamansal nesneyi özgünleştirenin (*individuate*) ne olduğunu ya da farklı zamansal aşamaları hangi koşullar altında aynı nesneye ait olarak özdeşleştirebileceğimizi sorduğumuzda, ortaya çıkan problemler bizim gerçeklik nosyonumuzla alakalıdır, yoksa Fregeci varlık (*existence*) nosyonuyla alakalı değildir. Frege'ye göre, aktüel ya da gerçek olan şey, objektif olup aktüel ya da gerçek olmayan şeyle tezat oluşturmaktadır. Karakteristik olarak mantığın ilgilendiği şeyler, nesnel olarak gerçektir (*unreal*). Frege'ye göre, mantığın görevi, gerçeklik nosyonunu değil, varlık ve nesnellik nosyonlarını araştırmaktır. Bundan şu sonuç çıkar ki, filozofların ontoloji başlığı altında tartışmış oldukları bazı şeyler, Frege'nin ilgilenmiş olduğu konunun (yani mantığın) bir bölümünü oluşturmaktadır.⁶²⁵

2.6. Yargıların Kavramlar Karşısında Önceliği

Frege'nin özne/yüklem ayrımı yerine ikame ettiği argüman/fonksiyon ayrımı, çok esnek bir terminolojinin benimsenmesinden daha fazlasını ifade eder. Bu ayrımla birlikte, yargılar arasındaki ilişkilerden yargıların kısımlarına ilişkin bir görüşe geçilmiştir ki, bu görüş, geleneksel mantıktan tamamen farklı bir biçimde ele alınmıştır. Özne/yüklem ayrımının temel olduğu geleneksel mantığın yargıya bakışı, esasında müşterektir. Bu

⁶²⁵ Sluga, *a.g.e.*, s. 89-90.

mantığa göre, yargı, önceden verilmiş bileşen kavramlardan teşekkül etmiş bir yığın tarafından biçimlendirilmektedir. Ancak, bu kavrayış, yargıları biçimlendiren terimlerin kombinasyonları ile yalnızca karmaşık kavramları biçimlendiren terimlerin kombinasyonları arasında bir karışıklığa yol açmaktadır. Leibniz'in mantığını da içeren geleneksel mantık, karmaşık kavramlarla yargıları özdeşleştirme yoluna gitmiştir. Yalnızca Kant, yargıların özel bir bütünlüğe (*unity*) sahip olduğunu görerek, Gordian düğümünü⁶²⁶ (geleneksel özne/yüklem terminolojisini devam ettirse de) kesmeyi başarabilmiştir. Kant, *ideaların* herhangi bir kombinasyonunun, halihazırda böylesi bir kombinasyona olanak tanıyan orijinal bir bütünlük olmaksızın mümkün olamayacağını öne sürmüştür. Yargılarımızın çeşitliliği ve karmaşıklığı, yargıların bütünlüğüne yol açan ve bu bütünlüğe yansıyan transandantal bilincin birliğini önceden varsayar. Kavramları kullanışımız, bu orijinal yargı birliğini önceden varsayar. “Anlak bu kavramları onlarla yargıda bulunmanın dışında başka hiçbir yolda kullanılamaz.”⁶²⁷ Kant, bu durumu, Fregeci kavram öğretisini öngören sözcüklerle, en anlaşılır bir biçimde açıklamıştır:

Kavramlar, olanaklı yargıların yüklemeleri olarak, henüz belirlenmemiş bir nesnenin herhangi bir tasarımıyla bağlantılıdır. Böylece cisim kavramı bir şeyi, örneğin metali, o kavram yoluyla bilinebileni imler. Öyleyse ancak nesnelerle bağıntı kurabilmesini sağlayan başka tasarımları kapsaması yoluyla kavramdır. Öyleyse olanaklı bir yargının yüklemidir, örneğin, her metal bir cisimdir gibi.⁶²⁸

Görüldüğü üzere, Kant'a göre, kavramlar esasında yüklemseldir (*predicative*) ve onlar yalnızca yargılardaki rolleri aracılığıyla anlaşılabilirler. Yargılar bir birliğe (*unity*) ve böylece içeriklerinden bağımsız mantıksal bir forma sahiptirler. Kavramlar, dolayısıyla, yalnızca duysal tecrübelerden elde edilen soyutlamaların ürünleri olmayacaklardır. Onlar, zaten *a priori* bir ögeyi içermek zorundadırlar.

Yargıların kavramlar karşısındaki önceliği öğretisi, Kant'ın felsefesinde iki farklı işleve sahip olmuştur. Bu öğreti, atomizmin imkansızlığını göstermekte ve empirizmi alaşağı etmektedir. Kant, atomizmin iki farklı biçimini çok iyi bilmektedir: kavramları daha basit unsurlara ve cisimleri monadlara çözüdüren Leibniz'in atomizmi ve bilginin atomik duyumlardan oluştuğunu öne süren Hume'cu atomizm. Yargıların önceliği öğretisinin hem rasyonalist atomizmi, hem de empirist atomizmi çürütmüş olduğu varsayılabilir de, onun

⁶²⁶ Büyük İskender'in çözemeyip kılıcıyla kestiği düğüm, yani kördüğüm.

⁶²⁷ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, s. 72.

⁶²⁸ Kant, *a.g.e.*, s. 73.

daha güçlü bir biçimde empirizmin aleyhine döndüğünü görmekteyiz. Kant'ın yargı formları, mantık tarafından *a priori* olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla, yargıların kavramlar karşısındaki önceliği, her empirik kavramın anlağın arı kavramlarını önceden varsaydığını belirtmektedir.

Frege, Almanya'nın önde gelen Boolecü mantıkçılarından birisi olan Schröder'in *Begriffsschrift*'e ilişkin olumsuz eleştirilerine verdiği yanıtta, kendi mantığının Boole'ün mantığından temel tasarım bakımından farklılaştığını öne sürmüştür. Bu durumun, kendisinin Aristotelesçi mantığın ötesine geçmesinden kaynaklandığını düşünen Frege, tıpkı Aristoteles'te olduğu gibi, Boole'de de, soyutlama yoluyla kavram oluşumunun temel mantıksal işlem olduğunu ve yargıda bulunma ile çıkarımda bulunmanın, bu kavramların kaplamalarının doğrudan ya da dolaylı mukayeselerinden kaynaklandığını öne sürmüştür.⁶²⁹ Frege, burada, Aristoteles'in ve Boole'ün temel olarak kavram oluşumuyla ilgilendiklerini söylemek istemez. Aksine, onların mantıklarının ağırlıklı olarak çıkarım teorileri olduğunu söylemek ister. Ancak onların teorileri, kavram oluşumuna ilişkin belli bir görüşe dayanır ki bu görüş, aslına bakılırsa, yeterince incelenmemiş ve hesabı yeterince verilmemiş olarak kalmıştır ve tatmin edici olmaktan da epeyce uzaktır. Frege'ye göre, Aristoteles ve Boole'ün ait olduğu gelenek, kavramların bireysel şeylerden soyutlama yoluyla elde edildiğini ve yargıların, tıpkı çıkarımlarda olduğu gibi, kavramların mukayese edilmelerini ifade ettiğini öne sürmüştür. Frege'ye göre, bu gelenek, kavramlara, sanki başlangıçta onlar yargılardan bağımsızmış ve tesadüfen yargılara katılmışlar gibi davranmaktadır. Frege ise, Boole ve bu geleneğin aksine, kendisinin kavramlardan değil de, yargılar ve onların içeriklerinden hareket ettiğini ve kavramların oluşumunun yargılardan kaynaklandığını öne sürmüştür.⁶³⁰

Sluga'ya göre, Frege'nin, bu konuya ilişkin olarak açıklamaya çalıştığı görüş, en az dört farklı şeyi ima etmektedir: (1) Yargıların içeriklerine ilişkin epistemik bir iddiayı, (2) yargıların kavramlarla olan ilişkilerine yönelik bir açıklamayı, (3) kavramların doğaları hakkında bir tezi, (4) anlam analizi için metodolojik bir prensibi.⁶³¹

(1) İlk ima (*implication*), yargıların içeriğinin epistemik olarak öncelikli olduğudur. Frege, 1882 tarihli bir mektubunda, kavramların oluşumunun yargılardan önce gelemeyeceğini,

⁶²⁹ Frege, *Posthumous Writings*, s. 15.

⁶³⁰ Frege, *Posthumous Writings*, s. 16.

⁶³¹ Sluga, *a.g.e.*, s. 92.

çünkü bu iddianın kavramların bağımsız bir biçimde var olduklarını önceden varsayması gerektiğini, bundan dolayı da kendisinin, kavramların, mümkün yargıların içeriklerinin (*judgeable contents*) analizinden kaynaklandığını tahayyül ettiğini söylemiştir.⁶³² Nitekim Frege, *Begriffsschrift*'te, “bir içeriğin bir argümanın fonksiyonu olarak görülmesinin kavram oluşumuna nasıl yol açtığını görmenin kolay olduğunu” ifade etmiştir.⁶³³

Frege, yargıların epistemik ve mantıksal olarak kavramlardan önce geldiği iddiasını, 1919'da, Ludwig Darmstaedter için yazdığı kendi temel öğretilerinin bir özetinde yeniden formüle etmiştir:

Benim özel mantık kavrayışım, ilkin, benim ‘doğru’ sözcüğünün içeriğini başlangıca koymam ve doğruluk sorununun kaynaklandığı şeye ilişkin düşünce tarafından takip edilmesi olgusuyla karakterize edilmektedir. Başka bir deyişle, ben düşünce ya da yargıların oluştuğu kavramlardan başlamadım, ancak düşüncenin analizi aracılığıyla düşüncenin kısımlarına geldim. Bu bakımdan, benim *Begriffsschrift*'im, olası talihsiz ismine rağmen, Leibniz ve onun haleflerinin benzer buluşlarından farklılaşmaktadır.⁶³⁴

Eğer, *Begriffsschrift*'in [Kavram Yazısı], yargılardan ziyade kavramların öncelikli olduğu iddiasını anlattığı düşünülürse, bu terimin tercih edilmesi talihsiz bir seçim olarak görülecektir. Frege'nin, yukarıdaki alıntıda, *Begriffsschrift* terimini kullanışını bir talihsizlik olarak değerlendirecek insanların çıkabileceğini ima ettiğini ve Frege'nin *Begriffsschrift* terimini, kavramların yargılar karşısında öncelikli olduğu iddiasını öne sürmek için kullanmadığını anlıyoruz. Bu terimle, Frege, aslında, mantığın öznel, psikolojik düşünme olgularıyla değil, nesnel kavramsal içeriklerle uğraştığını ifade etmektedir.⁶³⁵

(2) Frege'nin yargıların önceliğine ilişkin öğretisi, kavramlara ilişkin belli bir görüşü ima eder. Basit kavramlar ve ilişkiler, “onların şeylere atfedildiği ilk yargılarla eşzamanlı olarak ortaya çıkarlar.”⁶³⁶ Kavramlar her zaman yargıların bölümlere ayrılması yoluyla, yani analizle elde edilirler; onlar ayrı bir biçimde verilmiş değillerdir ve yargılar, önceden verilmiş bileşenlerden oluşmazlar. Başka yerde olduğu gibi, Frege burada da, düşünmenin

⁶³² Frege'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 164.

⁶³³ Frege, *Begriffsschrift*, s. 7.

⁶³⁴ Frege'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 273.

⁶³⁵ Sluga, *a.g.e.*, s. 92.

⁶³⁶ Frege, *Posthumous Writings*, s. 17.

müşterek (toplulaştırıcı) bir süreç olduğu görüşüne karşı çıkmıştır. “Böyle bir betimlemeye karşılık gelen bir düşüncenin olduğundan kuşkuluyum.”⁶³⁷

Eğer biz kavramları, yargıları meydana getiren unsurlar olarak görürsek, Frege’ye göre, Aristoteles’in ya da Boole’ün mantığına benzeyen bir mantığı savunmuş oluruz. Çünkü onlara göre, yeni kavramların oluşumu, öncelikle verilmiş olan kavramların yeni kombinasyonlarına ilişkin bir sorundur. “Kavram oluşumunun bu türünde, bir kavramlar sisteminin, ya da metaforik olarak söylersek, bir doğrular ağının verilmiş olduğu varsayılmak zorundadır. Bu sistemde yeni kavramlar gerçekte zaten içirilmiştir.”⁶³⁸

Bu müşterek bakış açısı, kavramların oluşumunu mekanik bir süreç haline getirmektedir. Ancak Boolecü mantık, Frege’ye göre, kendi düşüncesinin yalnızca bir kısmını yansıtmaktadır ve kendisinin düşüncesi, bir bütün olarak, hiçbir zaman bir makine tarafından gerçekleştirilemez ve salt mekanik bir etkinlikle yer değiştirilemez.⁶³⁹ Frege’ye göre, Aristoteles ve Boole, mükemmel kavramları varsaymışlardır ve dolayısıyla en zor görevi sorgusuz sualsiz kabul etmişlerdir. Frege’ye göre, bir kimse, mekanik bir hesaplama yöntemi aracılığıyla öncüllerden çıkan sonuca ulaşabilir, ancak bir bütün olarak mantık bundan daha fazlasına gereksinim duymaktadır. O, tamamen yeni sınır çizgileriyle birlikte bilimsel olarak verimli kavramlar üretebilecek bir kavram oluşturma yönteminin bulunması gerektiğini düşünmüştür.

Frege’nin Schröder’e karşı yönelttiği bu eleştirilerden açık bir biçimde anladığımız şey, onun böylesi bir görevin nasıl başarılacağını *Begriffsschrift*’te göstermiş olduğunu varsaymış olmasıdır. Frege, bir cümlelin analizi aracılığıyla fonksiyon ve argüman nosyonlarına ulaşmış ve bu nosyonlar aracılığıyla da mantıksal olarak daha elverişli bir yargı teorisine ve genel önermelere ilişkin tatmin edici bir açıklamaya erişmiştir. Frege’ye göre, mantık, sadece kavramlar ve simgeler üzerindeki mekanik (özyinelemeli) işlemler meselesi değildir. Mantık, aynı zamanda, analizi, mekanik olmayan bilişsel süreci de içerir. Bu durumu, Lotze, kendi *Logik*’inde, analitik ve sentetik yöntemlerin birbirine bağlı olduğunu öne süren Kantçı bakış açısıyla şu şekilde açıklamıştır:

⁶³⁷ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, s. 79.

⁶³⁸ Frege, *Posthumous Writings*, s. 34.

⁶³⁹ Frege, *a.g.e.*, s. 35.

Analitik yöntem, esasında, doğruluğu keşfetmenin peşinde koşan bir araştırma sürecidir, sentetik yöntem ise, kendi nesnel bağlamında, bir şekilde bulunmuş bir doğruluğu aktarmanın yolunu arayan bir sunum sürecidir.⁶⁴⁰

(3) Frege'nin yargıların önceliğine ilişkin öğretisi, açık bir biçimde, Kant'tan türetilmiştir. Frege, yargı ve kavram ilişkisinden, bir kavramın tamamlanmamış olduğunu, ancak yalnızca henüz bir öznenen yoksun olan bir yargının yüklemi olduğunu sonucuna ulaşmıştır.⁶⁴¹ Dolayısıyla, *Begriffsschrift*'te, bir özellik/nitelik için simge, en azından özelliğe/niteliğe sahip olabilen bir şeyi göstermeksizin hiçbir zaman görünmeyecektir ve aynı şekilde bir ilişki için simge de, ilişkinin kapsandığı şeyleri göstermeksizin hiçbir zaman görünmeyecektir.⁶⁴²

Frege'nin "Fonksiyon ve Kavram" başlıklı makalesinin temel iddiasını şu şekilde özetleyebiliriz: fonksiyonlar, kavramlar ve ilişkiler tamamlanmamıştır ve kendi ifadelerinde, argüman yerlerini göstermek için değişkenlere gereksinim duyarlar. Bu makaledeki öğretisi, yargıların kavramlar karşısındaki önceliği öğretisiyle yeniden bir araya getirilmiştir.

(4) Son nokta ise, mantıksal olarak mükemmel bir dilde, bir yargının ifadesine uyan, mantıksal analizin ayırtlaştırdığı yargının parçalarına tam olarak tekabül eden işaretlere gereksinim duyduğumuzdur. Mantıksal olarak mükemmel olmayan bir dilde, böylesi bir varsayımda bulunamayız. Gündelik dilde, biz, bir cümleyi, yalnızca bir düşünceyi ifade eden bir bütün olarak öne sürebiliriz. Cümlelerin kısımlarının bir anlama sahip olup olmadığı tartışmaya açıktır ve böylesi parçalara yüklediğimiz anlam, cümlelerin tamamının anlamına bağlıdır.

Frege'ye göre, dil ile iletişime geçen insanlar aynı düşünceyi, aynı cümleyle ya da en azından yaklaşık olarak aynı olan bir cümleyle ilişkilendirdiklerinde, doğal dilin görevi yerine getirilmiş olacaktır. Frege'ye göre, doğal dilin bu görevi yerine getirebilmesi için, bir bütün olarak cümleler bir anlama sahip oldukları müddetçe, sözcüklerin kendi başlarına alındıklarında bir anlama ve bir gönderime sahip olmalarına gerek yoktur. Ancak, çıkarım yapmamız gerektiğinde, işler tamamen değişir. Bu durumda, ona göre, aynı ifadenin iki cümlede geçmesi ve her iki cümlede de aynı gönderime sahip olması gereklidir.

⁶⁴⁰ Lotze'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 93.

⁶⁴¹ Frege, *Posthumous Writings*, s. 17.

⁶⁴² Frege, *a.g.e.*, s. 17 dipnot.

Dolayısıyla, bu ifadenin, cümlelerin diğer parçalarının gönderimlerinden bağımsız bir gönderime sahip olması zaruri olacaktır.⁶⁴³

Gündelik dilin bazı sözcükleriyle ilgili olarak, bu sözcüklerin kendi başlarına bazı şeyleri gösterdiklerini iddia edebiliriz; ancak diğer sözcüklere ilişkin olarak, onların bazı şeyleri yalnızca cümle bağlamında ifade ettiklerini öne sürebiliriz. Bu düşünce, Frege'nin *Begriffsschrift*'te genel önermelere ilişkin yaptığı açıklamalarına zaten rehberlik etmiştir. Frege, "20 sayısı, dört kare toplamı olarak yazılabilir" ve "Her pozitif tam sayı, dört kare toplamı olarak yazılabilir" cümlelerini birbiriyle karşılaştırarak, '20 sayısı' ve 'her pozitif tam sayı' ifadelerini, içerisinde yer aldıkları cümlelerin özneleri olarak düşünmenin yanlış olduğunu öne sürmüştür. Çünkü ona göre, bu iki ifade, aynı düzeydeki kavramlar değildirler. 20 sayısının öne sürdüğü şeyi, 'her pozitif tam sayı' ifadesinin aynı anlamda öne sürmesi mümkün değildir. Zira, '20 sayısı' ifadesinin aksine, 'her pozitif tamsayı' ifadesi, bağımsız bir düşünce veremez, ancak yalnızca cümle bağlamında bir anlam kazanır.⁶⁴⁴

Frege'nin, *Aritmetiğin Temelleri*'nde, "bir sözcüğün anlamını tek başına değil, ancak bir cümle bağlamında ele almayı", sarıh metodolojik bir ilke olarak ifade etmiştir.⁶⁴⁵ Bu öğretisi, bu biçimiyle, Frege'nin "Bağlam İlkesi" olarak bilinmektedir. Bu ilke, öncelikli olarak, gündelik dilin cümlelerinin analizi için metodolojik bir ilke olarak iş görmektedir. Ancak bu ima (*implication*), mantıksal olarak mükemmel bir dili de içeren bütün diller için, cümlelerin anlamının, sözcüğün anlamı karşısında bir önceliğe sahip olarak görülecektir. Bu daha güçlü anlamıyla, bağlam ilkesi, Kantçı yargıların kavramlar karşısındaki önceliği öğretisinin yeniden doğrulanması anlamına gelecektir. Başka bir ifadeyle, Frege, "geleneksel mantıkta olduğu gibi yargıları kavramlardan çıkartmak yerine, kavramlara yargıların çözümlenmesi" aracılığıyla ulaşmıştır ki "bu fikir onun ünlü 'bağlam ilkesinin' temelini" de oluşturmaktadır.⁶⁴⁶

Bağlam ilkesi, Sluga'ya göre, Frege'nin çalışmalarının yorumlanmasında çoğu uzlaşmazlık ve karışıklıkların kaynağı olmuştur. Carnap gibi bazı yorumcular, bağlam ilkesini büsbütün görmezden gelmişler; başka yorumcular ise bu ilkeyi merkeze koymuşlardır. Dummett ise,

⁶⁴³ Frege'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 93.

⁶⁴⁴ Frege, *Begriffsschrift*, s. 22-23.

⁶⁴⁵ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, s. 85.

⁶⁴⁶ Utku, A. (2009). *Ludwig Wittgenstein: Erken Döneminde Dilin Sınırları ve Felsefe*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları, s. 167, dipnot 238.

bu ilkenin varsayılmış epistemik çıkarımlarının (*implication*) reddedilerek, zayıf bir biçimde yorumlanması gerektiğini öne sürmüştür. Çünkü Dummett'e göre, Frege, kendi anlam-gönderim semantiğini geliştirdikten sonra, bu ilkeyi terk etmiştir. Sluga ise, eldeki bulguların, Dummett'in her iki iddiasıyla çeliştiğini düşünmektedir.⁶⁴⁷

Yargıların kavramlar karşısında önceliği hakkındaki öğretisi, yalnızca onun Frege'nin düşüncesinin derinliklerinden türetildiği görüldüğünde anlaşılabilir. Bu öğretisi, onun düşüncesindeki Kantçı öğelerden birisini ifade etmektedir. Leibnizci mükemmel bir dil fikri ve aritmetiğin mantığa indirgenmesi düşüncesiyle birlikte, bu Kantçı öğeler, *Begriffsschrift*'in inşası için yol gösterici ilkeleri oluşturmuştur. *Begriffsschrift* mantığı, yalnızca pragmatik-teknik bir araç olarak geliştirilmemiştir. Frege'nin, Schröder'e verdiği yanıtta açıklığa kavuşturduğu gibi, bu mantık, belirli bir felsefi bakış açısını da ifade eder. Biz, yalnızca bu felsefi bakış bağlamında, bağlam ilkesinin bir anlama sahip olduğunu öne sürebiliriz. Bu bağlamda, onun anlamı, Dummett'ın ona verdiği zayıf yorum tarafından tüketilemeyecektir.

Şimdiye kadar ele aldığımız konuları bir an olsun bir tarafa bırakıp, Frege'nin neden dil ile ilgilenmiş olduğunu ve neden mantıksal bir dil inşa etmeye çalıştığını sordüğümüzda, onun bu ilgisinin hiçbir zaman kendinde bir amaç olmadığını keşfederiz. Ian Hacking'in yerli yerinde yapmış olduğu ayrımı kullanırsak, Frege *saf* bir anlam teorisiyle ilgilenmemiş, daha ziyade *uygulamalı* dil felsefesiyle ilgilenmiştir.⁶⁴⁸ Dil üzerine düşünmek, mantıktaki her gerçek ilerleme için gerekli/özel olmuştur. Ve Frege de, böylesi bir ilerlemeyi hem mümkün hem de arzu edilir bulmuştur.⁶⁴⁹ Ancak daha yakından incelediğimizde, onun mantığa olan ilgisi de felsefi olarak nihai değildir. Hatta bu ilgi, Hackingci anlamda, *saf* değil, *uygulamalıdır*.⁶⁵⁰

2.7. *Begriffsschrift*'teki Mantıksal Yasalar ve Aksiyomlar

Frege, *Begriffsschrift*'te, aksiyomatik bir mantık sistemi sunmuştur. Pek çok insan, aksiyomatik bir sistem kavramıyla ilk kez geometri derslerinde karşılaşmıştır. Hatırlayacağımız üzere, aksiyomatik bir sistem, içerisinde teoremler olarak bilinen çok

⁶⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sluga, *a.g.e.*, s. 95.

⁶⁴⁸ Hacking, I. (1975). *Why Does Language Matter to Philosophy?*. Cambridge: Cambridge University Press, 1.

⁶⁴⁹ Sluga, *a.g.e.*, s. 95.

⁶⁵⁰ Sluga, *a.g.e.*, s. 95.

sayıda önermenin, sayıca az olan ve aksiyom olarak adlandırılan kanıtlanmamış önermeler aracılığıyla formel bir biçimde kanıtlandığı sistemdir. Geometri, Öklid'den beri, aksiyomatik bir sistemdir; ancak mantığın aksiyomatik bir sistem haline gelmesi, Frege'ye gelinceye kadar gerçekleşmemiştir. Frege, *Begriffsschrift*'in ikinci bölümünde, yani "Representation and Derivation of Some Judgements of Pure Thought" ["Saf Düşüncenin Bazı Yargılarının Gösterimi ve Türetimi"] başlıklı kısmında, mantığın aksiyomatik bir sistem haline getirilmesi için özsel/gerekli olan öğeleri göstermeye girişmiştir.⁶⁵¹

Bazı mantık ilkeleri, Frege'nin kendi sembolizminin kullanımı için düzenlediği kurallara karşılık gelir. Frege, böylesi ilkelerin kendi sembolizminde tanımlanamayacağını gözlemlemiştir, çünkü bu ilkeler, kendi sembolizmi tarafından önceden varsayılmışlardır. Ancak, Frege'nin sembolizminde gösterilebilecek sayısız mantıksal yasa vardır ve aksiyomatize etmenin amacı, potansiyel olarak bütün diğer yasaların gereksinim duyduğu çok daha az sayıda temel yasaya ulaşılabileceğini göstermektir. Mantığı, çok az sayıda ilkeye indirgemenin birden daha fazla yolunu bulmak ise mümkündür. Frege, dokuz temel aksiyomun yer aldığı bir sistemi önermiştir. İlk üç aksiyom, değişken harflerine ek olarak, yalnızca şartlı yargıları gösteren işaretleri içerir, sonraki üç aksiyom ise, değillemeyi gösteren işaretleri içerir. Dahası, iki aksiyom ise içerik özdeşliğini gösteren işaretleri tanıtmakta ve bir aksiyom ise genellik işareti yani tümel niceleyiciyle alakalıdır.

Frege'nin amacı basit bir biçimde Öklid'in yöntemini uygulamak değildir, ancak ondan daha ileriye gitmektir. Öklid, kendisinin bütün önermeleri az sayıda varsayımdan türetmiştir, ancak o tündengelim her adımını gerekçelendirmek için gerekli olan türetim kurallarını ifade etmeyi başaramamıştır. Frege'nin mantığı, aksiyomlar ve kurallar arasındaki ayrım hususunda açıktır. Frege, açık bir biçimde, *Begriffsschrift*'te, *modus ponens* ilkesini kendisinin tek kuralı olduğunu ifade eder. Sonrasında da, Frege, yerine koymanın (*substitution*) da, tek bir kuralla gerekçelendirilmesini gerektiğini fark etmiş ve o *Grundgesetze*'de yerine koyma kurallarını eklemiştir. Dolayısıyla, Frege'nin mantığı bir kesinlik derecesine erişir ki diğer mantıkçılar bu kesinliğe ulaşmayı başarmak için çok zahmet çekmişlerdir. Kurt Gödel, Russell ve Whitehead'in *Principia Mathematica*'sından bahsederken, şunları söyleyebilmiştir: Yazık ki matematiksel mantığın bu ilk kapsamlı ve

⁶⁵¹ Kenny, *a.g.e.*, s. 40.

eksiksiz sunulmaları ve ondan matematiğin türetilmesi temellerinde çok ziyadesiyle formel bir kesinlikten yoksundur...⁶⁵²

Frege'nin önermeler mantığının formel kesinliği, zar zor daha ileri taşınabilmiştir. Frege, yalnızca, bu mantığın ilk aksiyomatik sembolik formülasyonunu vererek, mantığı, Ortaçağ mantığının çöküşünden beri bulunduğu Araf'tan kurtarmamış; aynı zamanda onun eksiksiz bir biçimde aksiyomlaştırıldığını kanıtlamıştır. İki değerli önermeler mantığının geçerli bütün prensipleri Frege'nin altı aksiyomundan türetilenmiştir.⁶⁵³ Eğer Frege'nin aksiyomlaştırmasında bir kusur varsa, bu onun üçüncü aksiyomunun diğerlerinden türetilmediği gerçeğidir.⁶⁵⁴

Frege, kendi önermelerini gösterebilmek için, öncel doğruluk fonksiyonlarına ek olarak önerme değişkenlerine, yani cümlelerin yerlerini alabilen harflere ihtiyaç duymuştur. Biz, Frege'nin aksiyomlarını gösterirken, modern notasyonu kullanarak, cümleleri göstermesi için p, q, r gibi değişkenleri kullanacağız. Kesin bir biçimde, değişkenlerin nasıl yerlerine koyulabileceğini bize anlatan bir kurala gereksinim duymaktayız. Onun pratiğine uygun olacak bir yerine koyma (ikame) (*substitution*) kuralı formüle etmede hiçbir güçlük olmasa da, Frege önerme değişkenleri için açık bir yerine koyma (ikame) kuralını formüle edememiştir.

Frege sisteminin ilk bakışta kolayca anlaşılabilir ve hem değilleme, hem de şartlı yargı işaretini barındıran aksiyomları modern gösterimleriyle şunlardır:

(Aksiyom 1) $(q \rightarrow p) \rightarrow (\sim p \rightarrow \sim q)$

(Aksiyom 2) $\sim \sim p \rightarrow p$

(Aksiyom 3) $p \rightarrow \sim \sim p$

⁶⁵² Gödel, K. (1944). Russell's Mathematical Logic. In P. Schilpp (ed.), *The Philosophy of Bertrand Russell*. New York: Open Court, s. 126.

⁶⁵³ Krş. Lukasiewicz, J. (1967). On the History of the Logic of Propositions. In S. McCall (ed.), *Polish Logic 1920-1939*. Oxford: Oxford University Press, s. 84ff.

⁶⁵⁴ Frege'nin *Begriffsschrift*'te tanıtmış olduğu içeriğin aynılığı nosyonuna (ya da özdeşliğe) ilişkin tartışma, onun anlam ve gönderime ilişkin sonraki öğretisinin incelenmesi bağlamında alınabilecektir.

Bu aksiyomlarda değişken harfleri için tekbiçimli yerine koymayla elde edilen her önerme, doğal olarak kanıt gerektirmeyen bir doğruluk olarak betimlenebilecek bir şeydir.⁶⁵⁵ Belirtilmelidir ki, (2) ve (3) çifte değillemenin dengeleyici etkisini yakalamıştır. Ayrıca (1) için şu örneği verebiliriz: “Eğer o yaşıyorsa, o halde onun nefes aldığı vaki ise, o halde o nefes almıyorsa, o halde yaşamıyordur.”

Yalnızca şartlı yargı işaretini içeren aksiyomların sezgisel olarak kavranabilmeleri ise biraz daha zordur. Aksiyomlardan birisi şartlı yargı işaretinin tanımına hizmet etse de, bu aksiyomların mantıksal doğrulukları kapsadıklarını görmek mümkündür.

(Aksiyom 4) $p \rightarrow (q \rightarrow p)$

(Aksiyom 5) $[r \rightarrow (q \rightarrow p)] \rightarrow [(r \rightarrow q) \rightarrow (r \rightarrow p)]$

(Aksiyom 6) $[r \rightarrow (q \rightarrow p)] \rightarrow [q \rightarrow (r \rightarrow p)]$

Frege, Aksiyom 4’e örnek olarak şunu verir: p ’nin ‘ ABC üçgeninin iç açılarının toplamı, iki dik açıya eşittir’ önermesini gösterdiğini ve q ’nun ise ‘ ABC açısı bir dik açıdır’ önermesine işaret etsin. Dolayısıyla bu iki önermeyi birleştirerek şu yargıya ulaşırız: ‘Eğer, ABC üçgeninin iç açıları toplamı iki dik açıya eşitse, ABC açısının bir dik açı olması durumunda da bu önerme geçerlidir.’⁶⁵⁶ Bu örneği şu şekilde genelleleyebiliriz: Eğer bir p önermesi geçerli ise, rasgele seçilmiş q önermesinin geçerli olması durumunda da, p önermesi geçerli olacaktır. Diğer taraftan, Frege, “eğer bir önerme, iki önermenin zorunlu sonucu ise ve bu iki önermenin birincisi, ikincisinin zorunlu sonucu ise, o halde, orijinal önerme yalnızca son önermenin zorunlu bir sonucudur” ifadesiyle, Aksiyom 5’i mukayese etmiştir.⁶⁵⁷ Bu örnek, Aksiyom 5’de verilmiş olan yapıyı kavramamıza olanak sağlasa da, elbette bu aksiyoma eşdeğer değildir, çünkü ‘ $\rightarrow$ ’ işareti, herhangi zorunlu sonuç nosyonuna değil, doğruluk fonksiyonu olan ‘eğer’e tekabül eder. Frege’nin erken bir şekilde vurgulamış olduğu gibi, ‘ $p \rightarrow q$ ’ bildirimi, yalnızca ‘ p ’nin doğru ve ‘ q ’nun yanlış olması durumunun vaki olmadığını ileri sürer ve bu bildirim, ‘ q ’nun ‘ p ’nin sonucu olarak ortaya çıkması anlamına gelmez.⁶⁵⁸ Aynı niteleme, Frege’nin Aksiyom 6 hakkındaki

⁶⁵⁵ Frege, *Begriffsschrift*, s. 44.

⁶⁵⁶ Frege, *Begriffsschrift*, s. 29.

⁶⁵⁷ Frege, *a.g.e.*, s. 31.

⁶⁵⁸ Kenny, *a.g.e.*, s. 42.

değerlendirmesi ilişkin olarak da yapılmalıdır: “Eğer bir önerme, iki şartlı önermenin sonucuysa, onların düzenleri önemsizdir.”⁶⁵⁹

Eğer aksiyomatik bir sistem, teoremlerin, sınırlı sayıdaki aksiyomdan çıkarsanabilmelerine olanak tanıyorsa, bu sistem yalnızca aksiyom ya da başlangıç formüllerini değil, aynı zamanda bir formülü diğerinden türetmemize yardımcı olacak çıkarım kurallarını da içermek zorundadır. Geleneksel mantıkta, pek çok çıkarım yasası ya da kuralı bulunmaktadır. Örneğin, karşıt-ters yasası (*contraposition law*): “ p ise q önermesinden, $\sim p$ ise $\sim q$ önermesi çıkarsanabilir ($p \rightarrow q \equiv \sim q \rightarrow \sim p$).

Geleneksel mantıkta yer alan çıkarım türlerinden birisi de *modus ponens* olarak bilinmektedir. Bu çıkarıma göre, ‘ p ise q ’ ile ‘ p ’ öncüllerinden ‘ q ’ sonucu çıkar.’ Frege ise, kendi sembolik sisteminde, bütün mantık yasalarını, bu tek çıkarım kuralını yani *modus ponens*’i kullanarak kanıtlamayı önermiştir. Frege, diğer mantıkçıların, Aristoteles’i takip ederek, çıkarım modlarının bütün serisini kullandıklarını kabul etmiştir; ancak Frege’ye göre, tek bir çıkarım moduyla bütün diğer çıkarım modlarını türetmek mümkündür. Frege’ye göre, aksi durumda, Aristotelesçi modları sonlandırmanın hiçbir gerekçesi kalmayacaktır ve yeni çıkarım modları eklemekten öteye gidilemeyecektir.⁶⁶⁰ Diğer çıkarım modları ya belirli aksiyomlarla ya da Frege’nin aksiyomlarınca kanıtlanmış olan teoremlerle gerekçelendirilebilecektir.⁶⁶¹ Frege, *Begriffsschrift*’te, onlarca teoremi, kendi aksiyomlarından ve çeşitli kural ya da yasalardan türetmiştir. Frege’nin ayak izlerini takip eden mantıkçılar ise, okuyucuların rahatça anlayabileceği formülasyonlar üretmiş ve formüller kullanmışlardır. Diğer taraftan, Frege’nin kendisinin, yalnızca tek bir çıkarım kuralı kullandığına yönelik iddiası ise doğru değildir. Frege’nin, *Begriffsschrift*’teki kanıtlamalarına bakacak olursak, onun yalnızca *modus ponens*’i kullanmadığını, verili bir formülden yeni bir formülü türetmeye olanak sağlayan başka kuralları da açık bir biçimde kullanmış olduğunu görmekteyiz. Bu elbette onun sistemindeki en büyük hata değildir, zira bütün çıkarım kurallarını tek bir çıkarım kuralına indirgemek, Frege’nin sandığının aksine, çok da önemli bir iş değildir.⁶⁶²

⁶⁵⁹ Frege, *a.g.e.*, s. 36.

⁶⁶⁰ Frege, *Begriffsschrift*, s. 17.

⁶⁶¹ Kenny, *a.g.e.*, s. 43.

⁶⁶² Kenny, *a.g.e.*, s. 44.

Burada gerçekten önemli olan ise, Frege'nin ilk altı aksiyomunun, önermelerin fonksiyon ve argüman ayrımına tabi tutulmadığı ve onların bir bütün olarak alındığı bütün mantıksal yasaların türetimi için yeterli olmasıdır. Önermelerin fonksiyon ve argüman ayrımına tabi tutulmadığı mantık branşına günümüzde önermeler mantığı denmektedir. Dolayısıyla, Frege'nin ilk aksiyomu, önermeler mantığındaki bütün mantıksal yasaların türetimi için yeterlidir. Ancak Frege bu altı aksiyomla yetinmemiş ve ilgi alanını önermeler mantığıyla sınırlandırmamıştır.

Frege'nin yüklemler mantığı ya da niceleme mantığıyla olan alakasını ve kullandığı yöntemi takip edebilmek için, ilk altı aksiyomun ötesine geçmemiz gerekir. Frege'nin yedinci ve sekizinci aksiyomları içerik özdeşliği sembolünü içermektedir:

(Aksiyom 7) $(c \equiv d) \rightarrow [f(c) \rightarrow f(d)]$

(Aksiyom 8) $c \equiv c$

Frege'ye göre, Aksiyom 7, 'eğer $c \equiv d$ ise, c 'nin her yerde d ile yer değiştirebileceğini' anlatır. Aksiyom 8 ise, c 'nin içeriğinin kendisine eşdeğer olduğunu ifade eder. Frege, 7 ve 8 numaralı aksiyomlardan, basit adımlarla, içerik özdeşliğine ilişkin birtakım teoremleri kanıtlamıştır; şu teorem gibi: $(c \equiv d) \rightarrow (d \equiv c)$.

Frege'nin 9 numaralı aksiyomu ise, niceleme mantığının gelişiminde oldukça önemlidir. Modernleştirilmiş biçimiyle Frege'nin Aksiyom 9'u şudur:

(Aksiyom 9) $(x) (fx) \rightarrow (fc)$

Bu aksiyom, 'eğer fx genel olarak geçerli ise, o halde o verili her nesne içinde geçerlidir' demekle eşdeğerdir. Şu örneği vererek Frege'nin 9 numaralı aksiyomunu berraklaştırmak mümkündür: "Eğer kuş olan herhangi bir şey uçabiliyorsa, o halde bu devekuşu bir kuşsa, o uçabilir." Bu önermeden ise şunu türetebiliriz: "Eğer bu devekuşu bir kuşsa ve uçamıyorsa, o halde bazı kuşlar uçamaz."⁶⁶³

⁶⁶³ Kenny, *a.g.e.*, s. 45.

Frege, niceleme mantığını geliştirirken, Aksiyom 9'a ek olarak, bahsetmiş olduğu iki kuraldan da yararlanmıştır. İlk kural şudur: “ c 'nin yalnızca $\Phi()$ 'nin argüman yerlerinde bulunması ve (x) 'in henüz $\Phi(c)$ 'de bulunmaması koşuluyla, $\Phi(c)$ 'den $(x) \Phi(x)$ 'i çıkarsayabiliriz.”⁶⁶⁴

Bu kural kafa karıştırıcı görünmektedir. Bu kural, ‘Bu bir devekuşudur’ önermesinden ‘Her şey devekuşudur’ önermesini çıkarmamıza olanak mı sağlamaktadır? Bu kafa karışıklığını gidermek için, öncelikle bunun Aksiyom 9'da ifade edilmiş olduğu gibi mantıksal bir doğruluğu biçimlendiren bir aksiyom ya da teorem olmadığını kavramış olmamız gerekir. Bu, Frege'nin sisteminde, bir tezden ötekine geçmek için formel bir kuraldır ve sistemin geri kalanı bu şekilde tasarlanmıştır.⁶⁶⁵

İkinci kural ise, “ p , c 'nin bulunmadığı bir ifade olması ve c 'nin de yalnızca $\Phi(c)$ 'nin argüman yerlerinde bulunması koşuluyla, ‘ $p \rightarrow \Phi(c)$ ’ önermesinden ‘ $p \rightarrow (x) \Phi(x)$ ’ önermesini türetebileceğimizi” söyler.⁶⁶⁶ Frege, bu kuralı ise, “eğer $(x) \Phi(x)$ yanlışsa, yanlış olduğu belirtilen ‘ $\Phi(c)$ ’ için bir anlam sağlamak olanaklı olmalıdır” şeklindeki ifadesiyle gerekçelendirmiştir.⁶⁶⁷ Ancak, $p \rightarrow \Phi(c)$ vuku bulduğunda, yukarıdaki durum olanaksızlaşacaktır, çünkü bu formül, $\Phi(c)$ 'nin reddedileceği ve p 'nin evetlendiği durumunun vuku bulmadığını ifade eder. Bu gerekçelendirme, açık bir biçimde, Frege'nin italik bir harfin kendi etki alanına içerisinde bulunduğu yargının tamamında sahip olduğuna yönelik düşüncesine dayanmaktadır.⁶⁶⁸

Frege'nin dokuzuncu aksiyomu ile bu iki kural, önermeler mantığı için yeterli olan aksiyom ve kurallarla birleşince, niceleme mantığının bütün doğruluklarının türetimi için yeterli hale gelmektedir.

Frege, *Begriffsschrift*'in üçüncü bölümünde ise, onun kavram yazısının aritmetiğin tamamen formüle edilmesinde kullanılabildiğini gösteren örnek ve taslaklara yer vermiştir. Frege'nin notasyonunun daha ileriki kısmı, üçüncü bölümün başlangıcında tanıtılmıştır. Notasyonun bu kısmı, tanımlar aracılığıyla kısaltmaların tanıtımına izin vermektedir.

⁶⁶⁴ Frege, *Begriffsschrift*, s. 25-26.

⁶⁶⁵ Kenny, *a.g.e.*, s. 46.

⁶⁶⁶ Kenny, *a.g.e.*, s. 46.

⁶⁶⁷ Kenny, *a.g.e.*, s. 46.

⁶⁶⁸ Kenny, *a.g.e.*, s. 46.

$$\Vdash A \equiv B$$

gösterimi, ‘B’nin yerini alan yeni bir sembol ya da bir tanım ile tanımlanan bir ifadeyle ve A’nın yerini alan şeyi kısaltan simgesel ifadeyle birlikte, bir tanımlı belirlemeye hizmet eder. Yukarıdaki gösterim, tek değil, iki yargı çizgisine (dikey olan çizgi) sahiptir, çünkü Frege’nin de söylediği gibi, bir cümle, “eşitliğin sağ tarafının, sol tarafıyla aynı içeriğe sahip olduğunu” söyleyemez, ancak “onlar aynı içeriğe sahip olmak zorundadırlar.”⁶⁶⁹

Frege, bir tanım bir yargı olmasa da, kolay bir biçimde bir yargıya dönüşebileceğini öne sürmüştür; bir tanım kabul edilir edilmez, o analitik bir önermeye dönüşür ve tanımdan dolayı da doğru bir önerme haline gelir. Frege’ye göre, çift yargı çizgisiyle gösterilen şey, işte bu çifte roldür. Frege’nin bu tanım çizgisini koymasının öncelikli amacı, bir özelliğin kalıtsal olabilirliği (*hereditariness*) nosyonunu tanımlamaktır. Frege, ‘F özelliği f-serisinde kalıtsaldır’ anlamıyla eşdeğer olan yeni bir işareti tanıtır ki bu işaretin yer aldığı gösterimlerden birisi şu şekildedir:

$$\Vdash \left[\left[\begin{array}{c} \text{b} \quad \text{a} \\ \text{---} \quad \text{---} \\ \text{---} \quad \text{---} \\ \text{---} \quad \text{---} \end{array} \begin{array}{l} F(\alpha) \\ f(b, \alpha) \\ F(b) \end{array} \right] \equiv \frac{\delta}{\alpha} \left(\begin{array}{l} F(\alpha) \\ f(\delta, \alpha) \end{array} \right) \right]$$

Kalıtsal bir özellik nedir ve Frege neden bu nosyonu tanımlamakla uğraşmıştır? Frege, ilk sorunun anlaşılmasına yardımcı olmak için şu örneği vermiştir:

(y) [eğer y bir insansa, o halde (x) (eğer x, y’nin bir çocuğuyorsa, o halde x insandır)].

Bu önerme, bize, insan olma özelliğinin kalıtsal bir özellik –çocuğu olma ilişkisi aracılığıyla meydana getirilmiş bir serideki kalıtımsallık- olduğunu gösterir. İkinci sorunun yanıtı ise, Frege’nin, kalıtsal özellik nosyonunu, bir seride ardından gelme genel nosyonunu tanımlamak için kullanmayı istemiş olmasıdır. Bu nosyon, sayıları, sayı dizisine bağlayan ardılık (*succession*) ilişkisine dair saf mantıksal bir izah vermek için kullanılmıştır.⁶⁷⁰

⁶⁶⁹ Frege, *a.g.e.*, s. 55.

⁶⁷⁰ Kenny, *a.g.e.*, s. 48.

Frege'nin tanımlamış olduğu bir seride ardından gelme ilişkisi, sıklıkla 'atadan intikal etme ilişkisi' (*ancestral relation*) olarak adlandırılmıştır, çünkü bu ilişkiye verilebilecek örneklerden birisi, bir atanın kendi soyundan gelen birisiyle olan ilişkisidir. Eğer B , A 'nın çocuğusa ya da onun çocuğunun çocuğusa, vb. A , B 'nin bir atasıdır. Frege'nin gerçekleştirmek istediği şey, 've böylece devam eden' (*and so on*) söz öbeğiyle ifade edilmiş olan bir seride sıralamaya (*ordering*) ilişkin sezgisel bir anlayışı yakalamak için kesin mantıksal bir formülü vermek olmuştur. Bunu gerçekleştirmek için şu tanımlı önermiştir: " B 'nin A 'yı f -serisinde izlediğini" söylemek, "her F için, eğer herhangi bir şey, F özelliğine sahip olan A ile f ilişkisine sahipse ve eğer F , f -serisinde kalıtsal ise, o halde B , F özelliğine sahiptir" ifadesinin söylemekle aynıdır.⁶⁷¹

Dolayısıyla, eğer f -serisi *çocuğu olma* ilişkisi tarafından oluşturulmuş bir seriye, B , seride A 'yı takip edecektir, böylece de B , A 'nın çocuğu olması bakımından onun taşıdığı bütün kalıtsal özelliklere sahip olacaktır.⁶⁷²

Frege'nin kalıtsal özellik nosyonuna ilişkin olarak yapmış olduğu tanımlardan hareketle pek çok teoremin kanıtlamalarını vermiştir. Bu teoremlerden en ilginç olanlardan birisi ise şudur: "Eğer A , f -serisinde kalıtsal olan bir F özelliğine sahipse ve eğer B , bir seride A 'dan sonra geliyorsa, o halde B , F özelliğine sahiptir."⁶⁷³

Frege, bu teoremi sayı serisine uygulayarak, bu teoremi matematiksel tümevarım için bir temel olarak kullanmıştır. Bu yöntem şu şekilde işler: Eğer bir özelliğin 0 sayısına ait olduğu ve bu özelliğin her hangi bir sayının ardışığı olan her hangi bir sayıya da ait olduğu kanısına vardıysak, bu özelliğin bütün doğal sayılara ait olduğu sonucuna ulaşabiliriz. *Begriffsschrift*'teki tanımların doğal sayılar serisine uygulandığını görmek için, *Aritmetiğin Temelleri*'nin basımını beklemek gerekmiştir.⁶⁷⁴

⁶⁷¹ Kenny, *a.g.e.*, s. 48.

⁶⁷² Kenny, *a.g.e.*, s. 48.

⁶⁷³ Frege, *Begriffsschrift*, s. 62.

⁶⁷⁴ Kenny, *a.g.e.*, s. 49.

3. BÖLÜM: FREGE’NİN DİL FELSEFESİ

3.1. Anlam ve Gönderim Ayrımı

Frege, anlam ve gönderim arasındaki ayırmadan, ilk kez “Fonksiyon ve Kavram” başlıklı makalesinde, 1891 yılında kabaca bahsetmiştir. Bu makalede, Frege, dildeki bir işaretin anlamı ve gönderimi arasındaki ayrımı matematiksel denklemler açısından gerçekleştirmiştir. Frege, “ 4×2 ” ve “ $11 - 3$ ” ifadelerinin bir ve aynı şeyin, yani 8 sayısının yerini tuttuğunu, ancak bu sayının iki farklı ifadeyle tanımlandığını söylemiştir. Dolayısıyla, Frege, “Fonksiyon ve Kavram”da, “ $11 - 3$ ” gibi matematiksel bir ifadenin yerini tuttuğu reel sayı ile bu sayının tanımlanma biçimi arasında bir ayrım yapmıştır. Frege, ikincisine anlam, birincisine ise gönderim olarak adlandırmıştır.⁶⁷⁵

O, dil felsefesinin kurucu metni olarak kabul edilen, 1892 tarihli “Anlam ve Gönderim Üzerine” başlıklı makalesinde ise, “Fonksiyon ve Kavram” makalesinde açıkça belirtilmiş olan kafa karıştırıcı tezlerin bazılarına karşı yöneltilen eleştirilere yanıt vermiş ve bu tezler için argümanlar geliştirmiştir. “Anlam ve Gönderim Üzerine”de, Frege, anlam ve gönderim arasındaki ayrımı, yalnızca matematiksel ifadelere değil, bütün dilsel ifadelere uygulamıştır. Biz ise anlam ve gönderim arasındaki ayrımı, “Anlam ve Gönderim Üzerine” başlıklı makaleyi ele alarak belirgin hale getirmeye çalışacağız.

3.1.1. Özdeşlik İfadeleri

Makaleye, özdeşlik hakkında bir soru sorularak başlanmıştır. Özdeşlik bir ilişki midir? Eğer bir ilişkiyse, nesneler arasındaki bir ilişki midir, yoksa adlar ya da nesnelerin işaretleri arasındaki bir ilişki midir? Frege, bu soruyu sorduktan sonra, özdeşliğin adlar ve nesnelerin sembolleri arasındaki bir ilişki olduğunu düşünmenin kendisine daha uygun görüldüğünü belirtmiştir. Frege’nin “Fonksiyon ve Kavram”da vermiş olduğu örneği dikkati alırsak, “Sabah yıldızı = Sabah yıldızı” ifadesi, “Sabah yıldızı = Akşam yıldızı” ifadesinden bilişsel değer bakımından oldukça farklıdır.⁶⁷⁶ İlk ifade analitik olarak doğrudur, ikinci ifade ise astronomik bir keşfin kaydedilmesidir. Eğer biz özdeşliğe simgelerin gösterdiği şeyler arasındaki bir bağıntı olarak bakarsak, öyle görülecektir ki eğer ‘ $a = b$ ’ doğruysa, o halde ‘ $a = a$ ’, ‘ $a = b$ ’den farklılık göstermeyecektir. “O halde, bir

⁶⁷⁵ Kennett, *a.g.e.*, s. 8-9.

⁶⁷⁶ Frege, G. (1988). Fonksiyon ve Kavram (çev. H. Şule Elkatip). Felsefe Tartışmaları, 2, 14.

bağıntı, bir şeyin kendisine göre açıklanmasıdır ve gerçekte o öyle bir şeydir ki kapsadığı her bir şey başka bir şeye değil kendine dayanır.”⁶⁷⁷

Eşitliklerin (*equation*) simgeler arasındaki ilişkiyi ifade ettiği ve ‘ $a = b$ ’ demenin, ‘ a ’ ve ‘ b ’ simgelerinin aynı şeyi gösterdiği sonucuna ulaşmak doğal görünecektir. Bu Frege’nin *Begriffsschrift*’in sekizinci maddesinde benimsemiş olduğu yaklaşımdır ki o, bu maddede, içerik özdeşliğinin sembolünü tanıtmış ve bu sembolün iki ismin aynı içeriğe sahip olması durumuna işaret ettiğini söylemiştir.⁶⁷⁸

Ancak bu görüşe yapılmış bir itiraz söz konusudur. İsimler keyfidir ve eğer ‘ $a = b$ ’ biçimindeki her cümle gerçekten işaretler arasındaki bir ilişkiyi gösteriyorsa, bu biçimdeki cümleler dildışı dünya hakkındaki herhangi bir bilgiyi, yani gerçek bilgiyi ifade edemeyeceklerdir, ancak sadece onun gösterim kipine işaret edecektir. Bu durumda, ‘Akşam yıldızı = Sabah yıldızı’ astronomik bir olgudan ziyade, sözcüksel (*lexical*) bir olguyu gösterecektir. Bu, Frege’nin *Begriffsschrift*’i yazdığı zamanda zaten farkında olduğu bir husustur. O, *Begriffsschrift*’te, içerik özdeşliği için bir işarete sahip olma ihtiyacının, aynı içeriklerin tamamen farklı yollarla belirlenebileceği olgusuna dayandığını ve sentetik bir özdeşlik yargısının, aynı içeriğin, onu belirlemenin iki yolu tarafından verilmiş olduğuna işaret ettiğini söylemiştir.⁶⁷⁹

Frege’nin “Akşam Yıldızı” ve “Sabah Yıldızı”nın özdeşliğini örnek olarak vermesi ise tesadüf değildir. O, bir ifadenin anlamını bilmenin onun gönderimini bilmekten oluşmadığını ileri sürdüğünde, “Babililer zamanından beri ayrı ayrı zicleri tutulmuş olan ‘Sabah Yıldızı’ ve ‘Akşam Yıldızı’ betimleri ile anılan gök cisimlerinin aynı cisim, bir başka adı da ‘Venüs Gezegeni’ olan cisim olduğu keşfedilmiştir.”⁶⁸⁰ Bu keşif, insanların o güne kadar farklı gök cisimleri olarak inceledikleri ‘Sabah Yıldızı’ ve ‘Akşam Yıldızı’nın gönderimlerini hiçbir şekilde bilmemiş olduklarıdır; çünkü insanlar bu betimlerin gönderimlerini bilmiş olsalardı, bu iki betimin aynı nesneye gönderimde bulunduğunu

⁶⁷⁷ Frege, G. (2012). Anlam ve Gönderge Üzerine (çev. Halil Kayıkcı). Anlam (der. Mark Richard). Ankara: Gugukkuşu Yayınları, s. 59.

⁶⁷⁸ Kenny, *a.g.e.*, s. 126.

⁶⁷⁹ Frege, *Begriffsschrift*, s. 21.

⁶⁸⁰ Rızatepe, H. (1989). İmlene Yolları. *Felsefe Tartışmaları*. 5, s. 51.

bilirlerdi. Dolayısıyla, “anlam bilmenin gönderim bilmekten ibaret olmadığını, hatta bir ifadenin anlamını bilmenin gönderimini de bilmeyi gerektirmediğini teslim etmeliyiz.”⁶⁸¹

Frege, “Anlam ve Gönderim Üzerine”de, bir özdeşlik ifadesinin, yalnızca işaretler arasındaki farklılık, gösterilen şeyin sunum kipindeki (*mode of presentation*) bir farklılığa tekabül ediyorsa, bilgi verici olabileceğini söylemiştir. Başka bir ifadeyle, işaretler arasındaki fark, işaret edilenin sunum kipindeki bir ayrıma karşılık geliyorsa, ‘a = a’nın bilişsel değeri, ‘a = b’nin bilişsel değerinden farklılaşır.

*a, b, c’nin bir üçgenin köşeleri ile bu üçgenin karşıt kenarlarının orta noktalarını birleştiren düz çizgiler olduklarını varsayalım. Bu durumda, a ve b’nin kesişme noktası b ve c’nin kesişme noktasının aynısıdır. Dolayısıyla biz aynı nokta için farklı gösterimlere iyeyiz ve bu adlar (‘a’ ve ‘b’nin kesişme noktası, ‘b’ ve ‘c’nin kesişme noktası) aynı biçimde sunum kipini belirleyecektir ve böylece ifade gerçek bilgi içerecektir.*⁶⁸²

Bu sunum kipi, sembolün anlamını oluşturur. Yukarıdaki alıntıda, iki ifadenin gönderimleri aynıdır, ancak her birinin anlamı farklıdır. Öyleyse, eğer özdeşlik işaretinin her iki yanında aynı gönderime ve farklı anlamlara sahip iki isim bulunuyorsa, bu özdeşlik ifadesinin doğru ve bilgi verici olacağını söyleyebiliriz. ‘Ad’ sözcüğü, örneklerin gösterdiği gibi, nesnelerin karmaşık gösterimlerini içerecek derecede geniş bir anlamda kullanılmıştır. Frege, böylesi bütün gösterimleri ‘özel ad’ olarak adlandırmıştır.⁶⁸³

Frege’nin son şeklini almış anlam anlayışında üç temel öge vardır: işaretler, işaretlerin gönderimi ve işaretlerin anlamı. İşaretlerin kendilerinin anlamlarını ifade ettiklerini ve kendilerinin gönderimlerine işaret ettiklerini söyleyebiliriz. İşaretleri kullanarak, bir anlamı ifade edebilir ve bir gönderime işaret ederiz.⁶⁸⁴

İyi düzenlenmiş bir dilde, her sembol bir anlama ve yalnızca tek bir anlama sahip olacaktır. Doğal dillerde ise, bir sembol birden fazla anlama sahip olabilir: örneğin ‘yüz’ sözcüğü gibi. Frege, eğer aynı sözcükler aynı bağlamda aynı anlama sahiplerse, bu durumdan memnun olmamız gerektiğini söylemiştir. İdeal bir dilde, her simge için yalnızca tek bir anlam varken, her anlamın yalnızca tek bir işarete sahip olmasına gerek yoktur. Gerçek

⁶⁸¹ Rızatepe, *a.g.m.*, s. 52.

⁶⁸² Frege, “Anlam ve Gönderim Üzerine”, s. 60.

⁶⁸³ Kenny, *a.g.e.*, s. 127.

⁶⁸⁴ Frege, *a.g.m.*, s. 64-65.

dünyada ise, aynı anlamlar farklı dillerde ya da hatta aynı dilde farklı işaretlerle ifade edilebilir.⁶⁸⁵

İyi bir çeviride, kaynak metnin anlamı çok iyi şekilde korunmuş olacaktır. Frege’ye göre, çeviride kaybolan şey, anlam değil, ama “şiiirsel belagatın vermeye çalıştığı renklendirme ve gölgelendirme”dir ve renklendirme ve gölgelendirme, anlamın nesnel olduğu şekilde nesnel değildir.”⁶⁸⁶

Her anlamın ona karşılık gelen bir gönderime sahip olduğunu söylemek ise güçtür. Örneğin, “Dünya’ya en uzak gökcismi” ve “en yavaş yakınsak seri” ifadelerini her ikisi bir anlama sahiptir, ancak ilk ifadenin muhtemelen ve ikinci ifadenin ise kesinlikle bir gönderiminin olmadığını ve herhangi bir nesneyi göstermediklerini görürüz.⁶⁸⁷ Tersine, bir ve aynı nesneye çok farklı anlam ifadeleri aracılığıyla gönderimde bulunulabilir. Bu, öncelikle anlam ve gönderim arasında yapılacak olan ayrımın başlangıç noktasıdır. Eğer bir kimse bir nesne hakkında bilinecek olan herşeyi bilse, o zaman bu kimse hangi anlamların bu nesneyi seçeceğini, hangilerinin de seçmeyeceğini bilirdi. Ancak kuşkusuz ki biz insanlar böylesi bir bilgiye hiçbir zaman erişemeyeceğiz.⁶⁸⁸

Frege, ‘ad’ ya da ‘işaret’ nosyonlarını, bir kavram veya ilişki olarak değil, “belirli bir nesne olarak kendi gönderimine sahip bir özel adın yerini alan herhangi bir ad” olarak düşünmektedir.⁶⁸⁹ O, aynı zamanda, birkaç sözcük veya başka işaretlerden oluşan bütün nesnelerinin gösterimini kısa olması için özel ad olarak adlandırmıştır.

Frege, diğer taraftan, sözcüklerin olağan kullanımları ile dolaylı kullanımları arasındaki ayırmadan bahsetmiştir. Ona göre, sözcüklerin olağan kullanımında, insanların üzerinde konuşmak istediği şey sözcüklerin gönderimleridir. Bir kişi, bir sözcüğün kendisi ya da onun anlamı üzerine konuşmak istediğinde ise, sözcükler dolaylı olarak kullanılırlar. Bu durum, örneğin, bir kişinin başka birisinin sözlerini aktardığında görülebilir. Tırnak işareti içine alınması gereken bu alıntının, olağan bir gönderime sahip olduğunu ise düşünemeyiz.

⁶⁸⁵ Kenny, *a.g.e.*, s. 128.

⁶⁸⁶ Frege, *a.g.m.*, s. 65.

⁶⁸⁷ Frege, *a.g.m.*, s. 61-62.

⁶⁸⁸ Kenny, *a.g.e.*, s. 128.

⁶⁸⁹ Frege, *a.g.m.*, s. 61.

Bir ‘A’ ifadesinin anlamı hakkında konuşmak için bir kişi basitçe “‘A’ ifadesinin anlamı’ ibaresini kullanabilir. Dolaylı anlatımda bir kişi, örneğin, başka bir kişinin sözleri hakkında konuşmaktadır. Bu konuşma tarzında sözcüklerin sıradan göndergeye sahip olmadıkları, ancak genel olarak kendi anlamı olan şeye işaret ettikleri açıktır. Ezcümle şunu söyleyeceğiz: Dolaylı anlatımda sözcükler *dolaylı olarak* kullanılır ya da onlar dolaylı göndergelerine sahiptirler. Biz buna göre *olağan olanı dolaylı* göndergeden ayırt ediyoruz; ve onun olağan anlamını dolaylı anlamından.⁶⁹⁰

Demek ki, bir sözün ya da sözcüğün dolaylı göndergesi, onun olağan anlamıdır, yani sözcüğün ya da sözün gösterdiği düşüncedir.

3.1.2. Anlam ve Gönderim

Bir sözcüğün anlamı, Frege’ye göre, o sözcüğü anladığımızda kavradığımız şeydir. Eğer bir simge somut bir nesneye gönderimde bulunduğu, o nesneyle ilişkili zihinsel bir imgeye sahip oluyorsak da, yine de bir sözcüğün anlamı, zihinsel bir imgeden oldukça farklıdır.⁶⁹¹ İmgeler öznel ve kişiden kişiye değişirler; ancak bir işaretin anlamı, Frege’ye göre, “pek çok insanın ortak özelliği olabilir ve bu nedenle de bireysel zihnin bir parçası ya da kipi değildir.”⁶⁹²

Frege, gönderim, anlam ve zihinsel imge arasındaki ilişki için şu analogiyi önermiştir:

Bir kişi teleskopla Ay’ı gözlemler. Ben Ay’ın kendisinin göndergeye benzediğini düşünüyorum; o, teleskopun içindeki objektif tarafından yansıtılan gerçek görüntü ve gözlemcinin retinal görüntüsü tarafından aracı olunan gözlemin nesnesidir. Birincinin duyuya benzediğini düşünüyorum, ikincisi ise düşünce veya deneyime benzemektedir. Teleskoptaki görsel izlenim gerçekten tek taraflıdır ve gözlemcilerin görüş noktasına dayanmaktadır; ancak o hala nesnedir, çünkü o ayrımlı gözlemciler tarafından kullanılabilir. Her ne olursa olsun o, ayrımlı kişilerin eş zamanlı olarak kullanabileceği biçimde ayarlanabilir. Ancak herkes kendi özel retinal görünümüne sahip olacaktır.⁶⁹³

Frege’ye göre, bir imge senin ya da benim imgemdir; ancak bir anlam, aynı şekilde, bir malike ait değildir. Çünkü anlamlar kamusaldır ve müşterektir ve bu sayede düşünceler nesilden nesile aktarılırlar. “Fonksiyon ve Kavram” başlıklı makalede görmüş olduğumuz gibi, yalnızca özel isimler –basit ya da kompleks- anlam ve gönderime sahip değildir. Acaba düşünceleri dile getiren cümlelerin tamamı da anlam ve gönderime sahipler midir? Bir düşünce, yani bir cümlenin içeriği, bu cümlenin anlamı ya da gönderimi midir?

⁶⁹⁰ Frege, *a.g.m.*, s. 62.

⁶⁹¹ Kenny, *a.g.e.*, s. 128.

⁶⁹² Frege, *a.g.m.*, s. 63.

⁶⁹³ Frege, *a.g.m.*, s. 64.

Şimdilik tümcenin bir göndergeye sahip olduğunu varsayalım. Eğer şimdi tümcenin bir sözcüğünü, aynı göndergeye sahip olan ama başka bir anlama sahip olan diğer bir sözcükle değiştirirsek, bu, tümcenin göndergesi üzerinde etkiye sahip olmayabilir. Ama aynı zamanda böyle bir durumda düşüncenin değiştiğini görebiliriz; çünkü örneğin, ‘Sabah yıldızı Güneş tarafından aydınlatılan bir kütledir’ tümcesindeki düşünceden başkadır. Akşam Yıldızı’nın Sabah Yıldızı olduğunu bilmeyen herhangi bir kişi bu düşüncelerden birinin doğru diğerinin yanlış olduğuna inanabilir. Bu nedenle düşünce tümcenin göndergesi olamaz, ancak o daha çok anlam olarak düşünülmelidir.⁶⁹⁴

Frege, düşüncelerin özdeşliği için zımni bir kriter kullanmıştır: iki düşünce, ancak ve ancak, birinin doğru olduğunu kabul etmeden diğerinin doğru olduğunu kabul etmek imkansız olduğunda özdeşler yani aynı şeyi ifade ederler. Bu ifade, anlam özdeşliği için genel bir kriter işlevi görür: iki anlam, ancak ve ancak, bu anlamların aynı gönderimi belirttiklerini fark etmeksizin kavranılmaları imkansız olduğunda aynıdırlar.⁶⁹⁵ Zira “Fonksiyon ve Kavram” ve “Anlam ve Gönderim Üzerine”de de belirtildiği gibi, bir önermenin ya da cümlenin doğruluk değeri, onun gönderimidir.

Frege’nin bu öne sürümüne ilişkin “Anlam ve Gönderim Üzerine”de geliştirmiş olduğu argüman şu şekildedir:

Bir bütün olarak bir tümcenin yalnızca anlama sahip olması ama göndergeye sahip olmaması olanaklı mıdır? Her halükarda, bir kimse tıpkı anlama sahip olan ancak göndergeye sahip olmayan tümcelerin parçalarının bulunması gibi, bu tür tümcelerin de bulunmasını bekleyebilir ve göndergesiz özel adları içeren tümceler bu türe ait olacaktır. ‘Odysseus uykudayken Ithaka sahiline getirildi’ tümcesi açıkça bir anlama sahiptir. Ancak bu tümcede geçen ‘Odysseus’ adının bir göndergeye sahip olup olmadığı kuşku olduğu için, tüm tümcenin bir göndergeye sahip olup olmadığı da kuşkuludur.⁶⁹⁶

Argüman bu şekilde ilerlemektedir. Biz, bir cümlenin gönderiminin, o cümlenin parçalarının gönderimleri aracılığıyla belirlendiğini ummak zorundayız. Dolayısıyla, eğer bir cümlenin parçalarından birinin gönderimi yoksa, bu cümlede neyin eksik kaldığını araştırmak gerekir. Eğer biz yalnızca cümlede ifade edilmiş düşünceyle ilgileniyorsak, ‘Odysseus’ adının bir gönderime sahip olup olmaması sorun olmayacaktır; zira her iki durumda da düşünce aynı kalacaktır. Dolayısıyla, dile getirilen bir önermenin içeriği olan düşünce, bu önermenin bileşenlerinin gönderimleriyle değil, bu bileşenlerin anlamlarıyla belirlenmiştir. Ancak yukarıdaki önermeyi doğru ya da yanlış olarak değerlendirebilmemiz için, ‘Odysseus’ adının bir gönderiminin bulunması gerekecektir. Eğer bu adın bir

⁶⁹⁴ Frege, *a.g.m.*, s. 66.

⁶⁹⁵ Kenny, *a.g.e.*, s. 129-130.

⁶⁹⁶ Frege, *a.g.m.*, s. 66-67.

gönderimi yoksa bu önermenin doğru ya da yanlış olduğunu söylemek mümkün olmayacaktır.⁶⁹⁷

Neden bir özel adın sadece bir anlama sahip olmasını değil, ama ayrıca bir de göndergeye sahip olmasını istiyoruz? Düşünce niçin bizim için yeterli değildir? Çünkü ve belli bir dereceye kadar, biz onun doğruluk değeri konusunda kaygılıyız.⁶⁹⁸

Frege'ye göre, anlam ve uyanan imgeler epik bir şiirden keyif almak için yeterlidir. Bizi anlamdan gönderime sürükleyen şey ise, bilimsel araştırmaya yönelik tutum ve hakikate duyduğumuz özlemdir. Dolayısıyla, Frege'ye göre, biz bir cümlemin gönderiminin onun doğruluk değeri (doğru ve yanlış) olduğunu kabul etmeye doğru sürükleniriz. Ciddi olarak ileri sürülmüş her haber (*indicative*) cümlesi, nesnelerin biri ya da diğerinin bir adıdır. Ayrıca bütün doğru cümleler, her diğeri gibi aynı gönderime sahiptir ve aynı durum yanlış cümleler için de geçerlidir.

Frege'nin, bir cümle ile onun doğruluk değeri arasındaki ilişkinin, bir ad ve bu adın gönderimi arasındaki ilişkiyle aynı olduğu hususundaki tezi, onun yükleme (*predication*) ve bildirim (*assertion*) arasında yapmış olduğu ayrımla bağlantılıdır.⁶⁹⁹ Bir düşünce ile bu düşüncenin doğruluğu arasındaki ilişkinin, özne ve yüklem arasındaki ilişkiye benzediğini düşünmek kuşkusuz ki doğaldır. Bir kişi gerçekten, "5'in bir asal sayı olduğu düşüncesinin doğru olduğunu" söyleyebilir.⁷⁰⁰ Ancak, Frege'ye göre, bu cümlemin ifade etmiş olduğu düşünce, daha basit olan '5 bir asal sayıdır' cümlesinin içerdiği düşünceyle aynıdır. Bu iki cümle aynı anlama sahiptir ve her ikisi de Doğru'nun adlarıdır; ancak yalnızca onlar bildirilirse, bu cümleler kendilerinin Doğru'nun adı olduklarını söylerler.

Özne ve yüklem (mantıksal anlamda anlaşıldığında) gerçekten düşüncenin öğeleridirler. Onlar bilgi konusunda aynı düzeye bağlıdır. Özne ve yüklemi birleştirmekle bir kişi sadece düşünceye ulaşır, ne ki hiçbir zaman anlamdan göndergeye ve düşünceden onun doğruluk değerine ulaşamaz.⁷⁰¹

Bir yargıda bulunarak -ki bu yalnızca bir düşüncenin kavranışı değildir- düşünce düzeyinden gönderim düzeyine, yani anlamdan doğruluk değerine geçmiş oluruz. Gündelik

⁶⁹⁷ Kenny, *a.g.e.*, s. 130.

⁶⁹⁸ Frege, *a.g.m.*, s. 67.

⁶⁹⁹ Kenny, *a.g.e.*, s. 131.

⁷⁰⁰ Frege, *a.g.m.*, s. 69.

⁷⁰¹ Frege, *a.g.m.*, s. 69.

söylemde, bildirim ve yükleme arasındaki fark, gramatik bir kip, bağlam ve konvansiyonla düzenlenir. Hatırlanacağı üzere, *Begriffsschrift*'te, Frege, bu farklılığa işaret etmek için özel bir bildirim sembolü kullanmıştır.

Ancak belirtmek gerekir ki, bir cümlemin ciddiye alındığını göstermek için bir simgenin ya da işaretin tanıtılması anlamsızdır. Eğer gündelik bir cümlemin ciddiye alınıp alınmadığı mevzubahisse, bir bildirim işaretinden sonra gelen bir cümlemin ciddiye alınıp alınmayacağı da eşit ölçüde sorulacaktır. Frege'ye göre, '5'in bir asal sayı olduğu düşüncesi doğrudur' diyen sahnedeki bir oyuncu, '5 asal sayıdır' cümlesinin ifade ettiğinden daha ciddi bir bildirimde bulunmamıştır. Ancak, eşit derecede, bildirim işaretinden sonra gelen cümleyi oyun esnasında bir yazı tahtasına yazan bir oyuncunun ciddi bir bildirimde bulunduğunu söylemek de mümkün olmayacaktır.⁷⁰²

Frege'nin düşündüğünün aksine, bildirim ile yükleme ve bildirimsel kip ile diğer kipler arasındaki ayrımın kabul edilmesi, bizi, doğruluk değerlerine cümlelerin gönderimleri olarak bakmaya zorlayamaz. Eğer bir doğruluk değeri, bir nesneyse, o halde onun bir yükleme (yani bir kavram gibi, doymamış bir şeye karşılık gelmesi gereken bir yükleme) temsil edilemeyeceği doğrudur. Ancak bu ifadenin tersi doğru değildir.⁷⁰³

Frege, '... doğrudur' ifadesinin gerçek bir yüklem olmadığı ve herhangi bir fonksiyonu ifade etmediği hususlarında haklı olabilir. Ancak Frege'nin argümanı iki iddiayı daha varsayar. Bu iddialardan ilki, dünyada dile tekabül eden yegâne entitelerin nesneler ve fonksiyonlar olduğu ve dolayısıyla doğruluğun bir fonksiyon değilse, bir nesne olması gerektiğini varsayar. İkinci iddia ise, bir nesnenin dil ile olabilecek yegâne ilişkisinin bir adın gönderimi olmak olduğunu ve dolayısıyla doğruluğun, doğru cümlelerle adlandırılan bir şey olduğunu yani doğru cümlelerin gönderiminin doğru olduğunu varsayar. Ancak ne ad, ne de dilsel fonksiyon olmayan dilsel entiteler neden bulunmasın? Örneğin, Frege'nin bildirim işareti ya da '... doğrudur' ifadesi üçüncü bir türe ait entite olması mümkündür, yani bu entiteler ne dilsel fonksiyondur, ne de adlardır. Bazı filozoflar, bir cümle ya da düşüncenin doğruluğundan dil-dışı ya da zihin-dışı bir şeye, yani ya bir olguya, ya bir olgu durumuna (şey durumuna), ya da Frege'nin *Begriffsschrift*'te bir durum olarak adlandırdığı şeye tekabül etmesini anlamışlardır. Elbette, doğru önermelerin tekabül ettikleri ileri

⁷⁰² Kenny, *a.g.e.*, s. 131.

⁷⁰³ Kenny, *a.g.e.*, s. 131.

sürülen olguları, olgu durumları ve koşulları teşhis etmekte muazzam güçlükler vardır. Ancak Frege'nin bu ihtimali sırf reddetmek için bile olsa dikkate almamış olması şaşırtıcıdır.⁷⁰⁴

Frege, olgular hakkında değil, doğruluk değerlerinin parçaları hakkında konuşmuştur. Ancak o şöyle demiştir:

Burada 'parça' sözcüğünü özel bir anlamda kullandım. Gerçekte, eğer sözcüğün kendisi tümcenin bir parçası ise, sözcüğün göndergesini tümcenin göndergesinin parçası olarak adlandırmak suretiyle, tümcenin tümü ve parçaları arasındaki bağıntıyı onun göndergesine devrettim.⁷⁰⁵

Frege, bu görüşe bazı itirazların gelebileceğini kabul etmiştir, "çünkü bütün gönderge ve onun bir parçası, kalanı belirlemek için yeterli değildir."⁷⁰⁶ Frege, bu problem için kaygılanmaya devam etmiştir, ancak o, burada ifade edilmiş olan güçlüğü tatmin edici bir biçimde çözmeyi hiçbir zaman başaramamıştır. Frege, şimdilik, kendisini, 'parça' sözcüğünden farklı, özel bir sözcüğün icat edilmesi gerektiğini söyleyerek teselli eder.⁷⁰⁷

Frege'nin sisteminde, bir ad içeren cümleyle örtüşen, farklı, ancak birbirine koşut üç parça-bütün ilişkisi vardır ki bu ilişkilerin anlaşılması oldukça güçtür. Öncelikle, işaretler düzeyinde, cümleler içerisinde fonksiyon ve argüman ayrımı söz konusudur ki geleneksel özne/yüklem analizinin yerini dilsel fonksiyon/argüman analizi almıştır. Dolayısıyla, 'Nero kurnazdır' cümlesindeki parçalar, 'Nero' adı ve '... kurnazdır' yüklemidir. İkinci olarak, anlam düzeyinde, iki öge bulunmaktadır: içerilen adın anlamı, yüklemce ifade edilen anlam. Örneğin, *Beşinci Roma İmparatoru* ve '... korkaktır' yüklemi anlaşıldığında kavranılan şey. Bu ögeler, bütünü oluşturur yani 'Nero'nun korkak olduğu' düşüncesini.⁷⁰⁸

Üçüncü olarak, gönderim düzeyinde, bir doğruluk değeri olan bir bütün vardır ve en azından bir parça daha vardır ki bu, Frege'nin adın gönderimi olarak tanımladığı ve örneğimizde de 'İmparator Nero'ya tekabül eden parçadır. "Anlam ve Gönderim Üzerine"de, Frege, geri kalan diğer parça hakkında ise açık sözlü olmamıştır; ancak

⁷⁰⁴ Kenny, *a.g.e.*, s. 133.

⁷⁰⁵ Frege, *a.g.m.*, s. 70.

⁷⁰⁶ Frege, *a.g.m.*, s. 70.

⁷⁰⁷ Kenny, *a.g.e.*, s. 134.

⁷⁰⁸ Kenny, *a.g.e.*, s. 134.

“Kavram ve Nesne Üzerine” başlıklı makaleden biliyoruz ki, geri kalan parça ‘*ç korkaktır*’ kavramı olmak zorundadır.⁷⁰⁹

Gönderim düzeyinde, iki parçanın Nero adının gönderimi ve ‘*ç korkaktır*’ kavramının kapsamı (*extension*) olabileceği beklenebilir. Ancak, kuşkusuz çok iyi sebeplerden dolayı, Frege bunu söylemekten imtina etmiştir. Frege, yine de, gönderim düzeyinde, parça/bütün terminolojisini kullanmayı kararlı bir biçimde sürdürmüştür ve o, bir cümlenin gönderiminin onun doğruluk değeri olduğu tezini desteklemek için bu terminolojiyi kullanmayı tercih etmiştir. Eğer bir cümlenin bir parçası, aynı gönderime sahip başka bir parçayla değiştirilirse, cümlenin tamamının gönderimi sabit kalmaya devam edecektir ve aslında, bu durumda cümlenin doğruluk değeri aynı kalacaktır. Eğer yukarıdaki örnekte, ‘Nero’ yerine ‘*Beşinci Roma İmparatoru*’ ya da ‘genç Agrippina’nın oğlu’ ifadelerini koyarsak, cümle doğru olarak kalmaya devam edecektir.⁷¹⁰

Eğer bir tümcede yer değiştirilen ifade bir ad değil, bir tümle ya da bir tümcecik ise, bu tümle aynı şekilde doğru olacaktır. Eğer, bir cümlenin gönderimi gerçekten o cümlenin doğruluk değeriye, o halde bir tümcenin bir parçası, aynı gönderime sahip başka bir tümceyle değiştirildiğinde, bu tümcenin doğruluk değeri değişmeden kalır. Bu durum, eğer *Begriffsschrift*’te tanımlanmış oldukları biçimde anlaşılırlarsa, ‘ve’, ‘veya’, ‘ise’ gibi bağlaçlar aracılığıyla cümlelerin birbirine eklenmeleriyle elde edilen daha karmaşık tümceler için de geçerlidir. Bu bağlaçlar, doğruluk fonksiyonlarına dayalıdır; yani, bu bağlaçlarla birbirine eklenmiş önermelerin doğruluk değeri, yalnızca bu önermelerin tek tek doğruluk değerlerine bağlıdır, böylece birbirine bağlanmış önermelerin içeriğine bağlı değildir.⁷¹¹ Dolayısıyla, herhangi bileşik bir önermenin bileşen cümlelerinden birisini, anlamı farklı ancak doğruluk değeri aynı olan başka bir cümleyle yer değiştirirsek, bu bileşik önermenin doğruluk değerinde herhangi değişme gözlenmez. Frege, ‘eğer Güneş az önce çıktıysa, hava çok bulutludur’ örneğinden yola çıkarak bu cümle hakkında şunları söylemiştir:

Burada koşullu yan tümceler ile bağımsız yan tümcelerın doğruluk değeri arasındaki bir bağlantıdan söz edilmekte olduğu söylenebilir, yani durum, öncekinin doğrunun yerine geçtiği

⁷⁰⁹ Frege, “Concept and Object” başlıklı makalesinde (Frege, *Collected Papers on Mathematics, Logic, and Philosophy*, s. 128) tartışmış olduğu bu meseleye, “Anlam ve Gönderim Üzerine” makalesinde göndermede bulunmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Frege, “Anlam ve Gönderim Üzerine”, s. 61.

⁷¹⁰ Kenny, *a.g.e.*, s. 135.

⁷¹¹ Kenny, *a.g.e.*, s. 135.

ve sonrakinin yanlışın yerine geçtiği yerde meydana gelmez. Bundan dolayı, gökyüzü çok bulutlu olsun ya da olmasın, Güneş henüz doğmamışsa, tümcemiz doğrudur ve ayrıca Güneş doğmuş ise gökyüzü çok bulutludur. Çünkü burada yalnızca doğruluk değerleri söz konusudur, her bileşen tümcenin yeri, bütünün doğruluk değerini değiştirmeksizin aynı doğruluk değerine sahip başka bir tümceyle değiştirilebilir.⁷¹²

Yukarıdaki örnek cümlelerin anlamı, ‘ya Güneş henüz doğmamıştır, ya da hava bulutludur’ önermesine eşdeğerdir. Bütün bunlarla uyumlu olarak, eğer bulutlu bir günde Güneş’in doğmasından önce söylenmişse, ‘eğer Güneş az önce doğduysa, 5 asal sayıdır’ şartlı önermesi doğru olacaktır. Frege, bunu kabul etmekten rahatsız değildir; o, cümlelerin biraz tuhaf göründüğünü kabul etmiştir ve ona göre, bu cümle, hüzünlü bir melodiyi hareketli bir biçimde söylemek gibidir. Frege, aynı zamanda, ‘-e rağmen’ ve ‘ancak’ bağlaçlarının, ‘ve’, ‘veya’ gibi doğruluk fonksiyonu olarak davranılabileceğini söylemiştir.⁷¹³

Günümüzde filozoflar, kısmen Frege’nin çalışmalarının bir sonucu olarak, doğruluk fonksiyonlarına dayalı bağlaçlarla birbirine bağlanmış önermeleri, birbirine eşit düzeyde eşgüdümlü olan önermeler olarak düşünme eğilimindedirler. Ancak, Frege, bileşen önermelerden birini bazı bakımlardan diğerine tabi kılınmış olarak düşünmenin çok doğal olduğu bir zamanda çalışmalarını gerçekleştirmiştir.⁷¹⁴ Nitekim Frege’nin zamanındaki gramerciler, bağımlı tümcecikleri, tümcelerin parçaları olarak görmüşler ve “bir bağlı tümcenin göndergesinin, anlamı bir düşünce değil ama bir düşüncenin parçası olan bir tümcenin bir parçası” olduğunu kabul etme eğiliminde olmuşlardır.⁷¹⁵ Frege ise, ancak ve ancak bağımlı bir tümceğin gönderimi bir doğruluk değeri olduğunda, bu tümceğin aynı doğruluk değerine sahip başka bir tümceyle –bütünün doğruluk değerine zarar vermeden- değiştirilebileceğini söylemiştir. Ancak, Frege, bir tümcenin gönderiminin onun doğruluk değeri olduğu şeklindeki kuralın, bir tümceğe genel anlamda uygulanamayacağını söylemiş ve “bağlı bir tümceğin anlamının, bağımsız bir düşünce olmadığı durumları”, yani bağlı bir tümceğin gönderiminin, onun doğruluk değeri değil de, onun olağan anlamı olduğu durumları araştırmaya yönelmiştir.⁷¹⁶ Frege, bu durumları şu üç kategori altında incelemiştir: doğrudan alıntı, dolaylı alıntı ve belirleyici betimler/tasvirler. Öncelikle ilk kategoriye ele alalım.

⁷¹² Frege, *a.g.m.*, s. 81-82.

⁷¹³ Kenny, *a.g.e.*, s. 136.

⁷¹⁴ Kenny, *a.g.e.*, s. 136.

⁷¹⁵ Frege, *a.g.m.*, s. 71.

⁷¹⁶ Frege, *a.g.m.*, s. 71.

Eğer bir tümce tırnak işareti içinde bulunuyorsa, bu tümcenin gönderimi, onun doğruluk değeri değil, tıpkı ‘Mehmet, “2016 yılında Beşiktaş’ın şampiyon olacağını” söylemiştir’ ifadesinde olduğu gibi, alıntılanmış sözcükler bu tümcenin gönderimi olacaktır. Frege, “bu durumda, bir kimsenin kendi sözlerinin ilk önce diğer konuşmacının sözlerine işaret ettiğini ve yalnızca sonra söylenilenlerin kendi olağan göndergesine sahip olduğunu” ifade etmiştir.⁷¹⁷

İkinci kategoriye göreyse, eğer bir tümce dolaylı anlatımla dile getirilmişse, tıpkı ‘Mehmet 2016 yılında Beşiktaş’ın şampiyon olacağını söylemiştir’ ifadesinde olduğu gibi, bu durumda bu tümcenin gönderimi, Frege’ye göre, onun anlamı olacaktır. Frege, bunun, olağan gönderimden farklı olarak dolaylı gönderim olduğunu söylemiştir ve bir sözcüğün ya da bağlı bir tümcenin dolaylı gönderiminin, onun olağan anlamı olduğunu ifade etmiştir. Bu örnekte, Frege’nin anlam ve gönderim arasında yapmış olduğu ayrımın çıktığını söyleyebilir miyiz? Elbette hayır. Frege, yan tümcenin bir anlama, dolaylı bir anlama sahip olduğunu ve “anlamın düşünce değil, ancak tüm bir karmaşık tümcedeki düşüncenin yalnızca bir parçası olan ‘... düşüncesi’ sözcüklerinin anlamı” olduğunu söylemiştir.⁷¹⁸ Frege’ye göre, düşüncelerin, inançların, umutların, hayal kırıklıkları ve benzer duyguların ifade edilmesini sağlayan sözcükleri içeren tümcecikler için de aynı şey söz konusudur. Böylesi bütün örneklerde, yan tümcecikler, doğruluk değerlerine değil, kendilerinin anlamlarına gönderimde bulunurlar.

Bu tür örneklerde, yan tümcecğin doğruluk fonksiyonlarına dayalı olarak bulunmadığını göstermek oldukça kolaydır. ‘Kopernik gezegenlerin yörüngelerinin dairesel olduğuna inanmıştır’ ve ‘Kopernik, Dünya’nın Güneş etrafında döndüğüne inanmıştır’ cümlelerinin her ikisi de doğrudur, her ne kadar birinci örnekteki yan tümcecik yanlış ve ikinci örnekteki yan tümcecik doğru olsa da.⁷¹⁹ Diğer taraftan, ‘Neptün Güneş’in etrafında dönmektedir’ önermesi, ‘Mars Güneş’in etrafında dönmektedir’ önermesi gibi doğrudur. Şimdi yukarıdaki örneklerde değişiklik yaparak, ‘Kopernik, Neptün’ün Güneş etrafında döndüğüne inanmaktadır’ ve ‘Kopernik, Mars’ın Güneş etrafında döndüğüne inanmaktadır’ önermelerini elde edelim. Her ne kadar doğru olan iki yan tümcecikle iki önerme elde etmiş olsak da, elde etmiş olduğumuz önermelerden ilki yanlış, ikincisi doğrudur; çünkü Kopernik’in yaşadığı dönemde Neptün henüz keşfedilmemiştir.

⁷¹⁷ Frege, *a.g.m.*, s. 62.

⁷¹⁸ Frege, *a.g.m.*, s. 71-72.

⁷¹⁹ Kenny, *a.g.e.*, s. 137.

Dolayısıyla yan tümceciklerin, doğruluk fonksiyonlarına dayalı bağlaçlar gibi olmadığını görmüş oluyoruz. Nitekim Frege bu durumu şu şekilde özetlemiştir:

Ana tümcecik ve bağlı tümcecik birlikte anlam olarak sadece tek bir düşünceye sahiptirler ve bütünü doğruluğu ne bağlı tümceciğin doğruluğunu ne de bağlı tümceciğin yanlışlığını içerir. Böylesi durumlarda bağlı tümcecik içindeki bir ifadenin aynı dural göndergeye sahip başka bir ifadeyle yerinin değiştirilmesine izin verilemez, ancak sadece aynı dural anlam gibi, aynı dolaylı göndergeye sahip olan bir ifadeyle onun yerinin değiştirilmesine izin verilebilir.⁷²⁰

Bu durum yalnızca tümcecikler için değil, aynı zamanda onların içindeki adlar için de geçerlidir. ‘Kolomb, Hindistan’a ayak bastığını düşünmüştü’ tümcesinde, ‘Hindistan’ adının yerine ‘aslında Amerika olan kıta’ ifadesini koyamayız. İki ifadenin de gönderimi aynıdır, çünkü Kolomb Hindistan diye aslında Amerika’ya ayak basmıştır; ancak Kolomb hiçbir zaman ‘Amerika’ya ayak basma’ düşüncesine sahip olmamıştır.

Frege, diğer pek çok inancın, emirin, sorunun ve bir amaç bildiren sonuç hükmünün dolaylı anlatım biçimini asimile etmiştir. Şu iki cümleyi mülahaza edelim: ‘Napoleon ordunun sağ tarafının ilerleyeceğine inanmıştır’ ve ‘Napoleon ordunun sağ tarafının ilerlemesi emrini vermiştir.’ Açıktır ki, her iki cümlede de benzer fonksiyon ve argüman yapısı söz konusudur. Her iki cümlemin anlamlarında benzer olan şeylerin bulunduğunu görebiliriz. Eğer her iki cümle doğrudan anlatımla yeniden yazılmış olsalardı, ilk cümle bildirimsel kipte tırnak içerisinde yazılacaktı ve ikincisi de emir kipinde tırnak içerisinde yazılacaktı. Frege, bu durumu şu şekilde özetlemiştir: “Bir emir, bir rica gerçekte düşünce değildir, ama onlar düşünceler gibi aynı düzeyde bulunurlar.”⁷²¹ Bağlı tümleciklerde, Frege’ye göre, sözcükler kendi dolaylı gönderimlerine sahiptirler. Bu tümceciklerde, tıpkı aktarılmış ifadelerde ve inançlarda olduğu gibi, gönderim, bir doğruluk değeri değildir; gönderim bir rica ya da emirdir. Başka bir deyişle, Frege’ye göre, bir emir, bir emir cümlesinin gönderimidir.⁷²²

Frege, diğer taraftan, “‘diye/için’ ile başlayan belirteçsel amaç tümcelerinden” de kısaca söz etmiş ve “bir amaç açıkça bir düşüncedir; dolayısıyla bu sözcüklere ait gönderim koşul kipidir” demiştir.⁷²³ Bu çok kafa karıştırıcı görünmektedir. Napoleon’un amacı, kuşkusuz ki onun dünyada gerçekleştirmek istediği şeydir ve onun gerçekleştirmek istediği şeyin bir

⁷²⁰ Frege, *a.g.m.*, s. 72.

⁷²¹ Frege, *a.g.m.*, s. 74.

⁷²² Kenny, *a.g.e.*, s. 138.

⁷²³ Frege, *a.g.m.*, s. 74.

düşünce olduğunu söylemek ise oldukça gariptir. ‘Napoleon, ordunun sağ kanadını ilerletmesi gerektiğinden, ordunun düzeninde zorunlu bir değişiklik gerçekleştirdi’ cümlesi, ‘Napoleon, ordunun sağ kanadını ilerletmek zorunda olduğuna inanmıştı’ cümlesinden ziyade, ‘Napoleon, ordunun sağ kanadının ilerlemesi emrini verdi’ cümlesine daha yakınmış gibi görünür. Dolayısıyla, bir kimse Frege’nin dolaylı gönderim için verdiği örneği kabul etse bile, onun bir düşünce değil de, bir emir ya da ricaya benzer bir şey olduğunu söylemesi gerekir.⁷²⁴

Frege’nin gönderim anlayışı göz önünde bulundurulduğunda, bir tümceciğin gönderiminin bir doğruluk değeri değil de, bir düşünce, emir, rica ya da amaç olduğu durumlarda, tümceciğe kişisel düşüncenin, emrin, ricanın ya da amacın bir özel adı olarak bakılabilecektir.

Üçüncü kategoride ise, Frege çok farklı örnek grubuna yönelmiştir ki Russell bu tür örnekleri belirleyici betimleri içeren cümleler olarak adlandırmıştır. Frege’nin makalesinden türetilmiş olan şu örneği mülahaza edelim: ‘Modern kimyanın kurucusu olan kişi, giyotinle öldürülmüştür’. Russell, ‘modern kimyanın kurucusu olan kişi’ gibi ifadeleri belirleyici betimler olarak adlandırmıştır. O, aynı zamanda, formel sembolizmiyle, gündelik dildeki karşılığı kabaca ‘yalnızca ve sadece tek bir kişi modern kimyanın kurucusudur ve bu kişi de giyotinle öldürülmüştür’ olan bu cümlenin ayrıntılı bir analizini gerçekleştirmiştir.⁷²⁵

Frege ise biraz daha farklı bir tutum sergilemektedir. Frege’nin anlam ve gönderim teorisi ile belirleyici betimler konusunda yazmış olduğu pek çok makalesinde Harun Rızatepe’nin haklı bir biçimde belirttiği gibi, Frege’nin teorisinde, “her isme en az bir belirleyici betim tekabül eder.”⁷²⁶ Yani, “her ad ile ilgili bir kavramlar öbeği vardır.”⁷²⁷ Dolayısıyla belirleyici betimler, bir kavramı dile getirirler. “Belirleyici betimlerin tekabül ettikleri isimlerin imledikleri bireyler bu betimlerin dile getirdikleri kavramları örnekleyen biricik bireylerdir. Böylece isimlerin imlemleri o isme tekabül eden belirleyici betimlerin anlatımlarını örnekleyen bireyler olmaları ile belirlenir.”⁷²⁸ Belirleyici betimleri, onların

⁷²⁴ Kenny, *a.g.e.*, s. 139.

⁷²⁵ Kenny, *a.g.e.*, s. 139.

⁷²⁶ Rızatepe, H. (1990). İmleme Konusunda İki Farklı Yaklaşım. *Felsefe Tartışmaları*. 8, s. 72.

⁷²⁷ Rızatepe, H. (1991). İmlemeyle İlgili Üç Görüş. *Felsefe Tartışmaları*. 10, s. 113.

⁷²⁸ Rızatepe, İmleme Konusunda İki Farklı Yaklaşım, s. 72.

anlattıkları kavramlara bağlayan “dile getirildikleri dilin semantik kuralları”dır.⁷²⁹ Belirleyici betimleri bu şekilde anlayan Frege, ‘modern kimyanın kurucu olan kişi’ sıfat tümcecığının nasıl analiz edileceğini sormuştur. Frege, böylesi bir tümcecığın, onun anlamı olarak görünen bir düşünceye ve onun gönderimi olarak görünen bir doğruluk değerine sahip olmadığını söylemiştir. Bu tümcecik, tam bir düşünceyi ifade etmez ve tümcecikteki gramatik özne konumundaki ‘her kim ise’, bağımsız bir anlama sahip değildir ve yalnızca ana tümceyle olan ilişkiye aracılık etme işlevi görür.⁷³⁰ Dolayısıyla, anlamı tam bir düşünce olmayan yan tümcecığın gönderimi bir doğruluk değeri değil, ama bir nesnedir, yani kimyager Lavoisier’dir.

Yukarıdaki örnek cümlelerin anlamının, modern kimyanın kurucusu olan birinin bulunduğu düşüncesini içerdiği düşünülebilir. Her halükarda, böyle bir insanın var olduğunu yadsıyan birisi, bu cümlelerin doğru olduğunu düşünmeyecektir. Eğer, ‘modern kimyanın kurucusu olan kişi’ herhangi bir şeye gönderimde bulunmuyorsa, cümle doğru olmayacaktır.

Frege bunu kabul etmiştir, ancak o, bu tümcenin modern kimyanın kurucusu olan birinin bulunduğunu bildirmediği, ancak sadece önvarsaydığını bulunduğunu söylemiştir. Bu tümce kuşkusuz böyle bir insanın bulunduğunu önvarsayar, ancak bu önvarsayımdan, bu tümcenin anlamının, ‘modern kimyanın kurucusu olan kişi’ adının bir şeye işaret ettiği düşüncesini içerdiğini sonuç olarak çıkaramayız. ‘Lavoisier modern kimyanın kurucusudur’ tümcesi de, aynı şekilde, ‘Lavoisier’ adının bir gönderime sahip olduğunu önvarsayar; ancak bu, tümcede ifade edilmiş olan düşüncenin bir parçası değildir. Eğer düşüncenin bir parçası olsaydı, ‘Lavoisier giyotinle öldürüldü’ cümlesinin değillesi, ‘Lavoisier giyotinle öldürülmedi’ değil de, ‘ya Lavoisier giyotinle öldürülmedi, ya da ‘Lavoisier’ bir gönderime sahip değildir’ olurdu.⁷³¹

‘Lavoisier’in bir gönderime sahip olması, hem ‘Lavoisier giyotinle öldürüldü’ hem de ‘Lavoisier giyotinle öldürülmedi’ tümcelerinde eşit derecede önvarsayılmıştır. Bu, bir tümcenin diğer tümcenin doğruluğunu önvarsayması durumu ile bir tümcenin, diğer tümceye anlamının bir parçası olarak sahip olması durumu arasındaki farkı gösterir.⁷³²

⁷²⁹ Rızatepe, *a.g.m.*, s. 72.

⁷³⁰ Frege, *a.g.m.*, s. 75.

⁷³¹ Kenny, *a.g.e.*, s. 140.

⁷³² Kenny, *a.g.e.*, s. 140.

Böylece, ‘modern kimyanın kurucusu olan kişi giyotinle öldürüldü’ tümlesi, modern kimyanın kurucusu olan tek ve yalnızca bir insanın bulunduğunu’ bildirmez, ancak yalnızca önvarsayar. Frege tarafından küçümsenmiş olan bu tür tümcelerin yorumu, sonrasında üretken bir tutumla, Russell ve onun takipçilerince analiz edilmiştir. Ancak günümüze kadar pek çok filozof Frege’nin yaklaşımının daha yerinde olduğunu savunmuştur.⁷³³

Frege’ye göre, ‘modern kimyanın kurucusu olan her kim ise’ biçimindeki bir yan tümce ya bir nesneye gönderimde bulunur ya da herhangi bir şeye işaret etmezken yalnızca öyle görünür. Dolayısıyla, yan tümce, modern kimyanın kurucusu olan birinin olduğu düşüncesini, kendisinin bir parçası olarak içeriyormuş gibi görünebilir. Frege’ye göre, “bu, dilin ve matematiksel analizin simgesel dilinin bile kendisinden tamamen bağımsız olamadığı bir kusurdan kaynaklanmaktadır” ve hatta bir şeyin yerini tutuyor görünüp hiçbir gönderime sahip olmayan simge bireşimleri de bu dillerde yer alabilir.⁷³⁴ Frege, gönderimden yoksun olan belli bir tasvirin olanağının, tek tek cümlelerdeki özel koşullar tarafından değil, ancak daha ziyade bilimsel dillerin yapısı hakkındaki genel kurallar tarafından engelleneceğini düşünmüştür.

Mantıksal olarak mükemmel bir dil (*Begriffsschrift*), daha önce ortaya konulmuş işaretlerden meydana gelen bir özel ad olarak dil bilgisi açısından iyi oluşturulmuş her ifade gerçekte bir nesneye işaret etmelidir ve bir gönderge sağlanmaksızın, bir özel ad olarak hiçbir yeni işaret ortaya konulmamalıdır, biçimindeki koşulları yerine getirmelidir.⁷³⁵

Frege’nin zihninde olan şeyi, onun “Fonksiyon ve Kavram” başlıklı makalesinde vermiş olduğu örnekle gösterebiliriz ki Frege, bu makalede, “nesnelerle uğraştığımıza inanırken kendimizi boş imlerle işlemler yaparken bulabiliriz ve işte bunun hiçbir zaman gerçekleşmemesi için çare aramalıyız” demiştir.⁷³⁶

Eğer ‘ Θ ’ Güneş’in yerini tutuyorsa, ‘ $\Theta + 1$ ’in neyin yerini tuttuğunun çıkarılabileceği kurallar koymak gerekir. Koyduğumuz kuralların ne olduğu nispeten önemsiz bir konu oluyor; ama bunu yapmamız işin özü bağlamında gereklidir.⁷³⁷

Frege’nin “Anlam ve Gönderim Üzerine”de ulaştığı sonuçlardan birisi, yan tümcelerin kendi anlamlarına ilişkin bir düşünceye değil de, ana tümcede ifade edilen düşüncenin bir

⁷³³ Kenny, *a.g.e.*, s. 140.

⁷³⁴ Frege, *a.g.m.*, s. 76.

⁷³⁵ Frege, *a.g.m.*, s. 76-77.

⁷³⁶ Frege, “Fonksiyon ve Kavram”, s. 16-17.

⁷³⁷ Frege, *a.g.m.*, s. 17.

parçasına sahip olduğu ve yan tümcenin gönderimin onun doğruluk değeri olmadığıdır. O, bunun nedeninin, “ya yan tümcedeki sözcüklerin dolaylı bir gönderime sahip olması”, yani gönderimin, anlamdan ziyade yan tümcenin bir düşüncesi olması, “ya da belirsiz bir göstergenin bulunması nedeniyle, yan tümcenin yalnızca ana tümceyle birleştirildiğinde bir düşünceyi açıklaması” olduğunu ifade etmiştir.⁷³⁸ Frege, bütün yardımcı tümceler incelendiğinde, bütünün anlamına etkide bulunmaksızın bir yan tümcenin aynı doğruluk değerine sahip başka bir yan tümceyle değiştirilebildiği durumlarda, bu yan tümcenin anlamının tam bir düşünce olarak ortaya çıkabileceği koşuluna uymayan pek çok örnekle karşılaşabileceğimizi öne sürmüştür. Frege’ye göre, bu koşula uymayan örneklerle karşılaşmanın nedeni, yan tümcelerin basit anlamlara sahip olmamasıdır. O, bizlerin, her zaman, birisi tarafından ifade edilen bir ana tümceyi, psikolojik yasalara uygun olarak, ana tümcede ifade edilen sözcüklerle bağlantılı olan yardımcı düşüncelerle ilişkilendirdiğimizi ve “yardımcı düşüncelerin de ana düşüncenin kendisi gibi ifade edilmesi” gerektiğini düşündüğümüzü öne sürmüştür.⁷³⁹

Bu suretle, tümcenin anlamı zenginleştirilir ve yardımcı tümcelerden daha yalın düşüncelere sahip olmamız gayet olasıdır. Çoğu durumda tümce bu şekilde anlaşılmalıdır, diğer durumlarda ise yardımcı düşüncenin tümcenin anlamına mı ait olduğu yoksa sadece ona eşlik mi ettiği kuşku olabilir.⁷⁴⁰

Frege, “Anlam ve Gönderim Üzerine” başlıklı makalesinin sonlarına doğru, vermiş olduğu örneklerle birlikte bir yan tümcenin, ana tümcenin doğruluk değerini etkilemeksizin, aynı doğruluk değerine sahip başka bir yan tümceyle yerinin değiştirilmemesinin esas nedenlerini açıklığa kavuşturduğunu düşünmüştür. Frege’ye göre, bunun nedenleri şu şekilde ortaya çıkar:

- (1) Yan tümce, bir doğruluk değerinin yerine geçmediğinde, yalnızca bir düşüncenin bir parçasını açıkladığı için;
- (2) Yardımcı tümce bir doğruluk değerinin yerine geçmediğinde, ama böyle yapmakla yükümlü de olmadığında, onun anlamının bir düşünceyi ve başka bir düşüncenin bir parçasını içermesi nedeniyle.⁷⁴¹

Frege, ilk durumun sözcüklerin dolaylı gönderimlerinde ve tümcenin bir parçasının özel ad olmayıp yalnızca belirsiz bir gösterge olduğu durumlarda ortaya çıktığını söylemiştir.

⁷³⁸ Frege, “Anlam ve Gönderge Üzerine”, s. 82.

⁷³⁹ Frege, *a.g.m.*, s. 83.

⁷⁴⁰ Frege, *a.g.m.*, s. 83.

⁷⁴¹ Frege, *a.g.m.*, s. 86.

İkinci durumda ise, ona göre, yan tümcenin hem olağan gönderiminde, hem de dolaylı gönderiminde titiz bir biçimde iki kez düşünülmesi gerekebileceğini öne sürmüştür. Frege, buraya kadar öne sürdüğü şeylerden, bir tümcenin gönderiminin onun doğruluk değeri olduğu iddiasının, yan tümcelerin aynı doğruluk değerine sahip başka bir tümceyle yer değiştirilemediği durumlarca çürütüldüğünü düşünemeyeceğimizi öne sürmüştür.⁷⁴²

3.2. Kavram ve Nesne

Frege'nin 1892 tarihli "Kavram ve Nesne Üzerine" başlıklı makalesi, Frege ile *Aritmetiğin Temelleri*'ni eleştirmiş olan matematikçiler arasındaki ihtilafın başlangıç noktası olarak düşünülebilir. Makalede tartışılan temel sorun, bir ve aynı maddenin/ögenin (*item*) hem kavram hem de nesne olup olamayacağıdır. Frege, kavram ve nesnenin aynı madde/öge olduğuna yönelik görüşe karşı çıkmıştır; ancak Frege'nin eleştirmenleri, böylesi bir şeyin, bir insanın hem baba, hem de oğul olmasından daha garip olmadığını söylemişlerdir. Kerry, "kavram olma ve nesne olma özelliklerinin birbirini dışlamadığını" öne sürmüştür.⁷⁴³ Frege ise Kerry gibi eleştirmenlerin iddiasına şu şekilde yanıtlamıştır: "Bu benzetme üzerinde duralım. Eğer baba olup oğul olmayan varlıklar varsa ya da olmuş olsaydı, böyle varlıklar oğul olan bütün insanlardan açık biçimde türce çok farklı olurdu. Burada olan biten de işte buna benzer bir şey."⁷⁴⁴

Benzetmenin uygulanışı doğrudan doğruya açık değildir. Argümanın ilerlediği gibi, Frege'nin ilk etapta nesnelerin aynı zamanda kavram olduğu fikrini tamamen reddederken, kavramların nesne olabileceği düşüncesini kabul ettiği görülmektedir. Bu yoruma göre, kavramlar, sıradan insanların benzerleri gibi olacaktır; nesneler ise oğul olamayan babalar gibi olacaklardır. Benzetmede, bir oğul olmak, yüklemseldir.⁷⁴⁵

Frege'ye göre, "kavram, yüklemseldir."⁷⁴⁶ Bu görüş, onun *Aritmetiğin Temelleri*'ndeki ve "Fonksiyon ve Kavram" makalesindeki öğretileriyle uyumludur. Frege'nin bütün eserlerinde, bir kavram ile bir yüklem arasında özel bir ilişkinin kurulmuş olduğu dikkatimizi çekmektedir; ancak bu ilişkinin tam olarak ne olduğu ise belirsiz kalmıştır. Bir

⁷⁴² Frege, *a.g.m.*, s. 86.

⁷⁴³ Frege, G. (2010). Kavram ve Nesne Üzerine (çev. İlhan İnan, Bahadır Turan). *Felsefe Tartışmaları*. 44, s. 104.

⁷⁴⁴ Frege, *a.g.m.*, s. 104-105

⁷⁴⁵ Kenny, *a.g.e.*, s. 115-116.

⁷⁴⁶ Frege, *a.g.m.*, s. 105.

kavram, bir yüklemle özdeş midir? Kavram, bir yüklem anlamı mıdır? Yoksa onun gönderimi midir? “Kavram ve Nesne Üzerine”de verilmiş olan bütün açıklamalar, Frege’nin daha önceki çalışmalarına ışık tutar ve yukarıdakilere benzeyen sorulara yanıt vermemize yardım eder. Aslında, bu makalede cevaplananlardan daha fazlası soru olarak gündeme gelmiştir.

Dilerseniz öncelikle *Aritmetiğin Temelleri*’ne geri dönelim. Bu eserde, Frege’nin kavram ve nesneyle alakalı olarak şöyle bir açıklama yaptığını görürüz:

Benim için kavram, tekil bir yargı içeriğinin olası bir yüklemi, nesne ise böyle bir içeriğin olası öznesidir. Eğer, “Teleskopun ekseninin yönü Dünya’nın ekseninin yönüyle aynıdır” önermesinde, “teleskopun ekseninin yönü”nü özne olarak alırsak, “Dünya’nın ekseninin yönüyle aynı olma” da yüklemidir. Bu bir kavramdır.⁷⁴⁷

Frege’nin bu ifadelerini yorumlamak hiç de kolay değildir. Bir yüklem, doğal olarak dilin bir parçası olarak alınmıştır ve Frege’nin bir yüklemle ilgili olarak vermiş olduğu örnekte kullanmış olduğu tırnak işaretleri, bu yorumun Frege tarafından kabul edildiği şeklinde anlaşılabilir. Ancak, Frege kendisinin erken dönem çalışmalarında, tırnak işaretlerini, yüklemelerin gösterdiği şeye işaret etmek için kullanmıştır; hatta göstergeler ve bu göstergelerin gösterdikleri şey arasında açık bir biçimde ayrım yaptığı pasajda da, Frege aynı şeyi yapmıştır. Yukarıdaki pasajda ise, bir yüklem mümkün bir yargının içeriğinin ögesidir ve gösterenin değil, gösterilenin alanına aittir. Ancak Frege, bir kavramın dilin bir parçası olduğunu kesin bir biçimde kastetmemiştir; kavram, daha ziyade, bazı yollarla dilin ötesine uzanan bir şeydir.⁷⁴⁸

Frege, “Kavram ve Nesne Üzerine”de, *Aritmetiğin Temelleri*’nden yaptığımız alıntının anlatımında bir karışıklık olduğunu kabul etmiştir. Yine de, onun sözünü geri alması ise anlaşılabilirliği beraberinde getirmiştir. Frege şunu söylemiştir: “*Aritmetiğin Temelleri*’ni yazdığım da, anlam ve gönderim arasında bir ayrım henüz yapmamıştım ve böylelikle, ‘mümkün bir yargının içeriği’ ifadesinde, şimdi ‘düşünce’ ve ‘doğruluk değeri’ sözcükleriyle ayırt ettiğim şeyleri bir tutmuştum.”⁷⁴⁹ Burada kafa karıştırıcı iki şeyin olduğunu görüyoruz. Öncelikle, *Aritmetiğin Temelleri*’ndeki karışıklık, bir gösterge ile onun anlamlandırılması arasındaymış gibi görünmektedir; ancak buradaki karışıklık anlam

⁷⁴⁷ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, s. 160, dipnot 88.

⁷⁴⁸ Kenny, *a.g.e.*, s. 116-117.

⁷⁴⁹ Frege, “Kavram ve Nesne Üzerine”, s. 110.

ve gönderim arasındaki karışıklıkla özdeşir ki her ikisi de anlamlamanın formlarıdır. İkinci olarak, düşünce ve doğruluk değeri arasındaki ayrım, tam bir cümlemin anlamlandırılmasıyla ilişkilidir: açıklığa kavuşturulmasına ihtiyaç olan konu, gramatik bir yüklemın anlamlandırılmasıyla ilişkilidir.⁷⁵⁰

Frege, bu konuyla ilişkili olarak temel olarak aynı kaldığını söylediğı görüşünü yeniden ifade etmiştir. O, bu görüşünü, şu sözcüklerle dile getirmiştir: “‘Özne’ ve ‘yüklem’i dilsel anlamda ele alırsak, söylediğimiz özetle şudur: Kavram bir yüklemın gönderimidir; nesne ise hiçbir durumda bir yüklemın gönderiminin bütününu oluşturmayıp ancak bir öznenin gönderimi olabilir.”⁷⁵¹

Bu alıntı oldukça önemlidir. “Fonksiyon ve Kavram” başlıklı makalede, Frege, bir kavramın, bir yüklemın anlamı ya da gönderimi olup olmadığı sorusunu cevapsız bırakmıştır. Frege, bir taraftan, bir fonksiyonu, gönderim için uygun fiili kullanarak, bir cümlemin doymamış parçasının yerini tuttuğı şey olarak tanımlamıştır.⁷⁵² Diğer taraftan, Frege, bir fonksiyon sembolünün bir fonksiyonu ifade ettiğini ve bunun bir gösterge ile onun anlamı arasındaki ilişkiyi göstermek için sıkça kullandığı bir fiil olduğunu söylemiştir. Eğer, bir yüklemın gönderimi hakkında konuşacak olursak, bir kavramın değer alanının (*value-range*), kavramın kendisinden ziyade böyle bir gönderim olmasının daha uygun olduğu görülmüş olabilir. Ancak, “Kavram ve Nesne Üzerine”de ve daha sonraki metinlerde, Frege, kavramın, bir yüklemın anlamı değil de, onun gönderimi olduğu konusunda ısrarcı olmuştur.⁷⁵³

Eğer bir kavram, bir yüklemın gönderimi ise, bir yüklemın anlamının ne olduğunu sorabiliriz. Bazı metinlerde, Frege’nin, bu soruya hiçbir yanıt vermediğı ya da yüklemın hiçbir anlama sahip olmadığı izlenimi verdiğini görebiliriz. Ancak eğer durum böyleyse, yüklemın durumunda, anlam ve gönderim arasında bir ayrım yapmanın amacı nedir? Bu soruya yalnızca yayımlanmamış çalışmalarda açık bir yanıt bulunabilir: tıpkı, bir yüklemın,

⁷⁵⁰ Kenny, *a.g.e.*, s. 117.

⁷⁵¹ Frege, *a.g.m.*, s. 110.

⁷⁵² Frege, G. (1988). Fonksiyon ve Kavram (çev. H. Şule Elkatip). *Felsefe Tartışmaları*. 2, s. 15.

⁷⁵³ Kenny, *a.g.e.*, s. 117-118.

bir cümlenin doymamış parçası olması gibi, bir yüklemnin anlamı da, cümlenin anlamı olan düşüncenin doymamış parçasıdır.⁷⁵⁴

Frege, yine de, özellikle burada bir yüklemnin anlamı ve gönderimini belirlemeyle değil de, yüklemi özel adlarla karşılaştırmakla ilgilenmiştir. Ona göre, özel bir ad, gramatik bir yüklem olarak kullanılmaz. Frege'nin bu anlayışını, şu iki önermeyi göz önünde bulundurarak gösterebiliriz:

- (1) Kanuni Sultan Süleyman pek çok şiirin yazarıdır.
- (2) Kanuni Sultan Süleyman, Muhibbi'dir.

İlk bakışta, 'Muhibbi'dir' ile 'pek çok şiirin yazarıdır' dört başı mamur bir yüklemmiş gibi görünür ve dolayısıyla özel bir adın bir yüklem olarak kullanılamayacağı tezine karşı bir örnek sağlar. Ancak bu, Frege'ye göre, 'olmak' fiilinin yanlış anlaşılmasından kaynaklanmaktadır.

İlk örnekte, 'dır' basit bir kopuladır ve yüklemleninin işaretidir: Bu durum, ilk örnekle aynı anlamda olan (3) 'Kanuni Sultan Süleyman, şiirler yazmıştır' önermesinden anlaşılabilir. (3) önermesi, 'Kanuni Sultan Süleyman'ın 'şiirler yazmıştır' kavramının altına düştüğünü ifade etmektedir ve kopula tamamıyla ortadan kaybolmuştur. İkinci örnekte ise, birinci örneğin aksine, 'olmak' fiili bir eşitliğin ya da özdeşliğin işareti olarak, tıpkı '=' işareti gibi işlev görür. Dolayısıyla ikinci örnek, (4) 'Kanuni Sultan Süleyman = Muhibbi' ile eş anlamlıdır. (4) önermesi, iki farklı özel adın bir ve aynı bireye yüklendiği bir cümledir. Göz önünde bulundurmanız gereken nokta, (3) ve (4) önermelerinin çok farklı türde cümleler olduğudur: bir eşitlik tersine çevrilebilir, ancak bir nesnenin, bir kavramın altına düşmesi ise tersine çevrilemez bir ilişkidir.

Bir isim ya da mahlas olan 'Muhibbi' (2) ya da (4) önermelerinde bir yüklem olarak görülmez; bu isim yalnızca yüklemnin bir parçasıdır. Bu durum, (2) önermesini şu şekilde yeniden yazarsak anlaşılır olacaktır: (5) 'Kanuni Sultan Süleyman, Muhibbi'den başkası değildir.' (5) önermesinde, 'Muhibbi'den başkası değildir', Frege'ye göre, bir kavramın yani altına yalnızca bir nesnenin düştüğü kavramın yerine geçecektir.

⁷⁵⁴ Frege, *Posthumous Writings*, s. 192.

Frege'nin kavram ve nesne arasında ayırım yapmak için verdiği genel kriter, “tekil belirli tanımlık bir nesneyi gösterirken, belirsiz tanımlığa bir kavram-sözcüğün eşlik etmesi”dir.⁷⁵⁵

Frege, belirsiz tanımlık hakkındaki teze istisna oluşturan bir örneğin nadiren bulunacağını öne sürmüştür. ‘Bir adam bekleme odasında oturuyor’ ya da ‘Schopenhauer bir köpek satın almıştır’ gibi cümleler, Frege’ye göre, anlaşılır karşıt örneklerdir. Her iki cümle, bir kavramın altına düşen bazı nesnelerin bulunduğunu anlatır. Birinci cümlede *bekleme odasında oturan adam* kavramının ve ikinci cümlede *Schopenhauer tarafından satın alınmış olan köpek* kavramının altına bir nesnenin düştüğü anlatılmaktadır. Her iki durumda da, belirsiz bir tanımlığa eşlik eden sözcüğün kavramın bileşenlerinden birine tekabül ettiği ortaya çıkar.⁷⁵⁶

Tekil belirli tanımlıkla ilgili olarak, Frege'nin fark ettiği tek istisna, tekil bir terimin çoğul bir terimin yerine geçtiği örneklerdir. Frege iki örneği dikkate almıştır. ‘Türk Viyana’yı kuşattı’ önermesinde, ‘Türk’ bir halkın özel adı olarak kullanılmıştır. ‘At dört bacaklı bir hayvandır’ önermesi ise, ‘bütün atlar dört bacaklı hayvanlardır’ tümel önermesini ifade etmektedir.⁷⁵⁷

Belirsiz tanımlık olan ‘bir’ sözcüğü gibi, ‘bütün’, ‘herhangi bir’, ‘hiçbir’, ‘bazı’ sözcükleri, gramatik olarak kavram-sözcüklerine aittir, özel adlara ait değildir. Ancak (6) ‘Bütün memeliler toprak hayvanıdır’ gibi bir önermede, aslında yapmış olduğumuz şey kavramlar arasındaki ilişkileri ifade etmektir. Bundan dolayı, yukarıdaki niceleyici sözcükleri yalnızca bu sözcüklerin hemen ardından gelen özel kavram-sözcüklerine ait değildir, aynı zamanda bir bütün olarak mülhaza edilen cümlelere de aittirler. Eğer biz gündelik dilin bu sözcüklerini, *Begriffsschrift*’in niceleyici notasyonu ile yer değiştirirsek, gerçekleşecek şey de bu olacaktır.⁷⁵⁸

Gündelik diller, ‘bütün memeliler’ ifadesinin (6) gibi bir cümlemin mantıksal öznesi olduğu izlenimini verirler. Bu izlenim yanıltıcıdır, özellikle de değilleme önermeleri göz önünde bulundurulduğunda. Eğer ‘bütün memeliler’ (6) önermesinin öznesi olsaydı, bu önermenin

⁷⁵⁵ Frege, “Kavram ve Nesne Üzerine”, s. 106.

⁷⁵⁶ Kenny, *a.g.e.*, s. 119.

⁷⁵⁷ Frege, *a.g.m.*, s. 107.

⁷⁵⁸ Kenny, *a.g.e.*, s. 120.

değillemesi (7) ‘bütün memeliler toprak hayvanı değildir’ olacaktı. Ancak bunun yerine ‘değil’i ‘bütün’ün önüne koymalıyız ve bu önermenin değillemesini (8) ‘Hiçbir memeli toprak hayvanı değildir’ olarak kabul etmeliyiz.⁷⁵⁹

Yukarıda ifade ettiğimiz niceleyici sözcükleri gibi, ‘Bir ... vardır’ (*There is a...*) ya da ‘Bir ... bulunmaktadır’ (*There exists a...*) ifadeleri, nesnelere değil, kavramlara aittir. Bunlar, nesnelerin adlarına makul bir biçimde iliştilerilemeyen ifadelerdir. Frege’ye göre, ‘Julius Caesar vardır’ önermesi ne doğrudur, ne de yanlış; daha ziyade anlamsızdır. Ayrıca, hiçbir iyi-biçimlendirilmiş cümle, ‘bütün Julius Caesar’lar’ ya da ‘bazı Julius Caesar’lar’ ifadelerini içeremez. Eğer doğru bir cümlede, bu niceleme ifadelerinden birisi özel bir ada benzeyen şeye iliştilirirse, o halde bizim ilgilendiğimiz şeyin aslında gizli bir kavram-sözcük olduğundan emin olabiliriz. Bundan dolayı, Frege ‘Trieste bir Viyana değildir’ ve ‘Yalnızca tek Viyana vardır’ cümlelerini ele almıştır. Her iki cümlede de, ‘Viyana’ bir kavram-sözcüğü olarak kullanılmıştır ve metropol gibi bir kavram-sözcüğüne eşdeğerdir.⁷⁶⁰

Frege’nin kavram ve nesne arasında ayırım yapmak için kullandığı kriter, kavram-ifadelerini nesne-sözcüklerinden ayırmaya yarayan gramatik bir kriterdir. Frege, mantıksal kuralların dilsel ayrımlara dayanamayacağı itirazına, mantıksal kuralların doğal dil anlayışına başvurmaksızın ifade edilemeyeceği ve önerdiği şeyin formel tanımlar olmayıp ancak yalnızca bu anlayışı ortaya çıkarmak için tasarlanmış olan işaretler olduğu şeklinde yanıt vermiştir. Hiçbir formel dil, bu anlayışı bildirmekte gündelik dilin yerini alamaz; çünkü yalnızca gündelik dilde isimler ve yüklemeler arasında ayırım yapabilen bir insan, bu ayrımı doğru bir biçimde formel bir dile çevirebilecektir.⁷⁶¹

“Kavram ve Nesne Üzerine”nin temel tartışma konusu, kavramlar ve nesneler arasında birleştirilemez bir uçurumun bulunduğu ve böylece de birisi hakkında makul bir biçimde söylenebilecek şeyin, diğeri için söylenemeyeceğidir. Nesneler, kavramların altına düşebilir, ancak kavramlar nesnelerin altına düşmez. Frege, bu iddiada bulunarak, bu iddiaya yöneltilen itirazları listelemiş ve bu itirazlara sırasıyla yanıt vermiştir.

⁷⁵⁹ Kenny, *a.g.e.*, s. 120-121.

⁷⁶⁰ Frege, “Kavram ve Nesne Üzerine”, s. 113.

⁷⁶¹ Kenny, *a.g.e.*, s. 121.

(i) Kavramlar kesinlikle özelliklere sahip olabilir ve bir özelliğe sahip olmak, bir kavram altına düşmektir.⁷⁶²

Frege, bu iddiayı daha önce *Aritmetiğin Temelleri*'nde öne sürmüştür ve "Kavram ve Nesne Üzerine"de kavramların özelliklere sahip oldukları ve kavramların diğer kavramlarla ilişkili olduğu iddiasını yinelemiştir. Böylesi durumlar iki farklı gruba ayrılır.

(a) Birinci düzey bir kavram, başka birinci düzey bir kavramın altına konulabilir. Dolayısıyla, *memeli* kavramı, *hayvan* kavramı altında sınıflandırılır; *hayvan*, *memeli* kavramının bir bileşeni (*component*), ancak onun bir özelliği değildir. Ancak hem *hayvan*, hem de *memeli*, Lord Emsworth'un domuzu, Blandings İmparatoriçesi'nin özellikleridir; yani Blandings İmparatoriçesi her iki kavramın altına düşer.⁷⁶³

(b) Birinci düzey bir kavram, ikinci düzey bir kavramın altına düşebilir. Dolayısıyla, bir kavram, örneklerle desteklenmiş olmak, altına düşen dört nesneye sahip olmak gibi özelliklere sahip olabilir. Örneğin, '*Dördün karekökü* kavramı, örneklerle desteklenmiştir' cümlesi, söz konusu kavrama örneklerle desteklenme özelliğini yükler ki bu, söz konusu kavramın ikinci düzey bir kavram olan *örneklerle desteklenmişin* altına düştüğünü söylemekle aynıdır. Frege bu konuda şunu söylemiştir:

Bir nesnenin, altına düştüğü birinci düzey bir kavramla olan ilişkisi, birinci düzey kavramın ikinci düzeydekiyle (elbette ki benzer tarafları olan) ilişkisinden farklıdır. Aynı zamanda hem bu ayrıma ve hem de benzerliğe hakkını vermek için, belki şöyle de diyebiliriz: Bir nesne, birinci düzey bir kavramın altına düşer; bir kavram, ikinci düzey bir kavramın içinde yer alır.⁷⁶⁴

(ii) Frege nesneyi kavramdan ayırt etmek için gramatik bir kriter koymuştur ki bu kritere göre, bir ifadenin önünde yer alan belirli bir tanımlık bir kavramı değil de, gösterilmiş bir nesneden sonra gelen bir ifadenin güvenilir bir göstergesidir.⁷⁶⁵ Eğer bu kriteri kabul edersek, şu cümlenin nasıl yorumlanacağı bir muamma olacaktır: 'At kavramı kolayca edinilen bir kavramdır.'

'At kavramı' ifadesi, belirli bir tanımlıkla başladığından dolayı, bu ifade, Frege'nin kriterine göre, bir nesneye gönderimde bulunmak zorundadır. Diğer taraftan, ifadenin

⁷⁶² Kenny, *a.g.e.*, s. 121.

⁷⁶³ Frege, *a.g.m.*, s. 113-114.

⁷⁶⁴ Frege, *a.g.m.*, s. 113-114.

⁷⁶⁵ Kenny, *a.g.e.*, s. 122.

içeriğinden dolayı, bir kavrama da kuşkusuz gönderimde bulunmak zorundadır. Dolayısıyla, bu noktada, kavram ve nesneyi birbirinden ayırmak için kullanılan kriter çöker.

Frege'nin bu problem karşısındaki tepkisi oldukça sert olmuştur. Frege, ikilemin ilk kısmını benimsemiştir. O, 'At kavramı' sözcüklerinin bir nesneyi gösterdiği hususunda uzlaşır, ancak tam da bu nedenle, bu sözcüklerin bir kavramı göstermediğini söylemiştir.⁷⁶⁶ Frege, bu durumun bir nebze can sıkıcı olduğunu kabul etmiştir: "Berlin şehri bir şehirdir ve Vezüv yanardağı bir yanardağıdır"⁷⁶⁷ ancak *at* kavramı neden bir kavram değildir? Frege'ye göre, bu durum doğal dilin kaçınılmaz bir garipliğinden başka bir şey değildir.

Mantıksal tartışmalarda, kişi çok sıklıkla kavram üzerine bir şey dile getirir ve bunu böyle yüklemler için alışıldık olan biçimle ifade etme gereksinimi duyar; yani, kavram hakkında söyleneni dilbilimsel yüklem içeriğine dönüştürür. Sonuçta dilbilimsel öznenin gönderiminin bir kavram olması beklenir; ancak, kavram yüklemsel doğasının gereği böyle bir rolü üstlenemez, o öncelikle bir nesneye dönüştürülmelidir ya da daha açık söylersek, bir nesne tarafından temsil edilmelidir.⁷⁶⁸

Frege gramatik bir özne olarak bulunan '*F* kavramı' ile gramatik bir yüklem olarak bulunan '*F* kavramı' arasında bir ayrım yapmıştır. Eğer böyle bir ifade gramatik bir yüklem olarak bulunuyorsa, o halde biz basitçe geçiştirmeye sahip oluruz; örneğin, 'Mustafa, *insan* kavramı altına düşer' cümlesi, 'Mustafa bir insandır' demekten başka bir şey değildir. Ancak, '*F* kavramı'nın özne konumunda bulunduğu bir önermede, böylesi bir indirgeme mümkün değildir.⁷⁶⁹

Frege'ye sempati duyan yorumcular bile, Frege'yi bu noktada savunma konusunda isteksizdirler. Bu yorumcular, *At* kavramının bir kavram olmadığı görüşünün sineye çekilemeyeceğini düşünmüşlerdir. Adı geçen Frege yorumcuları, Frege'nin kendisini savunmak için, hiç olmazsa gramatik öznesi '... kavramı' olan herhangi bir cümlenin iyi biçimlendirilmemiş olduğunu söylemesi gerektiğini düşünmüşlerdir. Onlara göre, Frege, keşke 'At kavramının bir kavram olduğunun' yanlış olabileceğini kabul etmeseydi. Çünkü bunu söylemek anlamsızdır.⁷⁷⁰

⁷⁶⁶ Frege, *a.g.m.*, s. 106.

⁷⁶⁷ Frege, *a.g.m.*, s. 108.

⁷⁶⁸ Frege, *a.g.m.*, s. 108-109.

⁷⁶⁹ Kenny, *a.g.e.*, s. 122.

⁷⁷⁰ Kenny, *a.g.e.*, s. 123.

Aslına bakıldığında, Frege'nin kendisi, "Kavram ve Nesne Üzerine"deki bir dipnotta, *at* kavramının bir kavram olmadığı yönündeki görüşü için yeterli gerekçeler sunmuştur. Bu konuda Frege şunları söylemiştir:

Benzer bir şey, 'bu gül kırmızıdır' dediğimiz zaman da gerçekleşir. Dilbilimsel yüklem olan 'kırmızıdır', 'bu gül' öznesine aittir. Burada, 'dilbilimsel yüklem olan "kırmızıdır"' sözcükleri özne olup dilbilimsel bir yüklem değildir. Hiç şüphe duymayıp yüklem olarak adlandırılması yüzünden, bu özelliğinden mahrum kalıyor.⁷⁷¹

'Yüzmek' sözcüğüne gramatik bir kategori tahsis etmek istediğimizi düşünelim. Bunu ilk önce şöyle yaparak yapmayı deneyebiliriz: yüzmek bir fiildir, ancak bu yalnızca bir cümle üretmez, aynı zamanda sözcüklerin gramatik olmayan şekilde birbirine bağlanmasını üretir. Bunu yapmanın doğru yolu, "'yüzmek' bir fiildir" olarak yazmaktır, yani yüzmek sözcüğünü tırnak içinde yazmaktır. Çok az insan, bu cümlenin herhangi bir şey olup doğru olduğunu düşünecektir. Ancak kuşkusuz, cümlenin öznesi olarak görünen ifade bir fiil değildir, ancak bir addır, her iki tarafına tırnak işareti konulmuş bir fiil olarak biçimlendirilmiş bir addır. Yine de, "'yüzmek' bir isimdir" cümlesi yanlıştır. Ancak bu konu çok gizemli değildir, tıpkı 'Julius Caesar' bir isimken, "Julius Caesar bir isimdir" cümlesinin yanlış olması gibi.

Ç bir *attır* ve *at* kavramı arasındaki ilişki, bu koşutluk temelinde anlaşılacaktır. Eğer biz, "Ç bir *attır*"ın bir kavram olmadığını" yazarsak, bir cümle üretemeyiz, ancak anlamsız bir şey üretebiliriz.

Eğer biz yine de "*at* kavramının bir kavram olmadığını" yazarsak, zorunlu bir şekilde anlamsız olmayan, ancak birden fazla şekilde anlaşılabilen bir şeye sahip oluruz.

Şu üç örnek üzerinde düşünelim:

- (1) 'Yüzmek' fiili, bir fiil değildir.
- (2) "'Yüzmek" fiili' bir fiil değildir.
- (3) "'Yüzmek'" fiili, bir fiil değildir.

Üç cümle içerisinde, (1) açık bir biçimde yanlıştır ve (2) açık bir şekilde doğrudur; (3) ise düşünce konusunda bizleri düşündürmektedir. "'Yüzmek"'ın bir fiil olmadığı kesinlikle

⁷⁷¹ Frege, *a.g.m.*, s. 108, dipnot 12.

doğrudur, ancak bu üçüncü cümlelerin tam olarak söylediği şey değildir. Üçüncü önermenin doğru olduğunu söyleme konusunda isteksizdir, çünkü tekli tırnak işaretleri, yanıltıcı ‘fiil’ ifadesinden önce gelir. Kenny, Frege’nin “*at kavramının bir kavram olmadığı*” hususundaki görüşünü anlamının yolunun üçüncü cümleyi anlamak olduğunu öne sürmüştür.⁷⁷² ‘... kavramı’ ifadesi, kavramlara ilişkin olarak gerçekten de aynı amaca hizmet ettiğini ifade eder ki tırnak işaretleri yüklemle ilişkili olarak da aynı amaca hizmet ederler. Bu, ifadenin temel fonksiyonudur ve eğer ifade bu şekilde anlaşılırsa, o halde ‘*at kavramının bir kavram olmadığı*’ cümlesi kuşku götürmez bir biçimde doğrudur, tıpkı “‘yüzmek’”in bir fiil olmamasının doğru olması gibi. Ancak ‘*at kavramı*’ ifadesi, (3)’teki “‘yüzmek’” fiili yanıltıcı ifadesi modeli üzerinde inşa edilmiştir ve Frege’nin eleştirilerinin onun birden üstüne atılmasının nedenidir. Ancak Frege’nin kendisi bunu dilin bir garipliği olarak görmüştür ve mantıkla ilgilendiğimizde ‘ve’ ile ‘ancak’ ya da ‘köpek’ ile ‘it’ arasındaki farktan daha fazla ciddiye alınmaması gerektiğini öne sürmüştür. Bundan dolayı, Frege, ‘*at kavramının bir kavram olmadığı*’ cümlesinin, onun kavramlar ve nesneler arasında bir uçurumun bulunduğu yönündeki tartışmasına karşıt hiçbir örnek sağlamadığını söylemede haklı çıkmaktadır.⁷⁷³

3.3. Düşünceler ve Doğruluk

Anlam ve gönderim arasında yapılan ayırım sayesinde, düşünce nosyonu daha düzenli bir biçim almıştır. Frege, düşünce terimini, anlam ve gönderim arasında ayırım yapmadan önce, “mümkün bir yargının içeriği” (*judgeable content*) terimiyle aynı anlama gelecek şekilde kullanmış olmasına rağmen, düşünce nosyonunu, bu ayrımı yaptıktan sonra, çok daha farklı bir anlamda kullanmaya başlamıştır. Frege, “mümkün bir yargının içeriği” nosyonunu, düşünce ve doğruluk değeri olarak ikiye ayırmıştır.⁷⁷⁴ Yani, erken kavrayışında düşünceyle neredeyse eş anlamlı bir şekilde ele aldığı “mümkün bir yargının içeriği” nosyonunu, bileşenleri düşünce ve doğruluk değeri olan iki boyutlu bir nosyona dönüştürmüştür. Doğruluk değeriyle ilgilenildiği ölçüde, mümkün bir yargının içeriğinin doğruluk değeriyle olan ilişkisi kolayca fark edilebilecektir. Frege, açık bir biçimde belirtmiş olmamasına rağmen, mümkün bir yargının içeriği ya doğrudur, ya da yanlıştır. Onun en basit bileşenleri –yani, belli bir nesne ve bir kavram- göz önünde

⁷⁷² Kenny, *a.g.e.*, s. 125.

⁷⁷³ Kenny, *a.g.e.*, s. 124-125.

⁷⁷⁴ Frege, *Basic Laws of Arithmetic*, s. 6-7.

bulundurulduğunda, bir nesne ya bir kavramın altına düşer, ya da bir kavramın altına düşmez ve böylece mümkün bir yargının içeriği ya doğru, ya da yanlış olur. Bu nedenden ötürü, mümkün bir yargının içeriğinin bileşenlerinden birisi hiçbir içeriğe sahip değilse, bir cümle bir düşüncüyü ifade edemez.⁷⁷⁵ Mümkün bir yargının içeriğine ilişkin bu kavrayış göz önünde bulundurulduğunda, Frege mümkün bir yargının içeriği ile doğruluk değeri arasında yakın bir ilişkinin bulunduğu iddiasını ve sonraki nosyonun önceki nosyondan ayrılıp çıkarılabileceği tezini gerekçelendirmiştir. Ancak düşünce nosyonu hakkında ne söyleyebiliriz? Çok iyi bilindiği üzere, düşünceler, anlam ve gönderim ayrımı çerçevesinde anlaşıldıklarında, doğruluk değerine sahip olamayabilirler.⁷⁷⁶ Dolayısıyla, Frege'nin düşünce kavrayışında önemli bir değişim yaşanmıştır. Nesne, kavram ve doğruluk değeri arasındaki ilişkiler dikkate alındığında, Frege, düşüncenin bileşenleri hakkındaki görüşlerini de değiştirmek zorunda kalmıştır. Frege'nin mümkün bir yargının içeriği hakkındaki erken dönem teorisi, anlam ve gönderim ayrımı perspektifinden bakıldığında, aslında ifadelerin gönderimleriyle ilişkilidir ve Frege'nin, mümkün bir yargının içeriği nosyonunun doğruluk değeri nosyonuna dönüştüğünü neden iddia etmediği merak edilebilir. Neden Frege, mümkün bir yargının içeriği nosyonunda, onun sonraki düşünce nosyonuyla bağlantılı olan bir şey bulunduğunu öne sürmüştür?⁷⁷⁷

Bunun nedeni, onun mümkün bir yargının içeriği nosyonunun, düşünme ile yargıda bulunma, yani bir cümle aracılığıyla ifade edilmiş olan içeriği kavrama ile onun doğruluğunu onaylama arasındaki ayrımı dikkate alması ve onun, bu ayrımı, düşünce nosyonunu tanıtarak korumak istemesi olabilir. Frege'nin zihninde varolmuş olan ayrım, doğruluk ve yanlışlık sorusunu açık bırakan bir düşüncüyü kavramaya dair bir kavrayış amaçlar ve bu soru bu kavrayış için hiç de ortaya çıkmaz. Frege, aslında, yargı nosyonuyla yakından ilişkili olan, ancak bu nosyonu zorunlu olarak gerektirmeyen düşünce nosyonundan vazgeçmek istememiştir.

Biraz önce söylediğimiz gibi, Frege'nin içerikten yoksun bir ifadeyi içeren cümlelere ilişkin izahının ve onun düşünceleri ya da mümkün yargıların içeriklerini yargılara asimile etmesinin gösterdiği gibi, onun mümkün bir yargının içeriği nosyonu böylesi bir düşünce kavrayışına olanak tanımamaktadır. Dolayısıyla, Frege, mümkün bir yargının içeriği nosyonunu, düşünce ve doğruluk değeri nosyonlarına ayırarak, anlam ve gönderim

⁷⁷⁵ Carl, *a.g.e.*, s. 76.

⁷⁷⁶ Carl, *a.g.e.*, s. 76-77.

⁷⁷⁷ Carl, *a.g.e.*, s. 76-77.

arasındaki ayırmadan sonra iyice yerleşmiş olan bir ayrımı gerçekleştirmiştir. Bu ayrım, düşünme ve yargıda bulunma arasındaki ayırmadır ki yargıya nazaran düşünmenin otonomisine olanak tanır ve Frege'nin daha sonrasında yargı edimini açıklamış olduğu gibi, bir düşünceden doğruluk değerine doğru ilerlemeye özgü olan şeyi dikkate alır.⁷⁷⁸

Frege'nin mümkün bir yargının içeriği nosyonu hakkındaki artgörümlü yorumu, Frege'nin anlam ve gönderim teorisinin başlıca hedeflerinden birini tanımlamaya olanak tanır: düşünmenin otonomisini açıklayan semantik bir cümle analizini vermek ve yargı ya da bildirimlerin karmaşık doğasını açıklamak. Bu artgörümlü yorum, aynı zamanda, Frege düşüncesinin sürekliliğini de göstermektedir. Frege, 1890'dan sonra da, düşünme ile tasarımlara sahip olma arasındaki ayrımla ilgilenmeye devam etmiştir, ancak bu andan sonra, yeni düşünce nosyonuna atıfta bulunarak, öznel olanı, nesnel olan arasında keskin bir çizgiyle ayırmıştır. Çünkü Frege, 1890'dan önce, düşünme ile cümlelerin kullanımı arasında yakın bir ilişkinin olduğunu belirtmiştir ve bu tarihten sonra, bir düşünce olarak mülhaza edilebildiği ölçüde, genel olarak cümlelerin anlamlarıyla ilgilenmeye başlamıştır.⁷⁷⁹

3.3.1. Düşüncelerin Nesnelliği

Nesnellik nosyonunun Frege'nin düşüncesi açısından ne kadar önemli olduğunu, onun kendi konumu ile psikolojizm arasında nasıl bir ayrım yaptığını göz önünde bulundurarak anlayabiliriz. “Psikolojist mantıkçılar, patırtı olmadan gerçek olmayan şeyi öznel olarak ele alırken, ben gerçek olan şeyin alanından farklı olan, nesnel olan şeyin alanını kabul ediyorum.”⁷⁸⁰ Frege, nesnel terimini, 1890'dan önceki yazılarında daha sık bir biçimde kullanmış olsa da, o, nesnel olan şey hakkındaki temel görüşlerini hiçbir zaman değiştirmemiştir. Frege'nin, *Aritmetiğin Temelleri*'nde, “nesnel olan ile dokunulur, uzaysal ya da gerçek olan”⁷⁸¹ arasında yapmış olduğu ayrım ile nesnel olup, gerçek olmayan bir alanın bulunduğuna yönelik iddiası ve *Logical Investigation*'un ilk makalesinde öne sürülmüş olan ‘bir üçüncü alan’ varsayımları arasında derin bir bağ vardır. Bu ilişkinin tam

⁷⁷⁸ Carl, *a.g.e.*, s. 77.

⁷⁷⁹ Carl, *a.g.e.*, s. 78.

⁷⁸⁰ Frege, *Basic Laws of Arithmetic*, s. 15-16.

⁷⁸¹ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, s. 119.

olarak ne olduğunu anlamak için, öncelikle nesnel olan nosyonundan başlamak ve sonrasında ise düşüncelerin bu nosyondaki yerlerini tasvir etmek yeterli olacaktır.⁷⁸²

Frege'nin nesnellik nosyonuna ilişkin görüşlerini bir sonraki bölümde ele alacak olsak da, şimdi Frege'nin bu nosyonu nasıl ele aldığından kısaca bahsederek düşüncelerin nesnelliği konusunu ele alacağız. Frege, nesnelliği şu şekilde tanımlamıştır: “Nesnellik, bütün rasyonel varlıklar, onu kavrama kapasitesine sahip olan herkes için tam olarak aynı olan bir şeydir.”⁷⁸³ Bu tanımda, rasyonellik ve öznelarası erişilebilirliğe yapılan vurgu, “Anlam ve Gönderim Üzerine”deki bir dipnotta da yer almaktadır ki Frege, bu dipnotta, düşüncenin içeriğinin nesnelliğini, “birden çok düşünürün ortak malı olmaya yetili” olan şey olarak anladığını ifade etmiştir.⁷⁸⁴ Nesnellik, farklı insanlarca kavranabilen bir şeydir, çünkü o, aklın kullanılması yoluyla kavranır, yani bizim düşünme yetimiz kullanılarak kavranabilir. Frege, dahası, “nesnellik... tümüyle öznel olan duyu izlenimlerine dayandırılmaz, görebildiğim kadarıyla yalnızca akla dayandırılabilir” iddiasında bulunmuştur.⁷⁸⁵ Biraz önce yapmış olduğumuz alıntıda, nesnel olan şeye ilişkin tanımlama, bir şeyin neden farklı insanlar tarafından kavranabildiği hakkında bir açıklamayı içermekte ya da önermektedir. Ancak Frege, böylesi bir açıklama yapmayı istememiştir, çünkü o, düşünme yetimizin ya da aklın öznelarası erişilebilir olma olasılığını açıkladığını söylememiştir.⁷⁸⁶

Frege, nesnellik nosyonunu iki farklı biçimde kullanmıştır ki bu anlamlardan birisi genelleyici, jenerik; diğeri ise özel, spesifik kullanımdır. Genelleyici kullanıma göre, nesnel olan şey, öznel tasarımlardan keskin bir biçimde ayrılmalıdır. Özel kullanıma göreyse, nesnel olan, gerçek olan ve gerçek olmayan şey olarak ikiye ayrılır. Dolayısıyla, düşüncelerin nesnelliği, iki ayrımı içerir: düşüncelerin nesnelliği, bir taraftan, öznel tasarımlardan, diğer taraftan da gerçek olan şeylerden ayırt edilmek zorundadır. Carl, Frege'nin nesnel olan şeylerin farklı türlerini birbirinden ayırarak ontolojik bir ayrım yapıyor olarak görülebileceğini, ancak onun aslında ontolojik bir ayrım yapma niyetinde olmadığını belirtir.⁷⁸⁷ Biz de, bu noktada, Carl'ın yolunu takip ederek, Frege'nin neden ontolojik bir ayrım yapmayı amaçlamadığını göstermeye çalışacağız. Öznel olan şeyden ayrılmayla ilgilenildiği ölçüde, Frege'nin tasarım nosyonuna ilişkin analizinden

⁷⁸² Carl, *a.g.e.*, s. 78.

⁷⁸³ Frege, *Posthumous Writings*, s. 7.

⁷⁸⁴ Frege, “Anlam ve Gönderim Üzerine”, s. 130, dipnot 86.

⁷⁸⁵ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, s. 122.

⁷⁸⁶ Carl, *a.g.e.*, s. 79.

⁷⁸⁷ Carl, *a.g.e.*, s. 79.

başlayarak, nesnellik sözcüğünü, genelleyici kullanımıyla anlamaya çalışacağız. Gerçek olan ile gerçek olmayan arasındaki ayrımı açıklayarak, düşüncelerin nesnellğine özgü olan şey hakkında fikir sahibi olacağız.

3.3.1.1. *Tasarım Nosyonunun Analizi*

Frege'nin, *Aritmetiğin Temelleri*'nin giriş bölümünde bahsettiği ilk temel ilkesi, nesnel olan ile öznel olan arasında keskin bir ayrımı gerektirmektedir. Bu ilkenin amaç edindiği şey, Frege'nin *Logical Investigation*'ın ilk makalesinde öznel olan şey hakkında gerçekleştirdiği en kapsamlı ve en doğru analiz –bu makalede, Frege, tasarım nosyonuna ilişkin kapsamlı bir değerlendirme yapmıştır- aracılığıyla açıklanabilir. Tasarımların öznelliği, dışsal bir nesnenin algılanmasına ait olabilecek olan duyumlardan bahsedilerek gösterilmiştir. Frege'ye göre, “yeşilin görsel izlenimi” ya da aynı şekilde acı, haleti ruhiye ya da bir arzu tasarım olabilir.⁷⁸⁸ Bu tanım, Frege'ye göre, bir şeyin tasarım olması için sağlanması gereken üç koşula atıfta bulunmaktadır. Bu üç koşul, tasarım olarak adlandırılan şeyi tanımlayan özelliklerdir ve tasarım kavramının kapsamını belirlerler.⁷⁸⁹

İlk koşula göre, tasarımların kendileri algılanamazlar, ancak bir nesneyi algıladığımızda sahip olduğumuz şeyler tasarımlardır. Çünkü onlar, bizim sahip olduğumuz şeylerdir ve bize aittirler; ayrıca Frege'ye göre, bir tasarımın ona sahip olan kimseyle olan ilişkisi, yani onun sahibiyile olan ilişkisi gösterilmek zorundadır.⁷⁹⁰ Tasarımlara, onlara sahip olan kişilerin bilinçlerinin içeriklerine ait olması ölçüsünde sahip olunabilir.⁷⁹¹ Böylesi bir içeriğe ait olan herhangi bir şeyin, yani tasarımın kendisi algılanamaz ve kendine özgü bir erişilebilirlik türü vardır. Bir kimse, tasarımlara sahip olmak dışında onları tanıyamaz.

Tasarımlar, bir bilincin içeriğine ait olduklarından ve bir kişinin bilinci olmaksızın bilinçlilikten söz edilemeyeceğinden ötürü, bilinçleri, tasarımları içeren insanlar varolmaksızın, hiçbir tasarımdan söz edilemez. Frege, “bir acının, haleti ruhiyenin ya da arzunun, bağımsız bir biçimde ona sahip olan birisi olmaksızın tüm dünyada yaygın olmasının” insanlara saçma görüneceğini ve duyumlayan bir varlık olmaksızın,

⁷⁸⁸ Frege, “Thoughts”, s. 360.

⁷⁸⁹ Carl, *a.g.e.*, s. 79.

⁷⁹⁰ Frege, *Collected Papers on Mathematics, Logic, and Philosophy*, s. 135.

⁷⁹¹ Frege, “Thoughts”, s. 361.

duyumlardan söz etmenin imkânsız olduğunu öne sürmüştür.⁷⁹² Dolayısıyla, tasarımların sağlaması gereken ikinci koşul, tasarımların bir sahibe gereksinim duymalarıdır, çünkü tasarımlara sahip olan insanlar olmaksızın, tasarımlardan söz etme imkânı yoktur. Frege, bu bağımlılığı, şeylerin dış dünyadaki bağımsız varoluşlarıyla karşılaştırmıştır. Frege'ye göre, tasarımların bağımsız olmaları, tasarımlara sahip olan herhangi birisinin var olmasının gerekli olmadığını anlatır. Bu durumda, tasarımların var olmaları, zihinsel yetilere sahip, rasyonel varlıklara bağlı olmayacaktır.⁷⁹³ Ancak, Frege'ye göre, tasarım-özne bağımlılığı düşünülmezsizin tasarımların var olduklarını söylemek mümkün görünmemektedir.

Tasarımların sağlaması gereken üçüncü koşul, tasarımların özsel olarak bir bilincin içeriğine ait olmalarıdır. Frege'ye göre, başka bir kimsenin sahip olduğu tasarımlar, “bilincimin içeriği olan tasarımlarımın her birinin özünden” oldukça farklıdır.⁷⁹⁴ Dolayısıyla, tasarımların sahipleri farklıysa, tasarımlar da farklılaşmaktadır. Her tasarımın tek ve yalnızca bir sahibi vardır: “Her tasarım yalnızca bir sahibe aittir; hiçbir iki insan, aynı tasarımlara sahip olamaz.”⁷⁹⁵ Tasarımlar, bir bilincin içeriğine ait olduklarından ve tasarımlara yalnızca onlara sahip olanlar erişebildiklerinden dolayı, bir kimse yalnızca sahip olduğu tasarımları bilebilecektir. Sözcüğün epistemik anlamında, tasarımlar şahsidirler.

Frege, fiziksel dünyanın algılanabilir nesnelere hepimizin erişebileceğini öne sürmüştür. Her birimiz aynı binayı görebilir ve aynı nesneye dokunabiliriz. Ancak ona göre, dış dünyanın yanında, duyu izlenimlerinin, imgelerin, duyguların, arzuların ve isteklerin içsel dünyası da vardır. Frege içsel dünyaya, zihinsel dünyaya ait bütün öğeleri tasarım olarak kavramsallaştırmıştır. Toparlayacak olursak, Frege'nin tasarımlara ilişkin şu altı tezi öne sürdüğünü görürüz:

- (1) Herkes, kendisine ve yalnızca kendisine ait olan tasarımlara sahiptir.
- (2) Tasarımlar, epistemik olarak şahsidirler ve öznelarası biçimde erişilebilir değildirler. Tasarımlar, bir kimseye aittir. Bir arazide bulunan çekirgeler, biz onları görsek de görmesek de var olmaya devam ederler. Ancak Dünya'da hiç kimse

⁷⁹² Frege, *a.g.m.*, s. 361.

⁷⁹³ Carl, *a.g.m.*, s. 80.

⁷⁹⁴ Frege, *a.g.m.*, s. 361.

⁷⁹⁵ Frege, *a.g.m.*, s. 361.

tarafından hissedilmemiş bir acının varolduğunu söylemek mümkün değildir, çünkü her tasarım bir kimseye ait olmalıdır.

- (3) Tasarımlara, dışsal duyular ya da düşünme aracılığıyla erişilemez, onlara sadece sahipleri erişebilir.
- (4) Tasarımlar duyumsanamazdır. Siz benim görsel izlenimlerimi göremezsiniz. Tasarımlar, bizlerin görebileceği şeyler değil, sahip olduğumuz şeylerdir.
- (5) Tasarımlar bir sahibe gereksinim duyarlar. Frege'nin bu maddede söyleyeceği (yani beşinci maddede) şeylerin pek çoğu, ikinci maddede bahsedilen iddiayı güçlendirmek işlevi görmektedir. Belirli bir bilince ait olma, bir tasarımın kendisine ait olan bir özelliktir. Bir tasarım, izole halde bulunmayan, bazı moleküller içerisinde bulunması gereken bir atoma benzemez. Frege'ye göre, duyu izlenimlerimizi, başka birinin duyu izlenimiyle karşılaştırmamız mümkün değildir. Bir bilince ait olan duyu izlenimini ve başka bir bilince ait olan duyu izlenimlerini, ona göre, bir bilinçte toplamak gerekecektir. "Eğer bir tasarımı bir bilinçte ortadan kaldırmak ve aynı zamanda başka bir bilinçte ortaya çıkarmak mümkün olsaydı bile, onun aynı tasarım olup olmadığı sorusu yanıtlanamaz kalmaya devam edecekti."⁷⁹⁶ Frege'ye göre, sahip olduğumuz her tasarımın esası, bilincimizin içeriği olmasıdır ve herhangi birinin sahip olduğu tasarım, bizinkinden farklıdır. İnsanların sahip oldukları tasarımlar, başkalarının sahip olduğu tasarımlarla karşılaştıramaz. Bir acur kopardığımızı ve elimizde tuttuğumuzu varsayalım. Bir arkadaşımız ve kendimiz aynı acuru görürüz; ancak Frege'ye göre, her ikimizin bu nesneye ilişkin olarak sahip olduğumuz tasarım birbirinden farklı olacaktır. Bu görüş, bizi altıncı teze doğru götürür.
- (6) Tasarımların kendi varoluşları, bu tasarımlara sahip olan kişilere dayanır. Yani her tasarımın yalnızca bir sahibi vardır; iki insan aynı tasarıma hiçbir zaman sahip olamaz.

Frege'nin tasarım nosyonunun analiziyle ilgilenmesinin nedeni, bu analiz aracılığıyla düşünce nosyonunu aydınlatmaya çalışmasıdır. Yalnızca tasarımlar öznel olduklarından ve tıpkı düşünceler gibi, onlara dışsal duyular aracılığıyla erişilememesinden ötürü, Frege biraz önce bahsettiğimiz iddialara atıfta bulunarak ve tasarımları düşüncelerden ayırarak,

⁷⁹⁶ Frege, "Thoughts", s. 361.

düşüncelere özgü olan şeyi açıklamaya çalışmıştır. Böylece, düşüncelerin nesnelliği, tasarımlar ve düşünceler arasındaki ayrım aracılığıyla açıklanmış olacaktır.⁷⁹⁷

3.3.1.2. Tasarım ve Düşünce Ayrımı

Frege, *Logical Investigations*'ın ilk makalesi olan "Thoughts" da, düşüncenin bir tasarım olup olmadığı sorusunu sormuştur. "Eğer diğer insanlar, tıpkı benim yaptığım gibi, Pisagorcu teoremden ifade etmiş olduğum düşünceyi kabul edebiliyorlarsa, o halde bu düşünce benim bilincimin içeriğine ait olmayacaktır, ben onun sahibi olamam; ancak ben yine de onu doğru olarak kabul edebilirim."⁷⁹⁸ Bir yargının öznel olması, aynı yargı ya da düşüncenin farklı insanlarca kavranabildiğini gösterir. Bu durum, tasarımlarla ilişkili olarak öne sürülen ilk iddiadaki durumdan oldukça farklıdır. Bir yargının öznel olması, Frege'ye göre, doğru olarak kabul edilen şeyin de öznel olarak erişilebilir olduğu sonucunu doğurur. Böylece, düşünceler, tasarımlarla ilişkili olan ikinci iddiada öne sürüldüğü gibi, bu açıdan tasarımlardan farklılaşırlar. Düşünceler, onu düşünen insanlara nedensel olarak bağlı değildir. Düşünmeyi, dolayısıyla, "düşüncelerin ürünü" olarak mülahaza etmemiz mümkün değildir.⁷⁹⁹ Böylece, düşünceler, tasarımlarla ilişkili olan altıncı iddiada öne sürülen şey bakımından tasarımlardan farklılaşırlar. Frege'nin, öznel olarak erişilebilir olan bir şey olarak kavramsallaştırdığı düşüncelerin, düşüncelere sahip olduğunu düşünen insanların, yani "duyumsayan bir varlığın" varoluşuna bağlı olamayacağını göstermeye çalışması oldukça sıradışıdır. Belirtmek gerekir ki, bir insana bağlı olarak görünen pek çok şey, yine de, farklı insanlarca erişilebilirdir. Dolayısıyla, Frege'nin yaklaşımının anlamlı olabilmesi için, bizim, iyelik ilişkisi tarafından şart koşulan nedensel bağımlılığı daha farklı bir biçimde anlamamız gerekir. Buna göre, zihinsel olan bir şeyin bireylerin içsel dünyalarına bağımlı olduğunu ve böylesi bir bağımlılığa sahip olan bir şeyin de şahsi olduğunu kabul etmeliyiz.⁸⁰⁰

Frege'nin "düşüncenin nesnelliği" konusunda öne sürdüğü görüşlerinde, düşünce nosyonunu genelleyici, yani jenerik anlamıyla kullandığını belirtmeliyiz. Frege'nin tasarım nosyonuna ilişkin analizinde de görmüş olduğumuz gibi, o, öznel olanı, tasarımlarımızın epistemolojik olarak özel olması ve zihinsel olan bir şeye nedensel olarak bağlı olması

⁷⁹⁷ Carl, *a.g.e.*, s. 81-82.

⁷⁹⁸ Frege, "Thoughts", s. 362.

⁷⁹⁹ Frege, *Posthumous Writings*, s. 137.

⁸⁰⁰ Carl, *a.g.e.*, s. 82.

bakımından ele almıştır. Frege, bir şeyi nesnel olarak adlandırarak, o şeyi, bahsettiğimiz şekliyle öznel olan şeyden ayırt etmek istemiştir ve dolayısıyla, nesnel olanı, öznel olarak erişilebilir olan şey olarak düşünmüştür. Böylece, Frege'nin öznel olan şeye ilişkin açıklamalarının temel noktası, tasarımlarla ilişkilendirilmiş epistemolojik bir iddiadır: Tasarımlar öznel olarak erişilebilir olmayan bir şeye dayanırlar ve dolayısıyla şahsidirler. Bu nedenden ötürü, Frege nesnelliği, öznel olarak erişilebilirlik ile özdeşleştirmiştir. Öznellik nosyonu epistemolojik olduğundan dolayı, nesnellik nosyonu da epistemolojiktir.⁸⁰¹

Frege'nin nesnel ve öznel olan arasında yapmış olduğu ayrımın ontolojik bir ayrım olduğunu savunan düşünürler vardır.⁸⁰² Frege, tasarımların da, onların bilincinde olan insanların da ve algılanmış nesnelerin de bulunduğunu öne sürmüştür. Ancak, bu iddiaların özel bir ontolojiyi oluşturup oluşturmadığı ise açık değildir. Bir filozofun ontolojik görüşlerini değerlendirmek, entitelerin onun teorisinde oynadığı rolleri doğru bir biçimde anlamayı gerektirir. Frege'nin ise sürekli olarak, öznel olan, gerçek olan ve nesnel olup gerçek olmayan arasında bir ayrım yapmış olduğunu biliyoruz. Bu ayrımın en ünlü versiyonu, "Thoughts" başlıklı makalede, Frege'nin içsel dünya, dış dünya ve üçüncü alan arasında yapmış olduğu ayrımdır.⁸⁰³

Frege'nin bu ayrımını, ontolojik bir sınıflandırma olarak mülahaza etmek her zaman cezbedici olmuştur. Ancak bu yorum, iki nedenden ötürü hatalıdır. Öncelikle, bu alanlar arasındaki ayrımın hangi kriter ya da kriterlere göre yapıldığı yeterince açık değildir. Frege'nin ayrımı, Popper'ın Dünya 1, Dünya 2 ve Dünya 3 arasında yapmış olduğu ayrıma benzetmekle birlikte, yeterince detaylandırılmış bir ayrım olmamıştır. Frege'nin yapmış olduğu ayrımının dayandığı kriterler, bu alanların ya da dünyaların epistemik erişilebilirliklerinin farklı yollarına atıfta bulunan epistemolojik kriterlerdir. Bu durum dış dünya söz konusu olduğunda kuşku götürmezdir, ancak içsel dünya ve üçüncü alan için de bu durum geçerlidir. İkinci olarak, Frege'nin ayrımına ilişkin yapılmış olan ontolojik yorumlar, bu ayrımın püf noktasını gözden kaçırmıştır. Frege, farklı dünyalar ve alanlar arasında epistemik bir bağımlılık oluşturmak için, bu ayrımı yapmıştır. O, eğer biz düşünceleri yani üçüncü alanı içeren bir dünyaya sahip değilsek, ne içsel bir dünyaya, ne

⁸⁰¹ Carl, *a.g.e.*, s. 83.

⁸⁰² Dummett, nesnelliğin, Frege'nin felsefesinde, ontolojik bir statüye sahip olduğunu ve herhangi bilinçli bir öznen bağımsız olduğunu öne sürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Dummett, "Objectivity", s. 109.

⁸⁰³ Carl, *a.g.e.*, s. 83-84.

de dış dünyaya sahip olamayacağımızı göstermeye çalışmıştır. Ancak ve ancak bu dünyaya ait olan şey “düşüncemin ye da mülhazalarımın nesnesi” ise ve dolayısıyla üçüncü alana ait bir şeyse, bir dünyaya sahip olabilirim. Cevaplandırılmış olan şey, “bütün bilgimizi ve tanımlamalarımızı sınırlandıran” şeyin ne olduğuna ilişkin epistemolojik bir sorudur.⁸⁰⁴ Frege, bu soruyu, şu şekilde yanıtlamıştır: “Kendimi, benim düşüncemin bir nesnesi olarak bilebildiğim ölçüde, içsel bir dünyaya sahip olabilir” ve dışsal bir dünyaya sahip olmak, “duyu izlenimlerime duysal olmayan bir şeyin eklenmesi” anlamına gelmektedir.⁸⁰⁵ Her iki durumda da, “üçüncü alana” başvurmak zorundayız.⁸⁰⁶

Bu noktada, amacımız, Frege’nin ‘üçüncü alana’ ilişkin iddialarını ele almaya ve haklı kılmaya çalışmak değildir. Biz yalnızca üç dünya ya da alan arasındaki ayrımın farklı entite tarzlarını sınıflandırmak anlamına gelmediğini, dolayısıyla ontolojik bir tez olmadığını ve eğer üçüncü alana erişme imkânımız yoksa her bir dünya hakkında hiçbir şey bilemeyeceğimizi öne süren epistemolojik tezi haklı kılmaya çalışacağız. Bir düşünceyi düşünmeksizin, hiçbir bilginin mümkün olmadığı iddiası, Frege’nin haklı kılmak istediği bir iddiadır ve üç dünya arasındaki ayrım, bu epistemolojik bağımlılığa atıfta bulunularak anlaşılmak zorundadır.⁸⁰⁷

Her ne kadar Frege’nin nesnellik nosyonu, ontolojik çağrışımlardan yoksun olsa da, onun nesnel olanı, gerçek olan ile gerçek olmayana ayırmasının ontolojik çağrışımlara yol açtığı bir gerçektir. Frege’nin düşüncelere ve “üçüncü alan”a ait olabilen herhangi bir şeye atfettiği bu özel nesnellik türü, üçüncü alana ait olan her şeyin bir tür Platonik entite olmalarını zorunlu kılmaktadır. Frege’nin, “nesnel olanı, dokunulabilir, uzaysal ya da gerçek olandan ayırdığına” yönelik iddiası, gerçek olanın nesnel olmadığını anlatmaz, ancak yalnızca gerçek olanın nesnel olarak kabul edilmesi de, Frege’ye göre, doğru değildir.⁸⁰⁸ Yani, gerçek olan şey, tam anlamıyla nesnel olan şeye tekabül etmez. Almancada, gerçek (*wirklich*) ile “başka bir şey üzerinde nedensel bir etkiye sahip olmak” (*wirken*) arasında dilsel bir ilişki vardır; gerçek olan, “duyular üzerinde doğrudan ya da dolaylı olarak etkide bulunma yeteneğine sahip olan” bir şey olarak tanımlanmıştır.⁸⁰⁹ Frege, gerçek olan şeyin, nesnel olarak adlandırılan şeyin sadece bir kısmını oluşturduğunu

⁸⁰⁴ Frege, “Thoughts”, s. 363-364.

⁸⁰⁵ Frege, *a.g.m.*, s. 366, 369.

⁸⁰⁶ Carl, *a.g.e.*, s. 84.

⁸⁰⁷ Carl, *a.g.e.*, s. 84.

⁸⁰⁸ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, s. 119.

⁸⁰⁹ Frege, *The Basic Laws of Arithmetic*, s. 16.

düşünmüştür. O halde, nesnel olup gerçek olmayan şey konusunda ne söylenebilir? Düşüncelerin ne türden bir gerçekliğe sahip oldukları konusunda neler söylenebilir?⁸¹⁰

Bu konuyu analiz etmeye başlamanın en iyi yollarından birisi, Frege'nin, 1897'de yazdığı "Logic" başlıklı makalesinin içerik tablosunda öne sürdüğü, "düşüncelerin düşünmemizden bağımsız olduğu" iddiasını tartışmak olacaktır.⁸¹¹ Frege, bu iddiayı üç adımda ele almıştır. Frege, bir düşüncenin doğruluğunun, bizim onun doğruluğunu kabul etmemizden bağımsız olduğunu öne sürerek ilk adımı atmıştır. Bir düşünce, biz onun yanlış olduğunu düşünsek de, doğru olabilir. Bu bağımsızlık, bizim yargı ve bildirim (*assertion*) nosyonlarımızın esasını teşkil etmektedir ve yargıya ilişkin efsanevi bir kavrayışı dışta bırakır. Bu bağımsızlığı reddeden herhangi biri, "kelimenin gerçek anlamında, hiçbir şeyi öne süremeyecektir."⁸¹² Frege'ye göre, "bizim kabul etmemizden bağımsız olma, 'doğru' sözcüğünün bütünleyici parçasıdır."⁸¹³ Frege sonrasında ise şunu iddia edecektir: "Bir adım daha atabiliriz. Düşüncelerin -tıpkı doğa yasaları gibi- doğru olmaları için, onların yalnızca bizim tarafımızdan doğru olarak kabul edilmelerine gerek yoktur; onlar hiçbir zaman bizim tarafımızdan düşünülmüş olmak zorunda değildirler."⁸¹⁴ O halde, bu ikinci adımda, henüz düşünülmemiş olan doğruluklara da, hiçbir zaman keşfedilemeyecek olan düşüncelerin doğruluğuna da olanak tanınmıştır.⁸¹⁵

Frege, yine de, düşüncelerin bağımsızlığının üçüncü ve daha güçlü bir biçimini tesis etmeyi istemiştir. Hem bazı düşünceler, biz onların yanlış olduğunu düşünsek de doğrudur, hem de bazı düşünceler, biz onları henüz düşünmemiş olsak da doğrudurlar, dolayısıyla düşünceler, düşünmemizden bağımsızdırlar. O halde, sorun, bu üçüncü bağımsızlık biçimini nasıl anlayacağımızdır.

Frege, bazı zamanlarda, düşüncelerin bağımsızlığını, fiziksel cisimlerin bağımsızlığıyla mukayese etmiştir: "Fiziksel nesneler ve düşünceler, içsel yaşantımızdan bağımsız olmaları bakımından birbirlerine benzemektedirler."⁸¹⁶ Her şeye rağmen, bu alıntıdan, Frege'nin, düşüncelere, fiziksel nesnelerkiyle karşılaştırılabilecek şekilde, ontolojik bir statü yükleyen

⁸¹⁰ Carl, *a.g.e.*, s. 85.

⁸¹¹ Frege, *Posthumous Writings*, s. 127.

⁸¹² Frege, *a.g.e.*, s. 133.

⁸¹³ Frege, *a.g.e.*, s. 127.

⁸¹⁴ Frege, *a.g.e.*, s. 133.

⁸¹⁵ Carl, *a.g.e.*, s. 85.

⁸¹⁶ Frege, *a.g.e.*, s. 137.

Platonculuk türüne bağlı kaldığını söylemek yanlış yönlendirici olacaktır. Çünkü Frege'nin kullanmış olduğu bağımsızlık nosyonu, herhangi bir nesne türüne ontolojik bir statü yüklemesiz.

Frege, düşüncelerin bağımsız olması hususunun dikkatli bir biçimde ele alınması gerektiğinin farkındadır. Frege, bizim zihinsel süreçlerimizden bağımsız olanın, yani nesnel olanın, uzaysal, maddi ya da gerçek olmak zorunda olmadığını ve eğer bunu önemsemez isek, kolay bir biçimde bir mitolojiye kayabileceğimizi ifade etmiştir. Frege, nesnel ya da düşünmeden bağımsız olan fiziksel nesneler gibi diğer nesne türlerine karşı olarak düşünceye özgü olanın ne olduğunu ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Frege'ye göre, düşünceler, fiziksel nesnelerden, onlara erişme biçimimiz açısından farklılaşırlar. Fiziksel bir nesneyi görmemiz ya da işitmemiz, belli duyu izlenimlerimizi oluşturan görsel ve işitsel sinirlerimizin etkilerine dayanmaktadır. Bu, gerçek olan şey hakkındaki bilgimizin, kendimiz ile fiziksel bir nesne arasındaki nedensel bir ilişkiye gereksinim duyduğunu ve bizim belli tasarımlara, duyu izlenimlerine sahip olduğumuzu ima eder. Gerçek olan, belli bir düzen içerisinde bizleri etkiler ve ona yalnızca tasarımlar aracılığıyla erişilebilir.⁸¹⁷ Frege bu konuda şunları söylemiştir:

Ancak bu çiçeğin beş taç yaprağına sahip olduğunu göremez miyim? Bunu söyleyebiliriz, ancak bunu söylersek, “görmek” sözcüğü, salt görsel bir deneyime sahip olmak anlamında kullanılmış olmayacaktır: onun düşünme ve yargıda bulunmayla bağlı olmasıyla kastettiğimiz şey. Newton kütleçekim yasasını keşfetmemiştir, çünkü onun duyuları bilhassa keskindir.⁸¹⁸

Dolayısıyla, gerçek olan şey hakkındaki her bilgi, bir düşünceyi düşünmeyi içerecektir, ancak o aynı zamanda duyu izlenimlerine de gereksinim duyacaktır. Gerçek olan, içsel yaşantımızdan bağımsız olsa da, gerçeğe ilişkin bilgimiz içsel dünyamızdan bağımsız değildir. Nesnel olan bir şeye erişilebilmenin ikinci bir türü ya da biçimi olarak düşünme hakkında ne söylenebilir?

Frege'nin tasarımlara sahip olma ve düşünme arasında yapmış olduğu ayırım, bir nesneyi algılama ve bir düşünceyi düşünme arasındaki farklılığı açıklığa kavuşturamaz, çünkü tasarımlara sahip olmak her iki şeyden farklıdır. Frege'nin düşünmeyi, bir düşünceyi kavramak olarak açıklaması bu açıdan hayal kırıklığı yaratmıştır. Frege, ‘kavramak’ ifadesinin metaforik bir anlamda alınması gerektiğinin farkındadır. Frege, bir düşüncenin

⁸¹⁷ Carl, *a.g.e.*, s. 86.

⁸¹⁸ Frege, *a.g.e.*, s. 137-138.

kavranışını düşünme olarak adlandırarak, düşünme sürecini betimlemeyi düşünmemiştir; onun amacı, düşüncenin nesnelliği perspektifinden düşünce ve düşünme arasındaki ilişki hakkında kavramsal bir açıklama yapmaktır. Ancak, ne yazık ki, bu açıklama düşünmeye özgü olan şeye ilişkin bir açıklama olmaktan oldukça uzaktır.⁸¹⁹

3.3.1.3. *Düşünce ve Düşünme Arasındaki İlişki*

Frege, düşünmenin analizine ilişkin, tatmin edici olmayan iki öneriyi tartışmıştır: “Şimdi, düşünmeyi, düşünceleri oluşturan bir süreç olarak göremeyiz. Tıpkı sıçramanın, sıçrama edimiyle ilişkili olması gibi, bir düşünce, düşünme edimiyle ilişki diye, bir düşünceyi, düşünme edimiyle özdeşleştirmek yanlış olacaktır.”⁸²⁰ Öncelikle reddedilmiş ikinci olasılığı göz önünde bulunduralım. Bir sıçrama, sıçrama edimiyle nasıl ilişkilidir? Ancak ve ancak bir kişi sıçradığında, bir sıçrama gerçekleşir. Bir sıçramadan bahsetmek, bir kişinin sıçradığını ima eder. Eğer bunu düşünme ve düşünce arasındaki ilişkiye uygularsak, bir düşünceye atıfta bulunmak bir kimsenin bir şeyi düşündüğü olgusuna atıfta bulunmakla eşdeğer olacaktır. İki farklı insan, aynı düşünceyi düşünemeyecektir, tıpkı her iki insanın aynı sıçramayı yapamayacağı gibi; onlar muhtemelen aynı türden düşünceyi düşünebilirler, ancak sayısal olarak aynı eşit düşünceyi düşünemezler. Ancak bu, bir ve aynı düşüncenin farklı insanlarca kavranabilmesi açısından düşüncenin nesnelliğine aykırıdır. Düşüncenin, bir düşünme edimi olduğuna ilişkin görüşe başka bir itiraz daha vardır. Eğer bu görüş doğruysa, düşünülmüş olmayan hiçbir düşünce olmayacaktır. Ancak bu, düşüncelerin, onları düşünmemizden bağımsız olduğu görüşüyle çelişmektedir. Görmüş olduğumuz gibi, bu bağımsızlık zihinsel ve şahsi olan herhangi bir şeye nedensel olarak bağımlı olmayı dışta bırakacak şekilde anlaşılmalıdır. Dolayısıyla, bir düşüncenin, bir düşünme edimi olduğu görüşü, düşüncenin nedensel olarak bağımsız olması ve öznelarasılıyla bağdaşmamaktadır.⁸²¹

Frege'nin reddettiği, düşünme ve düşünce arasındaki ilişki hakkındaki ikinci olası görüş, düşünmenin düşünceleri oluşturduğu ve düşüncelerin düşünme sonucunda ortaya çıktığı görüşüdür. Bu görüşe, ilk etapta, bir düşünceyi kavrama nosyonu ile karşı çıkmıştır:

⁸¹⁹ Carl, *a.g.e.*, s. 87-88.

⁸²⁰ Frege, *a.g.e.*, s. 137.

⁸²¹ Carl, *a.g.e.*, s. 88.

Bir düşünceyi kavramadan, tasavvur etmeden, ele geçirmeden, yakalamadan, anlamadan bahsederken kullandığımız ifadelerin altında yatan metaforlar, meseleyi özellikle doğru bir perspektife yerleştirir. Kavranılmış olan şey zaten oradadır ve kavradığımız her şey, kavranmış olanı ele geçirir. Aynı şekilde, anladığımız ya da diğer şeyler arasından seçtiğimiz şey zaten oradadır ve bu etkinliklerin bir sonucu olarak varolmamıştır.⁸²²

Düşünmenin düşünceleri oluşturduğu görüşü, bir düşüncenin varlığının nedensel olarak bir kimsenin düşünmesine dayandığı varsayımına yol açar. Böylece, düşünceler ve tasarımlar arasındaki ayırım ortadan kaybolur. Frege şöyle demiştir:

Biz, tasarımlarımızın sahibi olduğumuz gibi, düşüncelerin sahipleri değilizdir. Bir duyu izlenimine sahip olduğumuz gibi, bir düşünceye sahip değiliz, ancak bir düşünceyi, bir yıldızı gördüğümüz gibi göremeyiz. Böylece, özel bir ifadeyi seçmek akla uygundur; ‘kavramak’ sözcüğü, bu amacın kendisi için önerilmiştir.⁸²³

Ancak, eğer kavramanın ne anlama geldiği, yalnızca “düşünceleri üretmediğimize” ilişkin değerlendirme aracılığıyla olumsuz bir biçimde açıklanmışsa, o halde bir düşünceyi düşünmeyi, bir yıldız görmekten ayıran şey hakkında hiçbir şey söylenemeyecektir.⁸²⁴ Netice itibariyle, bir düşünceyi kavrama nosyonu, düşünme ve tasarımlara sahip olma arasındaki ayrımı açıklar, ancak nesnel olup, gerçek olmayan şeye erişme biçimi hakkında tatmin edici hiçbir açıklama yapamaz. Düşünmeyi, sadece düşüncelerin kavranma biçimi olarak adlandırmak, o halde, fiziksel nesnelere erişim biçimimizi, düşüncelere erişme biçimimizle benzetmekle sonuçlanacak olan ‘mitoloji’ türünü engelleme konusunda Frege’ye yardımcı olamamıştır.⁸²⁵

Frege’nin bir düşünceyi kavramaya ilişkin analizi, nesnel olup gerçek olmayan şeye erişimimizin doğasını açığa çıkarmaz ve dolayısıyla bir düşünceyi düşünmenin, bir nesneyi algılamaktan nasıl farklılaştığını açıklayamaz. Bu kritik noktayı, Bell’in, Frege’nin, düşünmeyi bir nesneyle olan zihinsel ilişki türüyle özdeşleştirdiğine yönelik iddiasından ayrı tutmak zorundayız: “Düşünme, bir düşünceyi kavramak ya da ele geçirmektir ve bir düşünce, bir nesnedir. Frege’nin kendisi hiçbir yerde düşüncelerin nesneler olduklarını açık bir biçimde öne sürmemiş olsa da, bu, onun bir düşüncenin şu tümcenin tekil teriminin (“S”) gönderimi olarak tanımlamasından çıkacaktır: “S” tümcesinin anlamı.”⁸²⁶ Dummett’in doğru bir biçimde vurgulamış olduğu gibi, bir düşünceyi ifade etmek ile ona

⁸²² Frege, *a.g.e.*, s. 137.

⁸²³ Frege, “Thoughts”, s. 368.

⁸²⁴ Frege, *a.g.m.*, s. 368.

⁸²⁵ Frege, *Posthumous Writings*, s. 137.

⁸²⁶ Bell, D. (1987). Thoughts. *Notre Dame Journal of Formal Logic*. 28, s. 46.

gönderimde bulunmak arasında bir ayrım yapmak zorundayız. Bir düşünceye, onun için bir ad kullanarak gönderimde bulunabiliriz ve böylece bir düşünceye, bir nesne olarak gönderimde bulunabiliriz.⁸²⁷ Bir düşünceyi kavrama metaforu, bir cümleyi bir soru sormak ya da bir bildirimde bulunmak için kullanarak, bir düşüncenin ifade edilmesiyle yapılmış olan şeyi betimlemeyi anlatır. Düşüncelere gönderimde bulunarak, onları nesneler olarak görebilmemiz, bir düşüncenin kavranmasının, ona gönderimde bulunmanın bir yolu olarak düşünülmesini gerektirmez.

Frege'nin düşünmenin, bir düşünceyi kavramak olduğu biçimindeki açıklaması, bizim nesnel olup, gerçek olmayan şeye erişmemiz hususunda tatmin edici değildir. Bu noktada, başka bir analiz yolunun keşfedilmesi yardımcı olabilir. Frege, çok erken bir dönemde, düşüncelerin cümleler aracılığıyla dile getirildiklerini ve bir dilde açıkça söylendikleri sürece, düşünmenin cümlelerin kullanımıyla gerçekleştiğini düşünmüştür. "Key Sentences on Logic"ın sekizinci anahtar cümlesinde, Frege, "bir düşünce için dildeki tabirin bir cümle olduğunu" söylemiştir.⁸²⁸ Frege, daha sonrasında ise, "bir düşünce için özel ifade aracının bir cümle olduğunu" söylemiştir.⁸²⁹ Ancak bir düşüncenin dilsel ifadesi niçin düşünme için bir neden olsun? Neden böyle bir ifadeye gereksinim duymaktayız? Frege bu sorulara şu yanıtı vermiştir: "Aynı düşünce için çeşitli ifadelerle sahip olabileceğimizi biliyoruz. Bir düşünceyi, özel bir cümleyle ilişkilendirmek, zorunlu bir ilişki değildir, ancak bilincinde olduğumuz şey hakkındaki bir düşünce bazı cümlelerle ilişkilidir."⁸³⁰ Bilinçli düşünceler, cümleler aracılığıyla ifade edilmiş olan düşüncelerdir, ancak bilinçli cümleler nedir? Düşünmek, bir düşünceyi kavramaktır ve birisi ya da diğerleri tarafından kavranmış olan düşüncelerle ilişkili olarak, Frege şu retorik soruyu sormuştur: "Eğer bir düşünce benim tarafımdan hiçbir zaman kavranamıyorsa, o halde bir düşünce benim için ne olacaktır?"⁸³¹ Bu soruya verilecek yanıt, bir düşünce bazı zamanlar benim tarafımdan kavranıyorsa, bu düşüncenin benim açımdan bir şey olduğu şeklindedir. Eğer biz, bilinçli düşünceleri, bizim açımızdan bir şey olan düşüncelerle özdeşleştirirsek, bir düşünceyi kavramanın tek yolunun, bu düşünceyi, anladığım bir dilde, bir cümle aracılığıyla ifade etmemi içereceğini varsaymak makul görülecektir. Dolayısıyla, biz yalnızca bir dili kullanarak düşünebiliriz. Frege, bu gerçeğin, bir düşünceyi kavrama kapasitemizle alakalı

⁸²⁷ Carl, *a.g.e.*, s. 89-90.

⁸²⁸ Frege, *Posthumous Writings*, s. 174.

⁸²⁹ Frege, *a.g.e.*, s. 131.

⁸³⁰ Frege, *a.g.e.*, s. 269.

⁸³¹ Frege, "Thoughts", s. 371.

olduğuna ve düşünce­nin kendisiyle alakalı olmadığına vurgu yapmıştır. Bir düşünceyi, yalnızca bir dildeki, yani ya konuşulan bir dildeki, ya da bir formül dilindeki bir cümle aracılığıyla ifade ederek kavrayabildiğimiz bizim açımızdan doğrudur.⁸³²

Frege'nin dille olan ilişkisini bu çerçeveye oturtmak ve bu çerçeve içerisinde değerlendirmek zorundayız. Frege'nin dille olan ilişkisi, düşünme ve cümleleri kullanma arasındaki ilişkiye dayanır. Onun dile olan ilgisi, insanlar olarak bizlerin yalnızca cümleleri kullanarak yerine getirebildiğimiz düşünme edimine olan bir ilgidir. Bu ilgi, onun dil felsefesinin merkezi konusunun ne olduğunu açıklamaktadır: düşünme ve yargı ile düşünce ve doğruluk arasındaki ilişkiyi açıklayan bir semantik cümle teorisi. Bu ilgi, aynı zamanda, Frege'nin araştırmalarının sınırlarını da göstermektedir. Frege, “hiçbir şekilde doğruluk sorununu gün yüzüne çıkaramayan” bir şeyi ifade eden cümlelerle ve düşünmenin dilsel bir tezahürü olarak alınabilecek şeyin kullanımıyla ilgilenmiştir.⁸³³

3.3.2. Düşünce ve Anlam

Frege'nin bildirimsel bir cümle­nin anlamını, bir düşünce olarak gördüğü çok iyi bilinmektedir. Frege'nin bildirimsel cümlelerle ifade edilen düşüncelerin, bu cümlelerin anlamları olduğuna yönelik iddiasını anlamak için, düşünce nosyonundan hareket etmek gerekir. Aslında, Frege, ilk zamanlarda, anlam ve gönderim arasındaki ayrımın bildirimsel cümlelere uygulanışını tartıştığında, “böyle bir cümle­nin bir düşünceyi içerdiğini” iddia etmiş ve şuna dikkati çekmiştir: “Bir düşünceden anladığım şey, düşünmenin öznel icrası değil, ancak onun birkaç düşünürün ortak niteliği olma becerisine sahip olan nesnel içeriğidir.”⁸³⁴ Bir bildirimsel cümle­nin anlamı nosyonu, böylece, düşünce nosyonuna göndermede bulunularak tanıtılmıştır. Bir cümle aracılığıyla dile getirilen ya da bir cümle­nin içerdiği bir düşünce, bu cümle­nin anlamıyla özdeşleştirildiğinden dolayı, bildirimsel cümle­lere uygulandığı şekliyle, anlam nosyonu çok daha sınırlayıcıdır.⁸³⁵

Frege, düşünce sözcüğü ile neyi kastettiğini çok kesin bir biçimde ortaya koymak için, cümle türleri arasında bir ayrım yapmıştır. Frege'ye göre, bir emrin anlama sahip olduğunu yadsımamalıyız, ancak bir emrin sahip olduğu anlam, doğruluk sorunuyla alakalı değildir; yani bir emir cümlesi bir anlama sahip olsa da, onun doğru ya da yanlış olması mümkün

⁸³² Carl, *a.g.e.*, s. 90-91.

⁸³³ Frege, *a.g.m.*, s. 353.

⁸³⁴ Frege, “Anlam ve Gönderge Üzerine”, s. 66, dipnot *.

⁸³⁵ Carl, *a.g.e.*, s. 92.

değildir. Frege, bir emir cümlesinin doğru ya da yanlış olmaması nedeniyle bir düşünce olmadığını düşünmektedir. Frege, aynı zamanda, bir istek ya da rica bildiren cümlelerinde de düşünce olmadıklarını söylemiştir.⁸³⁶ Demek ki, anlama sahip olan her cümle, Frege'ye göre, düşünce olarak adlandırılamaz. Frege, yalnızca bir şeyi bildiren ya da ileten (*communicate*) cümlelerin anlamlarının düşünce olabileceğini ifade etmiştir.⁸³⁷ Bu nedenden dolayı, Frege, bildirimsel olmayan bir cümlenin anlamına düşünce olarak bakılabileceği görüşüne karşı çıkmıştır. Örneğin, bir emperatif, hiçbir gönderime, yani doğruluk değerine sahip değildir, yalnızca bir anlama sahiptir. “Bir emir, bir rica gerçekte düşünce değildir, ama onlar düşünceler gibi aynı düzeyde bulunurlar.”⁸³⁸

Bir cümlenin anlamı, yani düşünce olarak düşünülebilen bir cümlenin anlamı, özel bir anlam örneğidir, çünkü yalnızca anlam ve gönderim ayrımının yapılabildiği cümlelerle ilişkilidir ve bu cümleler bir bildirimde bulunmaya hizmet eden cümlelerdir.⁸³⁹ Bildirimler (*assertion*), bir doğruluk iddiasını içerdiklerinden dolayı, cümlelerin bir düşünce olan şeyin anlamı olarak betimlenmesi ve Frege'nin, bir düşünceyi, “doğruluk sorununun ortaya çıktığı bir şey” olarak açıklaması, en nihayetinde, aynı şeyi ifade etmektedir. Bir cümlenin anlamının, bu cümle aracılığıyla ifade edilen düşünce olduğu iddiasında söz konusu olan cümlelerin anlamı değil, ancak yalnızca belli cümle türlerinin anlamlarıdır. Bu iddianın içermiş olduğu kısıtlı anlam nosyonu, farklı yollarla yanlış anlaşılmaya müsaittir. Church ise, Frege'nin anlam nosyonunu şu şekilde tanımlamayı önermiştir: “Kısaca, bir ifadenin anlamı, onun dilsel manasıdır (*meaning*) ki bu mana belli bir dile aşına olan herkesçe bilinmektedir ve dildışı bir olgu hakkında hiçbir bilgiye gereksinim yoktur; anlam, bir ifadeyi anlamış olduğumuzu söylediğimizde, kavramış olduğumuz şeydir.”⁸⁴⁰ Frege tarafından düşünce ile özdeşleştirilen bir cümlenin anlamının, onun dilsel manası olarak alınamayacağının farkında olmak önemlidir, çünkü aksi halde, onun açıklayıcı/deklaratif cümlelere özel bir anlam türünü neden yüklediği açıklanamayacaktır. Açıktır ki, bu cümleler, ‘dilsel mana’lara sahip olmaları bakımından emperatiflerden farklılaşmazlar.⁸⁴¹

Eğer bir emperatif ile bir bildirim aynı içeriği paylaşıyorsa ve eğer bu içerik bir düşünceyle özdeş ise, o halde bir ve aynı düşünce hususunda, ya bu düşünceye doğru olmasının

⁸³⁶ Frege, “Thoughts”, s. 355.

⁸³⁷ Frege, *Posthumous Writings*, s. 197.

⁸³⁸ Frege, “Anlam ve Gönderge Üzerine”, s. 74.

⁸³⁹ Frege, *Posthumous Writings*, s. 197.

⁸⁴⁰ Church, A. (1943). Review of R. Carnap, *Introduction to Semantics*. *Philosophical Review*. 52, s. 301.

⁸⁴¹ Carl, *a.g.e.*, s. 93.

emredilebileceği, ya da bu düşüncenin doğru olarak kabul edilebileceği varsayılacaktır. Ancak böyle bir emir saçmadır, çünkü düşünceler, eğer bir doğruluk değerine sahip olabiliyorlarsa, ya doğru ya da yanlıştır. Biz bir düşüncenin doğruluğunu ne oluşturabiliriz, ne de üretebiliriz. Bizim yapabileceğimiz şey, neticenin, özel bir düşünceyi ifade eden uygun bir düşünce aracılığıyla betimlenebileceği varsaymak ya da bunu varsaymaya zorlamaktır. Ancak onun doğruluğu arzu edilmiş ya da emredilmiş olamaz, ancak yalnızca kabul edilebilir ya da bildirilebilir. Doğruluk nosyonunun ve dolayısıyla da düşünce nosyonunun, cümlelerin betimleyici ya da bildirimsel kullanımlarıyla çok yakından ilişkili olmasından dolayı, bir emperatifin ya da istek cümlesinin anlamı, bir düşünce olamayacaktır.⁸⁴²

Bu, Frege'nin, farklı gramatik kategorilere ait olan cümlelerin, tıpkı evet-hayır sorularının ve bildirimsel cümlelerin durumunda olduğu gibi, aynı anlama sahip olabileceğine ilişkin görüşü tarafından onaylanmıştır. “Bir soru cümlesi ve bildirimsel bir cümle aynı düşünceyi içerirler; ancak bildirimsel bir cümle başka bir şeyi daha içerir, yani bir bildirimi de içerir. Soru cümlesi ise daha başka bir şeyi içerir, yani bir isteği.”⁸⁴³ Bu farklı cümle türlerinin anlamlarının bir düşünce olması, bu cümlelerin birbiriyle bağlı oldukları olgusuyla açıklanmıştır: Bildirim, “bir soruya yanıttır”, tıpkı bir sorunun bir bildirim için istek olması gibi.⁸⁴⁴ Bildirim ile soru arasındaki bu sıkı ilişki onların anlamlarının bir düşünce olmasını gerektirir, çünkü her ikisi de doğruluk nosyonunu içerir ve dolayısıyla da düşünce nosyonunu içerir. Ancak, bildirimler ile emperatifler arasında hiçbir bağlantı yoktur. Her emperatifi, uygun bildirimsel bir cümle olarak ifade edebilirsek de, bildirimsel bir cümleye dönüştüremediğimiz emperatifler de mevcuttur ve bir emir vermek hiçbir suretle doğruluk nosyonunu içeremez.⁸⁴⁵ Dolayısıyla, bir şeyi emretmek ve bir bildirimde bulunmak aynı anlama sahip olabilen şeylerin farklı kullanımları olamazlar. Dolayısıyla, bir emir cümlesinin anlamı, bir düşünce değildir.

Bildirimsel cümlelere uygulanmış olduğu şekliyle, anlam nosyonunun, Frege'nin düşünce nosyonuyla açıklanmasının gerekli olması, onun böyle bir cümlelerin anlamını, düşünme aracılığıyla kavranmış olan şeyin determinasyonu ile özdeşleştirilmesi mülhaza edilerek gösterilebilir. Düşünme aracılığıyla erişilebilir olan şeyin, daha önce ifade edildiği

⁸⁴² Carl, *a.g.e.*, s. 95.

⁸⁴³ Frege, “Thoughts”, s. 355.

⁸⁴⁴ Frege, “Negation”, s. 373.

⁸⁴⁵ Carl, *a.g.e.*, s. 95-96.

anlamda, nesnel olmasından dolayı, bildirimsel bir cümlelin anlamı öznel olan herhangi bir şeyi, yani herhangi bir tasarımı içeremez. Frege, bildirimsel bir cümlelin anlamına ait olan şeyi ifade etme girişiminde, genel olarak düşünme ve tasarımlara sahip olma arasındaki ayrımla ilgilenmiştir. Hatta o, bildirimsel bir cümlelin anlamı nosyonunu tanıtırken, düşünme ve düşünceye ilişkin görüşlerini yeniden açıklayarak başlamıştır.⁸⁴⁶

Frege'nin, yalnızca bir şeyi bildiren ya da öne süren cümleleri göz önünde bulundurduğunu hatırlayalım. Frege, bir cümlelin başka bir dile çevrilebileceğini ve diğer dildeki cümlelin orijinal dilindekinden farklı olduğunu ve bunun da bileşenlerinin (ya da bileşen seslerinin) farklı olmasından ve farklı düzenlenmesinden kaynaklandığını öne sürmüştür. Ancak, Frege'ye göre, eğer çeviri doğruysa, her iki cümle de aynı anlamı dile getirecektir. Bir cümlelin bizim için değerli olmasının sebebi, onda kavradığımız anlamdan dolayıdır ve ondan anladığımız anlam, bu cümle başka bir dile doğru bir şekilde çevrildiğinde de değişmeyecektir. İşte, Frege, başka bir dile çevrildiğinde de aynı kalan anlama, düşünce demeyi tercih etmiştir.⁸⁴⁷

Frege'nin anlama sahip bir cümlelin başka dillere çevrilebilir olması gerektiği hususunda neden ısrarcı olduğunun sorgulanması gerekir. Frege, bir cümlelin anlamı varsa, bu cümlelin başka bir dile çevrilebileceğini öne sürmüştür. Ancak Frege'nin anlamdan anladığı şeyin oldukça dar kapsamlı olduğunu dikkate aldığımızda, onun anlamı olmayan bir cümlelin başka bir dile çevrilemeyeceğini iddia etmesini bekleriz ki, bir cümlelin başka bir dile çevrilme olasılığı, bu cümlelin bir anlama sahip olmasını gerektirmemektedir. Frege, "Etna, Vezüv'den daha yüksektir" cümlesiyle ilgili olarak, "bu cümle aracılığıyla bir anlamla, bir düşünceyle bağlantı kurduğumuzu, bu cümleyi anladığımızı ve onu başka bir dile çevirebileceğimizi" iddia etmiştir.⁸⁴⁸ Ancak düşünce ve çevrilebilirlik arasındaki bağlantı nedir? Bu soruya verilecek yanıt, Frege'nin düşünce nosyonunun mantıksal çerçevesini gün yüzüne çıkaracaktır.

Frege, bu soruyu yanıtlamak için, düşünme ve tasarımlara sahip olmanın analitik olarak ayrı tutulmaları gerekli olsa da, onlar arasında çok yakın bir ilişkinin bulunduğu fikrinden hareket etmiştir. Bu ilişki, ne reddedilebilir, ne de yok edilebilir. Biz, bir düşüncüyü,

⁸⁴⁶ Carl, *a.g.e.*, s. 96-97.

⁸⁴⁷ Frege, *Posthumous Writings*, s. 206.

⁸⁴⁸ Frege, *a.g.e.*, s. 231.

yalnızca onu dile getiren bir cümle kurarak kavrayabiliriz. Yine de, bazı doğal dillerde, bir düşüncenin dilsel ifadesi, düşündüğümüz şeyin salt ifadesi değildir, ama bu dilsel ifade, düşünme ve tasarımlara sahip olma arasındaki verili ilişkiyi yansıtmaktadır. Bir düşünce, psikolojik aksesuarlarla donatılmış olarak giydirilmiş bir biçimde, bir cümle aracılığıyla dile getirilmiştir. Eğer bu aksesuarların bir dilden başka bir dile geçtiği öne sürülürse, o halde çeviri, tasarımlara sahip olmaksızın düşünebileceğimizi önceden varsaymaksızın, düşünce ve psikolojik aksesuarlar arasında bilinçli bir ayrım yapılabilmesine zemin hazırlamaktadır. Frege'ye göre, çeviri hususunda değişmeden kalan şey, mantıksal özdür, yani düşündüğümüz şeydir. Değişen şey ise, bazı doğal dillerdeki cümleler ve düşüncelerimizin psikolojik aksesuarlarıdır.⁸⁴⁹

Frege'nin cümle aracılığıyla ifade edilen düşünce olarak 'cümlelerin anlamı' nosyonunu açıklama biçiminin açıklığa kavuşturduğu şey, onun amacının, bu anlamın, biri diğerinin doğru çevirisi olan iki cümlelerin paylaştığı bir şey olduğunu göstermek olmadığıdır. Onun amacı, daha ziyade, bir ve aynı düşüncenin pek çok farklı şekilde ifade edilebileceğini göstermek ve bu düşüncenin hem farklı işaretler açısından, hem de bu düşüncenin farklı psikolojik giydirilme biçimleri açısından da değişmez olduğuna vurgu yapmaktır. Çeviri, bu giysiyi çıkaramaz, ancak çeviri, "çok çeşitli dillerin bulunmasına karşın, insanoğlunun ortak bir düşünce deposuna sahip" olduğunu ve farklı dillerdeki, çeşitli giysiler içindeki aynı düşünceleri kavrayabileceğimizi gösterir.⁸⁵⁰ Dolayısıyla, çeviri, "sözcüklerin insan zihni üzerindeki gücünü kırmaya" aracılık eder.⁸⁵¹ Amaç, herhangi bir dil olmaksızın düşünmek değildir, ancak daha ziyade özel bir dilin prangalarından kurtulmuş olan düşünme biçimine sahip olmaktır.⁸⁵²

Frege'ye göre, "bir cümlede dile getirilmiş düşüncenin parçası olan şey ile yalnızca düşünceye iliştilirilmiş olan şey arasındaki ayrım, mantık açısından büyük bir öneme sahiptir."⁸⁵³ Ancak bu ayrım nasıl yapılacaktır? Bir cümlelerin anlamını (yani cümleyle ifade edilen düşünceyi) tanımlamak için, cümlelerin anlamı ile onun kastettiği şey arasında bir ayrımın yapılması gerekir. Bir cümlelerin kastettiği şey, bazı zamanlarda cümlelerin içeriği olarak adlandırılmıştır ve bu içerik "sıklıkla cümle aracılığıyla ifade edilen

⁸⁴⁹ Carl, *a.g.e.*, s. 97-98.

⁸⁵⁰ Frege, "Kavram ve Nesne Üzerine", s. 108.

⁸⁵¹ Frege, *Begriffsschrift*, s. 7.

⁸⁵² Frege, *Posthumous Writings*, s. 149.

⁸⁵³ Frege, *Posthumous Writings*, s. 141.

düşüncenin ötesine geçmektedir.”⁸⁵⁴ Frege, düşüncenin ötesine geçen şeyin, tasarım alanına ait olduğu izlenimini verir. Ancak onun hatalı olduğu kolayca gösterilebilir. Frege şunu öne sürmüştür: “İmdi biz sözcükler, ifadeler ya da tam cümleler arasındaki ayrıklığın üç seviyesini kabul edebiliriz. Ayrıklık en çok düşünceleri etkiler ya da göndergeyi değil de anlamı etkiler ya da sonuçta göndergeyi de etkiler. Birinci seviyeye gelince, düşüncelerin sözcüklerle olan belirsiz bağıntısı nedeniyle, birinin geçerli bulmadığı bir ayrımın başkası için geçerli olabileceğine dikkat edilmelidir. Çeviri ile kaynak metin arasındaki ayrım gerçekten ilk düzeyi aşmamalıdır. Burada ayrıca şiirsel belagatin anlama vermeye çalıştığı renklendirme ve gölgelendirme olası ayrımlara uygundur.”⁸⁵⁵

Renklendirme ve gölgelendirme gibi özelliklerin, bir cümle aracılığıyla dile getirilmiş olan anlama ait olmadığının varsayılmasının nedeni, onların tercüme edilebilir ya da öznelerarası biçimde erişilebilir olmadıkları olamaz. Frege’nin bir cümleye atfettiği anlam, onun dilsel anlamından farklıdır, çünkü bu anlam, yalnızca bir cümle aracılığıyla ifade edilen düşünceyle özdeştir, ancak cümlenin ifade ettiği düşünce ve ayrıca bir cümlenin diğer özellikleri de tercüme edilebilir. Frege, şimdiki durumda, bizim için özsel olan yegane şeyin, farklı bir düşüncenin kullanılmış sözcüklerdeki her farklılığa tekabül etmemesi ve bizim neyin bir düşüncenin parçası, neyin ise düşüncenin parçası olmadığına karar vereceğimiz bir araca sahip olmamız olduğunu iddia etmiştir.⁸⁵⁶ Dolayısıyla, Frege’ye göre, bir düşünceyi dile getiren bir cümle farklı sözcüklerle dile getirilebilir ve neyin düşüncenin bir parçası olup olmadığını anlama yolunda temel bir ölçüte sahip durumdayızdır. Frege, bir kimsenin sahip olduğu inançların, sözcükleri dile getirirken hissetmiş olduklarının cümle tarafından ifade edilen düşünceleri belirlemediğini düşünmektedir. Yani, bir kimsenin sahip olduğu inançlar, düşünceler ifade edilirken hissedilmiş olan duygular düşüncelerin parçaları olarak görülemez. Dolayısıyla, renklendirmeler ve gölgelendirmeler bir cümlenin ifade ettiği düşüncelerin parçaları değildir, yani bir cümlenin anlamına ait değildir. Bir cümle aracılığıyla ifade edilmiş olan düşüncenin, o cümlenin anlamı olduğu görüşünü ele aldıktan sonra, cümlelerin doğruluk değeriyle olan ilişkisine göz atabiliriz.

⁸⁵⁴ Frege, “Thoughts”, s. 357.

⁸⁵⁵ Frege, “Anlam ve Gönderge Üzerine”, s. 64-65.

⁸⁵⁶ Frege, *Posthumous Writings*, s. 141.

3.3.3. Cümlelerin Gönderimi Olarak Doğruluk Değeri

Frege gönderim nosyonunu hangi sebeple tanıtmıştır? Bildiğimiz üzere, Frege bu nosyonu, yeni bir yargı teorisi geliştirmek için kullanmıştır: Frege'nin eski mümkün bir yargının içeriği nosyonunun bileşenlerinden biri olarak, bir cümlemin doğruluk değeri, bu cümlemin gönderimi olarak düşünülmüştür. Frege, “bir gönderimin, her noktada bilimler için özel bir şey olduğunun gösterilmiş olduğunu” öne sürmüştür.⁸⁵⁷ Biz, doğruluk arayışıyla meşgul olarak bilimsel araştırma tutumunu benimseriz ve doğruluk arayışı bizi ifadelerimizin gönderimleriyle ilgilenmeye sürükler. Frege'nin gönderim, yargı ve bilgi arasındaki ilişkiye yaptığı vurgu, cümlelerin gönderimlerinin onun gönderim teorisinin çekirdeğini oluşturduğunu ve çeşitli ifade türlerinin gönderimlerine ilişkin açıklamalara genel bir çerçeve sağladığını ileri sürmek içindir. Cümle dışındaki ifadelerin gönderimleri, bu ifadelerin içerisinde bulunduğu cümlelerin gönderimine yapmış olduğu katkı açısından açıklanmalıdır.⁸⁵⁸

Bilindiği üzere, Frege, “Anlam ve Gönderim Üzerine” başlıklı makalesinde, anlam ve gönderim arasında yapmış olduğu ayrımı yalnızca adlara ve cümlelere uygulamıştır. Ancak onun *Posthumous Writings* eserinde görebildiğimiz gibi, Frege, bu ayrımı kavram sözcüklerine de uygulamayı istemiştir. “Anlam ve Gönderim Üzerine”deki argümanı şu şekilde ifade edebiliriz: Frege, adların bir anlama sahip olduklarını, adların gönderimlerinin onların gösterdikleri şeyle özdeş olduğunu öne sürerek göstermeye çalışmıştır. Frege, diğer taraftan, cümlelere ilişkin olarak da, cümlelerin anlamının, cümlelerin ifade ettiği düşünce iken, cümlelerin bir gönderime de sahip olduklarını kanıtlamak istemektedir. Frege, iki farklı ifade kümesini birbirinden ayırmakla uğraşmıştır, ancak o, bu ayrım hakkında genel bir açıklama yapmamıştır. Yine Frege, her iki durumda da aynı ayrımın yapılması gerektiği varsayımı ve cümle ve adların gönderimlerinin paylaştıkları ortak bir şeyin bulunduğu varsayımı -ki bu varsayım her iki durumda aynı nosyonun kullanımını haklı kılacaktır- için hiçbir gerekçe sağlayamamıştır.⁸⁵⁹

Russell ve Wittgenstein, doğru bir önermede yer alan terimlerin gerçekliğe birebir tekabül ettiğini düşünüyorlardı. Buna göre, “bir önermenin anlamını bilmek, onu doğru veya yanlış kılan koşulları bilmektir; yani önermenin ‘doğruluk koşullarını’ bilmek” demektir. Buna

⁸⁵⁷ Frege, *a.g.e.*, s. 123.

⁸⁵⁸ Carl, *a.g.e.*, s. 116.

⁸⁵⁹ Carl, *a.g.e.*, s. 116-117.

karşın, Frege ise, “anlamı doğruluk koşullarından ayırt ederek, doğruluk koşullarıyla gönderimi özdeşleştirmiştir.”⁸⁶⁰ Buna bağlı olarak, Frege’ye göre, “anamlı olduğu halde doğru ya da yanlış olmayan tümceler” vardır.⁸⁶¹ O halde, Frege açısından anlam ve doğruluk koşulları arasında bir ayırım söz konusuysa, Wittgenstein, Russell ve Viyana Çevresi filozoflarının anlamlılığı doğruluk koşullarıyla özdeşleştirmişlerdir.

Frege, kendi mantığının çerçevesi içerisinde, anlam ve gönderim teorisine ilişkin bir açıklamayı hiçbir zaman yayımlamamıştır, ancak Frege’nin “Introduction to Logic” (1906) ve “Notes For Ludwig Darmstaedter” (1919) başlıklı makaleleri, eğer Frege böyle bir açıklamayı açık bir biçimde formüle etmiş olsaydı, böylesi bir açıklamanın neye benzeyeceğini göstermektedir. Frege, basit ve bileşik düşünceleri ayrıntılarıyla tartıştıktan sonra, hiçbir düşünce olmayan düşüncenin parçaları arasında bir ayırım yapılmasını gerekli kılan, genel düşünceler hakkında bir analiz önermiştir. Onun mantığının sistematik çerçevesinde, iki önemli ayırım bulunmaktadır: verilmiş bir cümlenin olası iki farklı parça türüne ayrılma biçimine dayanan, nesne ve kavram ayırımı ve bir ifadenin anlam ve gönderimi arasındaki ayırım. Frege, düşünce nosyonuna ilişkin ayrıntılı bir açıklama yaptıktan sonra, çeşitli ifade türlerinin gönderimleri ile genel olarak ilgilenmiştir ki bu ifadelerin anlamları, düşüncelerin parçaları ve ifadenin içerisinde bulunduğu cümle aracılığıyla; ayrıca ifade edilen düşüncenin determinasyonuna bir ifadenin yapmış olduğu katkı aracılığıyla açıklanmıştır. İmdi, bir ifadenin gönderimi nosyonu, doğruluk veya bilgiye olan ilginin açıklanması için tanıtılmıştır. Frege, şiir ya da kurgu ile doğruluk arasındaki ayırımı ve bu ayırma paralel olarak bir düşünceyi kavrama ile bilgi arasındaki ayırımı üstü kapalı bir biçimde ifade etmiştir. Gönderim nosyonu, eğer şiirle ilgilenmeyip de, bilgiyi hedefliyorsak, gereksinim duyduğumuz şey hakkında bir açıklamanın yapılması için düşünce nosyonuna eklenmiştir. Bir cümlenin gönderimi, tam olarak bir düşüncenin kavranması aracılığıyla belirlenemeyen ya da tanımlanamayan şeydir. Frege’nin anlam ve gönderim teorisinin, onun mantığı çerçevesinde sunulması en azından üç önemli avantaj sağlar: Öncelikle, ayırımın tanıtılma şekli, adların anlam ve gönderim teorisinde önemli bir rol oynadığına ve özel bir statüye sahip olduğuna yönelik izlenim oluşturmamaktadır. İkincileyin, gönderim nosyonu, bir ifadenin gönderiminin nasıl belirleneceğine hakkında genel bir açıklamaya olanak tanıyacak şekilde tanıtılmıştır; ifadenin gönderimi, ifadenin

⁸⁶⁰ Denkel, A. (1988). Bilgi ve Nesne-I Epistemizm ile Gerçekçilik Arasında Çağdaş Tartışmalar. *Felsefe Tartışmaları*. 3, s. 78.

⁸⁶¹ Denkel, a.g.m., s. 78.

içerisinde bulunduğu cümlelerin doğruluk değerinin farkına varmak için gerekli olan bir şeydir. Nihayetinde, cümlelerin gönderimlerinin, Frege'nin gönderim teorisinin çekirdeğini oluşturduğu ve bu teorinin temel nosyonunun doğruluk değeri nosyonu olduğu aşıkardır.⁸⁶²

Frege'nin gönderim teorisi, özetle, iki iddiayı içermektedir: cümleler bir bütün olarak bir gönderime sahiptir ve cümlelerin gönderimleri, onların doğruluk değeridir. Her iki iddia arasında yakın bir ilişki vardır, çünkü her ikisi de bildirimlerin analizi aracılığıyla açıklanmıştır. Eğer biz adları cümlelerin bileşen ifadeleri olarak görüyorsak, şu iki öncüle sahip bir argümanı şekillendirebiliriz: (I) “*Fa*” ya da onun değillemesi şeklindeki bir cümleyi bildirmek, “*a*”nın bir gönderiminin bulunduğu varsayımını gerektirir. (II) Eğer yalnızca bir bütün olarak cümlelerin kendisinin gönderimiyle ilgileniyorsak, bileşen bir ifadenin gönderimiyle ilgileniyoruzdur. Frege, adların gönderimini, böylesi bir bileşen ifadenin gönderimi olarak mülhaza ederek, kompleks ifadelerin gönderimleri hakkında işlevsel bir yoruma doğru ilerlemiş ve cümlelerin bir gönderime sahip olmaları olasılığına kapı aralamıştır. Böylece, Frege, (I) iddiasında somutlaştığı biçimiyle, bildirimlere ilişkin sınırlandırılmış görüşünü değiştirebilmiştir. O halde, bir bildirimde bulunmak için kullanılmış olan cümlelerin adları içerip içermediği, cümlelerin bildirimsel kullanımına özgü olan şeyin ögesel ifadelerin gönderimi olup olmadığı, bu gönderimlerin nesne olup olmadıkları sorun değildir. Dolayısıyla, Frege, bileşen ifadelerin gönderimlerinden hareket ederek, genel bir bildirim nosyonunu genel bir gönderim nosyonu ile ilişkilendirmiştir. Sonuç ise şu şekilde ifade edilebilir: (III) Bir cümleyi bildirmek, bu cümlelerin bir gönderime sahip olduğu varsayımını ima eder.⁸⁶³

Bildirim nosyonu, yalnızca gönderim nosyonunun cümlelere uygulanmasını gerekteltirmeye hizmet etmemiş, aynı zamanda bir cümlelerin gönderimini, bu cümlelerin doğruluk değeri ile özdeşleştirmeye zemin hazırlamıştır. Frege bu konuda şunu söylemiştir: “‘Odysseus’ göndergeye sahip olsun ya da olmasın düşünce aynı kalacaktır. Tümcenin bir parçasının göndergesi hakkında hiçbir biçimde kendimizi endişeye sokmamamız, genel olarak tümcenin kendisi için bir gönderge kabul ettiğimize ve beklediğimize işaret eder. Öğelerinden birinin göndergesinin eksik olduğunu anlar anlamaz düşünce bize göre değer

⁸⁶² Carl, *a.g.e.*, s. 117-118.

⁸⁶³ Carl, *a.g.e.*, s. 129-130.

kaybeder. Dolayısıyla, biz bir tümcenin anlamıyla yetinmeyip ayrıca onun göndergesiyle ilgili araştırma yapmakta haklıyızdır.”⁸⁶⁴

Bir düşüncenin kaybedebileceği değer nedir? Düşüncenin, bir cümlemin anlamı olduğunu ve cümlemin bileşen ifadelerinin gönderiminden bağımsız olduğunu biliyoruz. Frege’nin bahsetmiş olduğu değer, düşünce tarafından belirlenemez, ancak düşüncenin ötesine geçen bir şeyle ilgili olması gerekir. Bu, Frege’nin düşüncenin bizim için yeterli olmadığını düşünmesinin nedenidir. Frege, Russell’a yazmış olduğu bir mektupta şunu öne sürmüştür: “Eğer cümlemin tamamı bir gönderime sahip değilse ve eğer bu gönderim bizim için değerli değilse, bir sözcüğün bir gönderime sahip olup olmadığını bilmenin bizim için neden önemli olduğunu görmek olanaksız olacaktır... Dahası, bu gönderim, bir sözcüğün bir gönderime sahip olup olmadığıyla ilgilendiğimiz ve dolayısıyla da doğruluk hakkında bilgi edindiğimiz zaman bizim için değerli olan bir şey olacaktır.”⁸⁶⁵ Eğer sözcüklerin gönderimleriyle ilgilenirsek, bir cümlemin gönderimi, alakalı olduğumuz şeydir ki ancak ve ancak doğruluk sorununu gündeme getirdiğimizde ya da doğruluk değerini araştırdığımızda da aynı şeyi yaparız.

Bu noktada başka bir düşünce yardımcı olabilir. (I) iddiasına göre, bir bildirimde bulunan birisi, bildirimde bulunmak için kullanılan cümlelerde bulunan adların bir gönderime sahip olduğunu varsaymak zorundadır. (I) ve (II) iddialarından, bir bildirimde bulunmanın, cümlemin kendisinin bir gönderime sahip olduğu varsayımına gereksinim duyduğu çıkarsanabilir. Bildirimler, doğruluk iddiasında bulunan başka söylem biçimlerinden farklıdır. Frege, doğruluk sorununu gündeme getirmenin önemini özellikle vurgulamaktadır. Bir bildirimde bulunmak, doğruluk sorununa yanıt vermekten başka bir şey değildir. Bir yargıda bulunmak ve bir bildirimde bulunarak bir yargıyı ifade etmek, bir düşüncenin doğruluğu hususunda evet ya da hayır sorusuna karar vermektir. Doğruluk yolundaki çaba, bir bildirimin karakteristik özelliğidir, çünkü o, bu soruya verilen bir cevap olarak düşünülmektedir.⁸⁶⁶ Frege’nin görüşünü şu şekilde ifade edebiliriz: (IV) Bir bildirimde bulunmak, bir cümlemin doğruluk değeriyle ilişkili olan soruya yanıt vermektir.

⁸⁶⁴ Frege, “Anlam ve Gönderge Üzerine”, s. 67.

⁸⁶⁵ Frege, *Philosophical and Mathematical Correspondence*, s. 152.

⁸⁶⁶ Carl, *a.g.e.*, s. 130-131.

(IV) iddiası, Frege’yi, “bir tümcenin doğruluk değerini kendi göndergesinin oluşturucusu olarak kabul etmeye yönlendirilmiş” hissettirmiştir.⁸⁶⁷ Onun “yönlendirilmiş hissetme” için argümanı nedir? Frege, “öğelerinin göndergesinin gerekli olduğu her zaman bir tümcenin göndergesinin araştırılabileceğini ve sadece ve sadece doğruluk değerinin ardından araştırma yaptığımızda durumun böyle olduğunu gördük” demiştir.⁸⁶⁸ Cümlenin ilk kısmı, fazla tartışılmadan (II) iddiasıyla özdeşleştirilebilir. Ancak ikinci kısım hakkında ne söylenebilir? O ne anlama gelir? O, “bunun” gönderimde bulunduğu şeye dayanır. İlk olasılık şu şekilde ifade edilebilir: (V) Ancak ve ancak doğruluk değerini soruşturduğumuzda, bileşen ifadelerin gönderimleriyle ilgileniriz.

Eğer biz soruya değil de, onun cevabına bağlı kalırsak, (V) iddiası, kendi genelleştici formunda (I) iddiasını içeriyor olarak ve (I) ve (II) iddialarından (III) iddiasına geçildiği kabul ediliyor olarak okunabilir. Frege’nin argümanının sunuluşunda, karşıt iddialara ilişkin herhangi bir açıklamaya yer verilmemiştir, yani, eğer yalnızca bir bildirimde bulunarak bir cümlenin doğruluk değerine ilişkin soruya yanıt verirsek, bileşen ifadenin gönderimiyle ilgilendiğimiz tezine ilişkin hiçbir açıklama yapılmadığını görürüz. Eğer, karmaşık bir ifadenin gönderiminin işlevsel olarak yalnızca onun bileşen ifadelerinin gönderimlerine bağlı olduğu iddiası, bir cümlenin gönderiminin, bu cümlenin doğruluk değeri olduğu iddiasıyla birleştirilirse, bu iddialardan (V) sonucuna varılacaktır. Ancak bu varsayım kolay bir biçimde öne sürülemez; onun kanıtlanması gerekir.

Bunu anlamamanın ikinci yolu, şu iddiayı ürün verir: (VI) Ancak ve ancak bir cümlenin doğruluk değerini soruşturuyorsak, bir cümlenin gönderimiyle ilgileniriz. (VI) iddiası, (III) iddiasını içerir, ancak Frege, (III) iddiasının tersine ilişkin hiçbir açıklama yapmamıştır. Frege, Russell’a yazdığı bir mektupta, (VI) iddiasını benimsemiş, ancak onu gerekçelendirmemiştir. “Anlam ve Gönderge Üzerine”de gözler önüne serilmiş olan Frege’nin argümanlarının çerçevesi içerisinde, en iyi seçim, (III) iddiasına bağlı kalarak, şu iddiayı öne sürmektir: (VII) Eğer bir cümlenin doğruluk değeri hakkındaki soruya yanıt verirsek, bu cümlenin bir gönderime sahip olduğunu varsayabiliriz.⁸⁶⁹

(VII) iddiası, bildirim nosyonunun, Frege’nin gönderime sahip olan cümlelerin analizinde ve bildirimsel bir cümlenin gönderiminin onun doğruluk değeri olduğu iddiasının

⁸⁶⁷ Frege, “Anlam ve Gönderge Üzerine”, s. 68.

⁸⁶⁸ Frege, *a.g.m.*, s. 68.

⁸⁶⁹ Carl, *a.g.e.*, s. 131-132.

argümanında oynadığı role vurgu yapmaktadır. Frege, bu rolü şunu iddia ederek betimlemiştir: “Bizi her zaman anlamdan göndergeye doğru ilerlemeye yönlendiren doğruluğa ilişkin çabadır.”⁸⁷⁰ Bu çabanın dilsel temsili bir bildirimdir. Bu, (I) iddiasına göre, bir cümlede bulunan adların gönderime sahip olduğunun varsayılmasının sebebidir. Eğer (I) ve (II) iddiaları birleştirilirse, doğruluğa ilişkin çabanın, bir cümlenin gönderiminin onun doğruluk değeri olarak belirlenmesine nasıl neden olduğu görülebilecektir. Cümlelerin gönderimi teorisi, cümlelerin bildirimsel kullanımı aracılığıyla ortaya konulmuş doğruluğa olan ilgi hakkında bir açıklama olarak görülmüştür. Adların bir gönderime sahip olduğu iddiası, Frege’nin cümlelerin gönderimine ilişkin teorisinin hareket noktasıdır.

Frege’nin teorisinin en önemli özelliği, konuşmadaki amacımızın cümlelerin bildirimsel kullanımıyla bütünleşmiş olduğu teziyle ifşa edilmiştir. Bir bildirimde bulunarak, bu niyeti dile getiririz. Dolayısıyla, sözcüklerin gönderimlerine olan ilgimizin en temel biçimi, bu sözcüklerin içerisinde bulunduğu cümlelerin doğruluklarına olan ilgimizdir. (I) ve (II) iddiaları birleştirildiğinde, bildirim nosyonunun, Frege’nin ifadelerin gönderimine ilişkin açıklamalarında oynadığı rolü daha açık hale gelir. Cümlelerin bir gönderime sahip olduğu varsayımı, bileşen ifadelerin gönderimlerine olan ilgimizin bir koşuludur, çünkü aksi takdirde bildirimde bulunmak için kullanılan cümlelere ilişkin tatmin edici bir açıklama yapılamayacaktır. Bizim, bir cümlenin anlamı olarak, düşünceye olan ilgimiz, ne bahsedilen ilgiyi ne de bu kullanımı açıklayabilir, çünkü bir cümlenin anlamı, onun bileşen ifadelerinin gönderimlerinden bağımsızdır. Bir kimse, (II) iddiasını, ünlü bağlam ilkesiyle karşılaştırmaya ve (II) iddiasına, bağlam ilkesinin uygulaması olarak görmeye meyledebilir ya da en azından ikisinin uzlaştığı noktalardan bahsetmeye eğilim gösterebilir. Frege de, daha sonra gösterileceği üzere, bağlam ilkesini, bir ifade ve onun gönderimi arasındaki ilişkiyi içeren durumlara uygulamak istemiştir.

3.3.4. Doğruluk Nedir?

Frege’nin cümlelerin gönderimi olarak doğruluk değeri hususundaki görüşlerine değindikten sonra, doğruluğun ne olduğu sorusunu sormamız gerekir. Frege, doğruluğun bir özellik mi, bir ilişki mi yoksa bir nesne mi olduğunu tartışır. Bazı düşünürler, doğruluğun bir tasarım (örneğin fiziksel ya da zihinsel resimler) ile tasarımın temsil ettiği

⁸⁷⁰ Frege, *a.g.m.*, s. 68.

şey arasındaki uygunluk olduğunu öne sürmüşlerdir. Ancak fiziksel bir resmin temsil ettiği şey, bu resmin yaratıcısının niyetine yani zihinsel olan bir şeye dayanır. Zihinsel bir tasarım ile fiziksel bir gerçeklik arasında tam bir uygunluğun olması imkânsızdır: eğer doğruluk bir uygunluk ise hiçbir şey tamamen doğru olamayacaktır.⁸⁷¹

Bir taraftan da, eğer doğruluğu bir tür ilişki ya da özellik olarak tanımlarsak, söz konusu tasarımların belirtilmiş özelliğe sahip olduğunun ya da uygun bir ilişki içerisinde bulunduğunun doğru olup olmadığı sorusu gündemde kalmaya daima devam edecektir. Dolayısıyla, ‘doğru’ sözcüğünün içeriğinin nevi şahsına münhasır ve tanımlanamaz olduğu vargısına ulaşmak zorundayız.⁸⁷²

Doğruluğun tanımlanamazlığı, Frege’nin erken dönem ve geç dönem çalışmalarında genel bir temadır. Ancak Frege’nin orta dönem teorisinde, doğruluk herhangi bir şeyin özelliği değildir, Doğru, daha ziyade, bütün doğru cümleleri isimlendiren bir nesnedir. Frege, geç dönem yazılarında, doğruluk her ne kadar tanımlanamaz olsa da, doğruluğun bir özellik olduğu fikriyle bir kez daha meşgul olmuştur.⁸⁷³

Eğer doğruluk tanımlanamaz bir özellik ise, doğruluk neyin bir özelliğidir? Resimlerin ya da imgelerin doğruluk ya da yanlışlığı, –eğer biz doğruluğun ‘otantikliğe’ eşdeğer olan anlamını göz ardı edersek- onların içeriklerini ifade eden önermelerin doğruluk ya da yanlışlığına indirgenir. Böylece, doğruluğun gerçek taşıyıcısının önerme olduğunu söyleyebilecek miyiz? Pekâlâ, bir önerme anlama sahip sesler dizisidir ve biz bir önermenin doğru olduğunu söylediğimizde, önermenin anlamının gerçekten doğru olduğunu kastederiz. Bir cümle farklı bir dile tercüme edildiğinde, o cümlenin doğruluğu aynı kalır ve aynı ses kümesi bir dilde doğru olmalı iken, başka bir dilde yanlış olmalıdır.⁸⁷⁴ Doğru ya da yanlış olarak sınıflandırılmayan cümleler de vardır, örneğin emir ya da rica cümleleri gibi. Frege, bu cümlelerin bir anlama sahip olduklarını düşünmüş olsa da, bu cümlelerin düşünce ifade etmediklerini öne sürmüştür. Dolayısıyla, doğruluğun

⁸⁷¹ Kenny, *a.g.e.*, s. 180.

⁸⁷² Kenny, *a.g.e.*, s. 180.

⁸⁷³ Kenny, *a.g.e.*, s. 180.

⁸⁷⁴ Frege, *Posthumous Writings*, s. 129.

ve yanlışlığın öncelikli taşıyıcı düşüncedir; aslında bir düşünce ile kastettiğimiz şey, herhangi bir yolla doğruluk sorununun ortaya çıktığı bir şeydir.⁸⁷⁵

Peki, bir düşüncenin doğruluğun ya da yanlışlığın taşıyıcısı olduğunu söylemekten başka, onun hakkında ne söyleyebiliriz? Öncelikle, düşünce duyular aracılığıyla algılanamazlar. Frege'ye göre, düşünceler, bir cümlenin algılanabilir kıyafetiyle giydirilmişlerdir ve böylece onları kavrayabilme imkanımız vardır: cümle, düşünceyi ifade eder. Düşünceler hakkında konuşmak isteyen bir filozof, bir mineraloğun bir neceftaşını gösterebildiği gibi, düşünceleri dinleyicilerine elle kavranır bir biçimde sunamaz: bu filozof, düşünceleri dilsel bir forma bürünmüş halde sunmak zorundadır.⁸⁷⁶

Eğer doğruluk, düşüncelerin özelliği ise ve düşünceler de algılanamaz ise, o halde doğruluk, koku, tat ya da renk gibi algılanabilir bir özellik değildir. Ancak, Güneş'in doğmuş olduğunu ve dolayısıyla da Güneş'in doğmuş olduğunun doğru olduğunu görmüyor muyuz? Hayır. Biz Güneş'in doğduğunu görüyoruz; ancak biz Güneş'in doğmuş olduğu düşüncesini göremiyoruz, her ne kadar bu düşünceyi gördüğümüz şey temelinde doğru olarak kabul ediyor olsak da. Eğer biz 'bir çiçeğin beş taç yaprağa sahip olduğunu' gördüğümüzü söylemek istiyorsak, o halde, 'görme' sözcüğünü, görsel bir deneyimi kaydetme anlamında kullanamayız; bu sözcükle anlatmak istediğimiz şey, düşünme ve yargıda bulunmaya bağlıdır.⁸⁷⁷ Ayrıca, duyu izlenimleri temelinde kabul edilmeyen pek çok doğruluk da mevcuttur; örneğin, şu an hiçbir koku almıyorum gibi. Ancak algılanamaz düşüncelerin bu algılanamayan özellikleri oldukça tuhaf görünmektedir.⁸⁷⁸

'Menekşeleri kokladım' önermesi, 'Menekşeleri kokladığım doğrudur' önermesiyle aynı içeriğe sahiptir. Dolayısıyla, düşünceye doğruluk özelliği atfettiğimde, bu düşünceye hiçbir şey eklemediğim görülecektir. Her halükarda, uzun bir belirsizliğin ve zahmetli bir araştırmanın sonucunda, bir bilim insanının nihayetinde 'tezim doğru' diyebildiği anda, bu büyük bir zafer değil midir?⁸⁷⁹

Doğruluk öylesine nevine şahsına münhasırdır ki, muhtemelen onun hiçbir suretle bir özellik olarak adlandırılması mümkün değildir.

⁸⁷⁵ Kenny, *a.g.e.*, s. 181.

⁸⁷⁶ Frege, "Thoughts", s. 360.

⁸⁷⁷ Frege, *Posthumous Writings*, s. 138.

⁸⁷⁸ Kenny, *a.g.e.*, s. 181.

⁸⁷⁹ Frege, "Thoughts", s. 354.

Frege, zaman zaman, ‘doğru’ yüklemine, ‘güzel’ yüklemeyle mukayese etmiştir. Doğruluğun aksine, güzellik derecelendirilebilir: bir şey, başka bir şeyden daha güzel olabilir. Doğru olan şey ise, bizim onu doğru olarak tanımlamamızdan bağımsız olarak doğrudur; güzel olan şey ise, onu güzel olarak deneyimleyen insan açısından güzeldir. Güzellik hakkındaki yargıların nesnel olduğunu öne sürdüğümüzde, bir şeyin herhangi normal bir insan tarafından güzel olarak değerlendirilebileceğini ve “herhangi birinin kendisinin, kendi adına konuşabildiğine inanan normal bir insana yakın olduğunu düşünebileceğimizi” iddia ederiz.⁸⁸⁰ Ancak normalliğin kendisi, Frege’ye göre, zaman ve mekan açısından görelidir. Daha doğrulukla işimiz bitmedi.⁸⁸¹

Frege, bu noktada, kendisinin erken dönem eserlerinin okuyucularının çok iyi bildiği ayrıma yeniden vurgu yapmıştır: düşünce ve bildirim arasındaki ayrım. Frege, ‘kapı açık’ ve ‘kapı açık mı?’ cümlelerinin aynı içeriğe sahip olduğunu, aynı düşünceyi ifade ettiklerini ve her ikisinin de kapının açık olma düşüncesini dile getirdiklerini söyleyecektir. Ancak ilk cümle, kendi içeriğinin doğru olduğunu bildirirken, ikinci cümle (yani soru) ise kendi içeriğinin doğru olup olmadığını gündeme getirmektedir.⁸⁸² Bir düşünceyi, onun doğru olduğunu bildirmeksizin ifade etmemiz pekâlâ mümkündür. Aynı şekilde, bir düşünceyi doğru kabul etmeksizin de, bu düşüncenin zihnimizde bulunması da mümkündür. Dolayısıyla, biz üç farklı işlemi birbirinden ayırt etmek zorundayız:⁸⁸³ (1) düşünme, bir düşünceyi kavrama; (2) yargıda bulunma, bir düşüncenin doğru olarak zihinsel kabulü; (3) bildirme, bir düşüncenin doğru olduğunu kamuoyuna açıklama.

‘Doğru’ sözcüğü, bir bildirim ifade etmede ne gerekli ne de yeterlidir. Gerçek yaşamda, ‘p’ bildirimi, ‘p doğrudur’ bildiriminin başaracağı bir şeyi başarabilecektir ve sahnedeki gibi, hayal ürünü durumlarda, ‘p doğrudur’, ‘p’nin olduğundan daha gerçek bir bildirim olmayacaktır. Dolayısıyla, bir kez daha, bir düşünceye doğruluk özelliği atfederek ona hiçbir şey ekleyemeyiz.

Frege, daha önce sıkça yaptığı gibi, bir düşünce ile onun ifadesinin renklendirilmesi olarak adlandırdığı şey arasında bir ayrım yapar. Bilimsel dil, düşünceleri siyah ve beyaz olarak

⁸⁸⁰ Frege, *Posthumous Writings*, s. 132.

⁸⁸¹ Kenny, *a.g.e.*, s. 182.

⁸⁸² Frege’nin, ‘Kapıyı aç!’ cümlesinin de yukarıdaki cümlelerle aynı içeriğe sahip olduğunu söyleyeceğini söyleyebiliriz, ancak dahası o, içeriğin doğru olmasını da emredecektir. Buna karşın, Frege’nin emir cümlelerinin düşünceleri ifade ettiğini reddetmesinin hiçbir makul sebebi yoktur.

⁸⁸³ Kenny, *a.g.e.*, s. 182.

sunar; ancak hümanist disiplinlerde, cümleler, düşünceleri, duygu ifadelerini, ‘Eyvah!’, ‘Şükürler Olsun!’ gibi sözcükler ya da ifadeleri laf arasında söyleyerek ve ‘köpek’ gibi yalın bir sözcük yerine ‘it’ gibi heyecan yaratan sözcükleri kullanarak renkli kıyafetle giydirebilirler. Cümlelerin böylesi nitelikleri barındırmaları, onların doğruluklarını etkilemez: ‘it’ sözcüğünü söyleyen bir kişinin, bu sözcüğün ifade ettiği düşmanlığı hissetmemesinden dolayı, ‘köpek’ sözcüğü yerine ‘it’ sözcüğünü içeren bir cümle yanlış olmaz.⁸⁸⁴

Bilimsel bir metin ne kadar renksiz olursa, o metni bir dilden başka bir dile tercüme etmek o kadar kolay olur; o ne kadar poetik bir renge sahip olursa, onu doğru bir biçimde çevirmek daha zor olacaktır. Doğal dillerin grameri, mantıksal ve psikolojik olanın karışımıdır; eğer bu böyle olmasaydı, her dilin aynı gramere sahip olması gerekirdi. Bu durum çeviriyi zorlaştıran şeydir; ancak bu aynı zamanda farklı dilleri öğrenmenin, siyah beyaz mantıksal anlamı, hafifçe boyanmış farklı renklendirme türlerinden izole etmede bize yardımcı olduğunu anlatır. Renklendirme, bir cümlemin güzelliği açısından aşırı derecede önemli olabilir; ancak güzellik doğruluk değildir, ne de doğruluk güzelliktir.⁸⁸⁵

Bir cümlemin bazı nitelikleri (örneğin, aktif değil de pasif bir eylemin kullanılması), doğruluk değerinin etkilemeksizin vurgu yapmaya hizmet edebilir. Diğer nitelikler, cümle aracılığıyla ifade edilen bir düşünceyi, cümle aracılığıyla ifade edilmeyen düşüncelerle ilişkilendirebilir.

‘Alfred daha henüz gelmedi’ cümlesini kullanan bazıları, aslında ‘Alfred’in gelmemiş olduğunu’ söylerler ve onun gelişini beklediklerini ima ederler. Ancak bu yalnızca bir imadır; hiç kimse Alfred’in gelişi beklenmediğinden dolayı, cümlemin anlamının yanlış olduğunu söyleyemez.⁸⁸⁶

Bu açıklamalar şu noktaya vurgu yapmaktadır: bir cümlemin içeriği sıklıkla cümle aracılığıyla ifade edilen düşüncenin ötesine geçer.

3.4. Dilde Mantıksal Olanın Psikolojik Olandan Ayrılması

Hatırlanacağı üzere, Frege, *Aritmetiğin Temelleri*’nin girişinde, üç temel ilkeye bağlı kaldığını ifade etmiştir. Bu ilkeler, Frege’nin anlam ve gönderim arasında ayrım yapmadan

⁸⁸⁴ Frege, *Posthumous Writings*, s. 140.

⁸⁸⁵ Frege, “Thoughts”, s. 356; *Posthumous Writings*, s. 142.

⁸⁸⁶ Frege, “Thoughts”, s. 357.

önce, onun felsefesinin özünü teşkil etmiştir. Bu ilkelerin birbiriyle olan ilişkisi, Frege'nin psikolojizm eleştirisinin, onun dilsel ifadelerin anlamıyla ve düşüncelerin mantıksal analiziyle ilgilenmesiyle nasıl yakından alakalı olduğunu gün yüzüne çıkaracaktır.

Frege'nin *Aritmetiğin Temelleri*'nde ifade etmiş olduğu ilk ilke, “psikolojik olanı mantıksal olandan, öznel olanı nesnel olandan kesin bir biçimde ayırmaktır.”⁸⁸⁷ Frege'nin psikolojik olan ile mantıksal olan arasında yapmış olduğu ayırım, iki farklı şey arasında yapılmış bir ayırım olmaktan ziyade, bir ve aynı şeyi ele alma biçimleri arasında ya da aynı şeyi görmenin farklı yolları arasında yapılmış olan bir ayırımdır. Özel niteliklerini bir kimsenin izole edebildiği ve doğal olarak gelişen ya da meydana gelen aktüel düşünmemizin karmaşık karakteri tarafından belirlenmiş olan şey, iki farklı türde özelliğe sahiptir ki bu özellikler ‘mantıksal’ ve ‘psikolojik’ olarak adlandırılırlar. Düşünmeyi, bu özelliklerden biri ile birlikte mülahaza etmek, düşünme ve onun nitelikleri hakkında özel bir bakış açısının ortaya çıkmasına neden olur. Frege'nin ilk temel ilkesi, aynı aktüel düşünmenin farklı niteliklerini göz önünde bulundurmanın iki farklı yolu arasında bir ayırım yapılmasını talep etmektedir.⁸⁸⁸

Yanlış bir çıkarımda bulunarak, bir kimse geçerli bir çıkarım yasasını çiğnemiş olur. Eğer böyle bir yasa psikolojik açıdan bir düşünme yasası ise, o zaman bir kural ihlalden söz edilemeyecek; daha ziyade düşünmenin normal ve olağan yolundan bir sapmadan söz edilecektir. Yanlış bir çıkarım göz önünde bulundurulduğunda, çıkarım yasasından kuşku duymaya gerek yoktur, çıkarımda yalnızca hata olarak tanımlanan bir şey vardır. Yanlış bir çıkarımda bulunma nosyonu, mantıksal yasaların aktüel düşünmemizin oluşumunu açıklayan yasalar olarak alınmadıklarını ön varsayar. Başka bir deyişle, biz, geçerli çıkarımın yasaları olarak mantıksal yasaları, psikolojik yasalardan ayırmak zorundayız.⁸⁸⁹

Frege, mantıksal ve psikolojik olan arasında ayırım yapmanın başka hangi sebepten ötürü gerçekleşmesi gerektiğini göstermeye girişmiştir. Eğer insan düşünmesinin bir gelişiminin olduğunu varsayarsak, öyleyse farklı zamanlarda düşünme sürecinin nasıl meydana geldiğini açıklayan farklı yasa gruplarının olabileceği olasılığını da düşünebiliriz. Böylece, düşünmenin yasaları, doğal yasalarla değil de, sosyokültürel yasalarla denk tutulabilirler. Böylesi bir değişikliğin bazı insanlarda meydana geldiğini, ancak bazılarında da meydana

⁸⁸⁷ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, s. 85.

⁸⁸⁸ Carl, *a.g.e.*, s. 26-27.

⁸⁸⁹ Carl, *a.g.e.*, s. 27.

gelmediğini farz edebiliriz. Bu durumda, düşünmenin farklı yasaları farklı insanlar için geçerli olabilecektir ve bu yasalar hakkındaki bildirimlerimizde bazı geçici kısıtlamalardan bahsetmek zorunda kalabiliriz. Ancak mantıksal yasalara ilişkin olarak, böylesi bir varsayımda bulunulamayacaktır. Geçerli çıkarım yasaları, bir ifadenin doğruluğunun, öteki ifadelerin doğruluklarından çıkarsandığını ve sonuç doğruysa, öncüllerin de doğru olması gerektiğini iddia ederler. Bu yasalar, bahsedildiği anlamda, düşünmenin yasaları olamazlar, çünkü ifadeler arasındaki gereklilik ilişkisinin farklı zamanlarda, farklı insanlar için farklı olması önerisi mantıksal yasalar açısından makul bir öneri değildir. Eğer bu öneri makul olsaydı, biz, aynı ifadelerin doğruluklarının değişebildiği iddiasının olanağıyla yüzleşmek zorunda kalırdık. Ancak, bir ifadenin doğruluğu, bizim bu doğruluğu onaylayıp onaylamamamızdan ya da bu ifadeyi dile getirip getirmememizden bağımsız olarak, zamandan zamana ya da insandan insana değişemez. Aynı durum, ifadelerin doğrulukları arasındaki gereklilik ilişkisi için de geçerlidir. Dolayısıyla, düşünme sürecinin nasıl meydana geldiğini açıklayan ve psikolojik yasalar olarak anlaşılan düşünme yasaları ile geçerli çıkarım yasaları olarak anlaşılmış olan düşünce yasaları arasında bir ayrım yapmanın iki sebebi vardır. İlk olarak, yalnızca psikolojik yasalara gönderimde bulunarak belli çıkarımların neden hatalı oldukları açıklanamaz. İkinci olarak, eğer mantık yasaları psikolojik yasalarsa, onların değişebilmesi gerekir; ancak bunun hiçbir anlamı yoktur.⁸⁹⁰

İlk ilkenin yorumu, düşünmenin psikoloji ve mantık tarafından önerilmiş farklı açıklanış biçimlerine gönderimde bulunur. Başka bir deyişle, Frege'nin ilk ilkesinde ifade etmiş olduğu iki ayırmadan yalnızca birincisi tartışılmıştır ve bu ayrım, mantık ve psikolojinin düşünmeye farklı biçimlerde yaklaştığına ilişkin metodolojik iddiaya bağlı olarak sunulmuştur. Frege'nin ilk temel ilkesi, mantık ve psikolojinin temel ilgi alanlarına da atıfta bulunmaktadır. Bu bakış açısı, Frege'nin, mantıksal ile psikolojik olan arasındaki ayrımı, nesnel ve öznel olan arasındaki ayrımla ilişkilendirmeye yönelik çabasını da açıklamaktadır. Frege, mantığın ilgi alanının, duyular aracılığıyla algılanamayan şeyler olduğunu ve bu bakımdan da psikolojinin ilgi alanıyla kıyaslanabileceğini ve doğa bilimleriyle tezat oluşturacağını öne sürmüştür. Zira içgüdüler, fikirler vb. ne gözle görülür ne de dokunulabilirler.⁸⁹¹ Bununla birlikte, Frege'ye göre, bu disiplinler arasında keskin bir ayrım vardır ve bu ayrıma 'doğru' sözcüğüyle işaret edilebilir. Ona göre, psikoloji, diğer bilimler gibi, doğrulukla ilgilenir, yani doğruluğun hudutlarını genişletmeyi amaçlar.

⁸⁹⁰ Carl, *a.g.e.*, s. 27-28.

⁸⁹¹ Carl, *a.g.e.*, s. 28-29.

Diğer taraftan, psikoloji, ‘doğru’ özelliği ile ilgilemez. Zira ‘doğru’ özelliğini araştırmak, ona göre, mantığın görevidir.⁸⁹²

Frege, mantığın görevinin, geçerli çıkarımın kurallarını tesis etmek olduğundan, onun ilgi alanının duyularla algılanamayacağını ifade etmiştir. Geçerli çıkarımın yasaları aracılığıyla açıklanabildikleri ölçüde, mantığın konusu olan yargı ve düşüncelere duyular aracılığıyla erişmek mümkün değildir, ne de yargılar ve düşünceler psikolojinin ilgi alanı içerisinde olabilirler. Mantık ve psikoloji arasındaki ayrım, zihinsel oluşumlar kümesinin iki farklı türü arasındaki farklılıklarla verilmemiş, Wundt’un öne sürmüş olduğu gibi, yalnızca doğruluk nosyonuna atıfta bulunularak bu ayrım yapılmıştır. Dolayısıyla, Frege, yargı ve düşünceyle zihinsel oluşumun bir türü olarak ya da içsel deneyimin nesnesi olarak ilgilenmemiş, daha ziyade doğruluk nosyonunu içeren şeyler olduklarından dolayı ilgilenmiştir.⁸⁹³

Frege, mantığın doğruluk nosyonuyla ilgilenen saf bir bilim olduğunu düşünmüştür. Frege’ye göre, mantıksal doğruluklar hem analitik, hem de bilgi vericidir ve onlar değer alanı, doğruluk fonksiyonu gibi nesnel olarak varolan mantıksal entiteler ve ‘Doğru’ ve ‘Yanlış’ gibi nesneler hakkında bir şeyler anlatırlar. Frege, değilleme nosyonunu, tıpkı insanlık ya da bilgelik gibi aynı ontolojik statüye sahip bir kavram olarak düşünmüştür.⁸⁹⁴ Ona göre, mantık doğrulukla özel bir ilişkiye sahiptir, tıpkı estetik ile güzellik, etik ile iyilik ve hatta fizik ile hareket, kütle çekim ya da sıcaklık arasındaki ilişki gibi.⁸⁹⁵

Eğer mantık ve psikolojinin konuları arasındaki ayrım, doğruluk nosyonunun mantıkta oynadığı rol aracılığıyla açıklanıyorsa, o halde bu rol her iki disiplinde ortak olan şeyi – örneğin, kendi özel ilgi alanlarında doğrulukları keşfetmeye yönelik amaçları- içermeyecektir. Daha ziyade, doğruluk nosyonu, mantığın ne hakkında olduğuna ilişkin bir fikir verecektir, çünkü mantık ‘doğru’ özelliği ile ilgilenmektedir. Frege’nin zihnindeki şeyi daha iyi anlamak için mantık ile fizik arasında bir kıyaslama yapalım. Belirli koşullar altında bir kütlenin sıcaklığını ölçmek fiziğin ilgi alanı içerisindedir. Mantık ise, bir yargının, başka yargıların doğru olmaları koşulunda, doğru olup olmadığı sorunuyla ilgilenir. Bu soru, doğruluklar arasındaki genel ve gerekli bağlantıları bildiren geçerli

⁸⁹² Frege, *Posthumous Writings*, s. 3.

⁸⁹³ Carl, *a.g.e.*, s. 29.

⁸⁹⁴ Kennett, *a.g.e.*, s. 26.

⁸⁹⁵ Frege, *Collected Papers on Mathematics, Logic, and Philosophy*, s. 350.

çıkarımın yasaları aracılığıyla yanıtlanabilir. İşte, mantık, bu açıdan, ‘doğru’ özelliği ile ilgilenir.⁸⁹⁶

Peki, o zaman psikoloji ne ile ilgilenmektedir? Onun konusu, genel olarak, zihinsel süreçlerin ürünleri olarak tanımlanır ki bu ürünler ne gözle görülebilir, ne de somuttur. Frege, doğruluk nosyonunun, psikolojinin ilgi alanını belirlemede herhangi bir role sahip olmadığını vurgulamıştır. Bunun nedeni, yalnızca psikolojinin doğru ya da yanlış olarak tanımlanamayan içgüdüler, fikirler ya da tasarımlarla ve benzer şeylerle ilgilenmesi olamaz. Psikoloji, yargı ve düşünceyle ilgilendiğinde bile, onların gerekçelendirilmeleriyle değil, ancak daha ziyade onların “doğruluk hakkında hata yapmaya sürüklenme potansiyeline sahip olan nedenleri” ile ilgilenir ki bu nedenlerin doğrulukla herhangi içsel bir bağı yoktur.⁸⁹⁷ Psikolojik bir teori, ‘doğru’ özelliğine ilişkin bir mülahazayı dışlar, çünkü o, zihinsel süreç ya da olayların oluşumunu açıklayan nedensel yasalarla ilgilenir ve o, süreçlerin kendilerinin doğru ya da yanlış olan sonuçlara yol açıp açmadığını araştırmakla ilgilenmemektedir.⁸⁹⁸

Öte yandan Frege, mantıksal ile psikolojik olan arasındaki ayrımın, nesnel ve öznel arasındaki ayrım olarak nasıl tanımlanacağını açıklamaya yönelir. O, “doğru olan şeyin, onu doğru olarak kabul eden kişiden bağımsız olarak doğru olduğunu” iddia etmiş ve bundan da, doğru olan şeyin, “zihinsel süreçlerin ya da içsel edimlerin bir ürünü” olamayacağı sonucuna ulaşmıştır.⁸⁹⁹ Peki, bu iddiaları mantık ve psikolojinin konularını birbirinden ayırma amacıyla nasıl ilişkilendirebiliriz?

Mantık, çıkarım yasaları temelinde ve yargılarımızın diğer yargıların doğrulukları aracılığıyla gerekçelendirilebildikleri ölçüde, yargılarımızın doğruluğuyla ilgilenir. Bu izlek, bizim doğru kabul ettiğimiz şeyin, sırf biz onu doğru olarak kabul ettiğimizden dolayı doğru olmadığını önceden varsayar. Biz, yine de, bir şeyin doğru olup olmamasının bize bağlı olmadığı iddiasını, doğruluk ya da yanlışlığı taşıyanların –yani, doğru ya da yanlış olarak adlandırılan şeylerin- bize bağlı olmadığını ifade eden iddiadan ayırmak zorundayız.⁹⁰⁰ Frege, ilk çalışmalarında hangi tür şeylerin –yargıların, düşüncelerin,

⁸⁹⁶ Carl, *a.g.e.*, s. 29.

⁸⁹⁷ Frege, *a.g.e.*, s. 2.

⁸⁹⁸ Carl, *a.g.e.*, s. 29.

⁸⁹⁹ Frege, *a.g.e.*, s. 3.

⁹⁰⁰ Carl, *a.g.e.*, s. 30.

cümlelerin, vb.- ‘doğru’ olarak adlandırılabilceğini açık bir biçimde ifade etmemiştir ve yukarıda sözü edilen bağımsızlığın bizim ‘doğru’ olarak adlandırabileceğimiz herhangi bir entite için de geçerli olduğunu göstermemiştir. Frege, doğru olan herhangi bir şeyin, bizim onu doğru olarak kabul etmemizden bağımsız olarak bulunduğı ve dolayısıyla da zihinsel bir sürecin ya da içsel bir edimin ürünü olamayacağı hususunda ısrarcı olmuştur.⁹⁰¹ Frege, bu iddiayı gerekçelendirebilmek için, başka argümanlara gereksinim duymuştur.

Frege, “eğer, $2 + 3 = 5$ cümlesinin içeriğinin, tam anlamıyla, onu doğru olarak kabul eden bütün insanlar için aynı” ise, bunun sebebinin cümlelerin herhangi bir insanın zihninin bir ürünü olmamasıyla açıklanacağını öne sürmüştür.⁹⁰² Frege’nin ‘belli bir insanın zihninin ürünü olma’ nosyonu, çok özeldir; çünkü bu nosyon, böyle bir ürün olan herhangi bir şeyin kişiye özel olduğunu ya da öznelarası şekilde erişilemez olduğunu ifade eder. Ancak, biz bu nosyonu kabul edersek eğer, o halde ilgilendikleri konular bakımından mantık ve psikoloji arasında iki farklı ayırım yapma imkanına sahip olabileceğiz. İlk yol, bir şeyin doğru olup olmamasının bizim onu doğru olarak kabul etmemizden bağımsız olarak doğru olduğuna işaret ederek ilerleyecektir ve nedenler (*cause*) ile yargılarımızı gerekçelendiren sebepler (*reason*) arasında bir ayırım yapmamıza olanak sağlayacaktır. Psikolojik bir teori, yargılarımızın nedenleriyle ilgilenip, doğru ile yanlış ve gerekçelendirilmiş ve gerekçelendirilmemiş yargılar arasında bir ayırım yapmakla uğraşmaz iken, mantık yargıların gerekçelendirilmeleriyle, yani doğrulukla içsel bir bağa sahip olan şeyle ilgilenir.⁹⁰³ Psikoloji ve mantık arasındaki bu ayırmadan, psikolojinin konusu olan herhangi bir şeyin doğru ya da yanlış olamayacağı ve öznelarası şekilde erişilemez olduğu sonucu çıkmayacaktır. Ancak, eğer psikolojinin konusunun, nedensel olarak sahip olan bir kişiye bağlı olan zihinsel süreçlerin ürünleri ya da tasarımlar olduğunu ve bu ürünlerin ya da tasarımların öznelarası şekilde erişilemez olduklarını öne sürersek, psikolojinin konusunun doğru ya da yanlış olmayan ve öznelarası şekilde erişilebilir olmayan şeyler olduğu sonucu çıkacaktır. Yani Frege, bu iki öncülden, doğru olarak kabul edilen ya da kabul edilebilen bir şeyin psikolojinin ilgi alanına dahil olamayacağı sonucuna ulaşmıştır. Böylece, psikolojinin ilgi alanı öznelarası şekilde erişilemezdir. Diğer taraftan, mantığın

⁹⁰¹ Frege, *a.g.e.*, s. 3.

⁹⁰² Frege, *a.g.e.*, s. 4.

⁹⁰³ Frege, *a.g.e.*, s. 2.

ilgi alanının ise öznelarası biçimde erişilebilir olması zorunludur. Dolayısıyla, mantık, psikolojiden farklıdır.⁹⁰⁴

Frege, mantık ve psikoloji arasında iki farklı ayırım yapmıştır ve bu ayrımlar, ‘bağımsız’ sözcüğünün iki farklı kullanım biçimine dayanmaktadır. Yargılarımızın doğruluklarının, bizim yargıda bulunma edimimizden bağımsız olması, mantıksal bir bağımsızlıktır. Hata yapma olasılığının gösterdiği gibi, biz bir şeyi, o doğru olmamasına rağmen, doğru olarak kabul edebiliriz ve önceden kabul edilmemiş bir doğruluğun keşfedilme olasılığı, bir şeyin, onu doğru kabul eden herhangi biri bulunmaksızın da doğru olabileceğini kanıtlamaktadır. Dolayısıyla, bir şeyin doğru olması, onun doğru olarak kabul edilmesinden bağımsızdır. Ancak, doğru olan bir entitenin, onu böyle kabul eden kişiden bağımsız olması, nedensel açıdan anlaşılacak zorundadır. Frege’nin hariç tutmak istediği düşünce, doğru olarak kabul edilen şeyin içsel bir edimin ya da zihinsel bir sürecin ürünü olduğu ve dolayısıyla da nedensel olarak zihinsel yaşantımıza bağlı olduğu düşüncesi idi. Böylesi bir ürün temsil (*representation*) ya da tasarım (*idea/Vorstellung*) olarak adlandırılır ve psikolojinin temsiller ya da tasarımlarla ilgileniyor olarak kavranması, mantık ve psikoloji arasında ikinci bir ayırımın yapılmasına da olanak tanır. Bu ayırım için öznel olan şey, hem tasarımların nedensel olarak onlara sahip olan birisine bağlı olmaları, hem de onların öznelarası biçimde erişilebilir olmamasıdır.⁹⁰⁵ Böylece, Frege, konuları bakımından mantığı, psikolojiden ayırırken, iki farklı şeyi amaçlamaktaydı: doğruluğun yargılarımızdan bağımsız olduğunu, yani doğruluğun nesnelliğini vurgulamak ve doğru olduğu söylenen şeyin öznelarasılığına işaret etmek. Onun ikinci amacı, onun düşünce nosyonu için belirleyicidir ve bu amaç, Frege’yi, bir cümlemin içeriğini, yalnızca düşünce aracılığıyla erişilebilen bir şey olarak kavramaya sürüklemiştir.

Frege’nin ilk temel ilkesi hakkında söylediklerimizi özetleyecek olursak, mantıksal olan ile psikolojik olan arasındaki ayırımın, nesnel ile öznel arasında yapılmış olan ayrımla örtüşmediğini öncelikle vurgulamak gerekir. İlk ayırım, öznelarası biçimde erişilebilir olan şeyin alanı içerisinde düşünce ve yargılarımızı mülhaza etmenin iki farklı biçimini birbirinden ayırır. Ancak Frege, öznel ve nesnel arasındaki ayırımın, psikoloji ve mantık arasındaki ayrımla uyumlu olduğunu öne sürmüştür.⁹⁰⁶ Dolayısıyla, nesnel ile öznel

⁹⁰⁴ Carl, *a.g.e.*, s. 30-31.

⁹⁰⁵ Carl, *a.g.e.*, s. 31.

⁹⁰⁶ Carl, *a.g.e.*, s. 32.

arasındaki ayrım olarak mantıksal olanın psikolojik olandan ayırt edilmesine ilişkin yorumun, Frege açısından oldukça önemli olduğu öne sürülebilir. Bundan dolayı, psikoloji öznelerarası biçimde erişilemez olan öznel temsillerle ya da tasarımlarla ilgilenmektedir.

3.4.1. Mantıksal ile Psikolojik Olan Ayrımından Nesnel/Öznel Ayrımına Geçiş

Peki, öyleyse öznel olan nedir? Frege, *Aritmetiğin Temelleri*'nde, sayıların öznel şeyler oldukları görüşünü, sayıların fiziksel şeyler oldukları iddiasına alternatif olarak mülahaza etmiştir.⁹⁰⁷ Frege, “öznel” sözcüğünden, zihinsel olan bir şeyi, tasarımı, bizim içimizde bulunan bir şeyi anlamaktadır. Ancak o, bizim içimizde bulunan bir şey hakkında konuşmanın metaforik bir konuşma olduğunu çok iyi bilmektedir: “Her nesnenin bir yeri yoktur ki. Bu anlamda tasarımlarımız da bizim içimizde (yani derimizin altında) değildirler. Derimizin altında sinir düğümleri, kan yuvarları ve buna benzer şeyler vardır ama öznel tasarımlarımız yoktur... Eğer yine de onlar bizim içimizdedir diyorsak, bununla anlatmak istediğimiz onların öznel olmasıdır.”⁹⁰⁸ Bir şeyin içimizde olduğunu söylemek, o şeyi lokalize etme değil, daha ziyade onun epistemolojik statüsünü göstermektir. Biz, bir şeyin içimizde olduğunu söyleyerek, o şeyin, “onunla uğraşan herkes için aslında aynı olan” nesnel bir sayıya ya da şeye benzemediğini söylemek isteriz.⁹⁰⁹ Öznel olan, diğer taraftan, öznelerarası biçimde erişilemez olan bir şeydir, tıpkı duyular, zihinsel süreçler ve duyu izlenimleri gibi. Tasarımlar, psikolojik bir anlamda anlaşıldıklarında öznelirler, çünkü tasarımlar, diğer herkesinkiyle uyushup uyushmadığını bilemeyeceğimiz duyumlara ya da imgelere benzerler.⁹¹⁰

Frege, öznel olanla ilgili bunları söylüyorsa, o halde ona göre nesnel olan şey nedir? Frege'ye göre, nesnel olan, “bütün rasyonel varlıklar ve kavrama yeteneğine sahip bütün herkes için aynı olan bir şeydir” ve “yasalara tabi olan, kavranabilir ve yargıda bulunulabilir olan, sözcüklerle ifade edilebilir olandır.”⁹¹¹ Bu son görüş oldukça önemlidir, çünkü bu görüş, Frege'nin neden renk sözcüklerinin öznel duyularımıza değil de, nesnel bir özelliğe işaret ettiği hususuna vurgu yaptığını açıklar. Sözcüklerle ifade edilebilen şeyler ve bir cümlenin içeriğinin parçası olabilen şeyler nesneldir, çünkü bu şeyler öznelerarası biçimde erişilebilirlerdir. Ancak, ‘öznelerarası erişilebilirlik’, aynı dili

⁹⁰⁷ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, s. 117-118.

⁹⁰⁸ Frege, *a.g.e.*, s. 155.

⁹⁰⁹ Frege, *a.g.e.*, s. 155.

⁹¹⁰ Frege, *a.g.e.*, s. 120.

⁹¹¹ Frege, *Posthumous Writings*, s. 7, 115; Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, s. 119.

konuşan herkesin erişebilirliğini değil, belli bilişsel bir yetiyi paylaşan bütün herkesin erişebilirliğini ifade eder. Frege, nesnel ve öznel arasında yapmış olduğu ayrımı açıklamak için, Kant'ın bilişsel yetiler olarak anlama yetisi ile duyarlık arasında yapmış olduğu ayırmadan yararlanmıştır. Frege'ye göre, "saf görüsel olan" bir şey öznel, çünkü o "iletilebilir değildir."⁹¹² Frege, görü sözcüğünü, Kantçı anlamda, kişiye özgü tasarımlar ya da duyu izlenimleriyle kıyaslanabilir bir şey olarak almıştır. Frege, nesnelliği, "hissetmemizden, görü edinmemizden ve tasarımılamamızdan ve de belleğimizde yer alan önceki duyularımızda meydana gelen içsel imgelerden bağımsız olma, ancak akıldan bağımsız olmama" durumu olarak açıklamıştır.⁹¹³ Dolayısıyla, öznel olan ile nesnel olan arasındaki ayrım, şahsi olan ile öznelerarası biçimde erişilebilir olan arasındaki ayırmadan başka bir şey değildir. Bu ayrım, çeşitli bilişsel yeti arasındaki ayrımla ilişkilidir, şöyle ki bu yetiler içinde yalnızca akıl, nesnel olan bir şeye ulaşabilirken, diğer yetiler öznel olan şeylerle ilişkilidir.⁹¹⁴ Frege, öznel olanı, tasarımlarla özdeşleştirme eğilimi içinde olmuştur, ancak o, tasarım sözcüğünü çok dar bir anlamda kullandığının farkında olmuştur da. Tasarım sözcüğü, psikolojik bir anlamda ya da öznel bir anlamda kullanılmıştır ve "duyusal, resimsel bir yapıya" sahip bir şeye işaret etmektedir.⁹¹⁵

Nesnel ile öznel olan arasındaki ayrım, düşünmenin kıyaslanamaz bir biçimde tasarımlara sahip olmaktan farklı olduğu varsayımına dayanmaktadır. Onun tasarımların alanına ilişkin analizi kabataslak, konuyu tanımlama adına geliştirilmiş olsa da, nesnel olan hakkında daha ayrıntılı bir açıklama yapmıştır. Ancak burada Frege, yalnızca nesnel olan şeye epistemik erişim tarzımıza özgü olan şeyi enikonu ele almıştır. Onun ontolojik bir ayrım yapmakla ilgilendiğini söylemek ise yanlış olacaktır. O, nesnel olan ile gerçek olan arasında bir ayrım yapmıştır, şöyle ki her ne gerçek ise nesneldir, ancak tersi doğru değildir. Örneğin, ona göre, sayılar nesneldir, ancak gerçek değildir. Diğer taraftan, Baltık Denizi, Dünya, Güneş ve hatta çiçeklerin renkleri ise hem nesnel, hem de gerçekler. Bunun nedeni, Baltık Denizi'nin ya da çiçeklerin renklerinin uzaysal nesneler ya da böylesi nesnelerin özellikleri olmaları değildir.⁹¹⁶

Nesnel olanı, dokunulabilir, uzaysal veya fiili gerçek olandan ayırıyorum. Yeryüzünün ekseni, Güneş Sisteminin kütle merkezi nesneldir, ancak bunlara Yeryüzünün kendisi gibi fiili gerçek

⁹¹² Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, s. 119.

⁹¹³ Frege, *a.g.e.*, s. 120-121.

⁹¹⁴ Carl, *a.g.e.*, s. 33.

⁹¹⁵ Frege, *a.g.e.*, s. 121, dipnot 47.

⁹¹⁶ Carl, *a.g.e.*, s. 33-34.

diyemem. Ekvator çizgisinden genellikle hayali bir çizgi olarak söz ederiz, ancak onu uydurulmuş bir çizgi olarak adlandırmak yanlış olacaktır.⁹¹⁷

Yeryüzünün eksenini ve ekvator düşünce aracılığıyla kabul edilmiş uzaysal entiteler olsalar da, Güneş ya da renkler duyumlar aracılığıyla keşfedilebilirler ve bu edinebilirlik türü, gerçek olan şeyin karakteristik özelliği olarak görülmektedir. Frege'nin açık bir biçimde gerçekleştirdiği gibi, eğer duyumlara dayanan empirik bilginin de düşünceye gereksinim duyduğu öncülü eklenirse, gerçek olan şeyin neden nesnel olduğu ve yalnızca ya da genelde düşünce aracılığıyla erişilebilir olan şeylerin neden gerçek değil de, sadece nesnel oldukları anlaşılacaktır. Dolayısıyla, Frege'nin neyin nesnel olduğuna ilişkin analizi, neyin varolduğu sorusunu cevaplamak için amaçlanmamıştır. Ama bir şeyin hangi bilişsel yetiler yoluyla erişilebilir olduğu sorusuyla ilgilidir.⁹¹⁸

Frege, mantıksal olan ile psikolojik olan arasındaki ayrımı, nesnel olan ile öznel olan arasında yapmış olduğu ayrımla ilişkilendirmiştir. Ancak görebilmiş olduğumuz şey, her iki ayrımın birbirlerine tam olarak tekabül etmedikleridir. Psikolojik olan, öznel olana gereksinim duymaz ve nesnel olan da, mantıksal olana gereksinim duymaz. Ancak Frege, böylesi bir tekabüliyeti oluşturmaya niyetli olduğundan dolayı, mantıksal olan ile düşünce aracılığıyla erişilebilir olan arasında bir bağın olduğunu düşünmüştür. Dolayısıyla, onun gerçekten öne sürmek istediği şey, mantıksal olan ile nesnel olan şey ve psikolojik olan ile öznel olan şey arasında bir tekabüliyetin bulunduğuudur ki o, mantıksal ve psikolojik olan arasındaki ayrımın, düşünce ve tasarımlara sahip olma arasındaki ayrım olarak ele alınabileceğini önceden varsaymıştır. Frege'nin ilk ilkesinin analizi, bu ön varsayımın daha detaylı bir biçimde ele alınmasını gerektirmektedir.⁹¹⁹ Bizde bir sonraki kesimde, Frege'nin mantıksal olan ile psikolojik olan ayrımını, bizim bilişsel yetilerimizden ikisi olan, düşünme ve tasarımlara sahip olma arasındaki ayrımla ilişkilendirerek ele alacağız.

3.4.2. Tasarım/Düşünme Ayrımı

Frege'nin düşünme ve tasarıma sahip olma arasında yaptığı ayrım, onun Lotze'ye yönelttiği eleştirilerin yer aldığı çalışmalarda bulunmaktadır. Frege'nin Lotze'ye yönelttiği eleştiriler ise, Scholz'un "17 Key Sentences on Logic" ["Mantık Üzerine 17 Anahtar Cümle"] başlığını verdiği ve 1885 yılından önce yazıldığını tahmin ettiği notlarda

⁹¹⁷ Frege, *a.g.e.*, s. 119.

⁹¹⁸ Frege, *a.g.e.*, s. 34.

⁹¹⁹ Carl, *a.g.e.*, s. 34-35.

bulunabilir. Frege'nin Lotze eleştirisine on ikinci anahtar cümlesine bakarak başlayabiliriz: "Mantık, yalnızca doğruluk ve doğru olmama (*untruth*) arasında bir farklılığın bulunduğu kanaatiyle başlar."⁹²⁰ Lotze ise, mantığın yalnızca tasarım kombinasyonları arasında, doğruluk ve doğru olmama ayrımının bulunduğu kanısıyla başladığını ileri sürmüştür.⁹²¹ Lotze ve Frege'nin ifade tarzları birbiriyle uyuşsa da, Frege'nin bu noktada Lotze'ye bağlı kaldığını düşünmek yüzeysel bir yaklaşım olacaktır. Frege'nin anlatmak istediği şeyi, onun Lotze hakkındaki kritik değerlendirmeleri çerçevesinde mülahaza etmek zorundayız ki bu değerlendirmeler iki filozof arasındaki farkı ortaya çıkarmakta yeterli olacaktır. Bu değerlendirmeler, birinci anahtar cümleyle başlar: "Düşünmenin esasını oluşturan ilişkiler, tasarım ilişkilerinden (*association*) özel bir şekilde farklıdır."⁹²² Bu, ikinci anahtar cümle aracılığıyla tanımlanabilmiş olan şeye ilişkin bir yorum gibi görünmektedir: "Farklılık, yalnızca ilişki için haklı bir zemin izafe eden, bazı eklenti/ikincil (*accessory*) düşünceler meselesi değildir."⁹²³ 'Eklenti/ikincil düşünce' terimi, Lotze kaynaklıdır ki o "salt mevcut tasarımların yanında düşünme tarafından yerine getirilen işin fazlasını" açık kılmak istemiştir. Frege'nin amacını anlamak için, Lotze'nin düşünceler ve tasarımlar hakkındaki görüşlerini açıklamak gerekir.

Lotze, "uyanıkkenki yaşantımıza" ilişkin çok iyi bilinen geleneksel betimlemeden başlamıştır: "Duyularımız eş zamanlı olarak ya da hemen akabinde çeşitli tasarımlara neden olurlar."⁹²⁴ Bu tasarımlar, "tutarlı tasarımlar" ve "salt rastlantısal tasarımlar" olarak ayrılabilirler: Tutarlı tasarımlar, tasarımların olası nedenlerinin eş zamanlı bulunmasından kaynaklanır ve rastlantısal tasarımlar ise tasarımların nedenlerinin düzenli ilişkilerinin ürünüdür.⁹²⁵ Lotze, "tutarlı tasarımların", hem "bir araya gelen" tasarımlar olduğunu, hem de onların özel ilişkisinin, haklı bir zemin ekleyen düşünmeden kaynaklandığını belirtmiştir. O, aynı zamanda, "izlenimlerin evrensel tutarlılık ilkelerinin altında alındığını" ya da "verili tasarımlar meselesinin, ideal formlara" göre düzenlenmiş olduğunu iddia etmiştir.⁹²⁶ Bu farklı model ya da metaforlar çeşitli biçimlerde anlaşılabilir de, Lotze'ye göre, düşüncenin verili tasarımlarının bir yorumu olduğu açıktır: düşünce, tasarımlar

⁹²⁰ Frege, *Posthumous Writings*, s. 175.

⁹²¹ Lotze, *Logic I*, s. 8.

⁹²² Frege, *Posthumous Writings*, s. 174.

⁹²³ Frege, *a.g.e.*, s. 174.

⁹²⁴ Lotze, *Logic I*, s. 1.

⁹²⁵ Lotze, *Logic I*, s. 1.

⁹²⁶ Lotze, *Logic I*, s. 6, 8.

olmaksızın mümkün değildir; düşünce tasarımlara gönderimde bulunur ve tasarımları kendi “evrensel form ve ilkelerine” göre birbiriyle ilişkilendirir.⁹²⁷

Bu arkaplanla birlikte, Frege’nin ilk üç anahtar cümledeki argümanı anlaşılabilir. Frege, Lotze ile birlikte, düşünce ilişkilerinin tam anlamıyla bir araya gelen tasarımların ilişkilerinden farklılaştığı kanaatini paylaşmıştır. Ancak Frege, Lotze’nin bu farkı yanlış bir şekilde tanımladığını düşünmüştür. Düşünce ve onların ilişkileri tasarımlarla ilişkili değildir ve tasarımların yorumuna bağlı değildir, ancak daha ziyade bir düşünceyi dile getiren bir cümlelerin sözcükleri tarafından gösterilmiş olan şeye gönderimde bulunur. Frege, dolayısıyla, üçüncü anahtar cümlede, düşüncenin tasarımlarla değil, nesnelerle, özelliklerle, kavramlarla, ilişkilerle ilişkili olduğunu öne sürmüştür.⁹²⁸ Bu iddia, düşünce ve varlığın tuhaf bir şekilde özdeş olduğu öne süren tezi bildirmez; ancak sonrasında anlam ve gönderim teorisiyle değiştirilecek olan cümlelerin daha basit semantik analizine gönderimde bulunularak düşünülmüş olan şey hakkında bir açıklama yapar.⁹²⁹

Frege’nin argümanı üç aşamada geliştirilebilir: Düşünceler, Frege’nin teorisine göre, anlam ve gönderim arasındaki ayrımın keşfedilmesinden önce, birisinin üzerinde düşündüğü nesneler ve kavramlar aracılığıyla oluşturulmuştur. Eğer düşünce bir şeyle ilişkili ise, o halde düşünceyle ilişkili olan şey, bir düşünceyi meydana getirebilecek parçalardan oluşmak zorundadır. İkinci olarak, düşünceler için özsel olan şey, onların doğru ya da yanlış olmasıdır. Bu yüzden, onlar tasarımlar arasındaki ilişkinin herhangi bir türü olamayacaktır. Ancak eğer düşüncenin nesneleri, tasarımlar değilse, düşünme etkinliği tasarımların yorumu ya da değerlendirilmesi olamazlar. Lotze, dolayısıyla, hem düşünce nosyonunda, hem de düşüncenin nesnesi olan şey hakkındaki açıklamasında hata yapmıştır. Üçüncü olarak, bir düşüncenin dilsel ifadesi bir cümledir; düşüncenin dilsel olarak söylenişi, cümlelerin kullanımına bağlıdır.⁹³⁰ Böylece, bir kimse düşünceleri, yalnızca onları tasarımlardan olumsuz bir şekilde ayırarak karakterize etmek durumunda değildir. Frege, bir cümlelerin dile getirdiği düşünceyi, bu düşüncenin bileşen ifadelerinin gösterdikleri şeyle birleştirerek olumlu yönde bir açıklama yapmıştır. Frege, onuncu anahtar cümlede şunu söylemiştir: “Eğer yalnızca ‘Leo Sachse’ bir şeyi gösteriyorsa, ‘Leo

⁹²⁷ Lotze, *a.g.e.*, s. 8.

⁹²⁸ Frege, *Posthumous Writings*, s. 174.

⁹²⁹ Carl, *a.g.e.*, s. 36.

⁹³⁰ Carl, *a.g.e.*, s. 36-37.

Sachse bir insandır' cümlesi, bir düşüncenin ifadesi olacaktır.”⁹³¹ Benzer bir cümle, “Dialogue with Pünjer”de de ifade edilmiştir: “‘Sachse bir insandır’ doğru bir yargıysa, ‘Sachse’ sözcüğü bir şey göstermek zorundadır.”⁹³² Bu görüşün, Frege’nin bir düşünceyi dile getiren cümlelere ilişkin daha sonra gerçekleştirdiği semantik analizinden farklı olduğu açıktır, ancak Frege’nin Lotze’nin görüşlerine yönelik eleştirileri aracılığıyla düşünce nosyonunu nasıl berrak hale getirmeye çalıştığını göstermek açısından önemlidir.

Hem Frege, hem de Lotze düşünce ve tasarımlara sahip olma arasında özel bir ayrımın bulunduğunu düşünmüşlerdi ve her ikisi de bu düşünceyi, doğru ve yanlış arasındaki ayrımın mantık açısından sahip olduğu role gönderimde bulunarak gerekçelendirmiştir. Lotze, düşünceyi, “tasarımlara mantıksal bir düzen verme”⁹³³ olarak mülâhaza ederken, Frege ise, düşünceyi, tasarımlardan tamamen farklı ve onlardan tamamen bağımsız bir şey olarak görerek, düşünceyi tasarımlara sahip olmanın özel bir türü olarak gören geleneksel düşünceyle bağlarını koparmıştır. Düşünmek, bir düşünceyi, yani bir cümlenin içeriğini, cümlenin dile getirdiği şeyi kavramaktır. Dolayısıyla, Frege’nin düşünme hususunda daha tutarlı ve daha ciddi bir açıklama yaptığını kabul edebiliriz. Lotze’ye göre, ‘tutarlı tasarımlar’ ve ‘rastlantısal tasarımlar’ arasında bir ayrım yapmalıyız, çünkü doğruluk ve doğru olmama arasında değer farkı vardır ki bu fark bir kısım tasarımı, diğer tasarımların karşıtı olarak konumlandırır.⁹³⁴ Ancak düşünme, izlenimlerden oluşan tasarım oluşumlarıyla başlar ve onun ilk sonucu “bir adın icat edilmesiyle gerçekleştirilen mantıksal bir edimdir.”⁹³⁵ Frege ise, diğer taraftan, düşünceyi doğru ya da yanlış olan ve cümleler aracılığıyla dile getirilen bir şey olarak mülâhaza ederek, düşünme ile doğru ve yanlış arasındaki ayrımı birbiriyle ilişkilendirmiştir. Bu ayrım, düşünmenin özel konumunu açıklar, çünkü düşünce olan her şey bu ayrımı sergileyecektir. Altıncı anahtar cümlede, Frege, şunu iddia etmiştir: “Düşünme ilişkisi için dışsal bir işaret olarak, ilişkinin doğru olup olmadığı sorusu anlamlı bir soru olarak alınabilir.”⁹³⁶ Eğer, “bir cümlenin dilsel ifadesinin bir cümle olduğu”⁹³⁷ öne sürülürse, düşünme analizini, düşünceleri dile getiren cümlelere ilişkin semantik bir teoriyle ilişkilendirmek mantıklı olacaktır. Ancak Frege ve Lotze arasındaki iki farklılık, birbiriyle ilişkilendirilemez. Frege, düşünmeyi, tasarımlara

⁹³¹ Frege, *a.g.e.*, s. 174.

⁹³² Frege, “Dialogue with Pünjer”, *Posthumous Writings*, s. 60.

⁹³³ Lotze, *Logic I*, s. 8.

⁹³⁴ Lotze, *a.g.e.*, s. 2.

⁹³⁵ Lotze, *a.g.e.*, s. 1, 10-11.

⁹³⁶ Frege, *Posthumous Writings*, s. 174.

⁹³⁷ Frege, *a.g.e.*, s. 174.

sahip olmanın özel bir türü olarak ele alan geleneksel görüşü alaşağı etmeyi başarmıştır, çünkü o, Lotze'nin de işaret ettiği, doğru ve yanlış arasındaki ayrımı ciddiye almıştır. Bu ayrım, cümlelerin dile getirdiği düşünceleri ilgilendirmektedir ve düşünme ile cümlelerin kullanımı arasındaki bu ilişki, Frege'ye biraz önce bahsettiğimiz geleneksel görüşü alaşağı etmesine olanak tanımıştır. Düşünme kavrayışımızla ilişkili bu Kopernik Devrimi'nin ilk sonuçları, *Aritmetiğin Temelleri*'nde bulunabilecektir.⁹³⁸ İşte bu noktada, adı geçen eserde Frege'nin bağlı kalacağını beyan ettiği ilk ilkedan (yani nesnel olanı öznel olandan, mantıksal olandan psikolojik olanı ayırma) daha ünlü olan ikinci ilke, yani bağlam ilkesi üzerinde durmakta fayda vardır.

3.4.3. Bağlam İlkesi

Bağlam ilkesi, bizi, “sözcüklerin anlamını/gönderimini tek başına değil, ancak bir cümle bağlamında ele alma” konusunda uyarmaktadır.⁹³⁹ İlk bakışta, bağlam ilkesinin ilk ilkeyle ilişkili olmadığı düşünülebilir ve pek çok yerde bu iki ilke birbirinden bağımsız bir şekilde tartışılmıştır. Ancak bu izlenim hatalıdır, çünkü Frege'nin kendisi her iki ilke arasındaki ilişkiye vurgu yapmıştır: “Eğer ikinci ilke dikkate alınmazsa, sözcüklerin gönderimlerinin, neredeyse zorunlulukla içsel imgeler veya bireysel ruhun edimleri olduğu kabul edilebilir ve böylelikle birinci ilkeye de karşı çıkılabilir.”⁹⁴⁰ İlk ilkeyi kabul eden birisi, ikinci ilkeyi de kabul etmek zorundadır. Bağlam ilkesi, ilk ilke tarafından psikolojik olan ile mantıksal olan arasında yapılan ayrımı dikkate alan bir araç ya da yöntem olarak anlaşılacak zorundadır. Bu ilke, Frege'nin psikolojizm eleştirisinin tamamlayıcı unsuru olmuştur.⁹⁴¹ Bu noktada, biz her iki ilke arasındaki ilişkiye vurgu yaparak bağlam ilkesini belirgin hale getirmeye çalışacağız.

3.4.3.1. Bağlam İlkesi ve İlk İlke⁹⁴² Arasındaki İlişki

Frege, *Aritmetiğin Temelleri*'nin 60. Maddesinde, bağlam ilkesini, sadece “bir sözcüğün içeriğinin tasarımı” varsa, bu sözcüğün bir anlama/gönderime sahip olduğu iddiasını eleştirmek için kullanmıştır.⁹⁴³ Bu iddia, Frege'nin sayıların “kendi başlarına varolan nesneler” olduğu tezine karşı yöneltilen itirazın genelleştirilmesi olduğu için, o, bu iddiayı

⁹³⁸ Carl, *a.g.e.*, s. 38.

⁹³⁹ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, s. 85.

⁹⁴⁰ Frege, *a.g.e.*, s. 85-86.

⁹⁴¹ Carl, *a.g.e.*, s. 38.

⁹⁴² Psikolojik olanı mantıksal olandan, öznel olanı nesnel olandan ayırmak.

⁹⁴³ Frege, *a.g.e.*, s. 154.

tartışmıştır.⁹⁴⁴ Frege bu noktada şunu iddia etmiştir: “Dört veya Jüpiter’in uydularının sayal sayısı dediğimiz nesneler için onları kendi başına varolan bir şey yapabilecek herhangi bir öznel tasarım oluşturmamışımız itirazı yöneltilebilir. Ancak bu, sayıya yüklediğimiz ‘kendi başına varolma’nın bir kusuru değildir.”⁹⁴⁵ Bu, daha ziyade, bizlerin genellikle sayılar hakkında herhangi bir tasarım oluşturmamışımızdan dolayıdır. Frege, bu iddiayı kanıtlamak için iki örnek vermiştir. Belirsiz tanımlık olarak kullanılan ‘bir’ sözcüğünün bulunduğu ‘yeşil bir çayır’ tasarımı, sayı sözcüğü olarak kullanılan ‘bir’in bulunduğu ‘bir yeşil çayır’ tasarımından farklı değildir. Ancak neden farklı değildir? Eğer yeşil bir çayır (*a green field*) düşünüyorsak, zihnimizde ‘yeşil bir çayır’ olarak adlandırılabilir bir şeye sahip oluruz. Eğer ‘bir yeşil çayır’ (*one green field*) düşünüyorsak, düşündüğümüz şeyde herhangi bir değişikliğe yol açar mı? Bu soruya Frege’nin vermiş olduğu yanıt ise şu olmuştur: “Belirsiz tanımlığı ‘bir’ sayı sözcüğüyle değiştirdiğimizde önceki tasarımımıza hiç yeni bir şey eklenmediğini, oysa ‘yeşil’ sözcüğüne tasarımımızdaki bir şeyin karşılık düştüğünü görürüz.”⁹⁴⁶ Frege’nin bu argüman ile göstermeye çalıştığı şey şu şekilde açıklanabilir: Yalnızca bir sayı sözcüğünü içerip içermeme bakımından birbirinden farklılaşan iki karmaşık ifadeyi kıyasladığımızda, bu ifadeleri aynı tasarımlarla ilişkilendirebiliriz. Bundan dolayı, bir sözcüğün semantik bir içeriğe sahip olması için, onunla ilişkilendirilen farklı bir tasarımın olmasına gerek yoktur. Benzer bir biçimde, Frege “kağıt üzerine basılmış ‘gold’ sözcüğünün tasarımı” hususunda şunu öne sürmüştür:⁹⁴⁷ Eğer bu sözcüğün bir tasarımını oluşturursak, onun harf sayısını göz önünde bulundurmaz; ancak eğer bir kimse böyle düşünürse, yeni bir tasarım oluşturmaya ihtiyaç yoktur. Frege’nin yorumu ise şudur: “Burada sayıyı bulduğumuz yer, yeni eklediğimiz ‘Gold sözcüğünün harfleri’ kavramıdır.”⁹⁴⁸ Başka bir ifadeyle, bizler sayıları yalnızca kavramları kullanarak ve daha genel bir biçimde düşünme yetimizi kullanarak kavrayabiliriz. Bu ifadeyi genelleştirerek şu argümana sahip oluruz: bir şeye ilişkin bir tasarım oluşturan herkes, bu şeye ilişkin resimsel bir temsile sahip olur. Bu, resmin, duyular aracılığıyla algılanan şeyin resmi olmasına gereksinim duyar. Biz duyular aracılığıyla algılayamayan bir şeyin tasarımını oluşturmamız. Dolayısıyla, sayıların kendi

⁹⁴⁴ Frege, *a.g.e.*, s. 152.

⁹⁴⁵ Frege, *a.g.e.*, s. 152.

⁹⁴⁶ Frege, *a.g.e.*, s. 152.

⁹⁴⁷ Frege, *a.g.e.*, s. 152.

⁹⁴⁸ Frege, *a.g.e.*, s. 153.

başlarına varoluşları değil de, sayıların kendisi, sayıların kendi başına varolduğuna ilişkin bir tasarımın oluşturamayacağından sorumludur.⁹⁴⁹

Frege, bir sözcüğün içeriği ile bu içerikle ilişkilendirilebilecek olan bir tasarım arasındaki ilişkinin analizi için, bu görüşü hareket noktası olarak belirlemiştir. Frege, öncelikle, farklı insanların aynı içerik, ancak farklı tasarımları bir sözcükle birleştirme olasılığından bahsetmiştir. İkinci olarak da, bir sözcüğün çağrıştırdığı tasarım, hiçbir şekilde bu sözcüğün içeriğine tekabül etmeyebilir.⁹⁵⁰ Üçüncüleyin, bizim hiçbir şekilde bir sözcüğün içeriğiyle –örneğin, “bizim Güneş’e olan uzaklığımız”- ilişkili herhangi bir tasarımı oluşturamayacağımız ya da bu içeriğin uygun bir resminin olmadığını –örneğin, “Dünya”- bildiğimiz bir sözcüğü bir tasarımla birleştirmemiz mümkündür.⁹⁵¹ Frege, bu durumdan şu sonuca varmıştır: “Düşünce sayesinde hayal edilebilir olanın sınırlarının ötesine geçebiliriz, bunu yaparken çıkarımlarımız için gerekli olan desteği de yitirmeyiz. Biz insanlar için öznel tasarımlarımız olmadan düşünmemiz olanaksızmış gibi görünse bile, onların düşünceyle bağlantıları tümüyle yüzeysel, keyfi ve uzlaşımsal olabilir.”⁹⁵²

Düşünme ve tasarımlara sahip olma, birbiriyle ilişki olan insan yetileridir. Böyle bir ilişki olsa da, düşündüğümüz şey hakkında yeterli bir analiz açısından bu ilişki konu dışıdır. Tasarımlarımız aracılığıyla düşündüğümüz şey, üzerinde düşündüğümüz şeyle tamamen alakasızdır. Eğer bir dili konuşarak üzerinde düşündüğümüz şeyi kavramak istersek, bunu hatırd tutmak zorundayız. İşte, bu mülahazalar bağlamında, Frege bağlam ilkesini kullanmıştır:

Dolayısıyla bir sözcüğün içeriğinin tasarımını oluşturamamak, onun tüm gönderimlerini yadsımak veya onu dilde kullanımdan dışlamak için bir neden değildir. Aslında karşıt yöndeki aldanış, bir sözcüğün gönderimini tek başına, yalıtılmış olarak sormamızdan, böylelikle de öznel tasarımı bir gönderim olarak kabul etmemizden kaynaklanıyor. Bu açıdan, ona karşılık gelecek zihinsel bir imge bulamadığımız bir sözcüğün içeriği de yokmuş gibi görünüyor. Ancak göz önünde bulundurmamız gereken her zaman bütün bir tümcedir. Sözcüklerin yalnızca bir tümce içinde gerçekten bir gönderimi [*Bedeutung*] vardır. Zihinsel imgeler gözümüzün önünde uçuşuyor olabilir, ancak bunların yargıdaki mantıksal öğelere karşılık gelmesi gerekmez.⁹⁵³

⁹⁴⁹ Carl, *a.g.e.*, s. 39-40.

⁹⁵⁰ Frege, *a.g.e.*, s. 153.

⁹⁵¹ Frege, *a.g.e.*, s. 153.

⁹⁵² Frege, *a.g.e.*, s. 154.

⁹⁵³ Frege, *a.g.e.*, s. 154.

Frege yukarıdaki değerlendirmelerinden bir sonuca vararak devam etmiştir. Bu görüşler, tasarımlara sahip olarak erişilebilir olan şeyin, düşünerek kavrayabileceğimiz şeyden farklı olabileceği sonucunu doğurmaktadır. Bir sözcüğün içeriği, yani anlamı, sözcüğü kullanarak üzerinde düşündüğümüz şey tarafından belirlenmiştir ve bu yüzden eğer biz, üzerinde düşünülmüş olan şeyi kavramakla ilgileniyorsak, bir sözcüğün içeriğine ilişkin bir tasarımı oluşturup oluşturamayacağımızı ve eğer öyleyse tasarımın ne olduğunu önemsememeliyiz. Bağlam ilkesi, bir sözcüğün anlamı hakkındaki doğru soruyu sormak için sezgisel bir araçtır. Ancak hangi yolla ve hangi gerekçeyle bağlam ilkesi sezgisel bir araç olarak düşünülecektir?⁹⁵⁴

Frege, bir sözcüğün anlamını araştırmanın iki farklı yolunu birbirinden ayırmıştır. Eğer bir sözcüğün anlamını tek başına mülâhaza edersek, onun anlamının bir tasarım olduğu sonucunu kabul etmeye sürüklenebiliriz. Frege, tek başına mülâhaza edilen bir sözcüğün anlamını, bu anlamla ilişkili olan bir tasarım olarak almaya neden meylettiğimizi açıklamamıştır. Eğer böyle bir eğilim varsa, bir sözcüğün anlamını araştırmanın bu biçimi, düşünmenin tasarımlara sahip olmaktan tamamen bağımsız olduğu iddiasıyla bağdaşmayan bir duruma yol açar. Burada anlaşmazlığa yol açan şey, bir sözcüğün anlamının üzerinde düşündüğümüz şeyle herhangi bir şekilde ilişkili olmayı gerektirmesidir. Böylece bir cümlelerin kullanımının düşünceleri ifade etmenin bir yolu olduğu ya da sözcüklerin anlamının üzerinde düşündüğümüz şeye ait olduğu öncülünü eklemek zorunda kalırız. Bu iddiayı da, daha önce bahsedilmiş iddialarla birleştirirsek, tek başına ele alınan bir sözcüğün anlamının araştırılmaması gerektiği fikrine sürükleniriz.⁹⁵⁵

Ancak eğer biz bir sözcüğün anlamını bir cümle bağlamında araştırırsak, daha iyi bir konumda olur muyuz? Bir sözcüğün anlamını araştırmanın bu yolunun kazanımlarını takdir edebilmek için, Frege'nin Lotze'ye yönelik eleştirilerinde belirtmiş olduğu şeyi dikkate almak zorundayız: Bir cümle aracılığıyla ifade edilen şey bir tasarım değil, ancak bir düşüncedir ve bir sözcüğün anlamı, sözcüğün içerisinde bulunduğu cümlelerin ifade ettiği düşüncenin bir parçasıdır. Bu çerçeve içerisinde, bir sözcüğün anlamını araştırmak, bir cümle aracılığıyla ifade edilmiş olan düşüncenin araştırılması içerisine yerleştirilmiştir. Eğer bir sözcüğün tasarımına sahip değilsek, bu sözcüğün bir anlama sahip olamayacağı düşüncesi kabul edilmemiştir, çünkü bir sözcüğün anlamı düşünme aracılığıyla erişilebilir

⁹⁵⁴ Carl, *a.g.e.*, s. 41.

⁹⁵⁵ Carl, *a.g.e.*, s. 41.

olan şeye aittir ve bu anlam, bizim sözcüğün bir tasarımına sahip olmamıza gereksinim duymaz. Frege, bu noktada, bağlam ilkesine gereksinim duyulduğu iddiasında bulunmuştur. Bağlam ilkesi gereği, yalnızca bir cümle içerisinde, bir sözcük gerçekten bir anlama sahip olur. Bu iddia, bize, bir sözcüğün anlamının nasıl açıklanacağını anlatmaz, ancak yalnızca bir sözcüğün bir anlama sahip olması için gerekli olan koşulu bildirir. Eğer bu iddia gerekçelendirilebilirse, bir sözcüğün içerisinde bulunduğu bir cümleye gönderimde bulunmak dışında, bu sözcüğün anlamını açıklamanın hiçbir yolu olmayacaktır.⁹⁵⁶ Ancak Frege bu iddiayı gerekçelendirmeyi başarabilmiş midir?

Biraz sonra göreceğimiz gibi, Frege sözcüklerin yalnızca bir cümle içerisinde bir anlama sahip olacağı iddiasını gerçekten gerekçelendirmeyi başaramamıştır. Bu iddianın ve de bağlam ilkesinin gerekçelendirilmesi, Frege'nin ilk ilkesi çerçevesinde ve onun epistemolojik nesnellik teori temelinde aslında verilmiştir. Eğer Frege'nin bahsedilen iddiayı ve bağlam ilkesini kullanma biçimine bakılacak olursa, Frege'nin sayıların yalnızca düşünce aracılığıyla erişilebilir olup, nesnel olanın alanına ait olduğunu kanıtlamak için kullandığı fark edilecektir: "Eğer onun hakkında hiçbir öznel tasarımı veya görüşümüz yoksa, bir sayı bize nasıl verilmiş olabilir? Sözcüklerin ancak tümce bağlamında gönderimleri vardır. Şu halde bizim sorunumuz, sayı sözcüğünün geçtiği tümcenin anlamını açıklamaktır."⁹⁵⁷ Bir nesnenin bize nasıl verildiği sorusu, bilişsel yetiyle erişilebilir olanın ne olduğu sorusudur. Frege, üç bilişsel yetiyi, öznel olan, hem nesnel, hem de gerçek olan ve nesnel olup gerçek olmayan ile bağlantılı olarak birbirinden ayırmıştır. Frege'ye göre, nesnel olup gerçek olmayan şeye yalnızca düşünme yetisi aracılığıyla erişilebilir ki o buna bağlı olarak şunu iddia etmiştir: "Aritmetikte, duyular aracılığıyla dıştan yabancı bir şey olarak gelen nesnelerle değil, aracısız olarak doğrudan akla verilen ve aklın en kendine özgü sahiplenimleri olarak tüm saydamlıklarıyla görülebilecek nesnelerle ilgileniriz."⁹⁵⁸ Eğer bir kimse cümleleri kullanarak düşündüğümüzü ve düşüncelerin cümlelerle ifade edildiğini öne sürüyorsa, o kimse sayı sözcüklerinin yalnızca bir cümle bağlamında bir anlama sahip olacağı iddiası sonuç olarak öne sürecektir. Eğer bir şeye yalnızca akıl aracılığıyla erişilebiliyorsa, o halde bir sözcük

⁹⁵⁶ Carl, *a.g.e.*, s. 41-42.

⁹⁵⁷ Frege, *a.g.e.*, s. 155.

⁹⁵⁸ Frege, *a.g.e.*, s. 195.

yalnızca bir cümle bağlamında bir anlama sahip olabilecektir, çünkü onun hakkında düşünmenin başka bir yolu yoktur.⁹⁵⁹

Yalnızca bir cümle bağlamında bir sözcüğün herhangi bir anlama sahip olduğu iddiasında doğru olan şey, bağlam ilkesi için de savunulabilir. Frege şunu öne sürmüştür:

Böylece sayının, kendisi olarak yeniden tanınabilecek veya teşhis edilebilecek bir nesne olduğu ortaya çıkmıştı, her ne kadar fiziksel ya da uzaysal bir nesne ya da hayal gücümüz aracılığıyla oluşturabileceğimiz bir resim olmasa da. Bundan sonra, bir sözcüğün gönderimini tek başına tanımlamaya hiçbir zaman kalkışmamamız gerektiği, bunun ancak bir tümce bağlamında yapılması gerektiği yolundaki temel ilkeyi ortaya koyduk; öyle inanıyorum ki, sadece bu ilkeye sıkıca bağlanarak, sayının psikolojik görüşüne sapmadan, fizikalist sayı anlayışından kaçınılabilir.⁹⁶⁰

Eğer düşünme ve cümlelerin kullanımı arasındaki ilişkiyle alakalı olan Frege'nin varsayımı da eklenirse, sayıların yalnızca akıl aracılığıyla erişilebilen nesneler olduğunu ifade eden üçüncü görüş, sayı sözcüklerinin anlamlarını açıklamak için gerekli bir ilke olarak, bağlam ilkesine neden olur. Bağlam ilkesinin epistemolojik arkaplanından dolayı, bu ilke bir sözcüğün anlamının öznel bir şey olma ya da uzaysal ya da fiili gerçek olan bir şey olma ihtimalini ortadan kaldırmak için kullanılmıştır. Dummett ve Carl'ın ifade ettiği gibi, Frege bağlam ilkesini yalnızca bir sayı sözcüğünün anlamına ya da yalnızca akıl aracılığıyla erişilebilir olan bir şeye uygulamaya niyet etmemiştir, ancak Dummett'in gözden kaçırıp, Carl'ın vurgulamış olduğu gibi, bağlam ilkesinin daha kapsamlı bir şekilde kullanılması için hiçbir gerekçe önerilmemiştir. *Aritmetiğin Temelleri*'nde, uzaysal bir şeye ya da öznel olan şeye gönderimde bulunan sözcüklerin anlamlarının bağlam ilkesine göre açıklaması gerektiğini gösteren herhangi bir argümana rastlanamaz. Bunun en basit sebebi, Frege'nin o dönemde sözcüklerin anlamına ilişkin genel bir teoriye sahip olmamasıdır.⁹⁶¹

Frege'nin kullanmış olduğu bağlam ilkesinden ve sözcüklerin yalnızca bir cümle bağlamında bir anlama sahip olacağı iddiasından anlayabildiğimiz gibi, bağlam ilkesi ve bu iddia, tıpkı birinci ilkede olduğu gibi, nesnel olan ile öznel olan arasında bir ayrım yapmak için araç olarak kullanılmışlardır. Yine bağlam ilkesi ve bu iddia, yalnızca akılla erişilebilir olan şeyi uygun şekilde konumlandırmak için bir araç işlevi görmüştür. Önerilmiş olan gerekçelendirmeye göre, bağlam ilkesi ve bir sözcüğün yalnızca bir cümle bağlamında bir

⁹⁵⁹ Carl, *a.g.e.*, s. 42.

⁹⁶⁰ Frege, *a.g.e.*, s. 196.

⁹⁶¹ Carl, *a.g.e.*, s. 43.

anlama sahip olduğu iddiası, özel bir semantik teoriye ait değildir, ancak düşünme ve tasarımlara sahip olma arasında asli bir ayrım yapan epistemolojik bir teoriye aittir. Frege, ilk ilkenin, bağlam ilkesini benimsemek için bir sebep olduğunu öne sürmüştür. Eğer bir kimse, düşündüğümüz şeyin, yani nesnel olanın cümle aracılığıyla ifade edildiğini ve bir sözcüğün anlamının bir düşüncenin parçası olduğu ve de yalnızca düşünme aracılığıyla erişilebilir olan şeye ait olduğunu öne sürerse, bağlam ilkesi, ilk ilkenin sonucu olacaktır. Sözcüklerin anlamlarını araştırmak, bir cümle aracılığıyla ifade edilen düşünceyi araştırmaktır. Eğer bir düşünceyi bir dilde, yani bir cümle aracılığıyla ifade etmenin tek yolu varsa, düşünceye olan ilgi cümlelerin anlamları ya da içerikleri üzerinde çalışmaya yönlendirecektir.⁹⁶² Bağlam ilkesi, Frege'nin *lingua characterica*'ya olan ilgisini vurgulamaktadır.⁹⁶³ Ancak bağlam ilkesi, aynı zamanda, Frege'nin Lotze'ye yönelttiği eleştirilerinde tesis ettiği düşünceler ile cümleler arasındaki ilişkinin keşfedilmesindeki ilk adımdır. Frege'nin epistemolojik ve semantik ilgilerinin birbirine yaklaşması, onun sonraki bütün adımları için yol gösterici bir ilke olmuştur.

3.4.4. Psikolojizm Eleştirisinde İlk İlkenin Yeri

Bu noktada, ilk ilkenin yani psikolojik olanı mantıksal olandan ayırmanın genel amacına geri dönelim ve sonrasında da ilk ilkenin psikolojizm eleştirisinde nasıl bir rol oynadığı sorusuna yanıt bulmaya çalışalım. Daha öncede ifade edildiği gibi, bu ilk ilkenin farklı biçimlerde anlaşılması söz konusudur. İlk ilke bir psikolojizm eleştirisi için bir program sağladığı için, bu ilkeye farklı şekillerde yaklaşılabılır. Bu eleştiri, bir psikoloji eleştirisi değil, daha ziyade psikolojinin mantık içerisindeki tahrip edici saldırılarına yönelik bir eleştiridir. Bu eleştiri, farklı bakış açılarının yol açtığı kargaşaya yöneltilmiştir ve bu eleştiri, mantıksal sorular ile psikolojik sorular arasında keskin bir ayrım yapılması talebine dayanır. Yalnızca Frege değil, Lotze, Sigwart ve Wundt gibi isimlerde bu talebi dillendirmişlerdir. Frege, adı geçen mantıkçıların anti-psikolojizmlerinin, psikolojizmin farklı varyantları olduğu iddiasında bulunmuştur. Frege'nin belirtmiş olduğu ilk ilkenin farklı yorumları, Frege'nin çağdaşlarının mantığın psikolojiden ayrılması taleplerinin tatmin edici olmaktan epeyce uzak olduğunu göstermenin zeminini oluşturmuştur.⁹⁶⁴

⁹⁶² Frege, *Posthumous Writings*, s. 174.

⁹⁶³ *Lingua characterica*, Frege'nin Leibniz'den alıntı yaparak söylemiş olduğu gibi, "*peindre non pas les paroles, mais les pensées*" olması gereken bir dildir. Bkz. Frege, *Posthumous Writings*, s. 13.

⁹⁶⁴ Carl, *a.g.e.*, s. 44-45.

Bu noktada, Wundt, Sigwart ve Lotze'nin mantıksal olan ile psikolojik olan arasındaki ilişkiyi nasıl düşündüklerine ve Frege'nin onlara yönelttiği eleştirilere bakmakta fayda vardır. Wundt, kendi mantığının karakteristiğinin, mantıksal sorulara psikolojik, özellikle de psiko-linguistik mülahazalardan yaklaşmak olduğunu söylemiştir. O, bu hareket noktasının, düşüncenin psikolojik gelişimini araştırmada önemli bir rol oynadığını öne sürmüştür. Wundt'un amacı, düşünmenin belli ilişkilerine ait olan kanıt ve evrensel geçerlilik özelliklerinin, mantıksal düşünce yasalarının psikolojik yasalardan kaynaklanmasını nasıl mümkün kıldığı bilinebildiği ölçüde, düşünmenin içsel tecrübenin bir nesnesi olarak mülahaza etmektir. Düşüncenin mantıksal yasaları normatif oldukları için, Wundt'un düşüncenin gelişiminin tarihine ilişkin projeksiyonu, aslında, normatif olan şeyin kökenine ilişkin betimsel bir izah olmuştur.⁹⁶⁵ Frege ise bu anlayışa karşı çıkmıştır, çünkü o, "mantığın bakış açısından, tarihsel başlangıç noktasının tesadüfî bir şey olarak görüldüğünü" ifade etmiştir.⁹⁶⁶ Herşeyi tarihsel olarak yorumlama yöntemi, öncelikleri birbirine karıştırır, çünkü mantıksal ve sistematik bir bakış açısından öncelikli olan şey, psikolojik ya da tarihsel bakış açısından öncelikli olan şey değildir.⁹⁶⁷

Wundt, normların gerçek kökenine ilişkin öne sürdüğü görüşünde, yargılarımız nedensel açıklaması ile onların geçerli çıkarım yasaları aracılığıyla gerekçelendirilmeleri arasındaki ayrımı göz önünde bulunduramamıştır. Benzer bir biçimde, doğruluk nosyonunun hem mantıkta hem de psikolojide oynadığı farklı roller göz önünde bulundurulduğunda, psikoloji ve mantığın konularının Frege tarafından birbirinden ayrılmasına Wundt hiç yer vermemiştir. Frege, mantık ve psikolojinin ilgi alanlarının farklı olmasına ilişkin daha olumlu ve daha açık bir açıklama yapmıştır. Frege'ye göre, Wundt'un düşüncenin gelişim tarihi projeksiyonu, açık bir şekilde birbirinden ayrılmış olan şeylerin ortak bir kökene sahip olduğu yanılgısını öne sürmektedir. Ancak ona göre, bir kişi bu ortak kökene vurgu yaparak, bu ayrımın yapılması için herhangi teorik bir sebep sağlayamaz ve farklı sorunların ve farklı açıklamaların yol açtığı karışıklığı def etmeyi başaramaz ki işte bu karışıklık psikolojizmin karakteristiğidir.⁹⁶⁸

Sigwart tarafından öne sürülmüş olan psikoloji-mantık ayrımı da, Frege'nin psikolojizm eleştirisi aracılığıyla saptanmış olan gereksinimleri karşılamaktan oldukça uzaktır. Sigwart

⁹⁶⁵ Wundt'tan aktaran Carl, *a.g.e.*, s. 45.

⁹⁶⁶ Frege, *Collected Papers on Mathematics, Logic, and Philosophy*, s. 109.

⁹⁶⁷ Frege, *Posthumous Writings*, s. 4.

⁹⁶⁸ Carl, *a.g.e.*, s. 45.

mantığı, düşünme sanatı olarak tanımlamıştır. Sigwart, öznel bir şekilde tecrübe edilen zorunluluğa, düşüncelerimizin belli bir türüne eşlik eden içsel kesinlik duygusuna ve bilince atıfta bulunarak, mantığın ilgilendiği düşünce ile psikolojinin ilgilendiği düşünce arasındaki farkı açıklamaya çalışmıştır.⁹⁶⁹ Mantığın ilgilenmiş olduğu düşüncenin özel niteliği, ona göre, belli geçerli çıkarım yasalarını takip etmeye ya da yargılarımızın gerekçelendirilmesi için belli standartlara uymaya dayanmamasıdır. Mantığın ilgilendiği düşünce, ona göre, belli öznel bilinç durumlarına ve tecrübe ettiğimiz kesinlik duygusuna dayanmaktadır. “Düşüncemizin kesinliği ve evrensel geçerliliği, son tahlilde, zorunluluk bilincine dayanır, tam tersine değil.”⁹⁷⁰ Mantığın ilgilendiği düşünce, içsel tecrübenin özel bir türü ve düşüncenin bu türüne eşlik eden öznel bir bilinçlilik aracılığıyla ayırt edilmiştir. Düşünceyi yöneten yasalar, yani mantıksal yasalar, “yapıyor olduğumuz şeyin değiştirilemezliğinin kesinliğine” dayanmaktadır.⁹⁷¹

Sigwart, düşüncenin bir türünün mantığın ilgi alanını oluşturduğunu öne sürerek, mantık ve psikoloji arasında bir ayrım yapmayı istemiştir. Frege, yargılarımızın doğruluklarının gerekçelendirilmesine atıfta bulunurken, Sigwart bu düşünce türüne eşlik eden öznel duygulardan bahsetmiştir. Bu şekilde, ne mantığın gerçek ilgi alanı, ne de yargılarımızın belli gerekçelendirilme biçimleri için mantıksal yasaların oynadığı rol keşfedilebilecektir. Mantıksal düşünce olarak adlandırılan şeye ilişkin içsel tecrübelerin analiz edilmesi aracılığıyla elde edilmiş olan psikoloji-mantık ayrımı kabul edilemez, çünkü bu, mantıksal yasaların geçerliliğinin, düşünme yoluyla tecrübe edilen öznel kesinliğe dayandığı sonucuna götürür. Görüldüğü gibi, Sigwart mantık ile psikoloji arasındaki sınırı bulanık hale getirmiştir. Sigwart’ın mantığın ilgi alanı ve mantıksal yasaların temeli hususlarındaki görüşleri, içsel tecrübelerimiz hakkındaki psikolojik mülahazalara dayanmaktadır.⁹⁷² Sigwart’ın bu akıl yürütmesine, Frege’den şu alıntıyı yaparak karşı çıkabiliriz: “Hiçbir psikolojik araştırma, mantığın yasalarını gerekçelendiremez.”⁹⁷³

Şimdiye kadar, Frege’nin psikolojizme yönelttiği iki farklı itirazı gördük: ilki, mantık ve psikolojinin özel yöntemleri arasındaki ayrıma dayanan metodolojik itiraz ve ikincisi, psikoloji ve mantığın özel ilgi alanlarında doğruluk nosyonunun oynadığı rollerdeki

⁹⁶⁹ Carl, *a.g.e.*, s. 46.

⁹⁷⁰ Sigwart’tan aktaran Carl, *a.g.e.*, s. 46-47.

⁹⁷¹ Sigwart’tan aktaran, Carl, *a.g.e.*, s. 47.

⁹⁷² Carl, *a.g.e.*, s. 47.

⁹⁷³ Frege, *Posthumous Writings*, s. 175.

farklılıktan türetilen ve ‘öznel olan’ ve ‘nesnel olan’ arasındaki ayrım aracılığıyla formüle edilen itiraz. Frege, daha önce belirttiğimiz gibi, mantıksal olan ile psikolojik olan arasındaki ayrımın, nesnel olan ile öznel olan arasındaki ayrımla ilişkili olduğunu düşünmüş ve psikolojizme yönelik eleştirilerinde bu ilişkiye başvurduğunda, psikolojizme karşı üçüncü bir epistemolojik itirazı yöneltmiştir.⁹⁷⁴

Bu itiraz çerçevesinde, ‘psikolojizm’ yaftası, düşünme ile tasarımlara sahip olma arasındaki sınırı bulanıklaştıran herhangi bir felsefi öğretiye atıfta bulunur. Kelimenin bu anlamıyla, Lotze bir psikojisttir ve Frege ise bu tür psikolojizme, “Key Sentences on Logic”de şiddetle karşı çıkmıştır. Lotze’ye göre düşünme, tasarımlar aracılığıyla düşünmektir; dahası bir tasarım oluşturmak, düşünme etkinliğiyle uğraşmak idi. Lotze, düşünme etkinliği aracılığıyla bilgiye dönüştürülen izlenimlere ilişkin geleneksel modelden hareket etmiştir. Bu model epistemolojik bir atomizme dayanmaktadır, çünkü bu model birbiriyle ilişkisiz olan izlenimlerin çokluğundan hareket etmektedir. Bu model, öznel olanın nesnel olan karşısındaki önceliğine vurgu yapmakta ve genetik olarak nesnel olanı öznel olandan türetmeye çalışmaktadır. Bu model, ayrıca, bir nesne hakkındaki bilginin, bu nesne hakkındaki doğrulukların bilgisinden öncelikli olduğunu ve ondan bağımsız olduğu varsayımına dayanmaktadır. Kavramların yargılara bağımsız şekilde verilmiş oldukları ve yargıların kavramlardan oluştuğu iddiaları, bu varsayımla uyumludur. Lotze, bu geleneksel modelin klasik bir temsilcisidir.⁹⁷⁵

Frege ise, düşünme ve tasarımlara sahip olma arasındaki temel ayrımdan dolayı, bu modeli, psikolojik olanın mantıksal olandan keskin bir biçimde ayrılması gerektiğine vurgu yaparak eleştirmiştir. Frege, izlenimlerin ve öznel tasarımların bilginin temelleri olduğu görüşüyle mücadele etmiştir ve hem izlenimlerin, hem de öznel tasarımların bilginin nesnel içerikleriyle ilgili olmadıklarını öne sürmüştür.⁹⁷⁶ Frege, nesnel olanı öznel olandan genetik olarak türetmeye çalışan görüşe, öznel olanın nedensel olarak zihinsel süreçlere dayandığını ve öznel olanın nesnel olanla ilişkili olmadığını öne sürerek karşı çıkmıştır. Nesnel olan ile öznel olan arasında bir ilişkinin yerine, bir boşluğun olduğunu öne sürmüştür. Nihayetinde ise, Frege, doğruluklara ilişkin bilginin, nesnelere ilişkin bilgiden epistemik olarak öncelikli olduğu tezini, cümlelerin kullanımıyla gerçekleştirdiğimiz

⁹⁷⁴ Carl, *a.g.e.*, s. 47.

⁹⁷⁵ Carl, *a.g.e.*, s. 47-48.

⁹⁷⁶ Frege, *Posthumous Writings*, s. 3-4.

düşünme etkinliği olmaksızın bilginin mümkün olamayacağını öne sürerek savunmuştur. Dolayısıyla da, Frege, Lotze tarafından temsil edilen geleneksel modele çok güçlü bir eleştiri yöneltmiştir.⁹⁷⁷

Netice itibarıyla, Frege'nin *Aritmetiğin Temelleri*'nde bağlı kalacağını söylediği ilk ilkenin farklı şekillerde nasıl anlaşılmış olduğunu göstermiş olduk. İlk ilke yalnızca mantık ile psikoloji arasında metodolojik bir ayırım yapmamış ya da yalnızca iki disiplinin ilgi alanları arasında bir ayrımı formüle etmemiştir. Bu ilke, aynı zamanda, düşünmenin yargılarımız ve bilgilerimiz açısından oynadığı role ilişkin epistemolojik bir teorinin temel ögesi olmuştur. İkinci olarak, bu ilke farklı biçimlerde anlaşıldığı için, Frege'nin çağdaşları tarafından mantık ile psikoloji arasında yapılmış olan ayrımın tatmin edici olmaktan uzak olduğunu göstermek ve üstesinden gelmek istedikleri şeye nasıl bulaşmış olduklarını gözler önüne sermek için kullanılabilmektedir.

3.5. *Grundgesetze der Arithmetik* ve Mantıkçılık Tezinin İflası

Frege, 1879 ile 1902 yılları arasında, yaşamında en yaratıcı olduğu ve gücünün zirvesinde bulunduğu dönemdedir, ancak onun bu yıllardaki tanınma arzusu maalesef tatmin edilememiştir. Bu dönemde, hem felsefe hem de matematik alanındaki dergiler onun makalelerini kabul etmemekte ve felsefeciler tarafından bir matematikçi olarak ve matematikçiler tarafından da bir felsefeci olarak değerlendirilmekte ve ona kuşkuyla yaklaşılmaktaydı. Frege, yayımlarının çoğunun maliyetini üstlenmek zorunda kalmıştı. Dahası, Frege'nin görüşlerine yöneltilen eleştirilerin de oldukça sınırlı olduğunu görüyoruz. Profesyonel olarak tanınmadığından dolayı, Frege'nin ekstra ordinaryüs profesör olabilmesi için on yedi sene beklemesi gerekmiştir.⁹⁷⁸

Frege'nin, *Grundgesetze der Arithmetik*'in [Aritmetiğin Temel Yasaları] birinci cildini yayımladığında da benzer bir tutumla karşılandığını görüyoruz. Bu tutum karşısında hayata küsmüş hissetmeye başlaması ve kendisinin görüşlerinden daha iyi olmadığını düşündüğü görüşlerle eleştirilmiş olması ise ona acı vermiş ve duyduğu bu acıyla kendisine yöneltilen eleştirilere sert yanıtlar vermiştir. Örneğin, 1894'te, Husserl'in *Philosophie der Arithmetik* başlıklı eserini yerden yere vurmuş, adeta liğme liğme etmiştir. 1895'te, Schröder'in en temel eserini eleştirmeye yönelmiştir. 1896'da, kendi mantığı ile Peano'nun mantığını

⁹⁷⁷ Carl, *a.g.e.*, s. 48.

⁹⁷⁸ Sluga, *a.g.e.*, s. 162.

mukayese etmeye yönelmiştir. Nihayetinde, 1899'da, *Matematik Bilimleri Ansiklopedisi*'nin ilk cildi için uzun satirik bir çalışma yayımlamıştır ki Schubert isimli bir matematik öğretmeni bu ilk ciltte matematiğin temellerini araştıran bir metin de yayımlamıştır. Frege, Schubert'i, alaycı bir biçimde, matematikte düşünsel-olmayanın önemini keşfettiği için tebrik etmiştir.⁹⁷⁹

Frege'nin *Grundgesetze Der Arithmetik* eserinin ilk cildini 1893'te yayımladığında, eserinin alınılanması 9 sene gibi bir süre almıştır. Frege, eserinin ikinci cildini yayımlama arefesindeyken, Russell'dan aldığı mektup ironik bir biçimde onun hem anlaşılmaya başladığını göstermiş, hem de ömrünü vakfettiği tezin yani mantıkçılık tezinin çökmesine de yol açmıştır. Daha öncede ifade ettiğimiz gibi, “sayı matematiğinin tüm yasalarının yalnız mantıktan türetilbileceği ya da mantığa ‘indirgenebileceği’ne dair öğreti” mantıkçılık (*logicism*) tezi olarak bilinmektedir.⁹⁸⁰ Bu tezi ilk ortaya koyan kişi Frege olmuştur ve Russell da Frege'den bağımsız bir şekilde bu tezi formüle etmiştir. *Begriffsschrift* ve *Grundgesetze der Arithmetik* Frege'nin bu tezi formüle etmeye giriştiği eserleridir. Russell ve Whitehead ise, *Principia Mathematica*'da bu tezi inşa etmeye çalışmışlardır. “Matematiğin, Öklid'in aksiyomlarında bulunan ‘bir doğru sonsuza kadar uzatılırsa’ gibi sezgiye seslenen tümcelerden arındırılması” ile matematiğin daha sağlam temellere oturtulması mümkün olabilirdi. Frege de bu işi yerine getirmek için uğraşmış olsa da, Russell'ın keşfettiği bir çelişkiyle bu işi yerine getirebilmesi imkânsızlaşmıştır.⁹⁸¹

Bu noktada, Frege'nin mantıkçılık tezinin nasıl çöktüğü konusunu ele almadan önce, *Grundgesetze der Arithmetik* başlıklı eserinde Frege'nin hangi temel problemlerle uğraştığına göz atmakta fayda vardır.

3.5.1. *Grundgesetze Der Arithmetik*'teki Temel Problemler

Grundgesetze der Arithmetik, Frege'nin yaşamının *magnum opusu* olarak tasarladığı ve matematiği tamamen mantıktan türetmeyi ya da matematiği mantığa tamamen indirmeyi amaçladığı eseridir. Eserin ilk cildi, büyük bir umutla, 1893'te yayımlanmıştır, ancak eserin ikinci cildi 1903'te ortaya çıkana kadar, Frege kendi programının umduğu şekilde

⁹⁷⁹ Sluga, *a.g.e.*, s. 162.

⁹⁸⁰ Barker, S. F. (2003). *Matematik Felsefesi* (çev. Yücel Dursun). Ankara: İmge Kitabevi, s. 131.

⁹⁸¹ Nesin, A. (2013). *Sezgisel Kümeler Kuramı*. Beşinci Baskı. İstanbul: Nesin Yayıncılık, s. 285.

gerçekleşemeyeceğini görmek durumunda kalmıştır. Biz ise öncelikle bu eserde ele alınan temel konulara göz atacağız.

Eser, uzun bir girişle başlar. Frege, eserde sunulmuş olan kanıtların, her birisi tam bir önerme olan formül dizileriyle tamamen semboller aracılığıyla ortaya konulduklarını ifade etmiştir. Bu eserde, bir önermeden bir diğerine geçmek, yalnızca açıkça belirlenmiş kurallara uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Frege, eserde, bütün çıkarım yöntemlerinin önceden belirlenmesi ilkesine uygun hareket etmeye çalışmıştır.

Frege, kendi yöntemini, Öklid'in yönteminin geliştirilmesi olarak açıklamıştır. Biz herşeyin kanıtlanmış olmasını talep edemeyiz, çünkü bu imkânsızdır; ancak açık bir biçimde kanıtlaması yapılmamış olan önermelerin kullanılmasına gereksinim duyabiliriz ve kanıtlamaya ihtiyaç duymadığımız bu ilksel önermelerin sayısını en aza indirgeyebiliriz. Frege, kendisinin kanıtlanmamış önerme ya da aksiyomlarına 'temel yasalar' adını vermiştir ki bu nosyon esere ismini de veren nosyondur.⁹⁸²

Bazı matematikçiler, aritmetiğin son derece yüksek, gelişmiş bir mantık olduğunu iddia etmiştir. Eğer aritmetiksel önermelerin kanıtları, mantıksal olarak sezgiye başvuran ve söylenmeden anlaşılan herhangi bir şeye mahal bırakmayan basit adımlarla tasarlanırsa, bu matematikçilerin iddiasını gerçekleştirmek mümkün olacaktır. Eğer bu yapılmışsa –ki Frege'nin amacı böyle bir sistem inşa etmektir- sistemdeki her hata, yani aksiyomlarda, tanımlarda, kurallarda ya da kuralların uygulamasındaki her hata açık bir biçimde tespit edilebilecektir. Frege, olağanüstü öngörüsüyle, kendi sisteminin beşinci aksiyomuyla (Beşinci Temel Yasa) ilişkili olarak bir sorunun çıkabileceğini önceden bildirmiştir. Bu aksiyom, Frege'nin "Fonksiyon ve Kavram" başlıklı makalesinde kendi *kavram yazısına* eklemiş olduğu değer alanı (*value-ranges*) nosyonunu tanıttığı bir aksiyomdur. Bu aksiyom (Beşinci Temel Yasa) üzerinde daha sonra duracağız.

Frege, eserin giriş bölümünde, kanıtların olağandışı şekilde uzun olduğu konusunda okuyucularını uyarma zahmetine girmiştir. Bir kanıtın uzunluğu, ona göre, yarda aracılığıyla ölçülemez. Kanıtlar, hızlıca geçen adımlarla kısaltılabilir. Ona göre, olağan bir matematikçi okur, eğer her adım apaçık doğruysa, bundan memnun olacaktır.

⁹⁸² Kenny, *a.g.e.*, s. 142-143.

Frege, 1893'te sunmuş olduğu sayı görüşünün, 1884'te *Aritmetiğin Temelleri*'ndeki sayı görüşüyle aynı olduğunu vurgulamıştır. Bir sayı cümlesinin, bir kavram hakkında bir bildirim olduğu temel ilkesi aynı kalmıştır.⁹⁸³ Sayı cümleleri, yalnızca bir kavram tarafından, yani bir nesnenin, bir kümeye ait olmak için sahip olması gereken özellikleri tarafından belirlenmiş kümeler olmaları ölçüsünde, yığınların (kümelenmelerin) kümeleriyle (*sets of aggregates*) ilişkilidir.⁹⁸⁴

Eserde sunulmuş olan proje, *Begriffsschrift*'te zaten sunulmuş olan projedir ve *Begriffsschrift*'te kullanılmış olan notasyon, temel olarak *Grundgesetze der Arithmetik*'teki notasyonla aynıdır. Frege, yine de, sistemindeki bazı gelişmelere dikkati çekmiştir. (1) *Begriffsschrift*'te içerik özdeşliği için kullanılmış olan ' $\equiv$ ' sembolü, başka bir özdeşlik sembolüyle değiştirilmiştir. (2) "Fonksiyon ve Kavram"da, değer alanı nosyonunun tanıtımı takip edilerek, bu nosyon için bir notasyon önerilmiştir. (3) Gündelik dilde, belirli tanımlığın ifa ettiği görevi yerine getirecek yeni bir sembol tanıtılmıştır.⁹⁸⁵

Frege, değer alanına ilişkin şunları söylemiştir: "Değer alanı, ilkece oldukça önemlidir; aslında ben sayının kendisini bir kavramın kaplamı olarak tanımladım ve kavramların kaplamı, benim tabirimle, değer alanıdır. Dolayısıyla, biz onsuz ilerleyemeyiz."⁹⁸⁶

Frege, bu sembolik yeniliklere ilave olarak, sembolizmi hakkındaki felsefi yorumunda iki değişikliğe dikkati çekmiştir. Öncelikle, yatay çizgi artık farklı bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır, çünkü 'içerik' artık anlam ve gönderim diye ikiye ayrılmıştır. İkinci olarak da, iki doğruluk değeri olan Doğru ve Yanlış, cümlelerin gönderimleri olarak tanımlanmıştır. Frege, eserde, hem matematikçilere, hem de felsefecilere hitap etmiştir, ancak her iki grup tarafından da doğru bir şekilde anlaşılamamıştır. Frege'nin yakındığı gibi, pek çok matematikçi, eserde 'kavram', 'ilişki' gibi ifadelerle karşılaştıklarında, bunları metafiziksel olarak değerlendirerek sayfaları atlamışlar ve pek çok felsefeci de, herhangi bir sembolle karşılaştığında, matematiksel olmayan bir sonraki pasaja geçmiştir. Aslında o dönemde matematiğin temelleriyle ilgilenen çok az matematikçi vardı, ancak onlarda formalist bir bakış açısıyla matematiğe yaklaşıyorlardı ve matematiği, satranç gibi bir oyuna benzetiyorlardı. Frege'nin ise formalist matematikçileri eleştirdiğini biliyoruz.

⁹⁸³ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, s. 142.

⁹⁸⁴ Kenny, *a.g.e.*, s. 143.

⁹⁸⁵ Kenny, *a.g.e.*, s. 143-144.

⁹⁸⁶ Frege, *The Basic Laws of Arithmetic*, s. 6.

Frege, eğer çağdaş bütün matematikçiler formalistse, çağdaş mantıkçıların da tamamen psikolojist olduklarını söylemiştir. Frege'ye göre, onlar daha narin formların tamamını gizleyen, sağlıklı psikolojik yağla tıtsüledikleri kalın ders kitapları yazmışlardır.⁹⁸⁷ Mantıkçılar, şeylerin kendileri yerine, yalnızca imgeleri ve öznel tasarımları mülâhaza etmişlerdir. Onlar, mantığın normatif yasalarını, psikolojinin betimsel yasalarıyla karıştırmışlardır. Eğer düşüncenin yasaları psikolojikse, bu yasalar ortalama bir insanın nasıl düşündüğünü anlatırlar. Eğer bir kimse ortalama bir insan olmak istiyorsa, bu yasalar, o kimsenin ortalamayla nasıl uyumlu olduğunu anlatacaktır. Psikolojik düşünce yasaları, bir kimseye gramer kurallarına uygun nasıl konuşulacağını ya da modaya uygun nasıl giyileceğini anlatan ilkelere benzeyeceklerdir. Frege'ye göre, belli bir zaman moda olan bir giyim tarzı, nasıl belli bir dönem sonra demode hale geliyorsa, psikolojik düşünce yasaları da yalnızca kendi otoriteleri kısıtlanarak tasarlanabilirler.⁹⁸⁸ Psikolojist mantıkçılar, Frege'ye göre, bir şeyin doğru olması ile onun doğru olarak kabul edilmesini birbirine karıştırırlar. Ancak her ikisi bambaşka şeylerdir; bir önermenin herkesçe yanlış olarak değerlendirilmesi, o şeyin doğru olmasıyla çelişmemektedir. “Eğer benim, bunu, [bu cümleyi], rüzgar dışarıda uğuldarken, 13 Temmuz 1893'te, kendi çalışma odamda yazıyor olduğum doğruysa, bütün insanlar bunu sonradan yanlış olarak düşünseler de, o doğru kalmaya devam edecektir.”⁹⁸⁹

Frege'ye göre, mantığın yasaları psikolojik yasalar değildir. Mantıksal yasalar, düşüncelerimizin dışına taşıdığı, ancak yerinden hiçbir zaman oynatamadığı ebedi sınır taşlarıdır. Örneğin, özdeşlik yasası gereği, her şey kendisiyle özdeşdir; ancak bir nesneyi, kendisinden farklı bir şey olarak kabul etmek 1893'te yaşayan insanlar için imkânsız değildir.⁹⁹⁰

Frege'ye göre psikolojizm, idealizme ve solipsizme yol açmaktadır.

Her ne kadar bir insan kendi acısını ağlayarak ifade etse de, eğer her insan ‘Ay’ ismiyle farklı bir şeyi, yani kendi imgelerinden birisini göstermişse, o halde kuşkusuz psikolojik bakış açısı gerekçelendirilmiş olacaktır; ancak Ay’ın özellikleri hakkındaki bir argüman anlamsız olacaktır: bir insan mükemmel bir biçimde kendi Ay imgesinin, diğer bir insanın Ay imgesine karşıt

⁹⁸⁷ Frege, *a.g.e.*, s. 24.

⁹⁸⁸ Frege, *a.g.e.*, s. 13.

⁹⁸⁹ Frege, *a.g.e.*, s. 13.

⁹⁹⁰ Carl, *a.g.e.*, s. 145.

olduğunu öne sürebilecektir... Fikirlerin çatışmasında görevlendirilmiş hakem olan hiçbir mantık yoktur.⁹⁹¹

Eğer bu öznellikten kurtulmak istiyorsak, zihnimizin bilinen şeyi yaratmadığını, ancak orada bulunan şeyi kavradığını kabul etmek zorundayız. Bir kalemi kavradığımda, bedenimde pek çok fizyolojik değişim meydana gelir, ancak bu değişimler ne bir kalem, ne de bir kalem yaratır; benzer bir biçimde, bir şeyi zihnen kavradığımızda, bu kavrayışa pek çok psikolojik fenomen eşlik edecektir, ancak kavradığımız şey ne zihin yaşıntımızdaki bu olaylara özdeş olacaktır ne de bu olaylar aracılığıyla yaratılacaktır.⁹⁹²

Eserin açılış bölümü, yani 0. (sıfırıncı) bölümü yalnızca iki ögeyi içermektedir. İlk, Frege, ‘küme’ nosyonuna yönelik eleştirilerinin doğasını açık hale getirir. Ona göre yanlış olan şey, bir kümeyi, onun elemanlarının sayımıyla tanımlanmış olarak görmektir. Frege, küme nosyonunu, Boole’ün ‘sınıf’ ve Dedekind’in ‘sistem’ dediği şeye eşdeğer olmak koşuluyla kabul etmeyi istemiştir. Frege, özellikle Dedekind’in küme tanımını (yani sistem tanımını), kabul edilebilir bir küme ya da sınıf tanımı olarak görmüştür. Bu tanım gereği, biz, bir kümeyi, bir kavramın özelliklerini sıralayarak saptayabiliriz ve sonrasında kümeyi, bu kavramın altına düşen nesneler kümesi olarak tanımlayabiliriz. Bu tanımla birlikte, boş küme nosyonuna ilişkin hiçbir güçlük kalmayacaktır: boş küme, hiçbir nesnenin altına düşmediği kavram olarak tanımlanan küme olacaktır. Diğer taraftan, eğer kümeler, elemanları sıralanarak veriliyorlarsa, boş küme bir saçmalık olacaktır.⁹⁹³

İkinci olarak, Frege, tırnak işaretinin dikkatli ve hatta kılı kırk yaran bir şekilde kullanılacağına söz vermiştir: “Tırnak işaretinin kullanımı aracılığıyla, işaretin kendisi hakkında konuştuğum durumlar ve bu işaretin yerine geçtiği şey hakkında konuştuğum durumlar arasında bir ayrım yaptım.”⁹⁹⁴ Ancak Frege’nin bu konuda her zaman fazla titiz olduğunu söyleyemeyiz. Frege, eserinin birinci bölümünde ise fonksiyon, kavram ve ilişki konularını ele almıştır. Frege, fonksiyon kavramını, “Fonksiyon ve Kavram” makalesinde ele alındığı şekilde açıklamıştır. Frege, bu bölümde, bir fonksiyonun belli bir ifade türü olduğu fikrini ve bir fonksiyonun, belli bir ifade türünün yerine geçtiği şey olduğu fikrini de reddetmiştir. Frege, bu bölümün hemen başında, bir fonksiyondan başka bir şey

⁹⁹¹ Frege, *a.g.e.*, s. 23.

⁹⁹² Kenny, *a.g.e.*, s. 146.

⁹⁹³ Kenny, *a.g.e.*, s. 146-147.

⁹⁹⁴ Frege, *a.g.e.*, s. 32.

olmayan bir fonksiyon ifadesinin, tamamlanmamış ve doymamış bir şey olduğunu söylemiştir.⁹⁹⁵

Frege'nin matematiksel fonksiyon nosyonunu genişletmesi ve mümkün argümanların doğruluk değerlerini içeren bütün nesnelere genişletmesi, eserin ikinci ve dördüncü maddelerinde ele alınmıştır. Eserin üçüncü maddesinde ise, değer alanının tanıtılma şekli ile bu nosyonun “Fonksiyon ve Kavram”da ele alınma biçiminde keskin bir farklılığın olduğu vurgulanmıştır. Frege, üçüncü maddede, ancak ve ancak iki fonksiyon aynı argümanlar için aynı değerleri alıyorsa, iki fonksiyonun aynı değer alanına (*value-ranges*) sahip olduğunu ifade etmiştir. Frege, “Fonksiyon ve Kavram”da değer alanı için özel bir sembolizmi tanıtmaya hemen geçmişken, *Grundgesetze der Arithmetik*'te uygun bir tanımlama yaptığını söylemiştir.

Frege, eserin beşinci maddesinde, yargı çizgisini, doğruluk ve bildirim arasında bir ayrım yaparak tanıtmıştır. Frege, *Begriffsschrift*'te içerik çizgisi olarak adlandırdığı yatay çizgiyi, bu eserde artık basitçe yatay çizgi olarak adlandırmıştır; çünkü içerik, anlam ve gönderim olarak ikiye ayrıldığından dolayı, bu sözcüğün doğruluk değeri ya da düşünceyle karıştırılabileceği düşünülmüştür. Değilleme işareti, genellik ve kapsam nosyonları, bu eserde de, tıpkı *Begriffsschrift*'te olduğu gibi tanıtılmıştır.

Eserin dokuzuncu ve onuncu maddelerinde ise, *Begriffsschrift* ötesinde önemli bir gelişme söz konusu olmuştur, yani değer alanı için önerilen sembolizmin gösteriminde bir gelişme söz konusu olmuştur. Frege, genelleştirilmiş bir özdeşliği, değer alanı özdeşliğine dönüştürmüştür. “Her ne zaman, kavramların kaplamı hakkındaki tartışma sürdürüldüğünde, olasılık, zımni bir şekilde kullanılmış olsa da, değişmez bir şekilde kullanılan bir mantık yasası olarak düşünölmek zorundadır.”⁹⁹⁶ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*'nde sayıyı, bir kavramın kaplamı olarak tanımlamış olduğunu yeniden anımsatmıştır. Frege, bu noktada, genelleştirilmiş özdeşliklerden değer alanı özdeşliğine geçerken bu anlayışın neden özsel olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Bir değer alanı, bir nesne olduğundan dolayı, değer alanına basit bir işaret yükleyebiliriz ve böylece bir sayı için özel bir adı tanıtabiliriz. Ancak, ‘ $(x)(\Phi(x) = \Psi(x))$ ’ gösteriminde, ‘ $\Phi(x)$ ’ için tek bir

⁹⁹⁵ Kenny, *a.g.e.*, s. 149.

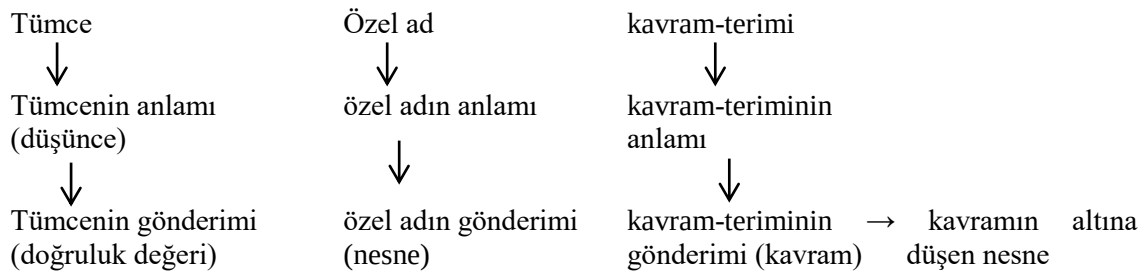
⁹⁹⁶ Frege, *a.g.e.*, s. 44.

sembol kullanamayız, çünkü ‘ x ’ harfi her zaman ‘ $\Phi(x)$ ’in yerini alan herhangi bir şeyde bulunmak zorundadır.⁹⁹⁷

Frege, değer alanı için bir sembol geliştirmek için, şapkalı bir Yunanca harfi içeren bir sembolü tanıtmıştır. Dolayısıyla, $\epsilon(\epsilon^2 = 4)$, $\xi^2 = 4$ fonksiyonunun değer alanıdır ya da 4’ün karekökü kavramının kaplamıdır ve ‘ $\epsilon\Phi(\epsilon)$ ’ ise $\Phi(\xi)$ fonksiyonunun değer alanını gösterir. Frege, değer alanı için bir notasyonun tanıtılmasının, *Begriffsschrift*’e kendisinin yapmış olduğu en önemli katkı olduğunu öne sürmüştür.⁹⁹⁸

Frege’nin bu eserde öne sürdüğü değer alanı kavrayışı, eserin 48. Sayfasındaki dipnotta açıklığa kavuşturulmuştur. Bu dipnotta, Frege, her nesneye bir değer alanı olarak bakılabileceği, yani nesnenin ve yalnızca onun altına düştüğü bir kavramın kaplamı olarak görülebileceği önerisini mülahaza etmiştir. Bir nesne A ’nın ve yalnızca A ’nın altına düştüğü kavram, $\xi = A$ kavramıdır. Böylece, Frege’ye göre, ϵ ($\epsilon = A$)’nin A ile aynı olduğunu kabul etmeye doğru yöneliriz. Frege duraksamadan bu öneriyi reddetmeye yönelmiştir, ancak bunu Julius Caesar gibi bir nesne zemininde gerçekleştirememiştir. Frege, bu noktada, şöyle bir kriter belirlemiştir: “Eğer bir ve yalnızca tek bir A nesnesi, bir Φ kavramı altına düşüyorsa, $\epsilon\Phi(\epsilon)$ değer alanı, α ($\alpha = A$) değer alanıyla aynıdır.

Frege, yüklemeler ile onların anlam ve gönderimleri arasındaki ve kavramlar ile kavramların kaplamaları arasındaki ilişkiyi *Grundgesetze der Arithmetik*’te değil, Husserl’e yazdığı 1891 tarihli bir mektupta bahsetmiştir:⁹⁹⁹

Frege, eserinin birinci bölümünde, önsel işaretleri tanıtmış, ikinci bölümü ise tanımlar konusuna ayırmıştır. Frege, tanımların yalnızca bir kısaltma süreci olduğunu öne

⁹⁹⁷ Kenny, *a.g.e.*, s. 151.

⁹⁹⁸ Frege, *a.g.e.*, s. 45.

⁹⁹⁹ Frege’den aktaran H. Bülent Gözkan, “Frege ve Aritmetiğin Temelleri”, *Aritmetiğin Temelleri*’nin içinde, s. 47, dipnot 77.

sürmüştür. Frege’ye göre, bir işaret tanıtıldıktan sonra, tanım bir doğruluk haline gelir ve sistemin bir önermesi ya da teoremi olarak kullanılabilir. Frege tanım işaretini tanıttıktan sonra, kendi formel sistemindeki adlar için iyi biçimlendirilmiş kurallar ortaya koymuştur: bu kurallar ya ilksel olarak, ya da tanım gereği tanıtılmış işaretler olmak zorundadır. Her iyi biçimlendirilmiş isim, bir gönderime sahip olmak zorundadır ve yinelemeli bir prosedür tarafından güvence altına alınmış olmalıdır. Biz bir dizi önsel addan ve onların gönderiminden hareket ederiz ve böylesi adların sferlerinin genişletilmesi için adım adım kurallar geliştiririz.

Frege’nin gelişiminde, ‘ad’ sözcüğünün anlamının daha kapsamlı hale gelmiş olduğunu hatırlamalıyız. Nesnelerin adları olan özel adlar, doğruluk değerlerinin adları olan cümlelerin bütününe içerir ve özel adlara ek olarak, fonksiyonların adları da vardır.

Frege, *Grundgesetze der Arithmetik*’in ikinci cildi boyunca ise, tanımların doğası hakkındaki felsefi görüşlerini detaylı bir şekilde ortaya koymuştur. Frege, her geçerli tanımın iki ilkeyi karşılaması gerektiğini öne sürmüştür: basitlik ilkesi ve eksiksizlik ilkesi. Basitlik ilkesi, basit olarak tanımlanmış sembollere gereksinim duyar; eksiksizlik ilkesi ise tanımın kendisinin tam olmasını gerektirir.

Frege, *Grundgesetze der Arithmetik*’te, aritmetiği mantığa indirgemek için, 6 temel aksiyomdan hareket etmiştir ki bu aksiyomlara temel yasa demiştir. Bu aksiyom ya da temel yasalardan hareketle mantığın teoremlerini, eserinin birinci cildinin üçüncü bölümünde türetmiştir. Frege, değer alanıyla ya da kavramların kaplamıyla ilgili olan Beşinci Temel Yasa’nın kendisine sonradan sorun yaratacağını önceden fark etse de, sayı teorisinin mantıktan türetilmesi için bu yasadan vazgeçememiştir. Frege, aslında *Aritmetiğin Temelleri*’nde, “kavramlar arasındaki bağıntıdan nesneler arasındaki bağıntıya geçebilmek için ‘kavramların kaplamı’ anlayışını kullanmıştır.”¹⁰⁰⁰ İşte ‘kavramların kaplamı’ anlayışı, *Grundgesetze der Arithmetik*’in Beşinci Temel Yasası’nda ete kemiğe bürünmüştür. Frege’nin Beşinci Temel Yasayı kullanışı, onun kendi sistemi üzerine karabulut gibi çökmüştür.¹⁰⁰¹

¹⁰⁰⁰ Bülent Gözkan, “Frege ve Aritmetiğin Temelleri”, s. 66.

¹⁰⁰¹ Kenny, *a.g.e.*, s. 170-171.

Frege, *Grundgesetze*'nin birinci cildinin sonlarına doğru, çıkarım kurallarını detaylı bir şekilde serimlemiştir. Bu kurallar, *Begriffsschrift*'tinkinden çok daha karmaşık, ancak aksiyomlardan ya da temel yasalardan teoremlere hızlıca geçmeye olanak tanıyan bir sistemi meydana getirmiştir. Frege, *Grundgesetze*'nin ikinci cildini yayımlamadan kısa bir süre önce, Frege'nin sisteminde ölümcül bir kusur keşfedilmiştir. Bu kusuru keşfeden isim Bertrand Russell olmuştur. Frege, Russell'dan aldığı 16 Haziran 1902 tarihli mektupla, ironik bir biçimde hem tanınmaya başlayan, hem de kendi mantıkçılık tezinin çöküşüne, hayatının projesinin yıkılmasına şahit olan alçakgönüllü bir entelektüel haline gelmiştir. Bir sonraki kesimde, Frege'nin sisteminin çökmesine yol açan Russell paradoksu üzerinde durarak, Frege'nin mantıkçılık tezinden vazgeçişini ele alacağız.

3.5.2. Russell Paradoksu ve Mantıkçılık Tezinin Sonu

Frege, *Grundgesetze der Arithmetik*'in ikinci cildinde, Cantor, Dedekind, Heine, Thomae ve Weyerstrass'ın görüşlerine yönelik keskin eleştirilerini sürdürmüştür. Frege'nin acımasız ve sevimsiz eleştirileriyle, çağdaşları ile çekişmeye devam ettiği kesin gibidir. Frege, Helmholtz'un ünlü makalesi "Numbering and Measuring from an Epistemological Viewpoint" hakkında, bu makalenin işaretlere sihirsel bir güç atfettiğini ve onun psikolojiye ve empirizme olan güveninin makaleyi tamamen bulanık hale getirdiğini söylemiştir.¹⁰⁰²

Frege, daha önce belirttiğimiz gibi, *Grundgesetze der Arithmetik*'in ikinci cildinin yayımlanmasının arefesinde, 1902'de Bertrand Russell'dan bir mektup almıştır. Russell, "Frege'nin yapıtının olağanüstülüğünden söz ederek övgüler yağdırdığı"¹⁰⁰³ mektubunda şöyle demiştir: "Pek çok özgün sorun içinden, ben, sizin yazılarınız içerisinde, diğer mantıkçıların çalışmalarında boşu boşuna araştırılan tartışmalar, ayrımlar ve tanımlar buldum... Matematiğin ilkeleri hakkındaki bir kitabı tamamlamakla meşgulüm ve bu kitapta sizin çalışmanıza ilişkin detaylı bir açıklama yapmak istiyorum."¹⁰⁰⁴ Russell verdiği bu sözü *The Principles of Mathematics*'nin birinci ek bölümünde yerine getirmiştir ve Frege'nin mantıksal ve matematiksel öğretileri hakkında detaylı bir açıklama yapmıştır. Wittgenstein sonrasında Russell'ın eserinin ek bölümlerini okuduğunda, dikkatini

¹⁰⁰² Sluga, *a.g.e.*, s. 162.

¹⁰⁰³ Bülent Gözkan, "Frege ve Aritmetiğin Temelleri", s. 66.

¹⁰⁰⁴ Frege, *Philosophical and Mathematical Correspondence*, s. 130-131.

Frege'nin görüşlerine çevirmiş ve böylece Russell'in eseri, Frege ve Wittgenstein arasında felsefi bir ilişkinin başlamasına vesile olmuştur.¹⁰⁰⁵

Russell, Frege'nin öğretileri hakkındaki olumlu değerlendirmelerini mektubunda belirtmeye devam etmiştir:

Ancak aşağıdaki çelişki yüzünden bir konuda bir sıkıntıyla karşılaştım: diyelim ki w , kendi kendisine yüklenemeyecek olan yüklem olsun. Bu durumda w kendisine yüklenebilir mi? Verilecek her yanıt karşıtıyla sonuçlanır. Biz, w 'nin bir yüklem olmadığı sonucuna dolayısıyla ulaşmak zorundayız. Aynı şekilde, bir bütün olarak kendisinin üyesi olmayan sınıfların sınıfı yoktur. Buradan şu sonuca ulaştım ki, kesin durumlar altında tanımlanabilir bir küme bir bütün olarak oluşturulamaz.¹⁰⁰⁶

Russell, bu keşfiyle birlikte, yüklem ve sınıflar (kümeler) hakkındaki görüşlerini yeniden gözden geçirmesi gerektiğini fark etmiştir. *The Principles of Mathematics*'in çoğu, Russell'in bu keşfinden önce yazılmıştır. Bulmuş olduğu çelişki, Russell'ı, kendi kitabını büyük ölçüde revize etmeye mecbur etmiştir. Russell, bulduğu çelişkinin, Frege'nin mantıkçı programını nasıl ciddi ölçüde tehdit ettiğinin tam anlamıyla farkında olmamış olabilir.¹⁰⁰⁷ Ancak Frege, paradoksun, kendi sistemini yerle bir edebileceğinin farkındadır ve Russell'a yazdığı mektupta da bunu ifade etmektedir:

Bulduğunuz çelişki beni çok büyük şaşkınlığa -belki büyük üzüntüye demek daha doğru olur- uğrattı, çünkü aritmetik kuramını dayandırıdığım temeli sarstı... *Grundgesetze*'nin ikinci cildi yakında çıkacak. Kitabın sonuna bulduğunuz çelişkiden söz eden bir ek yazacağım elbet. Keşke doğru bakış açısına sahip olsaydım.¹⁰⁰⁸

Frege'nin sisteminin temellerini korumak için, değer alanı aksiyomunun (5. Temel Yasa) modifikasyonu gerekmiştir. Ancak bu modifikasyon nasıl yapılmalıydı? Bu güçlüğü diğer matematikçilerin ve mantıkçıların teorilerini de etkilemiş olması tek teselliydi. Zira Frege, Jourdain'e yazdığı mektupta, kendisinin 5. Temel Yasası'nın bir sınırlandırmaya ihtiyaç duyduğunu ve Russell ile aralarındaki yazışmaların bu konuda tatmin edici bir çözüm sağlayamadığından söz etmiştir. Frege, ayrıca, bu güçlüğü yalnızca kendi mantığına özgü olmadığını, Peano'nun mantığında da önemli güçlüklerle yol açtığını belirtmiştir.¹⁰⁰⁹

¹⁰⁰⁵ Sluga, *a.g.e.*, s. 163.

¹⁰⁰⁶ Frege, *a.g.e.*, s. 130-131.

¹⁰⁰⁷ Sluga, *a.g.e.*, s. 163.

¹⁰⁰⁸ Frege'den aktaran Nesin, A. (2009). *Matematik ve Gerçek*. İstanbul: Nesin Yayıncılık, s. 84.

¹⁰⁰⁹ Frege, *Philosophical and Mathematical Correspondence*, s. 73.

Russell, paradoksun birden fazla biçimde düzenlenebileceğini düşünmüştür. Frege'ye gönderdiği mektupta, paradoksu yüklem ve sınıflar (kümeler) açısından düzenlemiştir. Russell, Frege'ye gönderdiği bir sonraki mektupta, paradoksun önerme nosyonunu içeren üçüncü versiyonunu da türetmiştir. Russell'ın mantığının varsayımları göz önünde bulundurulduğunda, paradoks her bir şekliyle önemli bir soruna yol açmaktadır. Frege açısından, Russell'in keşfinin önemi biraz daha farklıdır. Frege'ye göre, paradoks, kendisinin mantıksal nesneleri nasıl tanımladığıyla alakalıdır.¹⁰¹⁰

Frege, Russell'in keşfettiği paradoksu, şu şekilde anlatmıştır:

Hiç kimse insanlar kümesinin bir insan olduğunu öne sürmek istemeyecektir. Biz burada kendisinin üyesi olmayan bir kümeye sahibiz. Bir şeyin, kaplamı küme olan bir kavramın altına düştüğünde, bir kümenin üyesi olduğunu söylüyorum. Şimdi gözlemizi şu kavrama yöneltelim: *kendisinin üyesi olmayan küme*. Bu kavramın kaplamı (eğer onun kaplamından bahsediyorsak), dolayısıyla, kendilerinin üyesi olmayan kümelerin kümesidir. Kısaca biz buna C kümesi diyeceğiz. Şimdi de bu C kümesinin kendi kendisinin üyesi olup olmadığını soralım. Öncelikle böyle olduğunu varsayım. Eğer herhangi bir şey bir kümenin üyesiye, o, kaplamı küme olan bir kavramın altına düşecektir. Dolayısıyla eğer kümemiz kendisinin üyesiye, bu kendi kendisinin üyesi olmayan bir kümedir. Bizim ilk varsayımımız kendisiyle çelişmeyle sonuçlandı. İkinci olarak, C kümемizin kendisinin üyesi olmadığını düşünelim; öyleyse kaplamı kümenin kendisi olan kavramın altına düşecektir ve dolayısıyla kendi kendisinin üyesi olacaktır. Burada bir kez daha aynı şekilde bir çelişki elde ettik.¹⁰¹¹

Russell'ın ilk mektubuna Frege'nin verdiği yanıtta, paradoksun yüklem versiyonunun kendi mantığında yeniden düzenlenemeyeceğine vurgu yapmıştır. Fonksiyonlar anlamlı olarak hiçbir zaman kendilerinin argümanları olamazlar; yüklem her zaman anlamlı olarak kendilerine yüklenemezler. Fonksiyon düzeyleri arasındaki ayrım, bu tür bir düzenlemeyi önlemektedir. Ancak küme (sınıf) antinomisi açısından durum biraz daha farklıdır. Frege'ye göre, kümeler (sınıflar) değer alanlarıdır; değer alanları nesnedir ve nesneler farklı düzeylerde katmanlaşmamışlardır. Bundan dolayı, bir kümenin kendisinin bir elemanı olup olmadığı sorunu, anlamlı bir sorundur. Problem, her zaman Frege'nin korkmuş olduğu gibi, değer alanıyla ilişkilidir.¹⁰¹² Frege, Russell'a yazdığı mektupta, değer alanının ve kümelerin tanımlanması için uzun zaman savaştığını ve değer alanı için mantıksal olarak verebilecek başka bir tanım bulamadığını ifade etmiştir. Frege, sorunun, mantıksal nesnelerin nasıl kavrandığıyla alakalı olduğunu ve bu soruya şundan başka bir yanıt bulamadığını söylemiştir: “Biz mantıksal nesneleri, kavramların kaplamaları ya da

¹⁰¹⁰ Sluga, *a.g.e.*, s. 164.

¹⁰¹¹ Frege, G. (1960). *Translations from the Philosophical Writings of Gottlob Frege* (Ed. ve çev. P. Geach, M. Black). Oxford: Blackwell, s. 235.

¹⁰¹² Sluga, *a.g.e.*, s. 164.

daha genel bir biçimde fonksiyonların değer alanı olarak kavrarız.”¹⁰¹³ Frege, bu görüşün bir çelişkiye yol açacağını hiçbir zaman fark edemediğini, ancak Russell’ın keşfettiği paradokstan dolayı güçlüklerin gün yüzüne çıktığını ifade etmiştir. Frege, ayrıca, mantıksal nesneleri nasıl kavradığımız konusunda başka bir yanıtın verilip verilemeyeceği sorusunu da gündeme getirmiştir.¹⁰¹⁴

Frege, Russell’ın çelişkiyi belirttiği ilk mektubunu aldığı anda, gerçekten dumura uğramıştır. Frege ile Russell’ın 1902’in yazı ve sonbaharı boyunca birbirlerine yazdıkları mektuplara daha yakından bakarsak, bu problemin çözümüne yönelik çaba harcadıklarını görürüz. Frege sisteminin ana hatlarını korumaya çalışmıştır ve nihayetinde de bu sorunun nasıl üstesinden geleceğine ilişkin bir yol bulduğunu düşünmüştür. Frege, *Grundgesetze der Arithmetik*’in ikinci cildine bir ek yazmış ve sonrasında da eserini yayımlamıştır. 1903’te basılan eserin ek II. Bölümüne Frege şu cümlelerle başlamıştır:

Bir bilimsel yazarın başına gelebilecek en talihsiz şey, kurduğu yapının temellerinin, çalışması bittikten sonra sallanmasıdır. Yapıt tam baskıya hazırlanırken Bay Bertrand Russell’dan aldığım bir mektup beni işte bu duruma soktu.¹⁰¹⁵

Frege’nin, değer alanıyla ilgili olan 5. Temel Yasası’na ilişkin *Grundgesetze*’nin birinci cildindeki tutumu ise oldukça farklıdır. Eserin birinci cildinde, Frege, değer alanı için geliştirmiş olduğu sembolizmin kendi mantığına yaptığı en önemli katkı olduğunu öne sürmüştür.¹⁰¹⁶ Frege’nin kendisinin değer alanıyla ilgili aksiyomu hakkında bir tartışmanın çıkabileceğini kabul ettiği doğrudur¹⁰¹⁷, ancak kendisinden emin bir şekilde şunu söylemiştir: “Yalnızca bazı kişiler daha iyi ve daha sağlam bir yapının pratikte farklı temeller üzerine dikilebileceğini gösterirse ya da benim aksiyomlarımın açık bir şekilde yanlış sonuçlara yol açtığını kanıtlarsa, bu bir çürütme olarak düşünülebilir. Ancak hiçbir kimse bunu gerçekleştiremeyecektir.”¹⁰¹⁸

Yine de, Frege’nin değer alanının ve böylece kümelerin tanınması için savaştığını söylemek tamamen yanlış değildir. Bu kavramlar, Frege’nin mantığına sonradan eklenmiş kavramlardır ve hatta *Aritmetiğin Temelleri*’nde, Frege, sayıların, bir kavramın kaplamı

¹⁰¹³ Frege, *a.g.e.*, s. 141.

¹⁰¹⁴ Frege, *a.g.e.*, s. 140-141.

¹⁰¹⁵ Frege’den aktaran Bülent Gözkan, “Frege ve Aritmetiğin Temelleri”, s. 67; Ali Nesin, *Matematik ve Gerçek*, s. 84.

¹⁰¹⁶ Frege, *The Basic Laws of Arithmetic*, s. 45.

¹⁰¹⁷ Frege, *a.g.e.*, s. 3-4.

¹⁰¹⁸ Frege, *a.g.e.*, s. 25.

nosyonunu kullanmaksızın tanımlanabileceği fikriyle oyalanmıştır. *Aritmetiğin Temelleri*'nde, Frege, sayıları kaplamalar olarak tanıtarak, 'kavramın kaplaması' terimini, 'kavram' terimiyle değiştirilebileceğini söylemiştir. Ayrıca, Frege, şunları ifade etmiştir:

Ancak buna iki şekilde karşı çıkılabildi:

1. Benim daha önce tekil sayıların nesne olmalarından söz eden ifademle çelişecekti,...
2. Kavramlar birbirleriyle örtüşmeseler de, aynı kaplama sahip olabildiklerinden. Her iki itirazın da yanıtlanabileceği kanısındayım; ancak bununla uğraşmak bizi şimdiki amaçlarımızdan uzaklaştırır. Bir kavramın kaplamasının ne olduğunun bilindiğini varsayıyorum.¹⁰¹⁹

Frege, daha sonraki çalışmalarında, bu pasaja açıkça hiçbir zaman geri dönmemiştir. Benno Kerry, 1887'de, bu pasajın anlamını sorduğunda, Frege biraz kaba bir biçimde, bunu hiçbir şeye dayandırmadığını söylemiştir.¹⁰²⁰

Frege, *Aritmetiğin Temelleri*'ni yayımladıktan bir yıl sonra, sayılara ilişkin mantıksal analizi hakkında şunları söylemiştir: "Ben, matematikçiler tarafından sıklıkla kullanılmış olan 'küme' ifadesini, mantıkta yaygın olan 'kavram' ifadesiyle değiştirdim."¹⁰²¹ Bu değerlendirmenin, bir kavramın kaplaması nosyonunu kullanmayan bir sayı tanımlama olanağını ima ettiği tam olarak açık değildir, ancak her halükarda, Heinrich Scholz, 1884'ten sonra yazmış olduğu bir el yazmasında, Frege'nin "bilhassa kavramların kaplamalarını kullanmaksızın 'bir kavrama ait olan sayıyı' tanımlamaya çalışmış olduğunu" ifade etmiştir.¹⁰²²

Frege, Russell'a yazmış olduğu mektupta, değer alanı hakkında sürekli endişe duymuş olduğunu söylediğinde, olguları saptırmamaktaydı. Bununla birlikte, Frege nihayetinde mantıksal nesneleri elde etmenin başka bir yolunun olamayacağı sonucuna varmıştır. Dolayısıyla, Frege mantıksal nesneleri kendi mantıksal sisteminde tanıtmada kendisini haklı görmüştür.

Şimdi Frege'nin Beşinci Temel Yasası'ndan ve Frege'nin Russell paradoksuna bulduğu çözümden bahsedelim.

¹⁰¹⁹ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, s. 162, dipnot 89.

¹⁰²⁰ Frege'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 165.

¹⁰²¹ Frege'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 165.

¹⁰²² Scholz'dan aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 165.

3.5.2.1. Beşinci Temel Yasa ve Frege'nin Çıkış Yolu

Frege'nin değer alanıyla ilgili olan Beşinci Temel Yasası'nın formel ifadesi şudur:

$$\forall \varepsilon (F(\varepsilon) = G(\varepsilon)) \leftrightarrow (\hat{\varepsilon} F(\varepsilon) = \hat{\varepsilon} G(\varepsilon)).$$

Frege, bu ilke aracılığıyla, özdeşlik genelliğinden değer alanı özdeşliğine geçmek istemiştir. Bu formel ifadede, ' $\hat{\varepsilon} F(\varepsilon)$ ', F fonksiyonunun ya da kavramının değer alanını göstermektedir. Yukarıdaki formel ifade şu anlama gelir: "İki fonksiyon (kavram) aynı argümanlar için aynı değere sahiptir, ancak ve ancak onların değer alanları da aynı ise."¹⁰²³

Frege'nin sisteminde değer alanları tanımlanamazlar. Onlar yalnızca beşinci yasadaki gibi karakterize edilebilirler. Ancak görünen o ki bu yasanın değer alanını tam anlamıyla tanımlayıp tanımlayamadığı tartışmaya açıktır. Zira şu iki koşulu yerine getiren bir fonksiyonu göz önünde bulunduralım:¹⁰²⁴

$$(a) x = y \leftrightarrow H(x) = H(y)$$

$$(b) x \neq H(x)$$

O halde, Beşinci yasadan şu sonuca ulaşırız:

$$(c) \forall x (F(x) = G(x)) \leftrightarrow H(\hat{\varepsilon} F(x)) = H(\hat{\varepsilon} G(x)).$$

Başka bir ifadeyle,

$$(d) \forall x (F(x) = G(x))$$

hem

$$(e) \hat{\varepsilon} F(x) = \hat{\varepsilon} G(x) \text{ 'nin}$$

hem de,

$$(f) H(\hat{\varepsilon} F(x)) = H(\hat{\varepsilon} G(x)) \text{ 'in}$$

¹⁰²³ Bülent Gözkan, "Frege ve Aritmetiğin Temelleri", s. 66.

¹⁰²⁴ Sluga, *a.g.e.*, s. 166.

gerekli ve yeterli koşuludur. Diğer taraftan da, bir fonksiyonun değer alanı, şu değer alanı için H'nin değeriyle hiçbir zaman özdeş olmaz:

$$(g) \ \epsilon F(x) \neq H(\epsilon F(x)).^{1025}$$

Frege, her fonksiyonun, olası her argümanı için değerinin belirlenmesiyle tanıtıldığında, bu belirlenmezliğin üstesinden gelineceğini öne sürmüştür. Ayırt edilemezlerin özdeşliği ilkesine göre, bir nesneye uygun düşen her yüklem, diğer nesneye de uygun düşüyorsa ya da tersi, bu iki nesne birbiriyle özdeşdir.¹⁰²⁶ Frege, eşsiz olarak değer alanlarının özdeşliğini belirlemek için, bu ilkenin, verilmiş bir değer alanı için fonksiyonların değerlerinin ne olduğunu her fonksiyon için belirlemede yeterli olduğunu düşünmüştür.

Bu aynı zamanda,

$$(h) \ \epsilon F(x) = q$$

özdeşliğinin doğruluk değerini belirlemek zorunda olduğumuzu anlatır ki bu özdeşlikteki q , değer alanı olmayan bir şeyi göstermektedir. *Grundgesetze*'nin sisteminde, bu problem değer alanlarının kendileri dışında yalnızca nesnelerin doğruluk değerleri olduğu fark edilerek çözülebilir. Frege, doğruluk değerlerinin, kendi sisteminde, kendi birim kümeleriyle özdeşleştirilebileceğini ve dolayısıyla (h) için doğruluk koşulları sorusu, (e) biçimindeki bir özdeşlik için doğruluk koşulu sorusuna ve bu doğruluk koşulunun 5. Temel Yasası ile belirlendiği sorusuna indirgenebileceğini göstermiştir.¹⁰²⁷

Frege'nin kendi sisteminin temel sembollerini tanıtmaya biçimi göz önünde bulundurulursa, Frege, böylesi her sembolün tam olarak bir gönderime sahip olduğunu kanıtlayabileceğini düşünmüştür.¹⁰²⁸ Frege, bilhassa, ' $\epsilon F(\epsilon)$ ' biçimindeki iyi biçimlendirilmiş ifadelerin tek bir gönderime sahip olmasını sağlamış olduğunu düşünmüştür. Frege, cümleleri, doğruluk değerlerinin adları olarak gördüğünden dolayı, her adın tam olarak tek bir gönderime sahip olduğunun kanıtı, hiçbir cümle hem Doğru hem de Yanlış'a gönderimde bulunamaz

¹⁰²⁵ Sluga, *a.g.e.*, s. 166.

¹⁰²⁶ Sluga, *a.g.e.*, s. 166.

¹⁰²⁷ Sluga, *a.g.e.*, s. 166.

¹⁰²⁸ Frege'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 167.

kanıtıyla aynı anlama gelmektedir. Eğer Frege'nin argümanı başarılı olsaydı, *Grundgesetze*'nin sistemi için tutarlı bir kanıt verebilecekti.

Frege, 5. Temel yasasının, eşsiz bir biçimde, her fonksiyonun olası her argüman için belirli bir değere sahip olması gerektiği varsayımına ve bilhassa her birinci düzey fonksiyonun argüman olarak olası her nesne için böyle bir değere sahip olması gerektiği varsayımına dayanan *Grundgesetze*'nin sisteminde değer alanını belirlendiğini göstermeye çalışmıştır.

Sayılar, Frege'ye göre, nesneler idi. Bu nesneler değer alanına yerleştirilmiş olarak bulunabilecektir. Mantıksal nesneler olarak değer alanları, bir aksiyom aracılığıyla tanıtılmak zorundadır ki bu aksiyom, gönderimin yalnızca fonksiyonların evrensel karakteristiğine yapıldığı biçimde değer alanları için özdeşlik koşulunu şart koşan bir aksiyomdur. 5. Temel yasanın bu koşulu yerine getirmesi için, *Grundgesetze*'nin sistemindeki bütün fonksiyonların tamamen tanımlanmış olduğunu öne sürmek zorundayız.

Eğer C bir kümeysen, X fonksiyonun C kümesinin bir elemanı olmaması, her nesne için tanımlanmak zorundadır, yani C'nin kendisi için de tanımlanmalıdır. Başka bir ifadeyle, 'C'nin, C'nin bir elemanı olmadığı' ya doğru ya da yanlış olmak zorundadır. Bundan şu sonuç çıkar ki 'X kavramının, kendisinin bir elemanı olmaması' iyi bir şekilde tanımlanmak zorundadır. Beşinci Temel Yasa, her kavrama yalnızca tek bir kümenin tekabül ettiğine ikna etmeye çalışır. S kümesi, 'X kavramının kendisinin bir elemanı olmamasına' tekabül ettiği küme olsun. X kavramının S'nin bir elemanı olduğu, S kümesini içeren her nesne için tanımlanması zorunludur. Eğer biz 'S'nin kendi kendisinin bir elemanı olduğunun' doğru ya da yanlış olup olmadığını belirlemeye çalışırsak, S'nin ancak ve ancak kendisinin bir elemanı olmadığında, kendisinin bir elemanı olduğunu keşfederiz.¹⁰²⁹

Bu çelişki ya da paradoks, ya değer alanlarının nesne olduğu varsayımını bırakmaya ya da her birinci düzey fonksiyonun olası her nesne için tanımlanması gerektiği talebini terk etmeye zorluyor görünmektedir. Her ikisinden birini terk etmek, mantıksal nesneler olarak değer alanları hakkındaki Frege'nin görüşlerinin bütünleyici parçasını terk etmek olacaktır ki bu da aritmetiğin mantıksal analizinin olanağını ortadan kaldıracaktır. Bundan dolayı,

¹⁰²⁹ Sluga, *a.g.e.*, s. 167-168.

Frege, Russell'in keşfiyle birlikte, hem kendisinin öne sürdüğü aritmetiğin temellerinin, hem de olası bütün aritmetik temellerinin tarihe karışacağını söyleyebilmiştir.¹⁰³⁰

Bu başarısızlığa rağmen, Frege kendi projesinden umudunu kesmemiştir. Frege, neredeyse insanüstü bir gayretle, Russell'in keşfinde olumlu bir yön bulmaya çalışmıştır. Frege, Russell'a yazdığı mektupta, genelleştirilmiş bir özdeşlikten, değer alanları özdeşliğine geçmeyi sağlayan bir koşulun olması gerektiğini söylemiş ve ilk bakışta tatsız bir durum yaratsa da, gelecekte mantıkta önemli bir çıkış açacağını söylemiştir.¹⁰³¹

Frege'nin Russell paradoksunu gidermeye yönelik çabalarından söz ettikten sonra, şunu belirtmek gerekir ki Frege'nin sisteminde böylesi bir çelişkiyle neden karşılaşıldığı sorusunun yanıtını arayan pek çok çalışma yapılmıştır. Biz ise, bu noktada, paradoksun neden ortaya çıktığı sorusunu Bülent Gözkan ve Şahabettin Yalçın'ın görüşlerini ele alarak irdelemek istiyoruz.

3.5.3. Russell Paradoksunun Felsefi Nedenleri

Gerek Gözkan'ın, gerekse de Yalçın'ın, Russell paradoksunun neden çıktığı sorusunu Kant temelinde çözümlemişlerdir. Frege'ye göre, paradoks, kendisinin mantıksal nesneleri nasıl tanımladığıyla alakalıydı. Ancak Şahabettin Yalçın'ın tespit ettiği gibi, Frege'nin 5. Temel yasası gereği, “iki kümenin eşit olmasının yeterli ve gerekli koşulları kümelerin fonksiyonlarının değer itibarıyla tüm mümkün yargılarda çakışmalıdır.”¹⁰³² Bu yasaya göre, “bir ifadenin, örneğin $f(x)$ fonksiyonunun hem f argümanının fonksiyonu hem de x argümanının fonksiyonu olarak görülmesi gerekir.”¹⁰³³ Frege, değer alanıyla ilgili bu temel yasasında, f kümesi ile x küme elemanı arasında bir ayrım yapmadığı, “yani analitik ve sentetik unsurları birbirinden ayırmadığı için (bunu ayırmanın yolu transandantal mantıktır ki Frege bu mantığı reddeder) ortaya paradoks çıkar.”¹⁰³⁴

Russell, kendisinin keşfettiği paradoksu çözmek için, küme ve küme elemanlarının farklı türler olduğunu iddia ederek tipler teorisini ortaya koymuştur. Ancak bu teoride, Yalçın'a göre, küme ve kümenin elemanları arasındaki tıpsel ayrımın ontolojik zeminini

¹⁰³⁰ Frege'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 168.

¹⁰³¹ Frege'den aktaran Sluga, *a.g.e.*, s. 168.

¹⁰³² Yalçın, Ş. (2003). Frege: Semantikten Matematiğe Paradokslar. *Felsefe Tartışmaları*. 30, s. 57.

¹⁰³³ Yalçın, *a.g.m.*, s. 57.

¹⁰³⁴ Yalçın, *a.g.m.*, s. 57.

gösteremediğinden teorisi havada kalmıştır. Yalçın'a göre, transandantal mantığa karşı çıkan Russell, bu ayrıma bir zemin bulamamıştır. Transandantal mantığın, yani analitik olan ile sentetik olan arasında yapılacak bir ayrımın çözüm sağlayabileceğini öne süren Yalçın, "doğal sayılar kümesiyle bu kümenin elemanlarının, yani doğal sayıların, farklı niteliklerde olduğunu gösteren" şeyin, yani kümelerin analitik ve doğal sayıların sentetik olduğunu gösterenin transandantal mantık olduğunu öne sürmüştür. Dolayısıyla, "Frege'nin transandantal mantığı reddetmesi", Yalçın'a göre, "bu ayrımı yapmasını engellemiş ve Russell paradoksunun ortaya çıkmasına neden olmuştur."¹⁰³⁵

Transandantal mantık, Kant'a göre, "zihnimizin birer edimi olan yargılardaki nesnel unsurları bulup ortaya çıkarmak ve dolayısıyla onlara nesnel bir ontolojik mekan sağlama" işlevini yerine getirir ki bu mekan "insanın idrak mekesidir".¹⁰³⁶ Frege ise, öznel tasarımlar ve düşünce arasında bir ayrım yaparak, insan zihninin düşüncelerin (yargıların) ontolojik mekanı olmadığını, düşüncenin gayri şahsi, nesnel ancak gerçek olmadığını öne sürmüştür. Kant, "yargıların insanların öznel düşüncesi" olmadığını, çünkü onların nesnel unsurları, yani kategorileri içerdiklerini ve kategoriler aracılığıyla "nesnellik kazandıklarını" savunmuştur.¹⁰³⁷ Frege ise bu yaklaşıma karşı olduğu ve nesnel olduğunu öne sürdüğü düşüncenin ontolojik mekanını gösteremediği için, onları kendi başlarına varolan şey olarak düşünmüştür ki bu problem 'Third Realm' [Üçüncü Alan] başlığıyla pek çok filozofça tartışılmıştır.

Aritmetiksel doğrulukların *analitik* olduğunu öne süren Frege, bunu gerçekleştirmek için aritmetiği mantığa indirgemeye yönelmişti. Yalçın'a göre, Frege, Kant'ın sayıların temelinde görünün olduğu düşüncesini ve doğal sayıların transandantal sentezini reddettiği için, salt analizle doğal sayıların sonsuzluğunu açıklamaya çalıştığı için paradoksla karşılaşmıştır.¹⁰³⁸ Yalçın'a göre, eğer doğal sayıların tanımlanmasında kullanılan kümeler, fenomenlerin *a priori* temelleri üzerine oturtulmaz ve kendinde şeyler olarak görülürlerse, Kant'ın birinci antinomisine benzer bir durumla karşı karşıya kalırız. "Kant, bu antinomide zaman ve mekanın hissetme kapasitemizin saf formları olarak değil de kendinde şeylerin nitelikleri olarak görüldüğünde dünyanın zaman ve mekan itibarıyla sonlu veya sonsuz

¹⁰³⁵ Yalçın, *a.g.m.*, s. 57.

¹⁰³⁶ Yalçın, *a.g.m.*, s. 57.

¹⁰³⁷ Yalçın, *a.g.m.*, s. 57-58.

¹⁰³⁸ Yalçın, *a.g.m.*, s. 58.

olduğu iddialarının aynı derecede kanıtlanabildiğini ve dolayısıyla mutlak sonsuzluğun zaman ve mekan açısından zorunlu olarak bir paradoksa yol açtığını gösterir.”¹⁰³⁹

Frege, Yalçın’a göre, “zamansal ve mekânsal sonsuzluğu, fenomenler dünyasının temelleri olan bir kategoriye değil, kendi başına varolan bir şey olarak genel mantık kurallarına dayandığını” öne sürerek, Kant’ın birinci antinomisine benzeyen bir çelişkiyle karşı karşıya kalmıştır.¹⁰⁴⁰ Dolayısıyla, Yalçın, Frege’nin sisteminde neden bir paradoksun çıktığını, Frege’nin transandantal mantığı kabul etmeyişiine bağlar ve Batı’daki pek çok felsefeci gibi, Frege’nin düşüncenin nesnel olup ve gerçek olmayışı görüşünün onun başına dert açtığını düşünür.

Bülent Gözkan ise, hem “Frege ve Aritmetiğin Temelleri” başlıklı çalışmasında, hem de “Matematik Sadece Mantık Temelinden Türetilbilir Mi?” başlıklı makalesinde, Frege’nin Kant karşısındaki konumunu değerlendirerek Russell paradoksunun neden kaynaklandığını Kant’ın transandantal mantığı temelinde (Yalçın’la benzer bir biçimde) açıklamıştır. Gözkan’a göre, “Frege, yalnızca genel mantığın mantıksal nesneyi yakalamaya, tanımlamaya yeterli olduğunu düşünürken; Kant, transandantal mantık aracılığıyla bu yakalamanın ontolojik zemin üzerinde mümkün olabileceğini düşünüyordu ve *a priori* görü, bu zeminin açığa çıkmasının hem aracı, hem de sonucu idi.”¹⁰⁴¹ Gözkan, Frege’de aritmetiğin temellerinin mantığa dayandığını, buna karşın Kant’ta ise sentetik *a priori* olan matematiksel yargıların transandantal mantığa ya da ilkelere dayandığını söyler. Ona göre, “matematiksel nesneler”, Kant’ta, “ancak *a priori* saf görü mekanında ve *a priori* görüyle bağlantılı olarak tesis edilir.”¹⁰⁴² Matematiğin nesneleri, Gözkan’a göre, “kavrama yetisi, üretici hayalgücü ve akıl” aracılığıyla birbiriyle ilişkilendirilirler ve “bu ilişkiler genel mantığa aittir.”¹⁰⁴³ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*’nde, bu ilişkilerin kurulmasına olanak tanıyan zeminle nesneler arasındaki bağı kopararak, “onların genel mantıkla yapılan çıkarımsal ilişkilerini mutlaklaştırmıştır.”¹⁰⁴⁴ Gözkan’a göre, bu mutlaklaştırma ile Frege, “nesne olarak sayıların tümce içerisinde, *a priori* görüye başvurulmaksızın teşhis

¹⁰³⁹ Yalçın, *a.g.m.*, s. 58.

¹⁰⁴⁰ Yalçın, *a.g.m.*, s. 58.

¹⁰⁴¹ H. Bülent Gözkan, “Frege ve Aritmetiğin Temelleri”, s. 68.

¹⁰⁴² Gözkan, *a.g.m.*, s. 68.

¹⁰⁴³ Gözkan, *a.g.m.*, s. 68.

¹⁰⁴⁴ Gözkan, *a.g.m.*, s. 68.

edilmesine” imkan tanımıştır ve Russell paradoksu da bu yaklaşım sonucu ortaya çıkmıştır.¹⁰⁴⁵

Frege’nin Russell paradoksuyla neden karşılaştığı sorusu, görüldüğü üzere, Frege’nin matematik konusunda Kantçı olmayan bir konumda olmasıyla ilişkilendirilmektedir. Frege’nin transandantal mantığı reddetmesi, Russell paradoksunun gerekçelerinden birini oluşturmaktadır. Gerekçesi ne olursa olsun, Russell paradoksu Frege’nin sisteminde bir boşluğun ortaya çıkmasına yol açmış ve en nihayetinde Gödel’le birlikte negatif anlamda bir çözüme kavuşturulmuştur. Gödel, aritmetiğin tamamen ve tutarlı bir biçimde aksiyomatik hale getirilmesinin imkânsız olduğunu göstermiştir. “Gödel, *Principia Mathematica* gibi ‘kuvvetli’, yani tüm aritmetiği içerecek bir karmaşıklık derecesinde olan tüm aksiyomatik dizgelerde” bir önermenin hem kendisinin, hem de değillesinin kanıtlanamadığı önermelerin bulunduğunu ortaya koyarak, bu tür aksiyomatik dizgelerin eksik olmaya, tam olmamaya mahkûm olduğunu ve “tam olmamanın bu tür dizgelerin yapısal bir özelliği” olduğunu ispatlamıştır.¹⁰⁴⁶

Ancak yine de, Frege’nin mantığı ve aritmetiği aksiyomatik bir sistem haline getirme teşebbüsü, kendisinden esinlenen figürlerin başvuru ve başlangıç noktası olmuştur. Frege, Russell paradoksu sonrasında yaşadığı hayal kırıklığından dolayı, öncelikle sayılar birer küme ya da sınıf olduğu düşüncesini bir tarafa bırakmış, ölmeden çok kısa bir süre önce ise Kantçı iddiaya, yani matematiksel yargıların sentetik *a priori* oldukları iddiasına geri dönmek zorunda kalmıştır. Gözkan’ın da haklı bir biçimde ifade ettiği gibi, Frege’nin, “doğal dilden hareketle dilin mantıksal yapısını incelerken” takip ettiği yol, ondan sonra bu alanda çalışan kişilere ilham kaynağı olmuş ve “analitik felsefenin ortaya çıkmasını sağlayacak felsefi yönüme dönüşmüştür.”¹⁰⁴⁷

¹⁰⁴⁵ Gözkan, *a.g.m.*, s. 68.

¹⁰⁴⁶ Gözkan, H. B. (2013). Matematik Sadece Mantık Temelinden Türetilbilir mi?. *Felsefelogos*, 49, s. 71.

¹⁰⁴⁷ Gözkan, *a.g.m.*, s. 69.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Frege, kuşkusuz ki, 19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın ilk çeyreğine damgasını vurmuş en önemli matematikçi, mantıkçı ve filozof olmuştur. Frege, günümüzde hala önemini koruyan önemli pek çok konuda devrimsel katkılarda bulunmuştur. Descartes gibi, kendisinden sonraki felsefi düşüncenin paradigmasını değiştirmeyi başarmış olan Frege, dil ve anlamı felsefenin odağına yerleştirmiş ve diğer sorunlara bu merkez üzerinden yaklaşma eğilimine vesile olmuştur. Frege'nin, sayının ne olduğu sorusuna verdiği en iyi yanıtla modern matematiksel mantığın öncüsü olduğu neredeyse bütün felsefeciler, mantıkçılar ve matematikçilerce kabul edilmiştir. Fregeci düşüncenin tarihsel köklerine, Frege'nin dil felsefesine ve mantık anlayışına odaklandığımız bu çalışmamızda, Fregeci düşüncenin temelinde yer alan düşünürlerin ve mantıkçıların görüşlerini ve Frege'yi hangi yönde etkilediklerini ortaya koymaya çalıştık, Frege'nin dil felsefesi ve mantık alanlarına yapmış olduğu katkıları inceledik. Tezimizin “Sonuç ve Değerlendirme” kısmında, bu incelemelerden edindiğimiz sonuçları ortaya koyarak, genel bir değerlendirme yapacağız.

Analitik felsefe, bilimsel natüralizme tepki olarak ortaya çıkmıştır. Analitik felsefe, başlangıcından beri, radikal bir empirizmle, psikolojizmle, tarihselcilikle, evrimcilikle ve sübjektivizmle karşıtlık içinde olmuştur. Analitik felsefe, mantıksal, formel ya da *a priori* sorunlarla ilgilenmiştir. Analitik felsefe geleneği, Frege'den Russell aracılığıyla Carnap'a ve nihayetinde ise geç dönem Wittgenstein'a doğru gelişmişken, Frege'den sonra empirizmin iddialarına ayrıcalık tanımaya başlamıştır. Frege'nin gerek dil ve anlam, gerekse de mantık hakkındaki görüşleriyle hem analitik felsefenin kurucusu olmuş, hem de analitik felsefenin geleneksel kıta felsefesinden türetilmesine vesile olmuş, kıta felsefe ile analitik felsefe arasında bir köprü görevi görmüştür. O, Leibniz, Kant, Lotze, Trendelenburg, Czolbe, Gruppe gibi geleneksel kıta felsefenin temsilcilerinin görüşlerinin Wittgenstein, Carnap, Russell ya da kapsamlı bir anlam teorisi inşa etmek isteyen analitik felsefecilere intikal etmesinde önemli bir rol oynamıştır. Yine Frege'nin, Husserl'in erken dönem psikolojizmini katı bir biçimde eleştirmesi fenomenolojiye giden yolda oldukça etkili olmuştur.

Frege'nin analitik felsefenin kurucusu olduğunu, dolayısıyla, hem felsefe tarihinde, hem de mantık tarihinde önemli bir yere sahip olduğunu kabul etmeliyiz. Ancak Frege'nin

öneminin anlaşılması oldukça zaman almıştır. Analitik felsefenin tarihsel sorunlara ve hatta kendi tarihsel köklerine ilişkin sorunlara ilgisiz kalması ve bu durumun bizzat Frege için de geçerli olması, Frege'nin felsefe tarihinde ve mantık tarihinde oynamış olduğu kurucu rolün anlaşılmasını güçleştirmiştir. Son zamanlarda Frege ve analitik felsefe üzerine yazılan eserler artmış olsa da, Fregeci fikirlerin kaynağının, onun mantık ve felsefe tarihe yapmış olduğu katkıların detaylı bir tarihsel resminden uzağız. Sluga'nın Frege üzerine yazdığı monograf bu tarihsel resmi vermeye çalışan ender eserlerden birisidir. Analitik felsefe alanındaki çalışmaların, Frege'nin düşüncelerini çağdaş problemler bağlamında tartışması Fregeci düşüncenin tarihsel köklerinin neden umursanmadığını açıklamaktadır. Biz de, tezimizin birinci bölümünde, Fregeci düşüncenin tarihsel köklerini ortaya çıkarmaya çalıştık. Çünkü tezimizde, amacımız analitik felsefeyi ve analitik filozofların geleneksel felsefe karşısında takındıkları tutumları haklı kılmaya çalışmak değildir. Tezimizin birinci bölümünde, Frege'nin felsefe tarihindeki konumuna ve onun görüşlerinde kimlerin izlerinin bulunduğu odaklanmayı tercih ettik.

Frege dışındaki analitik felsefeciler tarihsel bir ilgiye sahip olmadıkları için, kendi felsefelerinin geleneksel felsefeden belirgin bir biçimde kopmayı başarmış bir felsefe olduğunu düşünmüşlerdir. Kendi felsefeleri ile geleneksel felsefe arasındaki süreksizliği oldukça abartmış olan analitik felsefeciler, kendi felsefelerinin tarihsel evrimini göz ardı etmişlerdir. Onlar, kendi felsefelerini sistematik ve bilimsel olarak karakterize etmişler ki bu nitelikleri geleneksel felsefeye yüklemek zordur. Diğer taraftan onlar, analitik felsefenin gelişimini tarihsel bir perspektiften değil, kendi kuramlaştırma mantıkları açısından yorumlamışlardır. Bu bağlamda, Moritz Schlick, analitik felsefenin çağdaş felsefede bir dönüm noktası olduğunu belirtmiş; Ayer, analitik felsefenin, felsefe tarihinde bir devrim olduğunu söylemiştir.

Diğer taraftan da, analitik felsefe ile geleneksel felsefe arasındaki keskin ayırmadan dolayı, Frege'nin düşüncesini on dokuzuncu yüzyılın sorunlarıyla ilişkilendiren her girişim, Frege'nin orijinalitesini göz ardı etmiş ve onu, klasik Alman felsefe ekolünün devamı olarak yorumlamıştır. Analitik felsefe geleneğinde yer alan ve Frege üzerine kapsamlı ilk eseri yazmış olan Dummett ise, tıpkı diğer analitik filozoflar gibi, tarihsel arkaplana karşı olumsuz bir tavır takınmış ve Frege'nin felsefesinin onun dış etmenlerden etkilenmemiş zihninden doğmuş olduğunu varsaymamız gerektiğini söylemiştir. Yani, bir tarafta Frege'nin orijinalitesini göz ardı eden tarihsel bir perspektif, diğer tarafta ise analitik

filozofların ve Dummett'in tarihsel arka planı göz ardı eden tutumları vardır. Dolayısıyla, her iki tutumu bir araya getirecek bir projeyi hayata geçirmek, yani Frege'nin orijinalitesini tarihsel bir perspektif ışığında gün yüzüne çıkarmak, tezimizin amaçlarından birisi olmuştur.

Analitik felsefenin ve dolayısıyla Fregeci düşüncenin tarihsel köklerine göz attığımızda, onların birbirine karşıt iki bağımsız dil kavrayışının sonucunda ortaya çıktıklarını görürüz. Kökleri 19. Yüzyıla dayanan bu dil kavrayışlarından ilki, tarihsel ve empirik olarak güdülenmiş olarak doğal dillerle felsefi olarak ilgilenmiş bir kavrayış iken, diğer kavrayış ise kökleri matematiksel ve formel düşünceye dayanan, kesin, formel notasyon sistemlerine ve mantıksal dillerle ilgilenmiş olan bir kavrayıştır. Doğal dille felsefi olarak ilgilenmiş kavrayış, empirist ve natüralist eğilimlerle ilişkilendirilirken, formel notasyonlarla ve mantıksal dillerle ilgilenmiş olan kavrayışın ise anti-empirist ve rasyonalist eğilimlerle ilişkilendirildiğini görüyoruz. Başlangıcından itibaren analitik felsefenin ise dile yönelik ilgisinin çeşitli evrelerden geçtiğine şahit oluyoruz. Analitik filozoflar, önceleri, tamamen formel dillere odaklanmışlardır. Bir süre sonra, doğal dillerin felsefi olarak ilginç bir fenomen olduğunu ve doğal dilleri formel diller açısından ele almanın yararsız ve hatta yanıltıcı olduğunu savunmaya başlamışlardır. Son zamanlarda ise, doğal dillerle ilgilenmeye devam etmektedirler. Bununla birlikte, analitik filozofların dile ilişkin görüşlerinin temelinde yer alan metafiziksel ve epistemolojik mülâhazalar da birkaç defa değişmiştir.

Frege'nin mantıkla ilgili görüşlerine baktığımızda ise, bu görüşlere güçlü bir apriorizmin eşlik ettiğini görürüz. Frege'den sonra ise, analitik felsefenin empirist görüşleri benimsediğini ve *a priori* doğrulukları, boş totolojiler olarak ya da genel uzlaşım ile doğru kabul edilmiş doğruluklar olarak ele aldığını görüyoruz. Dolayısıyla, analitik filozoflar, Kant'ın kritisizmi, empirist indirgemecilik ile naiv, dogmatik bir ontolojileştirme arasında gidip gelmiştir.

Yukarıda söylenenler ışığında, gerek Frege düşüncesinin, gerekse de analitik felsefenin tarihsel köklerine göz attığımızda, onların hem kökleri 19. yüzyıla dayanan iki dil kavrayışının neticesinde, hem de 19. yüzyılda yaşanmış olan felsefi, siyasi, sosyal gelişmelerin sonucunda ortaya çıktıklarını görürüz. On dokuzuncu yüzyılın başlangıcından 1831'e kadar geçen süreçte –ki 1831, Hegel'in öldüğü yıldır- idealizmin başat konumda

olduğuna şahit oluruz. İdealist felsefenin 1830’lardan itibaren çökmeye başlaması ve bilimsel, natüralist, empirist ve materyalist eğilimlerin başat konuma yükselmesiyle birlikte, felsefenin konumunun sorgulanmasına yönelik girişimler ortaya çıkmaya başlamıştır. Başka bir deyişle, idealist felsefenin çöküşü, spekülatif felsefeye duyulan güvenin de yitirilmesine yol açmıştır. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren, doğa bilimlerde yaşanan hızlı gelişmeler, yeni teknolojilerin aniden ortaya çıkması, nüfusun hızla artması, politik ve sosyal ilişkilerde meydana gelen değişiklikler, kentleşme, endüstrileşme, milliyetçilik, demokrasi, Hristiyanlık inancının savunusunun bir kenara bırakılması, salt natüralist kavramlarla insan hayatını açıklayan yeni insan bilimleri hem felsefenin konumu üzerinde hemen etkili olmuş, hem de onu problematik hale getirmiştir. Özellikle, 1870’den sonra, felsefenin kullanışlılığını göstermek isteyen filozofların, felsefenin görevinin matematiğin, bilimin ve dilin mantıksal yapısını incelemek olduğunu öne sürerek bir çıkış yolu aradıklarını görüyoruz.

İdealizm çöktükten sonra, onun yerini almış olan bilimsel natüralizm, daha iyi, daha başarılı, yeni bir felsefe türü olarak sunulmuştur; hatta bazı zamanlarda, her tür felsefeyi aşan bir dünya görüşü olarak görülmüştür. Aslında, diğer felsefelerden daha fazlasına sahip olmayan bilimsel natüralizmin, belli bir dönem, kesin bir zafer kazanmış görünse de, sonunda ciddi problemlerle ve tepkilerle karşı karşıya kalmıştır. İşte Frege’nin felsefesinin de, bilimsel natüralizme, psikolojizme, naiv empirizme ve pozitivizme bir tepki olarak ortaya çıktığını görüyoruz.

Bilimsel natüralizme karşı olan geç dönem on dokuzuncu yüzyıl filozofları, idealistlerin bazı öğretilerine sempati duymuşlardır. Frege’nin yazılarında, idealist ve rasyonalist öğelerin bulunmasının nedeni de bu yüzdendir. Ayrıca bilimsel natüralizme karşı geliştirilen tepki, yalnızca Almanya’yla sınırlı kalmamıştır. Bilimsel natüralizme karşı İngiltere’de geliştirilmiş olan tepki idealizme ve özellikle Hegel’e karşı şaşırtıcı bir ilgi uyandırmıştır. Bradley’in öncülüğünde gerçekleştirilen bilimsel natüralizm karşıtlığı, İngiliz İdealizminin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır.

Frege’nin, Dummett’in öne sürdüğü gibi, idealizmle değil de, bilimsel natüralizmle mücadele ettiğini söyledikten sonra, dikkatimizi dil felsefesinin ve psikolojizmin on dokuzuncu yüzyıldaki gelişimine yönelttik. Dil felsefesi ve psikolojizmin on dokuzuncu yüzyıldaki gelişimini Otto Friedrich Gruppe ve Heinrich Czolbe gibi iki örnek figüre atıfta

bulunularak tartıştık. Gruppe, natüralist bir bakış açısından, dilin insanların anlama yetisindeki rolüne ilişkin bir araştırmayı geliştirmiş ve görüşleriyle Mauthner ve geç dönem Wittgenstein'ı öncelemiştir. Diğer taraftan, Gruppe'nin dil kavrayışı, Frege'nin dil kavrayışıyla taban tabana zıttır. Gruppe'yi ve Frege'yi bir arada düşünerek, on dokuzuncu yüzyılda dil felsefesinin hangi kutuplarda hareket ettiğini görebileceğimizi öne sürdük. Geliştirdiği natüralist bilgi teorisi aracılığıyla dille ilgilenmiş olan Czolbe'nin düşüncesini ise klasik bir psikolojizm anlatısı olarak mülahaza etmek yerinde olacaktır. Lotze'nin, Czolbe'nin psikolojizmine yönelttiği eleştirilerin ise, Frege'nin yazılarına da doğrudan yansıdığını görüyoruz.

Bilimsel natüralizm, 1870'lerden itibaren, ciddi eleştirilere maruz kalmıştır ki bu eleştiriler ilk kez Brentano gibi filozoflarca dile getirilmeye başlamıştır. Natüralizm sonrasının filozofları, bilim ve felsefe arasındaki keskin ayrıma vurgu yaparak Kantçı bir konumda bulunmayı tercih etmişlerdir. Görüldüğü üzere, natüralizmin çökmeye başlamasıyla birlikte ortaya çıkan felsefe akımları 'Kant'a Geri Dönüş' parolasıyla seslerini güçlü bir şekilde duyurmayı başarmışlardır. Fregeci düşünceyi ve analitik felsefenin doğuşunu merkeze aldığımızda ise, natüralizm sonrasında, Frege'yle ve analitik felsefeyle bağlantılı üç felsefi ekolün ortaya çıktığını görüyoruz: Yeni-Kantçılık, Eleştirel pozitivizm (Neo-pozitivizm) ve Fenomenoloji. Frege'nin çevresinde bu üç ekole mensup filozoflar bulunmaktaydı ve Frege bu ekollerdeki isimlerin hepsine atıfta bulunmamış olsa da, bu üç ekolün öncü isimlerinden önemli ölçüde etkilenmişti. Diğer taraftan, Husserl ile Frege'nin psikolojizme takındıkları tavrın birbiriyle ilişkili olduğunu, Frege'nin psikolojizme yönelik eleştirilerinin Husserl'i erken dönemde savunduğu psikolojizmden vazgeçirdiğini görüyoruz.

Natüralizm sonrasında ortaya çıkan ve Frege'nin düşüncesiyle ilişkili olan felsefi ekollere değindikten sonra, Frege'nin mantıkla nasıl ilgilenmeye başladığı ya da matematikten mantığa nasıl geçtiği konusuna odaklandık. Frege'nin doktora ve doçentlik tezlerinde, sırasıyla geometrinin sentetik *a priori* bir bilim olduğunu ve aritmetiksel önermelerin analitik olduğunu Kantçı bir perspektiften gerekçelendirmeye çalıştığını gördük. Geometri konusunda Kant'la uzlaşmış olan Frege, aritmetik konusunda ise ünlü matematikçi Gauss'u takip etmiştir. Frege'nin doçentlik çalışmasında gerçekleştirdiği soruşturma, onu sonrasında mantıkçılık tezine, yani aritmetiğin mantıktan türetilebileceği düşüncesine sürüklemiştir. Frege, doçentlik çalışmasından sonra, beş yıl boyunca mantık literatürünü

tetkik etmiş ve bu doğrultuda, hem mantık tarihinde önemli olan kişilerin çalışmalarını seçmecî bir tarzda ele almış, hem de kendi zamanının düşünürlerinin mantığı ele alma biçimlerini incelemiştir. Frege'nin mantık literatüründe gerçekleştirdiği incelemeler ilk meyvesini *Begriffsschrift*'in yayımlanışıyla vermiştir.

Tezimizin 1.5.1., 1.5.2., 1.6. ve 1.7. kısımlarında, Frege'nin mantık kavrayışında öncü olan isimlerin –Leibniz, Kant, Trendelenburg, Lotze- onu nasıl etkilediğine odaklandık. Öncelikle, Trendelenburg ve Lotze ile Frege'nin görüşlerinin benzerliğini ortaya koymaya çalıştık. Bu sayede, Frege'nin Trendelenburg'u ve Lotze'yi nasıl okuduğunu ve onlardan hangi düşünceleri aldığını görmüş olacaktık. Frege'nin Trendelenburg'tan devraldığı düşünceleri şu şekilde sıralayabiliriz: Frege, öncelikle, geliştirdiği mantıksal notasyonun ismini, yani *Begriffsschrift* kavramını Trendelenburg'tan almıştır. Yine, Frege, Leibniz'in *characteristica universalis* fikriyle ilk kez Trendelenburg'un bir makalesinde tanışmıştır. Ayrıca, gündelik dilin felsefî ve mantıksal açıdan yeniden yapılandırılması gereken kusurlu bir araç olduğuyla ilgili, Leibnizci düşünceyi Trendelenburg aracılığıyla devralmıştır. Frege, Trendelenburg'un kavram ve yargı ilişkisi konusunda yazmış olduklarından da etkilenmiştir.

Diğer taraftan, Frege'nin mantıksal ve epistemolojik fikirlerine göz attığımızda, Lotze'nin görüşlerinden farklı olmadığını görmekteyiz. Frege'nin, Lotze'nin *Logik*'inde ele alınan konuları tek tek ele aldığını görüyoruz. Gerçi Heidegger'in de belirttiği gibi, bu durum yalnızca Frege için geçerli değildir; çünkü Lotze'nin *Logik* başlıklı eseri modern mantığın en temel kitabı olma özelliğine sahiptir. Frege, Lotze'nin psikolojizm karşıtlığından, bir bilginin doğru olmasının, onun doğru kabul edilmesinden bağımsız olduğu fikrinden, nesnelliğin gerçeklikten farklı olduğu anlayışından, cümlelerin fonksiyon ve argüman analizine göre çözümlenmesinden, yargıların kavramlar karşısında öncelikli olduğu fikrinden etkilenmiştir. Frege'nin ünlü bağlam ilkesinin köklerini de yine Lotze'de bulmak mümkündür. Frege'nin, Lotze'ye borçlu olduğu en önemli düşünce ise, mantıkçılık fikridir. Matematiğin temel kavram ve ilkelerinin köklerinin mantıkta bulunduğunu ve matematiğin mantığın bir branşı olduğunu öne süren Lotze, yine de, matematiğin uçsuz bucaksız yapısının, matematiği mantığın ardına atan her girişimi engellediğini öne sürmüştür. Frege'nin projesi ise, Lotze'nin tam olarak imkansız olarak beyan ettiği şey, yani matematiği mantıktan türetme projesi ya da matematiği mantığın arkasına koyma, mantığa matematik karşısında öncelik verme girişimidir.

Frege'nin Kant ve Leibniz'le olan ilişkisi de, onu geleneksel felsefeyle ilişkilendirmek isteyen ya da tarihsel bir resme ulaşmak isteyen her girişim için ele alınmak zorunda olan bir ilişkidir. Frege, Kant'ın yalnızca matematik ve mantığa ilişkin görüşleriyle ilgilenmiştir. Yeni-Kantçılar, Frege'nin meslekten bir matematikçi olması nedeniyle, Kant'ı dar bir bakış açısından ele aldığını söylemişlerdir. Ancak Yeni-Kantçı bazı filozofların göremediği şey, Frege'nin analitik felsefede tekamül edecek olan bir filozof tipinin ilk temsilcisi olduğudur. Bu filozof tipi, profesyonel, uzman ve mantıkçı bir filozof tipidir.

Frege'nin kapsamlı mantık kavrayışında, Leibniz'in etkisi açıkça görülebilmektedir. Trendelenburg ve Lotze'den Frege'ye intikal eden Leibnizci yeni mantık fikri, Frege'nin *Begriffsschrift*'inin inşasını güdüleyen şey olmuştur. Frege, aritmetiğin felsefi olarak analiz edilebilmesi için elverişli bir dilin kurulmasının elzem olduğunu düşünmüştür. Frege, gündelik dilin, mantıksal yasaları ve ilişkileri kesin bir biçimde ifade etmek için yeterince kusursuz olmadığı hususunda, Leibniz'den etkilenmiştir. Frege, gündelik dilin psikolojik nosyonlara tamamen bulandığını ve dolayısıyla mantıksal ve bilimsel amaçlarla kullanılamayacağını öne sürmüştür. Frege'ye göre, bu sıkıntıların üstesinden gelmek için mantıksal bir dilin inşa edilmesi zorunludur. Frege, böylesi bir dilin dildeki psikolojik öğeleri mantıksal öğelerden ayırması gerektiğini söylerken, mantıkçıların görevinin de psikolojik olanla mücadele etmek, gündelik dille ve gramerle sürekli savaşmak olduğunu ifade etmiştir.

Frege'nin mantıksal kavrayışında etkili olan isimlerin görüşlerini ve Frege'nin onlardan nasıl yararlandığını inceledikten sonra, tezimizin Fregeci düşüncenin ve dolayısıyla analitik felsefenin tarihsel köklerini ortaya koymaya çalışan ilk bölümünü tamamlamış olduk. Tezimizin ikinci ve üçüncü bölümlerinde ise, Frege'nin mantık anlayışını ve dil felsefesini ele alarak, onun orijinalitesini ortaya çıkarmaya ve adı geçen alanlara yapmış olduğu katkılara odaklandık.

İkinci bölümde, Frege'nin sembolik mantığın kurucusu olduğunu öne sürdük ve mantık tarihine yapmış olduğu katkılara ve mantıkta gerçekleştirdiği devrime odaklandık. Frege, geleneksel özne/yüklem ayrımını reddetmiş ve matematikten ödünç aldığı argüman/fonksiyon ayrımını önceki ayrımın yerine ikame etmiştir. Cümlelerin fonksiyon/argüman analizi yoluyla da, önermelerin ve çıkarımların sembolleştirilmesi için

niceleme mantığının kurulması ve niceleyicileri dikkate alan bir sistemin geliştirilmesi mümkün olmuştur. Frege, *Begriffsschrift*'te, yargıları merkezi bir konumda ele almış ve kavramlar karşısında öncelikli olduğunu öne sürmüştür. Böylece, Frege, geleneksel mantığın aksine, kavramlara yargıların çözümlenmesi aracılığıyla ulaşmış ve böylece bağlam ilkesinin temelini de atmıştır. Frege, ayrıca, *Begriffsschrift*'te, gündelik dilin kusurlarını gidermeyi başaracak olan ideal bir dil oluşturma yolunda bir adım atmıştır.

Frege'nin *Begriffsschrift*'te sunmuş olduğu mantık sistemi, onun mantıkçılık (*logicist*) projesine, yani aritmetiksel doğrulukların mantıksal yasalara ya da tanımlara başvurularak türetilebileceği tezine hizmet etmesi için geliştirilmiştir. Frege açısından, aritmetik başlangıç noktası olmuştur. Eserin alt başlığından da (*Aritmetiğe Göre Biçimlendirmiş, Saf Düşünce için Bir Formül Dili*) anlaşılacağı gibi, aritmetik *Begriffsschrift* için model teşkil etmiştir. Frege'nin bu eseri, hem kavramsal notasyonun nasıl işlevini yerine getireceğini gösteren genel bir model, hem de yasaların tanımlarında harflerin kullanımı için bir model sunmuştur. Frege, *Begriffsschrift*'te, genel önermeleri analiz etmiş, modern niceleyicilere karşılık gelen notasyonunu tanıtmış ve genellik için bir notasyon geliştirmiş ve yeni bir yargı teorisi ortaya koymuştur. Frege'nin geliştirdiği notasyon, modern önermeler mantığı ile modern niceleme mantığının ilk örneği olmuştur. Geliştirdiği bu yeni notasyonla birlikte, Frege “bir seride izleme” matematiksel nosyonunu analiz edebilmiş ve Lotze'nin aritmetiğin genişletilmiş bir mantıktan başka bir şey olmadığına ilişkin önerisini makul hale getirebilmiştir.

Frege'nin yargı teorisini geleneksel yargı teorisiyle karşılaştırmak, Frege'nin gelişimini anlamaya yardımcı olacaktır. Aristotelesçi geleneksel mantık, her yargının ya da önermenin bir özne ve bir yüklemden oluştuğunu savunmuştur. Hem epistemolojik, hem de metafiziksel imalara sahip olan bu öğreti, basit durumlarda iyi işliyor izlenimi vermektedir. Ancak geleneksel özne-yüklem analizi, Fregeci terminolojiyle, çoklu genellik cümlelerinde (yani yuvalanmış tam deyimlerde) ve görelilik ilişkisini ifade eden cümlelerde ise hiçbir işe yaramamaktadır. Çoklu genellik cümleleri (yani, yuvalanmış tam deyimler) gündelik söylemde pek yaygın olmasa da, aritmetikte ve empirik bilimlerin teorik ifadelerinde epeyce bulunmaktadır. Dolayısıyla, aritmetiğin yasalarına ilişkin mantıksal bir analizi gerçekleştirmek için, çoklu genellik cümlelerini tatmin edici bir şekilde açıklamak gerekir. Frege, çoklu genellik cümlelerini, fonksiyon/argüman analizini

kullanarak çözümlemiş ve bu sayede aritmetiğin yasalarını mantıksal olarak analiz edebilmenin önünü açmıştır.

Frege, Almanya'nın önde gelen Boolecü mantıkçılarından birisi olan Schröder'in *Begriffsschrift*'e ilişkin olumsuz eleştirilerine verdiği yanıtta, geliştirdiği notasyon sisteminin, Boole'ün cebirden esinlenerek ve cebirden ödünç alarak geliştirdiği mantığından tasarım bakımından farklılaştığını söylemiştir. Bu durumun, kendisinin Aristotelesçi mantığın ötesine geçmesinden kaynaklandığını düşünen Frege, tıpkı Aristoteles'te olduğu gibi, Boole'de de, soyutlama yoluyla kavram oluşumunun temel mantıksal işlem olduğunu ve yargıda bulunma ile çıkarımda bulunmanın, bu kavramların kaplamalarının doğrudan ya da dolaylı mukayeselerinden kaynaklandığını ifade etmiştir. Frege'ye göre, hem Aristoteles'in, hem de Boole'ün temsilcisi olduğu mantık geleneği, kavramlara, sanki başlangıçta onlar yargılardan bağımsızmış ve tesadüfen yargılara katılmışlar gibi davranmaktadır. Frege ise, geleneksel mantığın aksine, yargıların kavramlar karşısında öncelikli olduğunu ve kavramların oluşumunun yargılardan kaynaklandığını öne sürmüştür. Frege'nin, *Aritmetiğin Temelleri*'nde ortaya koyduğu ünlü Bağlam İlkesi, gündelik dilin cümlelerinin analizi için metolojik bir ilke işlevi görmüştür. Bu ilke, bütün diller için, bir cümlenin ya da yargının anlamının, sözcüklerin ya da kavramların anlamları karşısında önceliğe sahip olduğunu anlatır ki, bu ilke yargıların kavramlar karşısında öncelikli olduğu Kantçı tezinin yeniden doğrulanmasını ifade edecektir.

Tezimizin 2.8. kısmında ise, Frege'nin aritmetiği mantıktan türetmek için özsel olan mantıksal ilkelere ya da yasalara nasıl ulaştığını ve mantığı aksiyomatik bir sistem haline getirmek için hangi temel yasalardan hareket ettiğini anlamaya çalıştık.

Tezimizin üçüncü bölümünde ise, Frege'nin dil hakkındaki görüşlerine yer vererek, onun dil felsefesine yapmış olduğu katkılara odaklanmaya çalıştık. Bu bağlamda, Frege'nin anlam/gönderim ayrımına, kavram, nesne, fonksiyon, tasarım nosyonlarını nasıl ele aldığına, düşünce ve doğruluğu nasıl tanımladığına, mantıksal olan ile psikolojik olanın birbirinden ayrılmasına neden önem verdiğine, gerçekleştirdiği psikolojizm eleştirisine ve *Grundgesetze*'nin 5. Temel Yasası'ndan kaynaklanan ve Russell paradoksu olarak

adlandırılan çelişkiden dolayı, mantıkçılık projesinden nasıl vazgeçmek zorunda kaldığına odaklandık.

Frege, anlam ve gönderim ayrımını, yargı içeriği kavramının yarattığı karmaşanın önüne geçebilmek için gerçekleştirmiştir. Wittgenstein'in birinci döneminde öne sürdüğü gibi, cümleler, nesneleri, olayları, kavramları ve nitelikleri temsil eden sözcükler ve ifadelerden meydana geldiğinden ötürü, cümleler dünyanın tasviridirler. Anlam temsili olduğundan dolayı, bu ifadelerinin gönderimde bulunduğu (temsil ettiği) şey, onların kastettiği şeydir. Ancak bu, "Frege'nin bulmacası" (Frege's puzzle) olarak bilinen bir probleme yol açar ki, bu bulmaca yüzünden Frege anlamı, göndergeden ayırmıştır. Bu bulmaca, bir cümledeki eşgönderimsel terimlerin yerinin değiştirilmesinin bazen anlamı neden değiştirdiğini açıklamayı içermektedir.

Frege'nin 1892 tarihli "Kavram ve Nesne Üzerine" başlıklı makalesi ise, Frege ile *Aritmetiğin Temelleri*'ni eleştirmiş olan matematikçiler arasındaki ihtilafın başlangıç noktası olarak düşünülebilir. Makalede tartışılan temel sorun, bir ve aynı maddenin hem kavram, hem de nesne olup olamayacağıdır. Frege, kavram ve nesnenin aynı madde olduğuna yönelik görüşe karşı çıkmıştır.

Frege, diğer taraftan, düşünme ve tasarımlara sahip olma arasında ayrım yapmış ve psikolojik olanın mantıksal olandan keskin bir biçimde ayrılması gerektiğine vurgu yapmıştır. Frege, bilginin temellerinin izlenimlerin ve öznel tasarımların olduğu görüşüne karşı çıkmış ve hem izlenimlerin, hem de öznel tasarımların bilginin nesnel içerikleriyle ilgili olmadıklarını öne sürmüştür. Frege, nesnel olanı öznel olandan genetik olarak türetmeye çalışan görüşe, öznel olanın nedensel olarak zihinsel süreçlere dayandığını ve özneler arası şekilde erişilebilir olmadığını öne sürerek karşı çıkmıştır. Nesnel olan ile öznel olan arasında bir ilişkinin yerine, bir boşluğun olduğunu öne sürmüştür.

Tezimizin "Dilde Mantıksal Olanın Psikolojik Olandan Ayrılması" başlıklı, 3.4. kısmında, Frege'nin *Aritmetiğin Temelleri*'nde bağlı kalacağını söylediği ilk ilkenin farklı şekillerde anlaşıldığını göstermeye çalışmıştık. İlk ilke yalnızca mantık ile psikoloji arasında metodolojik bir ayrım yapmamış ya da yalnızca iki disiplinin ilgi alanları arasında bir ayrımı formüle etmemiştir. Bu ilke, aynı zamanda, düşünmenin yargılarımız ve bilgilerimiz açısından oynadığı role ilişkin epistemolojik bir teorinin temel ögesi olmuştur.

İkinci olarak, bu ilke farklı biçimlerde anlaşıldığı için, Frege'nin çağdaşları tarafından mantık ile psikoloji arasında yapılmış olan ayrımın tatmin edici olmaktan uzak olduğunu göstermek ve üstesinden gelmek istedikleri şeye nasıl bulaşmış olduklarını gözler önüne sermek için kullanılabilmektedir.

Tezimizin “*Grundgesetze der Arithmetik* ve Mantıkçılık Tezinin İflası” başlıklı, 3.5. kısmında ise, *Grundgesetze*'nin değer alanı aksiyomundan (5. Temel Yasa) kaynaklanan Russell paradoksunun çözümü yönündeki girişimlerin kesin bir biçimde geçersiz kılındığını göstermeye çalıştık. Ayrıca Russell paradoksundan ve bu paradoksun çözümü noktasında Frege'nin öne sürdüğü görüşlere ve Russell paradoksunun neden kaynaklandığı konusuna yer verdik.

Frege, *Grundgesetze*'nin ikinci cildinin II. Ek bölümünde, Russell paradoksundan kurtulmanın yollarını aramıştır. Bu ek bölümde, Frege, değer alanı aksiyomunun paradoksa nasıl yol açtığını açıklamış ve Russell'la uzun süren mektuplaşmaları sonrasında bu paradokstan olası kaçınma yollarını tartışmıştır. Frege, burada, paradokstan kaçınmak için, 5. Temel yasa için bir değişiklik önerisinde bulunmuştur. Ancak bu öneri kabul görmemiştir. Daha sonrasında, Russell ise, kendi keşfettiği paradokstan kurtulmak için, ‘Tipler Teorisi’ni önermiştir. Russell ve Whitehead'in *Principia Mathematica* başlıklı eserlerinin temel dayanağı olan tipler kuramı, Frege'nin sisteminde beliren paradoks ve çelişkilerden kurtulabilmek adına, nesne, kavram, küme gibi nosyonları hiyerarşik bir ilişki kurmayı tercih etmiştir. Gerek Frege'nin ve Russell'ın çabaları paradoksu ortadan kaldırmayı başaramamıştır. Polonyalı mantıkçı Lesniewski, Frege'nin 5. Temel yasa için önerdiği değişikliğin de bir çelişkiye yol açtığını kanıtlamıştır. Gödel ise, Russell ve Whitehead'in *Principia Mathematica*'da ileri sürdükleri ilkelerin, bu eserde ortaya konmaya çalışılan sistemin kendisini formüle edemeyeceği gösterilmiş ve bu sayede Frege'nin başını çektiği mantıkçılık projesinin dayandığı ya da dayandırılmak istendiği temellerin kusurlu olduğu gün yüzüne çıkarılmıştır.

Frege'nin mantık anlayışını ve dil felsefesini incelediğimiz ve Fregeci düşüncenin ve dolayısıyla da analitik felsefenin tarihsel köklerini ortaya çıkarmaya çalıştığımız bu çalışmamızda, Frege'nin analitik felsefesinin kurucusu olduğunu ve felsefe tarihinde bir dönüm noktasını ifade ettiğini göstermeye çalıştık. Frege, hiç farkında olmadan, analitik felsefenin öncüsü olmayı başarmıştır ve görüşleri daha sonrasında Russell, Carnap,

Wittgenstein ve diğer analitik filozoflarca devralınmıştır. Frege'nin meslekten bir matematikçi olması, felsefeyle seçici bir tarzda ilgilenmiş olması ve temel olarak bir epistemoloji ve ontoloji geliştirmek istememiş olması, onu geleneksel felsefenin pek çok temsilcisinden farklılaştırmış ve dikkate alınmasını geciktirmiştir. Frege'nin düşünce örüntüsünde kendisini ele veren bir tutarlılığa rastlamaktayız. Ancak bu tutarlılık, Frege'yi, birbiriyle çelişen pek çok düşünceyi savunmak zorunda bırakmıştır. Frege, belli bir epistemoloji ve ontoloji geliştirme amacına sahip olmadığı için, özellikle matematiksel ve mantıksal nesnelerin doğalarının ne olduğunu ve bu nesnelerin ontolojik statüleri hakkında ne söylenebileceğini tatmin edici bir şekilde açıklayamamıştır. Düşüncelerin de gayrişahsi, nesnel entiteler olduğunu öne sürmüş olan Frege, insanları, gerçek olmayıp nesnel olan şeylerle karşı karşıya bırakmış (ki gerçek olmayıp nesnel olan şey ifadesi, köşeli daire ya da gerçek yalanlar gibi bir oksimorondur) ve nesnellik anlayışının altını oymuştur. Frege, bizleri, Popper gibi, üç farklı dünyayla başbaşa bırakmıştır. Bu sorunlara rağmen, Frege'nin felsefe ve mantık tarihinde oynamış olduğu önemli rolü küçümsemek hiç kimsenin harcı olmayacaktır. O, analitik felsefe geleneğinin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamış, modern matematiksel mantığın kurulmasını sağlamış, modern dil felsefesinin problematiğini belirlemiş, anlam sorununa eşsiz bir çözüm önermiştir. Bu çalışmamızı, bizden sonra Frege'nin mantık ve felsefesine ya da analitik felsefeyle Frege arasındaki ilişkiye odaklanacak olan incelemelerin onun orijinalitesine ve tarihsel köklerine vurgu yaparak onun görüşlerini ele alacağı ve onun önemi ortaya koymaya çalışacağı umudumuzu koruyarak tamamlamak istiyoruz.

KAYNAKLAR

- Aristoteles. (1996). *Organon III: Birinci Analitikler* (çev. H. Ragıp Atademir). Ankara: M.E.B. Yayınları.
- Aytış, A., Özgen, K. (2013). Varlık Felsefesi. *Felsefe* (Ed. Hüseyin Subhi Erdem, Abamüslim Akdemir). İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Barker, S. F. (2003). *Matematik Felsefesi* (çev. Yücel Dursun). Ankara: İmge Kitabevi. (Orijinal kitabın yayım tarihi, 1964).
- Beaney, M. (Editor). (1997). *The Frege Reader*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Bell, D. (1987). Thoughts. *Notre Dame Journal of Formal Logic*. 28.
- Bynum, T. W. (1972). On the Life and Work of Gottlob Frege, In Gottlob Frege, *Conceptual Notation* (ed. T. W. Bynum). Oxford: Oxford University Press.
- Carl, W. (1994). *Frege's Theory of Sense and Reference*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Church, A. (1943). Review of R. Carnap, Introduction to Semantics. *Philosophical Review*. 52.
- Copleston, F. (1996). *Alman İdealizmi I* (çev. Aziz Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınları.
- Çevikbaş, S. (2006). *Leibniz ve Felsefesi: Mantık, Fizik ve Metafizik*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Denkel, A. (1988). Bilgi ve Nesne-I Epistemizm ile Gerçekçilik Arasında Çağdaş Tartışmalar. *Felsefe Tartışmaları*. 3.
- Denkel, A. (1989). Frege'nin Dil Felsefesi: Ana Çizgiler. *Felsefe Tartışmaları*. 5.
- Dummett, M. (1973). *Frege. The Philosophy of Language*. New York: Harper & Row.
- Dummett, M. (1976). Frege as a Realist. *Inquiry*. 19.
- Dummett, M. (1981). *The Interpretation of Frege's Philosophy*. Cambridge: Harvard University Press.
- Dummett, M. (1991). *Frege and Other Philosophers*. Oxford: Clarendon Press.
- Dummett, M. (1991). *Frege: Philosophy of Mathematics*. London: Duckworth.

- Erdem, H. S. (2007). *Wittgenstein: Dilin Yörüngesinde Felsefe*. Van: Bilge Adamlar.
- Everdell, W. R. (2007). İlk Modernler (çev. Hülya Kocaoluk). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal kitabın yayım tarihi, 1998).
- Frege, G. (1960). *The Foundations of Arithmetic* (çev. J. L. Austin). Second Revised Edition. New York: Harper & Brothers. (Orijinal kitabın yayım tarihi, 1879).
- Frege, G. (1960). *Translations from the Philosophical Writings of Gottlob Frege* (Ed. ve çev. P. Geach, M. Black). Oxford: Blackwell.
- Frege, G. (1964). *The Basic Laws of Arithmetic* (trans. Montgomery Furth). Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Frege, G. (1969). *Begriffsschrift: a formula language, modeled upon that of arithmetic for pure thought*. In J. van Heijenoort (Ed.), *From Frege to Gödel*. Massachusetts: Harvard University Press.
- Frege, G. (1972). *Conceptual Notation and Related Articles* (ed. and trans. T. W. Bynum). Oxford: Oxford University Press.
- Frege, G. (1979). *Posthumous Writings* (Ed. H. Hermes, F. Kambartel, F. Kaulbach, trans. P. Long, R. White). Oxford: Blackwell.
- Frege, G. (1980). *Philosophical and Mathematical Correspondence* (Ed. G. Gabriel, H. Hermes, F. Kambartel, C. Thiel, A. Veraart, çev. Hans Kaal). Oxford: Basil Blackwell Publisher.
- Frege, G. (1984). *Collected Papers on Mathematics, Logic, and Philosophy* (Ed. B. McGuinness, çev. M. Black, V. H. Dudman, P. Geach, H. Kaal, E-H. W. Kluge, B. McGuinness, R. H. Stoothoff). Glasgow: Basil Blackwell.
- Frege, G. (1984). Compound Thoughts. *Collected Papers on Mathematics, Logic, and Philosophy* (Ed. B. McGuinness, çev. M. Black, V. H. Dudman, P. Geach, H. Kaal, E-H. W. Kluge, B. McGuinness, R. H. Stoothoff). Glasgow: Basil Blackwell. (Orijinal makalenin yayım tarihi 1926).
- Frege, G. (1984). Function and Concept (çev. Peter Geach). In B. McGuinness (ed.), *Collected Papers on Mathematics, Logic, and Philosophy* (çev. M. Black, V. H. Dudman, P. Geach, H. Kaal, E-H. W. Kluge, B. McGuinness, R. H. Stoothoff). Glasgow: Basil Blackwell. (Orijinal makalenin yayım tarihi, 1891).
- Frege, G. (1984). Methods of Calculation Based on an Extension of the Concept of Quantity (çev. Hans Kaal). In B. McGuinness (ed.), *Collected Papers on Mathematics, Logic, and Philosophy* (çev. M. Black, V. H. Dudman, P. Geach, H. Kaal, E-H. W. Kluge, B. McGuinness, R. H. Stoothoff). Glasgow: Basil Blackwell. (Orijinal doçentlik tezinin yayım tarihi, 1874).

- Frege, G. (1984). Negation. *Collected Papers on Mathematics, Logic, and Philosophy* (Ed. B. McGuinness, çev. M. Black, V. H. Dudman, P. Geach, H. Kaal, E-H. W. Kluge, B. McGuinness, R. H. Stoothoff). Glasgow: Basil Blackwell. (Orijinal makalenin yayım tarihi, 1919).
- Frege, G. (1984). On a Geometrical Representation of Imaginary Forms in the Plane (çev. Hans Kaal). In B. McGuinness (ed.), *Collected Papers on Mathematics, Logic, and Philosophy* (çev. M. Black, V. H. Dudman, P. Geach, H. Kaal, E-H. W. Kluge, B. McGuinness, R. H. Stoothoff). Glasgow: Basil Blackwell. (Orijinal doktora tezinin yayım tarihi, 1873).
- Frege, G. (1984). On Concept and Object (çev. Peter Geach). In B. McGuinness (ed.), *Collected Papers on Mathematics, Logic, and Philosophy* (çev. M. Black, V. H. Dudman, P. Geach, H. Kaal, E-H. W. Kluge, B. McGuinness, R. H. Stoothoff). Glasgow: Basil Blackwell. (Orijinal makalenin yayım tarihi, 1892).
- Frege, G. (1984). On Sense and Meaning (çev. Max Black). In B. McGuinness (ed.), *Collected Papers on Mathematics, Logic, and Philosophy* (çev. M. Black, V. H. Dudman, P. Geach, H. Kaal, E-H. W. Kluge, B. McGuinness, R. H. Stoothoff). Glasgow: Basil Blackwell. (Orijinal makalenin yayım tarihi, 1892).
- Frege, G. (1984). Thoughts. *Collected Papers on Mathematics, Logic, and Philosophy* (Ed. B. McGuinness, çev. M. Black, V. H. Dudman, P. Geach, H. Kaal, E-H. W. Kluge, B. McGuinness, R. H. Stoothoff). Glasgow: Basil Blackwell. (Orijinal makalenin yayım tarihi, 1919).
- Frege, G. (1988). Fonksiyon ve Kavram (çev. H. Şule Elkatip). *Felsefe Tartışmaları*, 2.
- Frege, G. (2010). Kavram ve Nesne Üzerine (çev. İlhan İnan, Bahadır Turan). *Felsefe Tartışmaları*, 44. (Orijinal makalenin yayım tarihi, 1892).
- Frege, G. (2012). Anlam ve Gönderge Üzerine (çev. Halil Kayıkcı). *Anlam* (der. Mark Richard). Ankara: Gugukkuşu Yayınları. (Orijinal makalenin yayım tarihi, 1892).
- Frege, G. *Aritmetiğin Temelleri* (çev. H. Bülent Gözkan). Üçüncü Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal kitabın yayım tarihi, 1879).
- Gödel, K. (1944). Russell's Mathematical Logic. In P. Schilpp (ed.), *The Philosophy of Bertrand Russell*. New York: Open Court.
- Gözkan, H. B. (2013). Matematik Sadece Mantık Temelinden Türetilbilir mi?. *Felsefelogos*, 49.
- Gözkan, H. B. (2014). Frege ve Aritmetiğin Temelleri. G. Frege, *Aritmetiğin Temelleri*. Üçüncü Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Grattan-Guinness, I. (2000). *The Search for Mathematical Roots: 1870-1940*, Princeton: Princeton University Press.

Hacking, I. (1975). *Why Does Language Matter to Philosophy?*. Cambridge: Cambridge University Press.

Haddock, G. E. R. (2006). *A Critical Introduction to the Philosophy of Gottlob Frege*. Hampshire: Ashgate Publishing Limited.

Heijenoort, J. (1967). Logic as calculus and logic as language. *Synthese*. 17.

Heijenoort, J. (Editor). (1967). *From Frege to Gödel*. Massachusetts: Harvard University Press.

İnternet: Burris, S. (March, 2001). Concept Script: Frege. Web: <http://www.math.uwaterloo.ca/~snburris/htdocs/WWW/PDF/frege.pdf> adresinden 1 Şubat 2015'te alınmıştır.

İnternet: Gottlob Frege. *Wikipedia*. Web: http://en.wikipedia.org/wiki/Gottlob_Frege adresinden 30 Haziran 2014 tarihinde alınmıştır.

İnternet: Winniffrith, T.J. (May, 1996). Francis Herbert Bradley. Web: <http://plato.stanford.edu/entries/bradley/> adresinden 5 Ocak 2016'da alınmıştır.

Kant, I. (2008). *Arı Usun Eleştirisi* (çev. Aziz Yardımlı), İstanbul: İdea Yayınları.

Kennett, K. C. (2002). *Frege and The Logic of Sense and Reference*. New York&London: Routledge.

Kenny, A. (2000). *Frege: An Introduction to the Founder of Modern Analytic Philosophy*. Oxford and Massachusetts: Blackwell Publishers.

Klemke, E. D. (Editör). (1968). *Essays on Frege*. Urbana, Chicago, London: University of Illinois Press.

Leibniz, G. (1908). Animadversions on Descartes' Principles of Philosophy (çev. G. M. Duncan). In G. Leibniz, *The Philosophical Works of Leibniz* (çev. G. M. Duncan). Second Edition, New Haven: The Tuttle, Morehouse & Taylor Company.

Lotze, H. (1884). *Logic* (trans. Bernard Bosanquet). Oxford: The Clarendon Press.

Lukasiewicz, J. (1967). On the History of the Logic of Propositions. In S. McCall (ed.), *Polish Logic 1920-1939*. Oxford: Oxford University Press.

Macbeth, D. (2005). *Frege's Logic*. Massachusetts: Harvard University Press.

- Mendelsohn, R. L. (2005). *The Philosophy of Gottlob Frege*. New York: Cambridge University Press.
- Mill, J. S. (1865). *An Examination of Sir William Hamilton's Philosophy*. Second Edition. London: Longmans, Green, and Co.
- Nesin, A. (2009). *Matematik ve Gerçek*. İstanbul: Nesin Yayıncılık.
- Nesin, A. (2013). *Sezgisel Kümeler Kuramı*. Beşinci Baskı. İstanbul: Nesin Yayıncılık.
- Pataut, F. (1998). Dil, Düşünce, Mantık ve Analitik Felsefenin Tarihine Yönelik Anti-Realist Bir Bakış Açısı: Michael Dummett ile Bir Söyleşi (çev. İrem Kurtsal). *Felsefe Tartışmaları*. 23.
- Reck, E. H., Awodey, S. (2004). Frege's Lectures on Logic and Their Influence. In E. H. Reck, S. Awodey (Eds.), *Frege's Lectures on Logic: Carnap's Student Notes 1910-1914*. Chicago: Open Court.
- Reck, E. H., Awodey, S. (Editörler). (2004). *Frege's Lectures on Logic: Carnap's Student Notes 1910-1914*. Chicago: Open Court.
- Reed, D. (2007). *Origins of Analytic Philosophy: Kant and Frege*. Norfolk: Continuum Books.
- Rızatepe, H. (1989). İmleme Yolları. *Felsefe Tartışmaları*. 5.
- Rızatepe, H. (1990). İmleme Konusunda İki Farklı Yaklaşım. *Felsefe Tartışmaları*. 8.
- Rızatepe, H. (1991). İmlemeyle İlgili Üç Görüş. *Felsefe Tartışmaları*. 10.
- Rızatepe, H. (2004). *Anglo-Sakson Felsefede Bilgi Görüşleri*. İstanbul: Etik Yayınları.
- Rossi, J. (2013). *Analitik Felsefe* (çev. Atakan Altınörs). İstanbul: Bilge Kültür Sanat. (Orijinal kitabın yayım tarihi, 1989).
- Salerno, J. (2011). *Frege'ye Dair* (çev. Ayhan Dereko). Ankara: Birleşik Kitabevi. (Orijinal kitabın yayım tarihi, 2001).
- Sevim, A. (2008). *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü: Herder*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım.
- Sigwart, C. (1895). *Logic* (çev. Helen Dendy). London: Swan Sonnenschein & Co.
- Sluga, H. (1975). Frege and the Rise of Analytic Philosophy. *Inquiry*. 18.

- Sluga, H. (1976). Frege as a Rationalist. In M. Schirn (ed.), *Studien zu Frege I*. Stuttgart-Bad Cannstatt.
- Sluga, H. (1987). Frege Against the Booleans. *Notre Dame Journal of Formal Logic*. 78.
- Soamer, S. (2010). *Philosophy of Language*. Princeton: Princeton University Press.
- Sullivan, P. M. (2004). Frege's Logic. In Dov. M. Gabbay, J. Woods (eds.), *Handbook of the History and Philosophy of Logic*, Volume 3. Amsterdam: Elsevier BV.
- Thiel, C. (1996). On the Structure of Frege's System of Logic. In M. Schirn (ed.), *Frege: Importance and Legacy*. Berlin&New York: Walter de Gruyter & Co.
- Urhan, V. (2003). Kant'ın Bilgi Kuramı ve Sentetik Önergeler. *Felsefe Dünyası*. 38.
- Utku, A. (2009). *Ludwig Wittgenstein: Erken Döneminde Dilin Sınırları ve Felsefe*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Weiner, J. (1990). *Frege in Perspective*. New York: Ithaca.
- Yalçın, Ş. (2003). Frege: Semantikten Matematiğe Paradokslar. *Felsefe Tartışmaları*. 30.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı :Yıldırım Mustafa
 Uyuğu : T.C.
 Doğum tarihi ve yeri : 1983-Malatya
 Medeni hali : Evli
 Telefon : 422 377 3514
 Faks : -
 e-mail : mustafa.yildirim@inonu.edu.tr

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Gazi Üni. Sos. Bil. Enst. Felsefe A.B.D.	2010
Lisans	Gazi Üni. Fen-Edeb. Fak. Felsefe Bölümü	2006
Lise	Kocatepe Mimar Kemal Lisesi (Ankara)	2001

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2012-devam ediyor	İnönü Üniversitesi	Öğretim Görevlisi
2011-2012	Kilis 7 Aralık Üniversitesi	Araştırma Görevli
2010-2011	Çankırı Karatekin Üniversitesi	Öğretim Görevlisi

Yabancı Dil

İngilizce – 73.75, Almanca – B2 Seviyede.

Yayınlar

A.1. Yurt İçi Hakemli Dergilerde Yayımlanan Türkçe Tam Metinli Araştırma Makaleleri

1. Yıldırım, Mustafa, “Pre-Sokratik Felsefe Sahnesinde Heidegger ve Lacan”, *Özne Felsefe Dergisi*, 17. Kitap, Güz 2012, s. 151-162.
2. Yıldırım, Mustafa, “Semiyotik, Simgesel ve *Chora* Nosyonları Bağlamında Kristeva’nın Dil Felsefesi”, *Özne Felsefe Dergisi*, 24. Kitap, Bahar 2016, (Yayımlanacak).
3. Yıldırım, Mustafa, “Gensler’s Star Test and Some Examples of Its Application”,

İNİJOSS, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 4 Sayı: 2, Winter 2015, (Yayımlanacak).

A.2. Uluslararası Kongre, Sempozyum, Panel, Çalıştay gibi Bilimsel, Sanatsal Toplantılarda Sözlü Olarak Sunulan ve Özet Metin Olarak Yayımlanan Bildiri Metinleri

1. Yıldırım, Mustafa, “Evidence and Philosophizing in Logic”, *The 19th Conference Applications of Logic in Philosophy and the Foundations of Mathematics*, Szklarska Poręba/Polonya, 5-9 Mayıs 2014.
2. Yıldırım, Mustafa, “Gensler’s Star Test and Its Application in Islamic Syllogistic Logic”, *The 20th Conference Applications of Logic in Philosophy and the Foundations of Mathematics*, Szklarska Poręba/Polonya, 4-8 Mayıs 2015.
3. ERDEM, H. Subhi, YILDIRIM, Mustafa, “The Concept of ‘Relation’ and Its Function in Classical Logic: Case of Ibn Hazm”, *The 20th Conference Applications of Logic in Philosophy and the Foundations of Mathematics*, Szklarska Poręba/Polonya, 4-8 Mayıs 2015.

A.3. Uluslararası Kongre, Sempozyum, Panel, Çalıştay gibi Bilimsel, Sanatsal Toplantılarda Sözlü Olarak Sunulan ve Tam Metin Olarak Yayımlanan Bildiri Metinleri

1. Yıldırım, Mustafa, “Kilisli Hocaade Abdullah Enveri’nin Mantık Anlayışı”, *I. Uluslararası Muallim Rifat, Kilis ve Çevresi Sempozyumu*, Kilis, 16-18 Mayıs 2013, s. 323-334.

A.4. Ulusal Kongre, Sempozyum, Panel, Çalıştay gibi Bilimsel, Sanatsal Toplantılarda Sözlü Olarak Sunulan ve Tam Metin Olarak Yayımlanan Bildiri Metinleri

1. Yıldırım, Mustafa, “Nesnelliğin Ölçütü: Öznellik, Aydınlanma Kuşkuculuğunda Bir Gezinti”, *II. Ilgaz Felsefe Günleri*, Çankırı, 13-15 Ekim 2011, s. 217-226.

A.5. Uluslararası Kongre, Sempozyum, Panel, Çalıştay gibi Bilimsel, Sanatsal Toplantılarda Sözlü Olarak Sunulan Bildiriler

1. Yıldırım, Mustafa, “Frege’nin *Begriffsschrift*’teki Mantık Notasyonu ve Sembolik Mantıkla Karşılaştırılması”, *4. Uluslararası Mantık Çalıştayı*, Burgas/Bulgaristan, 19-21 Haziran 2014.

A.6. Alanında Yurt İçinde Yayımlanan Kitap Bölümü

1. ÖNAL, Mehmet, GEZER ŞEN, Burcu, YILDIRIM, Mustafa, “Bilgi Felsefesi”, *Felsefe*, Ed. Hüseyin Subhi Erdem, Abamüslim Akdemir, Lisans Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 69-111.

A.7. Alanında Yurt İçinde Yayımlanan Makale Çevirileri

1. Heidegger, Martin, “Niçin Taşrada Kalıyorum”, çev. Sadık Erol Er, Mustafa Yıldırım, *Özne Felsefe Dergisi*, 16. Kitap, Bahar 2012, s. 205-207.

2. Caputo, John D., “Heidegger ve Teoloji”, çev. Sadık Erol Er, Mustafa Yıldırım, *Özne Felsefe Dergisi*, 16. Kitap, Bahar 2012, s. 208-221.
3. Kofman, Sarah, “Rousseau’nun Fallokratik Sınırları”, çev. Mustafa Yıldırım, *Özne Felsefe Dergisi*, 17. Kitap, Güz 2012, s. 135-150.
4. Butler, Judith, “Julia Kristeva’nın Beden Politikası”, çev. Mustafa Yıldırım, *Özne Felsefe Dergisi*, 18. Kitap, Bahar 2013, s. 245-259.
5. Kofman, Sarah, “Metafor, Sembol, Metamorfoz”, çev. Mustafa Yıldırım, *Nietzsche Paris’te*, ed. Sadık Erol Er, Otonom Yayınları, İstanbul, 2013, s. 87-109.
6. Sluga, Hans, “Ben Sadece Bir Nietzscheciyim”, çev. Mustafa Yıldırım, *Nietzsche Paris’te*, ed. Sadık Erol Er, Otonom Yayınları, İstanbul, 2013, s. 257-290.
7. Rockmore, Tom, “Fransa’da Derrida ve Heidegger”, çev. Sadık Erol Er, Mustafa Yıldırım, *Heidegger Paris’te*, ed. Sadık Erol Er, Otonom Yayınları, İstanbul, 2014, s. 47-80.
8. Harman, Graham, “*Theory of Subject*’de Badiou’nun Heidegger ile İlişkisi”, çev. Mustafa Yıldırım, *Heidegger Paris’te*, ed. Sadık Erol Er, Otonom Yayınları, İstanbul, 2014, s. 309-334.

A.8. Alanında Yurt İçinde Yayımlanan Kitap Eleştirisi

1. Yıldırım, Mustafa, “Deleuze’ü Anlamak”, *Özne Felsefe Dergisi*, 16. Kitap, Bahar 2012, s. 316-317.

Hobiler

Sinema, klasik müzik, spor, kültürel ve gastronomik geziler, edebiyat, tiyatro.

GAZİ GELECEKTİR..

